2
1977

INSTITUTUL NAȚIONAL AL PATRIMONIULUI
BIBLIOTECA

Revista muzeelor și monumentelor
12

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

https://biblioteca-digitala.ro

CONSILIUL CULTURII ȘI EDUCAȚIEI SOCIALISTE

revista muzeelor și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

Nr. 2. 1977

ANUL XLVI

https://biblioteca-digitala.ro

COPERTA I. Cuptor de redus minereul de fier (tipul II) din epoca geto-dacică (sec. V-IV î.e.n.), descoperit în **comuna Cireşu,** judeţul Mehedinţi.

COPERTA a IV-a: Opaiţ dacic; mască de bronz dacică, descoperite la **Oeniţa,** judeţul Vîlcea.

LA MULTI ANI!

BONNE ANNÉE! *GLÜCKLICHES NEUES JAHR!*

A HAPY NEW YEAR! С НОВЫМ ГОДОМ!

I FELIZ AÑO NUEVO!

COLECTIVUL REDACŢIONAL: Lucian ROŞU (redactor şef), Iuliu BUZDUGAN (redactor şef adj.), Ion GRIGORESCU, Maria IGNAT, Anghel PAVEL, Elisabeta RUŞINARU, Decebal ŢOCA. Secretar de redacţie: Paul Cornel CHITIC. Prezentarea grafică: Gheorghe MATEI. Paginaţia: Dragoş HORODNIC

Redacţia: Calea Victoriei nr. 174, Bucureşti, sectorul 1, telefon 50.44.10. Administraţia: ISIAP, Piaţa Scînteii nr. 1, telefon 17.60.10, intetior 1277. Abonamentele se fac la Administraţie, prin poştă sau virament, cont 64.51.301.52 BNRSR, Filiala sector 1, Bucureşti costul unui exemplar este de 30 lei. Abonamentele pentru cititorii din străinătate se fac prin ROMPRESFILATELIA, Calea Victoriei 29, POB 848, 2001 Bucarest, Roumanie.

ÎN ATENŢIA COLABORATORILOR

Articolele trimise redacţiei noastre vor trebui să îndeplinească următoarele condiţii:

— fiecare articol va fi trimis redacţiei dactilografiat la două rînduri, în două exemplare, însoţit de un rezumat în limba română de cca 1 pag., tradus în limba engleză;

— manuscrisul, aparatul critic (notele, bibliografia) şi explicaţiile ilustraţiilor trebuie dactilografiate la 2 rînduri, fiecare separat;

— fotografiile să aibă dimensiunile de 13 × 18 cm, cu contrast (clare), iar explicaţia de pe spate să fie scrisă cu creionul, menţionîndu-se autorul fotografiilor respective sau sursa de proveniență (fototeca muzeului etc);

— planurile, desenele, executate corect de către un specialist, în tuş negru, pe calc, nu trebuie să depăşească, pe latura cea mai mare, 50 de cm;

— se acceptă filmele color reversibile de 6×9 sau 6×6 cm, iar în lipsa acestora pot fi trimise filme color Leika;

— precizăm: manuscrisele nepublicate nu se înapoiază autorilor.

Lei 30 Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Informaţia — Bucureşti c. 7614 40.880

https://biblioteca-digitala.ro

UNELE DATE PRELIMINARE ASUPRA REZULTATELOR CERCETĂRILOR DE LA OCNIȚA, JUDEȚUL VÎLCEA

Prof. dr. doc. DUMITRU BERCIU

Cercetările de la Ocnița (localitate dependentă de Ocnele Mari) s-au desfășurat mai mulți ani consecutivi, (începînd din 1960), în cadrul planului de activitate al Muzeului de istorie județean, în colaborare cu Institutul de arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice, în prezent integrat Facultății de istorie și filozofie a Universității din București. An de an s-a obținut o documentare istorico-arheologică ce sporea cu fiecare campanie de săpături.

Au fost făcute cercetări pentru a se preciza caracterul, întinderea și durata locuirii sau folosirii, în diferite scopuri, a celor trei puncte principale : *așezarea civilă, necropola, Colina Sacră* cu terasele dependente. În plus s-a efectuat o săpătură de informare pe înălțimea nr. 3 (C_1), unde s-a amenajat de către daci o cetate de pămînt, notată de noi cu C_3 (= Cetatea 3) și care era prevăzută cu terase de luptă, turnuri de veghe și palisade. Cu altă ocazie am arătat că la Ocnița, în zona Ocnița — Cosota, există un întreg complex arheologic. Punctul central îl constituie așezarea civilă, în jurul căreia se află trei înălțimi fortificate (C_1, C_2, C_3, în numerotarea noastră), care o înconjură ca o potcoavă. Necropola se găsește în imediata apropiere a așezării, cu care se întrepătrunde în bună parte dinspre panta de nord a înălțimii nr. 1 (C_1) și a celei de vest a Cetății 2 (C_2).

În jurul punctelor indicate aci există numeroase dovezi de locuire din diferite timpuri, așa încît **complexul de la Ocnița — Cosota** se încadrează într-o largă vatră de locuire ce se întinde pe întregul cuprins al stațiunii balneare Ocnița și al Ocnelor Mari. Cele mai vechi dovezi de locuire datează din perioada de tranziție spre epoca bronzului (a doua jumătate a mileniului al III-lea î.e.n.) și aparțin **culturii Coțofeni** (fig. 1). S-a constatat că purtătorii acestei culturi s-au așezat în jurul salinelor și al pîraielor sărate, ei exploatînd pentru prima dată — după cîte știm pînă în prezent—marea bogăție : sarea atît de necesară vieții.

Unele forme de vase de lut, cu profil de pahar înalt și piedestal puternic indică practica utilizării apei sărate concentrate și evaporării acesteia prin fierbere. Din cîte știm pînă în prezent, comunitățile omenești creatoare ale **culturii Coțofeni** reprezintă cea mai veche documentare, de caracter etnic indoeuropean, proto-tracic, ce stă apoi la baza substratului tracic din regiune. Sîntem încredințați că viitoarele descoperiri vor veni să ateste și o locuire mai veche, date fiind aici condițiile prielnice de locuire și dezvoltare. Pe înălțimile amintite, și îndeosebi pe *Colina Sacră* (C_1), a existat o intensă și îndelungată locuire a oamenilor culturii Coțofeni. Materialele arheologice de factură Coțofeni din acest punct sînt foarte bogate, dar ele — din păcate — provin din pămîntul depus în cursul amenajării de către daci a platoului *Colinei Sacre.* Descoperiri sporadice și izolate de tip Coțofeni apar aproape pretutindeni în zona noastră de cercetare.

Tot pe *Colina Sacră* au fost descoperite de asemenea multe materiale ale **culturii Glina** din perioada timpurie a bronzului local (fig. 2). Apar deopotrivă și în alte puncte, dar s-a dovedit pînă acum că ele se concentrează cu deosebire pe *Colina Sacră.*

Toată epoca mijlocie și tîrzie a epocii bronzului și faza de încheiere a acesteia și de trecere către prima epocă a fierului sînt foarte bine documentate prin **cultura Verbicioara.** De remarcat descoperirile privind perioada finală a acestei culturi și cele plasate în perioada de tranziție și de legătură directă cu complexele hallstattiene timpurii, care se înmulțesc în fiecare an, făcînd dovada participării și a **culturii Verbicioara** la geneza complexelor tracice din prima epocă a fierului de pe teritoriul țării noastre (fig. 3).

https://biblioteca-digitala.ro

Nu lipsesc date referitoare la **cultura** numită **Basarabi** din perioada mijlocie a primei epoci a fierului, după cum nu lipsesc nici acelea din etapa hallstattiană tîrzie, care se întîlnesc aproape pretutindeni în zona respectivă. Unele dintre materialele descoperite documentează chiar etapa de trecere la a doua epocă a fierului, la perioada geto-dacă Latène. Au fost descoperite în jurul vechilor saline de la Ocnița caracteristice urme arheologice provenind din colibe cu spațioase vetre de foc. În asemenea materiale se oglindește tocmai procesul formării civilizației geto-dace. Ceramica lucrată la roată, cît și vîrfurile de săgeată de bronz cu trei muchii găsite în colibele amintite datează din secolul al IV-lea î.e.n. De la acest orizont cultural-istoric începe să se dezvolte, și pe plan local, civilizația geto-dacilor.

În lumina rezultatelor cercetărilor de pînă acum, putem urmări îndeaproape întreaga evoluție, din etapă în etapă, a acestei splendide civilizații, pe parcursul celor cinci secole de dezvoltare — sec. IV î.e.n. — sec. I e.n. — pînă la cucerirea Daciei de către romani, în 106 e.n., cînd prefacerile, determinate de procesul romanizării, cuprind și pe localnicii daci și daco-romani din zonă, așa cum o dovedesc de pe acum descoperirile arheologice. Și firul se leagă, în continuare, de perioada formării poporului român și de viața medievală românească, întrucît în întreaga regiune subcarpatică a județului Vîlcea există multe dovezi ale continuității noastre. Zona, de care este vorba, reprezintă, de fapt, un colț din vasta arie a substratului traco-geto-dac, daco-roman și vechi românesc.

În sectorul *așezării civile* au fost întreprinse săpături arheologice mai susținute, dar ele nu au fost încheiate definitiv, fiindcă limitele acesteia au fost precizate pînă acum doar pe trei laturi. Pe latura de vest nu s-au putut extinde cercetările din cauza culturilor de porumb. Sîntem însă în posesia unei serii întregi de descoperiri și observații care ne îndreptățesc concluzia că această așezare se întindea de la poalele celor trei înălțimi pînă spre fîntîna cu cumpănă și chiar mai departe, spre pîrîul Cosotei (fig. 21). Grosimea stratului de cultură depășește pe alocuri 2 m, dar este neuniform. Datorită torenților de pe pantele înălțimilor s-a așezat, peste ultimul nivel al stratului de cultură, mult pămînt de „viitură", în care se găsesc fragmente ceramice și obiecte din diferite perioade istorice, amestecate laolaltă. Am numit acest strat de depuneri orizontul IV, pentru a-l diferența de nivelurile propriu-zise ale stratului aparținînd civilizației geto-dace Latène. Acesta cuprinde trei niveluri principale, care, în unele locuri poate fi subdivizat. Cele trei niveluri nu sînt uniforme în ceea ce privește depunerile lor și nici nu se întîlnesc toate, în aria așezării, în punctele în care s-au practicat pînă acum săpături. În cursul săpăturilor din așezare nu s-a dat peste un strat de cultură din epoca preistorică, ci numai peste materiale răzlețe și în general sporadice, venite de pe pantele înălțimilor. Un strat de **cultură Coțofeni** și altul Glina au existat numai pe *Colina Sacră*, dar acolo ele au fost complet distruse cu ocazia amenajărilor platoului, așa cum am arătat mai înainte.

Durata locuirii din perioada celor trei niveluri principale ale stratului de cultură Latène se încadrează între sec. II î.e.n. și sfîrșitul sec. I e.n. Totuși trebuie menționat că există vestigii din sec. III î.e.n. și altele care depășesc pragul dintre sec. I și II e.n., fără a mai vorbi aici de cele romane care marchează prezența în jurul salinelor a romanilor și exploatarea sării de către aceștia, după cucerirea Daciei.

În ceea ce privește tipul locuințelor și modul de grupare a acestora s-au obținut date importante care completează cunoștințele noastre privitoare la traiul dacilor, tehnica și cronologia locuințelor. Din datele înregistrate pînă în prezent s-a constatat că nu a existat un singur tip de locuințe pe durata celor trei secole. *Locuința* cea mai des întîlnită este cea *de suprafață*, de formă dreptunghiulară sau pătrată. Uneori este prevăzută *cu* un *pridvor*. Același plan îl au și locuințele ușor adîncite. Din cauza înclinării terenului s-a procedat adesea la terasare în vederea amenajării postamentului. Acesta era fie din pietre de rîu, legate cu argilă fină (formă mai rar întîlnită), fie dintr-o amenajare mai simplă a unei podine bine legate și bătătorite din argilă amestecată cu nisip foarte fin și alte ingrediente adecvate. Dimensiunile locuințelor variază. Locuințele sînt în general orînduite în șiruri paralele, dar se întîlnesc și locuințe risipite în diferite puncte ale așezării. În două sectoare s-au constatat o grupare mai masivă a locuințelor și o suprapunere a lor, determinate prin observații stratigrafice concrete, și anume spre limita dinspre nord-vest a așezării și la poalele pantei de nord a *Colinei Sacre*, în sectorul în care întrepătrunderea *necropolei* și *așezării civile* este mai accentuată.

În legătură directă cu locuințele stau *vetrele*. Se cunosc două moduri de amenajare a acestora: după pregătirea terenului, pentru ca acesta să fie drept și puțin mai ridicat decît podeaua sau podina, se făcea un pat din pietre de rîu sau din fragmente ceramice, peste care se așeza — și se bătătorea puternic — argila anume pregătită, fină și amestecată cu nisip foarte mărunt. În structura vetrei propriu-zise nu se amestecau păioase. Vetrele aveau o fățuială lustruită. S-au descoperit și vetre renovate de două sau chiar de trei ori. Vetrele se găsesc de regulă în afara locuinței, dar în imediata ei apropiere. Sînt cazuri destul de rare cînd o vatră era amenajată în interiorul locuinței. Tot așa de puțin întîlnită este și vatra simplă, amenajată direct pe pămînt.

Vetrele au o formă rotundă, mai rar ovală. Unele dintre ele au gardină, ușor ridicată deasupra suprafeței vetrei. Pe vatra unei locuințe mai încăpătoare, descoperită în 1977, s-a descoperit o cantitate relativ mare de mei carbonizat. Resturi de mei s-au întîlnit și pe fundul unui vas-oală. În apropierea vetrelor și locuințelor se aflau în general gropile menajere, care conțin materiale arheologice feluri te și resturi de la ospețe. Gropile au pereții drepți sau au o formă de pîlnie. Sînt și unele gropi cu caracter ritual.

Inventarul stratului de cultură din așezare este deosebit de bogat și variat. Predomină, evident, ceramica lucrată cu mîna sau la roată, ale cărei evoluție, periodizare și cronologie vor putea fi precizate cu ocazia studiului monografic pe care îl pregătim. Deși rară, ceramica pictată nu lipsește nici în așezarea civilă. Se adaugă și cîteva importuri de ceramică romană întîlnite în stratul de cultură, precum și fragmente de amfore elenistice sau romane. Inventarul se completează cu unelte de fier (securi, seceri, fierăstraie, sule, dălți, fiare de plug, cuțite — cele mai frecvente — etc.), fusaiole, rîșnițe (fragmentare, în general), gresii pentru ascuțit uneltele, podoabe (fibule de bronz sau fier, pandantive de bronz și argint, brățări de argint sau de sticlă colorată, mărgele etc.), arme (multe vîrfuri de săgeată; vîrfuri de lance), „cățel de vatră" de lut (fragmentari) etc. Nu poate fi trecut cu vederea depozitul de obiecte de fier și bronz (peste 40) descoperit tot în cuprinsul așezării în 1967. Interesant de semnalat este faptul că în depozit se afla un vas de bronz roman cu toarta ruptă ritual și depusă în vas, precum și un „cățel de vatră" din fier, întreg, și un grătar, tot din fier, de o formă care durează mult în mediul roman, pînă către sec. IV e.n.

Materialul osteologic găsit în diferitele campanii de săpături nu este încă studiat în detaliu. Au fost descoperite oase de porc, vacă, oaie, capră, de cal, cîine, pasăre. Abundă oasele de mistreț, ceea ce înseamnă că vînătoarea era un mijloc important de procurare a hranei. Oase și coarne de cerb sînt mai rare în schimb.

Studierea fiecărei grupe de materiale, provenind din așezare, se va face împreună cu cele scoase din *necropolă* și de pe *Colina Sacră*.

Al doilea obiectiv de cercetat l-a constituit *necropola*. Ea se găsește la marginea estică și cea sudică ale *așezării civile*, ocupînd, de fapt, începutul pantelor spre înălțimile C_1 și C_2. În bună parte cimitirul se concentrează pe pantă, iar

https://biblioteca-digitala.ro

1

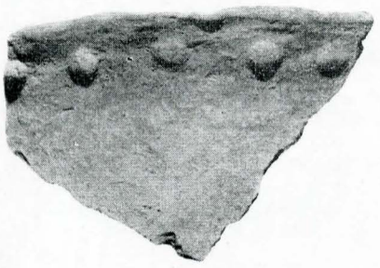

2

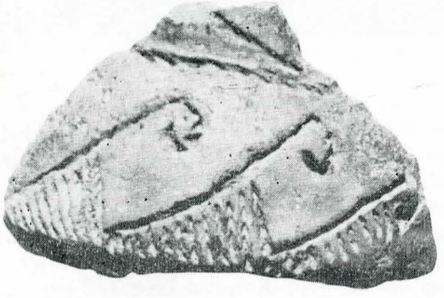

3

5

6

7

8

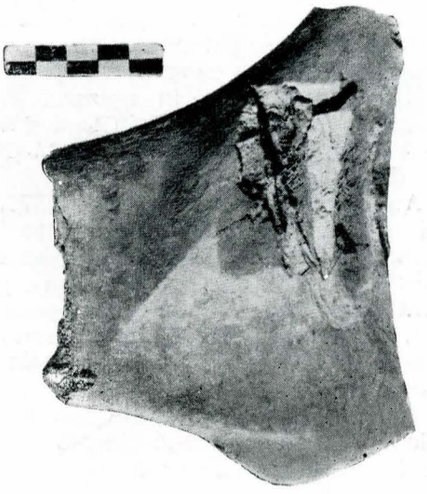

9

10

11

12

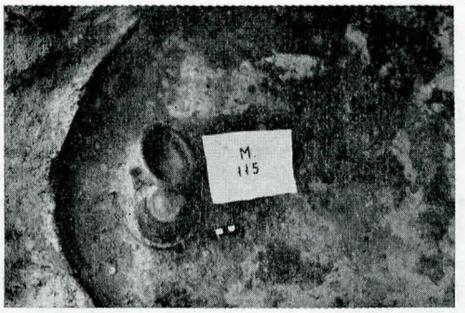

Fig. 1. Fragment ceramic aparţinînd *culturii Coţofeni*.
Fig. 2. Fragment ceramic ornamentat cu găuri — butoni (*cultura Glina*).
Fig. 3. Fragment ceramic din faza V a *culturii Verbicioara*.
Fig. 4. Opaiţ (căţui) dacic din M. 115.
Fig. 5. Fragment de vas lucrat cu mîna şi bogat ornamentat.
Fig. 6. Cană miniaturală lucrată cu roata.
Fig. 7. Mare cană lucrată la roată şi avînd incizat pe toartă un pătrat cu punct în interior.
Fig. 8. Fructieră pictată, lucrată la roată.
Fig. 9. Os de animal cu urme de arsură şi de topor, prin lovire.
Fig. 10. Clopoţel de bronz.
Fig. 11. Cataramă de bronz.
Fig. 12. Mormîntul 115, de incineraţie, vedere parţială.

https://biblioteca-digitala.ro

în partea dinspre așezare se întrepătrunde cu aceasta. Morminte răslețe au fost descoperite în multe puncte ale așezării, fără a se putea trage vreo concluzie asupra unei reguli anume. Ceea ce se poate spune este constatarea că risipirea mormintelor în așezare, cîteodată chiar sub locuințe și sub vatră, stă în legătură cu o anumită credință privind apropierea celor rămași în viață de cei plecați dintre ei.

Au fost descoperite, pînă în 1977, 357 morminte. În anii următori vor fi efectuate săpături doar într-o singură suprafață, restrînsă și ea din cauza copacilor. *Necropola* a fost mai mare, dar mormintele de pe panta mai accentuată au fost distruse din cauza apelor și rădăcinilor copacilor. Oricum, concluzia este că *necropola de la Ocnița* stă în nemijlocită legătură cu populația din *așezarea civilă*, aparținînd acesteia. Este vorba de o *necropolă plană*.

Toate cele 357 morminte sînt de incinerație, rit tradițional al traco-geto-dacilor. Nu s-a descoperit încă rugul funerar, pe care se făcea incinerarea celui mort, dar

Fig. 13—14. Temeliile săpate în stîncă ale sanctuarului; vederi parțiale.

el nu era în cuprinsul necropolei. Aproape în exclusivitate sînt morminte în groapă, cele cu urnă și capac constituie o excepție, ca și mormintele duble. Într-un caz s-au găsit două urne cu capac alăturate. Într-un sector al cimitirului, mormintele în groapă sînt orînduite în șiruri paralele, cu mici abateri. Gropile mormintelor au diferite forme. Cele mai frecvente sînt cilindrice însă cu pereții drepți. Gropile în formă de pîlnie, cu marginile cuptorite, sînt și ele destul de numeroase. Au apărut și cîteva gropi

arse intenționat, înainte de a se depune resturile de la incinerație. Un asemenea ritual, practicat înainte de cucerirea romană și de constituirea sintezei etnice și culturale daco-romane, se considera a fi fost cunoscut de localnici abia după cucerirea Daciei, dar cercetările de la Ocnița au arătat că dacii practicau acest ritual înainte de cucerirea romană. Aceeași concluzie s-a putut formula și în legătură cu depunerea de monede în cîteva morminte, practică specifică lumii greco-romane, dar care pătrunsese în Dacia preromană înainte de anul 106 e.n. Pe cînd în urne (de regulă în formă de mare vas-sac, mai rar un mic vas-oală), oasele calcinate fuseseră alese și depuse cu grijă, fără amestec de pămînt, în gropi, în schimb, se depuneau în general la întîmplare resturile adunate de pe rugul funerar. Astfel, oasele incinerate sînt răspîndite în întreg cuprinsul gropilor. Rar au fost găsite grămezi de oase pe fundul gropilor sau într-un colț al acestora.

Merită a fi menționate practica rituală de căptușire a pereților multor gropi cu pietre de rîu sau bucăți de „mal" (tuf dacitic) local și astuparea unor gropi — după ce fuseseră umplute tot cu pietre de rîu și bucăți de tuf dacitic, păstrîndu-se în felul acesta tradiția hallstattiană tracică, din perioada anterioară, cînd întîlnim un atare ritual la mormintele în *tumuli*. S-au descoperit și morminte cu groapa acoperită cu o rîșniță sau cu o mare placă de piatră.

Inventarul mormintelor nu este prea bogat. În general se întîlnesc puține vase întregi și obiecte în bună stare de

21

22

https://biblioteca-digitala.ro

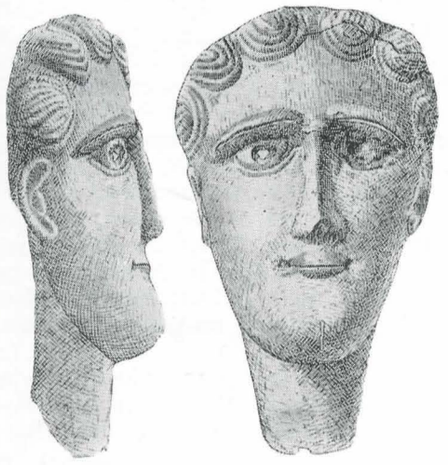

15-16

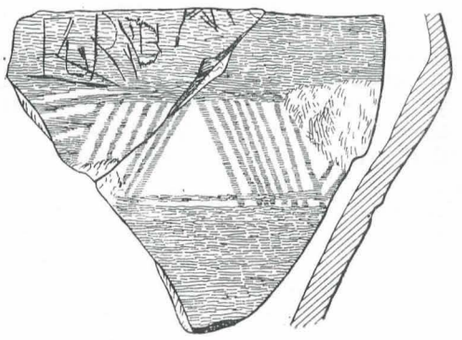

17

18

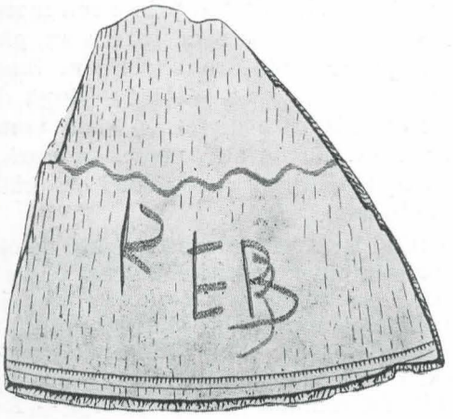

19

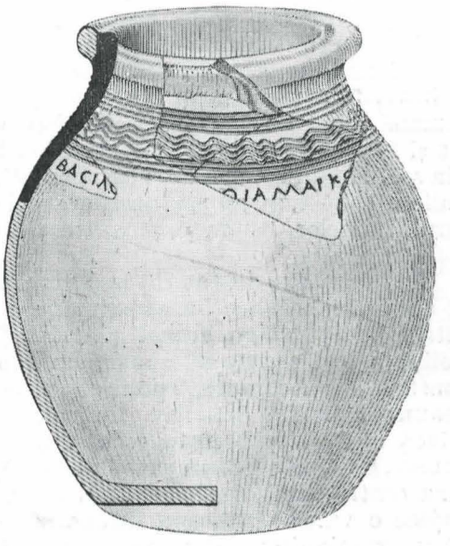

20

Fig. 15—16. Mască de bronz (desen).
Fig. 17. Fragment ceramic cu inscripția *Burid(ava)*.
Fig. 18—19. Fragmente ceramice lucrate cu mîna (18) și cu roata (19) purtînd numele *Reb* (antroponim traco-dacic).
Fig. 20. Vas—dolium, purtînd incripție cu litere grecești.

conservare. Aproape toate acestea au fost trecute prin foc, în cursul incinerării. Cele mai multe sînt obiecte de podoabă și de port. Au fost găsite în gropi însă cuțitașe de fier, creuzete, unelte, ustensile, fusaiole, rîșnițe, zgură de fier, mărgele etc. Abundă însă fragmentele ceramice care nu sînt toate din același vas, spart ritual în timpul incinerării după o practică tradițională. În unele gropi s-au găsit zeci de fragmente ceramice printre care și unele preistorice (**culturile Coțofeni, Glina, Verbicioara, Basarabi**). De reținut faptul că în multe morminte s-au descoperit fragmente de vase sparte și lucrate pe margini pentru a deveni fusaiole, dar nefinisate. Fără îndoială că acelea erau morminte de femei. Este aproape o regulă constantă ca fragmentele ceramice să fie arse secundar, chiar și cele preistorice, de care am vorbit mai sus. Practica aceasta este importantă și trebuie reținută, ea fiind acum bine documentată în necropola de la Buridava dacică, preromană. Amintim de asemenea că în gropi se găsesc pietre de rîu

23

24

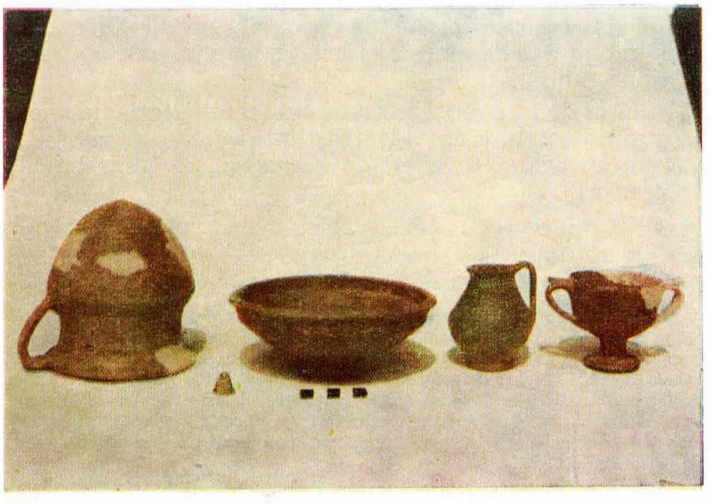

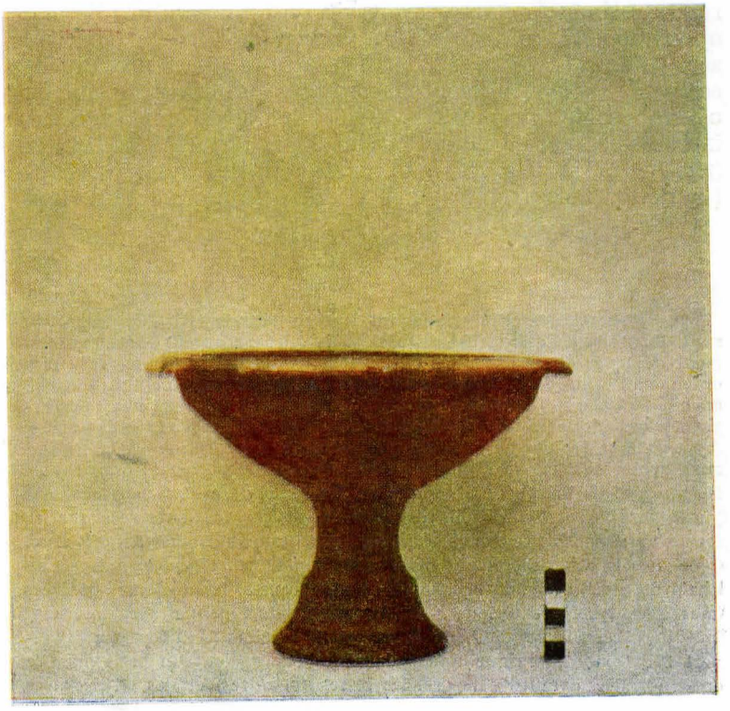

Fig. 21. Vedere spre stațiunea balneară Ocnița.
Fig. 22. Vas lucrat cu mîna decorat cu brăduț.
Fig. 23. Vase lucrate cu roata (Muzeul de istorie al județului Vîlcea).
Fig. 24. Fructieră pictată, lucată la roată (Muzeul de istorie al județului Vîlcea).

https://biblioteca-digitala.ro

și bucăți de tuf dacitic, în general de dimensiuni mici, sau chiar foarte mici. Majoritatea poartă urme de arsură. Aceasta înseamnă că nu din întîmplare au ajuns în gropile de morminte, ci ele au fost mai înainte aruncate pe rug și apoi adunate împreună cu celelalte resturi de la incinerare. Există prin urmare o anumită practică rituală, legată de o credință ce rămîne a fi precizată. În gropile mormintelor s-au găsit deopotrivă oase de animale domestice și sălbatice. Multe oase au urme de foc, ele provenind de la banchetul funerar (fig. 9). Fragmentele de rîșniță, fusaiolele, creuzetele, zgura de fier, cercul de fier de la butoaiele de lemn sau cel de la butucul roții carului toate pot fi considerate simboluri ale îndeletnicirilor din viață ale celor înmormîntați. În gropi se mai găsesc bucăți de vatră, cărbuni, cenușă, chirpici ars etc.

Cele mai multe morminte datează din sec. II și I î.e.n. Unele par a fi mai vechi, iar altele aparțin sec. I e.n. Numărul mare al mormintelor indică o populație densă, iar succesiunea lor în toate perioadele Latène atestă o continuitate, fără nici un fel de întrerupere pînă la cucerirea romană, cînd încetează atît locuirea din așezarea civilă, cît și folosirea necropolei. Sporadicele fragmente ceramice din sec. II e.n. arată totuși că populația locală, deși rărită mult, a continuat să păstreze legături cu meleagurile din jurul salinelor, acum exploatate de către romani.

*

Așa cum am arătat de la început, al treilea obiectiv al cercetării noastre l-a constituit *Colina Sacră*, considerată la început doar numai „Cetate" (C_1). Platoul acestei Coline a fost amenajat anume, în vederea ridicării unor construcții cu caracter specific și funcționalitate nu totdeauna lămurite definitiv. Pe platou au fost săpate în stîncă încăperi subterane locuite sau folosite în practici rituale, în unele preocupări legate de științele empirice. Una dintre aceste încăperi avea podină, pe care se amenajase o vatră. Deasupra încăperilor subterane se ridica o construcție circulară, cu vîrful ascuțit, în felul unei forme redate pe *Columna lui Traian* în interiorul unei cetăți (dava) dacice. Pe același platou s-au descoperit temeliile unei construcții cu plan dreptunghiular, săpate deopotrivă în stîncă (fig. 13—14). Pare a fi vorba de un sanctuar, care datează din sec. I e.n., adică din ultima perioadă a folosirii *Colinei Sacre*. Pînă în prezent au fost documentate toate etapele de locuire, atît în așezare cît și în necropolă. Pe latura de nord a platoului s-au descoperit urme de palisade și turnuri de veghe și luptă.

În 1973 și în anii următori au fost făcute importante descoperiri arheologice pe *Colina Sacră* și pe *Terasa I*, dinspre vest. Reamintim aici doar cîteva. Într-una din încăperi a fost descoperită o mască de bronz (fig. 15—16) reprezentînd un tînăr, probabil zeul războiului. Este o operă de artă lucrată într-un atelier local, către sfîrșitul sec. I î.e.n., unică în felul ei. Din alte încăperi provin inscripțiile de pe fragmentele ceramice publicate de noi cu o altă ocazie. Oricum, de menționat și de data aceasta inscripțiile care redau cuvîntul *BUR*, *BURIDAVA* (fig. 17), *REB* (fig. 18—19), cu litere latine, cît și inscripția de pe cele trei fragmente dintr-un mare *vas-dolium* (fig. 20). scrisă cu litere grecești și în limba greacă și care redă termenul de *basileu* — regișor, căpetenie — și numele de *Markos* sau *Thiamarkos* —, cum am presupus chiar în zilele descoperirii (a se vedea ziarul local din Rm. Vîlcea „Orizontul" din 7 august 1973), și cum au susținut specialiștii peste cîțiva ani. Din această importantă descoperire se desprind unele concluzii de mare valoare istorică, științifică : 1) dispunem de singurul izvor contemporan, scris de către localnici în limba traco-dacă și cu alfabet latin, care localizează centrul *Buridava*, menționat de geograful grec Ptolemeu (sec. II e.n.,) sub denumirea de *Burida-ven-sioi* — cei ce locuiesc în *Buridava* — geto-dacii de acolo — la Ocnița : aici a existat *Buridava* dacică, centrul militar, politic, religios și economic deosebit de important ; 2) acest centru avea, la sfîrșitul sec. I î.e.n. și începutul secolului următor, o căpetenie locală, un regișor, probabil *Markos* (antroponim de origine traco-dacă), mai degrabă decît *Thiamarkos*. Prezența unui basileu stă în legătură cu o formațiune politică indigenă, care se afla în nord-estul Olteniei și nord-vestul județului Argeș. Inscripțiile amintite sînt datate prin două monede ale împăratului *August*, în asociere cu care s-au găsit. Tradiția organizării politico-militare superioare statornicite de către marele *Burebista* s-a păstrat — după cum se dovedește acum prin izvoare directe — și în vremea primului împărat roman. Pe de altă parte, în afară de antroponimul *Markos*, a apărut scris de cinci ori celălalt antroponim traco-geto-dacic, *Reb*.

Folosirea alfabetului latin în scrierea realizată de către localnicii daci, în redarea unor numiri indigene, de localități și persoane, are o semnificație care nu trebuie să ne scape, întrucît pătrunderea alfabetului latin stă în legătură directă cu procesul romanizării, al cărui început se dovedește a fi mai vechi și sub acest aspect. Mai trebuie spus din nou că importurile romane sînt la Ocnița — *Buridava* foarte numeroase, în afară de monedele romane ce apar în toate nivelurile și în unele morminte. Au fost descoperite de asemenea și monede locale de tip republican roman, care, după cum se știe, reprezintă și ele un fenomen de puternică înrîurire romană și de dezvoltare excepțional de prosperă a economiei și civilizației geto-dacilor.

În cursul săpăturilor au fost descoperite noi elemente de civilizație materială și spirituală a dacilor, care subliniază și mai mult superioritatea acestei civilizații, dar și unitatea ei, pe întreaga arie de formare și dezvoltare, de o parte și de alta a Carpaților și a Dunării.

Vom avea prilejul, în cele trei volume ale monografiei *Buridavei dacice*, la care lucrăm în prezent, cu colaboratorii locali, să ne oprim mai îndelung asupra bogatei documentări scoase din săpături, datorită sprijinului material și moral dat de către organele de partid și de stat ale județului Vîlcea.

Studiul de față este însoțit de cîteva fotografii ale unor piese mai deosebite ca valoare științifică sau muzeistică, la care am adăugat vederi de ansamblu sau din timpul săpăturilor.

RÉSUMÉ

Des recherches archéologiques intenses se déroulent déjà depuis 1960 sur le territoire de la localité Ocnița, dép. de Vîlcea. L'auteur présente seulement quelques observations et conclusions préliminaires sur les résultats obtenus au cours de plusieurs campagnes de fouilles archéologiques. Ainsi, on a pu découvrir dans la zone Ocnița-Cosota-Ocnele Mari des Souscarpathes de l'Olténie du nord-est un complexe culturel très vaste et ancien. A sa base se trouve un substrat proto-thrace (*civilisation de Coțofeni*) ainsi que celui trace de l'époque du bronze (*les civilisations Glina* et *Verbicioara*) et de la première époque du fer (*la culture Basarabi*) et de la phase tardive et finale hallstattienne. C'est sur ce substrat que se forme, aussi dans cette zone historico-géographique, la *civilisation géto-dace*. Celle-ci est particulièrement bien documentée par les découvertes **de l'habitat civil** (où l'on a trouvé de nombreuses habitations, quelques unes avec galerie extérieure, outils, ornements, monnaies romaines et indigènes, céramique, etc.), **de la nécropole d'incinération** (on y a découvert 357 tombes, presque toutes dans des fosses, dont un petit nombre ont été brûlées avant d'y déposer les restes funéraires) et des cités situées sur des hauteurs. L'une de ces hauteurs est considérée la **Colline Sacrée.** On y a trouvé les fondements, creusés dans la roche, d'un sanctuaire et quelques pièces souterraines. On en a sorti le splendide masque en bronze (fig. 15—16), toute une série de vases peints, des inscriptions avec des lettres majuscules latines **(Bur, Buridava, Reb)** et des inscriptions avec des lettres grecques (le terme de basileus-petit roi, dirigeant et Markos), ainsi que bon nombre d'autres objets, parmi lesquels on doit mentionner une épée romaine.

Les découvertes d'Ocnița ont une importance scientifique particulière en ce qui concerne le degré supérieur de développement de la civilisation géto-dace, son unité et sa continuité. D'autre part il faut retenir le fait que c'est à Ocnița qu'on a découvert pour la première fois la seule source contemporaine dont nous disposons à présent, pour localiser la Buridava des Daces, mentionnée par Ptolémée. Un autre groupe de découvertes concerne le processus de romanisation, qui est prouvé avoir commencé chez les Géto-Daces situés au nord du Danube un siécle (et même plus) avant la conquête de la Dace par les Romains.

https://biblioteca-digitala.ro

TEZAURUL DE LA BUMBEȘTI-JIU

OTILIA GHERGHE, PETRE GHERGHE

Pe șoseaua națională Tg. Jiu — Petroșani, în apropierea gării Bumbești-Jiu, pe raza comunei cu același nume, se află ruinele unui castru roman cu zid de piatră construit de *cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana* în timpul împăraților *Septimius Severus* și *Caracalla* [1], păstrîndu-se întregi doar laturile de est și sud (fig. 1).

Studiat cu ani în urmă, prin cercetări arheologice organizate, de către Gr. Tocilescu și P. Polonic în 1897[2], de către C. S. Nicolăescu-Plopșor [3], Grigore Florescu și colaboratori în 1955 [4], castrul mai rezervă încă surprize.

În urma ploilor puternice din vara anului 1972, prin surparea unei porțiuni din malul Jiului pe care este așezat castrul, locuitorul Ion Beloiu, din comuna Bumbești-Jiu, a observat la circa 40 m de colțul de nord-est al castrului și la o adîncime de 0,50 m de la nivelul actual al solului „un vas de pămînt în formă de ulcică, acoperit cu o lespede de piatră".

În timp ce încerca să-i golească conținutul, a scăpat ulcica, cu circa „o mînă de monede" cît mai rămăseseră negolite, pe malul abrupt al Jiului, de unde nu s-au putut recupera [5] (fig. 2).

Mulțumindu-se cu ceea ce reușise să salveze și fiind conștient de importanța descoperirii făcute, a anunțat organele locale și Muzeul județean Gorj din Tg. Jiu.

Deplasîndu-se la fața locului o comisie[6], împreună cu descoperitorul tezaurului, din discuții a rezultat că s-au recuperat un număr de 188 monede, 4 fibule, un fragment de resort de fibulă (acul cu spirala), 2 brățări simple și un fragment de lănțișor împletit.

Dintre acestea a înstrăinat doar 5 monede; 2 au fost recuperate ulterior, celelalte rămînînd în posesia colecționarului Luben Ion, din București [7].

Cu excepția acestor 3 monede înstrăinate, tezaurul recuperat a intrat în posesia Muzeului județean Gorj, numărînd în total 185 monede.

Dăm mai jos catalogul pieselor descoperite în tezaur [8].

A. MONEDE

Commodus

1. Denar. Greut. 3,27 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 251, Roma, F.a.[9] (inv. 5960)
2. Denar. Greut. —2,84 g, Diam. 18 mm
   R.I.C. 13, B, Roma, Anul 181. (inv. 5800)

Albinus

3. Denar Greut. 2,74 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 11, b, Roma, Anul 193—194 sau 195 (inv. 5801)

Septimius Severus

4. Denar. Greut. 3,28 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 37, Roma, Anul 194. (inv. 5812)
5. Denar. Greut. 4,27 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 27, A, Roma, Anul 194. (inv. 5813)
6. Denar. Greut. 2,72 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 49, Roma, Anul 194—195. (inv. 5956)
7. Denar. Greut. 2,92 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 364, Roma, Anul 194—195. (inv. 5814)
8. Denar. Greut. 2,72 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 63, A, Roma, Anul 195. (inv. 5809)
9. Denar. Greut. 3,09 g, Diam. 17 mm
   R.I.C. 91, Roma, Anul 196. (inv. 5804)
10. Denar. Greut. 2,76 g, Diam. 16 mm
    R.I.C. 91, Roma, Anul 196. (inv. 5802)
11. Denar. Greut. 2,89 g, Diam. 17 mm
    R.I.C. 91, Roma, Anul 196. (inv. 5803)
12. Denar. Greut. 3,06 g, Diam. 18 mm
    R.I.C. 78, a, Roma, Anul 196—197. (inv. 5808)
13. Denar. Greut. 3,04 g, Diam. 16 mm
    R.I.C. 105, Roma, Anul 197. (inv. 5805)
14. Denar. Greut. 3,31 g, Diam. 16 mm
    R.I.C. 99, Roma, Anul 197. (inv. 5806)

---

1. „Corpus Inscriptionum Latinarum", III, 14485, a.
2. Grigore Tocilescu, *ms.* 5133, p. 115—153, Biblioteca Academiei R.S.R.
3. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 270.
4. Gr. Florescu, E. Bujor și A. Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbești-Jiu*, în „Materiale și cercetări arheologice", vol. IV, 1957, p. 103.
5. În această porțiune, malul este foarte abrupt și are o înălțime, de la ochiul de apă al Jiului, pînă la nivelul solului din castru, de peste 14 m.
6. Comisia a fost compusă din: Elena Udriște — director la Muzeul județean Gorj, Otilia Gherghe și Petre Gherghe — muzeografi și Ion Gridan, de la Consiliul popular al comunei Bumbești-Jiu.
7. Necunoscînd adresa, nu s-a putut lua legătura cu colecționarul pentru recuperarea monedelor.
8. Mulțumim și pe această cale tov. Octavian Iliescu, Vladimir Iliescu, Expectatus Bujor, pentru sprijinul dat la determinarea monedelor.
9. Prescurtări: Ant. = Antoninian; Greut. = greutate; Diam. = diametru; F.a. = fără an; R.I.C. = „Roman Imperial Coinage", Londra, 1949; „C.R.E.B.M." „Coins of the Roman Empire in the British Museum", vol. V, London, 1950.

https://biblioteca-digitala.ro

15. Denar. Greut. 2,97 g, Diam. 16 mm
R.I.C. 86, Roma, Anul 197. (inv. 5810)
16. Denar. Greut. 2,82 g, Diam. 17 mm
R.I.C. 119, a, Roma, Anul 197—198. (inv. 5807)
17. Denar. Greut. 3,06 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 505, Laodiceia, Anul 198—202. (inv. 5811)
18. Denar. Greut. 3,15 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 176, Roma, Anul 201. (inv. 5819)
19. Denar. Greut. 2,92 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 261, Roma, Anul 202—210. (inv. 5818)
20. Denar. Greut. 3,14 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 207, Roma, Anul 207. (inv. 5816)
21. Denar. Greut. 2,70 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 216, Roma, Anul 208. (inv. 5815)
22. Denar. Greut. 3,13 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 228, Roma, Anul 209. (inv. 5820)
23. Denar. Greut. 3,34 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 228, Roma, Anul 209. (inv. 5817)

Septimius Severus (Iulia Domna)

24. Denar. Greut. 3,12 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 554, Roma, Anul 196—211. (inv. 5940)
25. Denar. Greut. 3,37 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 557, Roma, Anul 196—211. (inv. 5948)
26. Denar. Greut. 3,31 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 572, Roma, Anul 196—211. (inv. 5939)
27. Denar. Greut. 3,00 g, Diam. 17 mm
R.I.C. 544, Roma, Anul 196—211. (inv. 5938)
28. Denar. Greut. 3,11 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 576, Roma, Anul 196—211. (inv. 5949)
29. Denar. Greut. 3,32 g, Diam. 17 mm
R.I.C. 575, Roma, Anul 196—211. (inv. 5937)

Septimius Severus (Iulia Pia Felix)

30. Denar. Greut. 2,68 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 389, b, Roma, Anul 211—217. (inv. 5945)

Caracalla

31. Denar. Greut. 3,31 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 30, a, Roma, Anul 200. (inv. 5783)
32. Denar. Greut. 3,10 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 130, a, Roma, Anul 201—206. (inv. 5793)
33. Denar. Greut. 3,14 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 135, Roma, Anul 201—206. (inv. 5788)
34. Denar. Greut. 3,16 g, Diam. 20 mm
Cf.R.I.C. 71—72, Roma, Anul 203. (inv. 5786)
35. Denar. Greut. 2,90 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 224, Roma, Anul 210—213. (inv. 5779)
36. Denar. Greut. 3,37 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 222, Roma, Anul 210—213. (inv. 5780)
37. Denar. Greut. 3,40 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 246, Roma, Anul 214 .(inv. 5775)
38. Ant. Greut. 5,39 g, Diam. 23 mm
C.R.E.B.M. 110, Roma, Anul 215. (inv. 5778)
39. Ant. Greut. 4,91 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 289, f, Roma, Anul 215. (inv. 5776)
40. Ant. Greut. 5,61 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 264, c, Roma, Anul 215. (inv. 5777)
41. Denar. Greut. 3,49 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 2, Roma, F.a. (inv. 5952)
42. Denar. Greut. 3,60 g, Diam. 17 mm
R.I.C. 2, Roma, F.a. (inv. 5955)
43. Denar. Greut. 3,00 g, Diam. 17 mm
R.I.C. 4, Roma, F.a. (inv. 5951)

Caracalla (Plautilla)

44. Denar. Greut. 2,66 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 365, a, Roma, Anul 202—205. (inv. 5954)
45. Denar. Greut. 3,40 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 362, Roma, Anul 202—205. (inv. 5953)

Geta

46. Denar. Greut. 2,86 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 18, Roma, Anul 211—212. (inv. 5822)
47. Denar. Greut. 3,20 g, Diam. 19 mm
RI.C. 30, Roma, F.a. (inv. 5821)

Macrinus

48. Denar. Greut. 3,05 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 14, Roma, Anul 217. (inv. 5823)

Elagabal

49. Ant. Greut. 6,10 g, Diam. 20,5 mm
R.I.C. 1, Roma, Anul 218. (inv. 5799)
50. Denar. Greut. 1,95 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 21, b, (3), Roma, Anul 219. (inv. 5782)
51. Denar. Greut. 2,38 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 21, b, (3), Roma, Anul 219. (inv. 5791)
52. Denar. Greut. 2,75 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 98, 2b, Roma, F.a. (inv. 5785)
53. Denar. Greut. 2,86 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 98, 2b, Roma, F.a. (inv. 5792)
54. Denar. Greut. 2,56 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 106, 5b, Roma, F.a. (inv. 5798)
55. Denar. Greut. 2,42 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 118, A, 3b, Roma, F.a. (inv. 5784)
56. Denar. Greut. 2,59 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 146, 5b, Roma, F.a. (inv. 5794)
57. Denar. Greut. 2,89 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 146, 5b, Roma, F.a. (inv. 5797)
58. Denar. Greut. 2,86 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 87, 5b, Roma, F.a. (inv. 5789)
59. Denar. Greut. 3,33 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 87, b (5), Roma, F.a. (inv. 5796)
60. Denar. Greut. 2,84 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 56, b, (5), Roma, F.a. (inv. 5790)
61. Denar. Greut. 3,79 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 78, b, (5), Roma, F.a. (inv. 5787)
62. Denar. Greut. 3,21 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 139, d (1), Roma, F.a. (inv. 5781)
63. Denar. Greut. 2,97 g, Diam. 17 mm
R.I.C. 63, b (5), Roma, F.a. (inv. 5795)

Elagabal (Iulia Maesa)

64. Denar. Greut. 3,24 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 268, Roma, Anul 218—223. (inv. 5947)
65. Denar. Greut. 2,69 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 268, Roma, Anul 218—223. (inv. 5944)

Elagabal (Iulia Paula)

66. Denar. Greut. 3,20, Diam. 19 mm
R.I.C. 216, Roma, Anul 219—220. (inv. 5950)

Alexander Severus

67. Denar. Greut. 3,22 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 11, c, Roma, Anul 222. (inv. 5829)
68. Denar. Greut. 3,66 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 169, Roma, Anul 222—228. (inv. 5832)
69. Denar. Greut. 3,50 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 160, d, Roma, Anul 222—228. (inv. 5825)
70. Denar. Greut. 3,14 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 144, c, Roma, Anul 222—228. (inv. 5827)
71. Denar. Greut. 3,18 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 19, c, Roma, Anul 223. (inv. 5830)
72. Denar. Greut. 3,03, Diam. 18 mm
R.I.C. 55, c, Roma, Anul 226. (inv. 5828)
73. Denar. Greut. 3,53 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 74, c, Roma, Anul 228. (inv. 5835)
74. Denar. Greut. 2,43 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 188, b, Roma, Anul 228—231. (inv. 5831)
75. Denar. Greut. 2,99 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 252, a, Roma, Anul 231—235. (inv. 5833)
76. Denar. Greut. 3,25 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 238, d, Roma, Anul 231—235. (inv. 5834)
77. Denar. Greut. 2,28 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 238, d, Roma, Anul 231—235 (inv. 5957)
78. Denar. Greut. 3,03 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 275, d, Roma, F.a. (inv. 5826)
79. Denar. Greut. 2,86 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 275, d, Roma, F.a. (inv. 5824)

https://biblioteca-digitala.ro

Alexander Severus (Iulia Mamaea)

80. Denar. Greut. 2,20 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 335, Roma Anul pînă în 235 (inv. 5941)
81. Denar. Greut. 2,75 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 335, Roma, Anul pînă în 235. (inv. 5946)
82. Denar. Greut. 2,81 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 331, Roma, Anul 235. (inv. 5943)
83. Denar. Greut. 3,13 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 343, Roma, F.a. (inv. 5936)
84. Denar. Greut. 3,27 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 343, Roma, F.a. (inv. 5942)

Maximinus

85. Denar. Greut. 3,64 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 7, A, Roma, Anul 235. (inv. 5837)
86. Denar. Greut. 2,59 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 12, (1), b, Roma, Anul 235—236. (inv. 5841)
87. Denar. Greut. 2,60 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 18, A, (2), b, Roma, Anul 236—238. (inv. 5839)
88. Denar. Greut. 3,09 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 184, (2), b, Roma, Anul 236—238. (inv. 5840).
89. Denar. Greut. 2,40 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 5, (2), b, Roma, F.a. (inv. 5836)
90. Denar. Greut. 3,23 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 5, (2), b, Roma, F.a. (inv. 5842)
91. Denar. Greut. 2,73 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 4, (2), b, Roma, F.a. (inv. 5838)

Balbinus

92. Denar. Greut. 3,23 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 7, (legenda 2), Roma, Anul 238, (inv. 5843)

Gordian III

93. Ant. Greut. 4,37 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 2, Roma, Anul 238—239. (inv. 5905)
94. Ant. Greut. 4,26 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 2, Roma, Anul 238—239. (inv. 5910)
95. Ant. Greut. 4,77 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 2, Roma, Anul 238—239 (inv. 5897)
96. Ant. Greut. 4,18 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 193, Roma, Anul 238—239. (inv. 5894)
97. Ant. Greut. 4,77 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 1, Roma, Anul 238—239. (inv. 5903)
98. Ant. Greut. 3,90 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 1, Roma, Anul 238—239. (inv. 5911)
99. Ant. Greut. 3,87 g, Diam. 22 m
R.I.C. 1, Roma, Anul 238—239. (inv. 5902)
100. Ant. Greut. 4,39 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 189, a, Antiohia, Anul 238—239. (inv. 5904)
101. Ant. Greut. 5,25 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 189, a, Antiohia, Anul 238—239. (inv. 5900)
102. Ant. Greut. 4,41, Diam. 22 mm
R.I.C. 189, a, Antiochia, Anul 238—239. (inv. 5895)
103. Ant. Greut. 4,62 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 189, a, Antiochia, Anul 238—239. (inv. 5907)
104. Ant. Greut. 4,61 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 189, a, Antiochia, Anul 238—239. (inv. 5908)
105. Ant. Greut. 4,30 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 6, Roma, Anul 238—239. (inv. 5896)
106. Ant. Greut. 4,27 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 5, Roma, Anul 238—239. (inv. 5879)
107. Ant. Greut. 4,35 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 16, b, Roma, Anul 239. (inv. 5906)
108. Ant. Greut. 4,33 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 20, b, Roma, Anul 239. (inv. 5899)
109. Ant. Greut. 4,56 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 20, b, Roma, Anul 239. (inv. 5891)
110. Ant. Greut. 4,13 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 36, Roma, Anul 240. (inv. 5881)
111. Ant. Greut. 3,50 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 36, Roma, Anul 240. (inv. 5893)
112. Ant. Greut. 3,53 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 36, Roma, Anul 240. (inv. 5886)
113. Ant. Greut. 4,02 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 39, Roma, Anul 240. (inv. 5901)
114. Denar. Greut. 2,69 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 81, Roma, Anul 240. (inv. 5912)
115. Denar. Greut. 2,68 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 81, Roma, Anul 240. (inv. 5928)
116. Ant. Greut. 4,86 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 37, b, Roma, Anul 240. (inv. 5898)
117. Ant. Greut. 3,49 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 37, b, Roma, Anul 240. (inv. 5888)
118. Ant. Greut. 3,82 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 34, Roma, Anul 240. (inv. 5909)
119. Ant. Greut. 4,62 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 38, Roma, Anul 240. (inv. 5892)
120. Ant. Greut. 4,89 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 65, Roma, Anul 240. (inv. 5917)
121. Ant. Greut. 3,23 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 56, Roma, Anul 240. (inv. 5849)
122. Denar Greut. 3,23 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 129, A, Roma, Anul 241. (inv. 5877)
123. Denar. Greut. 3,36 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 129, A, Roma, Anul 241. (inv. 5926)
124. Denar. Greut. 3,08 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 129, A, Roma, Anul 241. (inv. 5845)
125. Ant. Greut. 3,71 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 127, Roma, Anul 241. (inv. 5846)
126. Ant. Greut. 3,35 g, Diam. 18 mm
R.I.C. 127, Roma, Anul 241. (inv. 5883)
127. Denar. Greut. 2,84 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 130, Roma, Anul 241. (inv. 5847)
128. Denar. Greut. 2,52 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 130, Roma, Anul 241. (inv. 5921)
129. Denar. Greut. 3,07 g, Diam. 19 mm
R.I.C. 130, Roma, Anul 241. (inv. 5878)
130. Ant. Greut. 4,62 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 84, Roma, Anul 241—243. (inv. 5889)
131. Denar. Greut. 2,86 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 112, Roma, Anul 241—243. (inv. 5844)
132. Ant. Greut. 4,43 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 95, Roma, Anul 241—243. (inv. 5855)
133. Ant. Greut. 2,53 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 95, Roma, Anul 241—243. (inv. 5848)
134. Ant. Greut. 4,29 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 95, Roma, Anul 241—243. (inv. 5916)
135. Ant. Greut. 4,38 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 95, Roma, Anul 241—243. (inv. 5932)
136. Ant. Greut. 4,05 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 95, Roma, Anul 241—243. (inv. 5919)
137. Ant. Greut. 5,29 g, Diam. 23 mm
R.I.C. Roma, Anul 241—243. (inv. 5918)
138. Ant. Greut. 4,02 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 95, Roma, Anul 241—243. (inv. 5933)
139. Ant. Greut. 3,91 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 95, Roma, Anul 241—243. (inv. 5864)
140. Ant. Greut. 3,94 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 86, Roma, Anul 241—242. (inv. 5875)
141. Ant. Greut. 3,29 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 86, Roma, Anul 241—242. (inv. 5890)
142. Ant. Greut. 2,80 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 86, Roma, Anul 241—242. (inv. 5915)
143. Ant. Greut. 3,44 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 87, Roma, Anul 241—243. (inv. 5876)
144. Ant. Greut. 3,02 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 87, Roma, Anul 241—243. (inv. 5914)
145. Ant. Greut. 3,41 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 87, Roma, Anul 241—243. (inv. 5913)
146. Ant. Greut. 3,77 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 92, Roma, Anul 241—243. (inv. 5929)
147. Ant. Greut. 4,77 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 92, Roma, Anul 241—243. (inv. 5851)
148. Ant. Greut. 3,46 g, Diam. 25 mm
R.I.C. 92, Roma, Anul 241—243. (inv. 5863)
149. Ant. Greut. 4,12 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 87, Roma, Anul 241—243. (inv. 5870)
150. Ant. Greut. 5,28 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 92, Roma, Anul 241—243. (inv. 5922)

https://biblioteca-digitala.ro

1

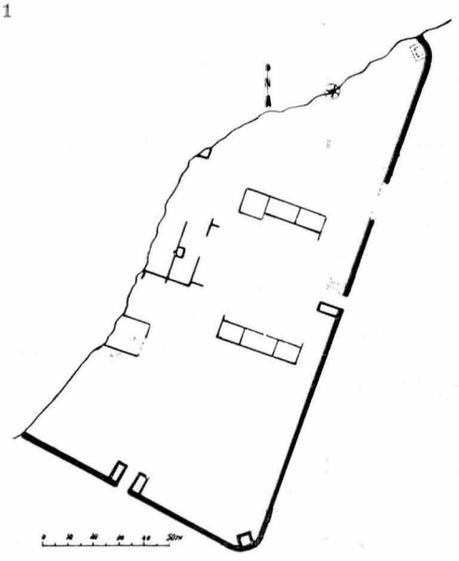

2

Fig. 1. Bumbeşti-Jiu, planul castrului roman (după Tocilescu-Polonic) X = locul descoperirii tezaurului

Fig. 2. Malul abrupt din dreptul castrului cu locul descoperirii tezaurului indicat de săgeată (Foto Vasile Barbu).

Fig. 3. 1—4. Fibule tip-ancoră-

Fig. 4. 1 ac cu resort; 2—3 brăţări; 4 lănţişor (Desen Angela Ciocîlteu).

Fig. 5. Bumbeşti-Jiu. Histograma cu variaţia greutăţii denarilor pe împăraţi.

Fig. 6. Bumbeşti-Jiu. Histograma cu variaţia greutăţii antoninianilor pe împăraţi.

3

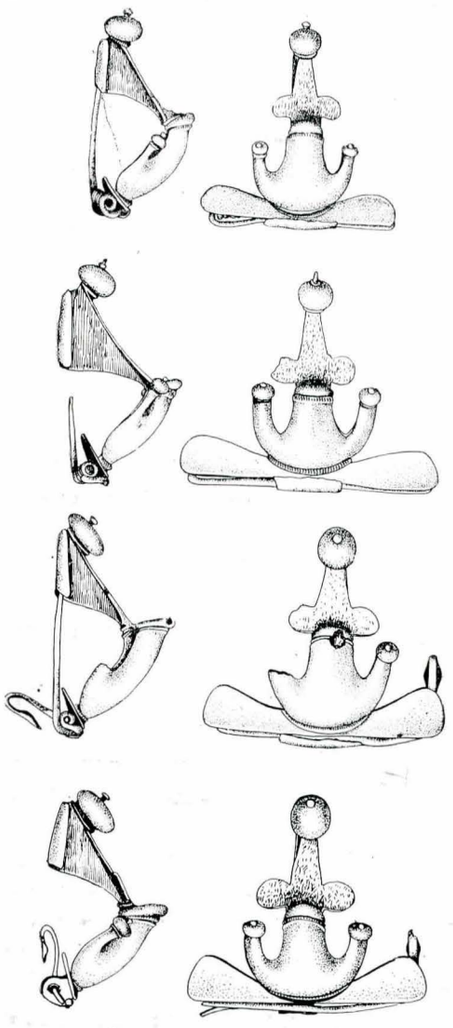

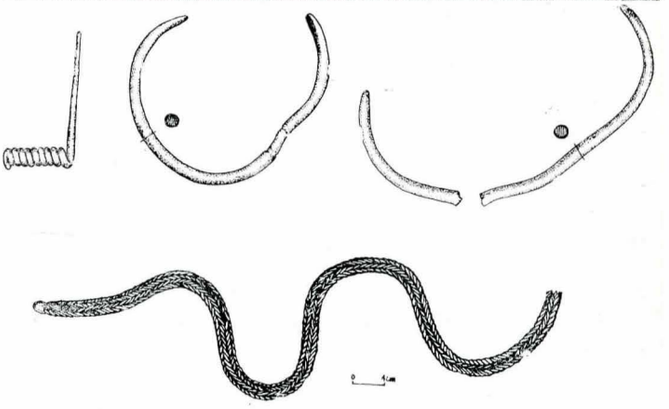

4

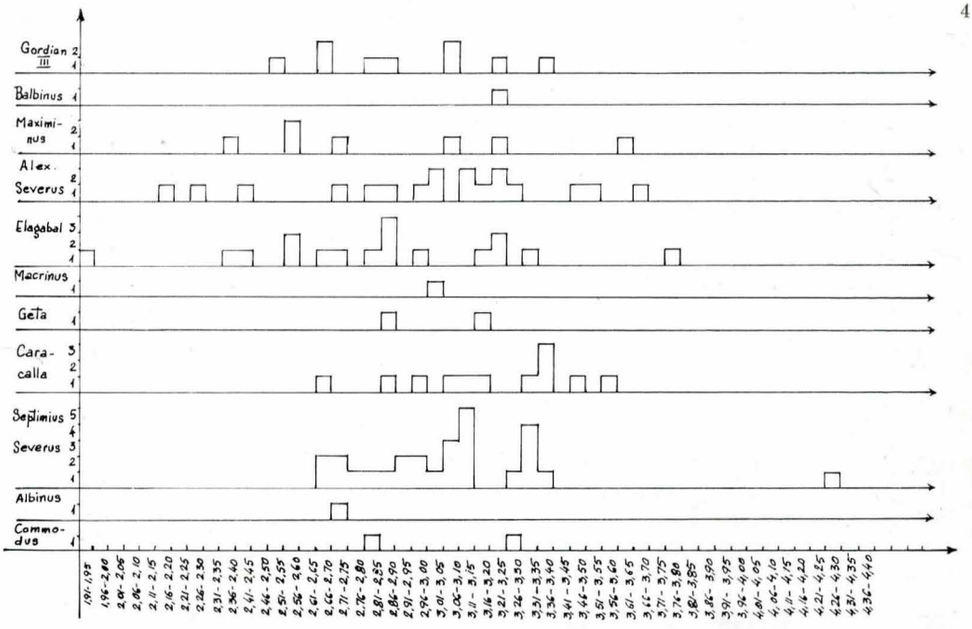

FIG. 5. BUMBEŞTI-JIU, HISTOGRAMA CU VARIAŢIA GREUTĂŢII DENARILOR PE ÎMPĂRAŢI

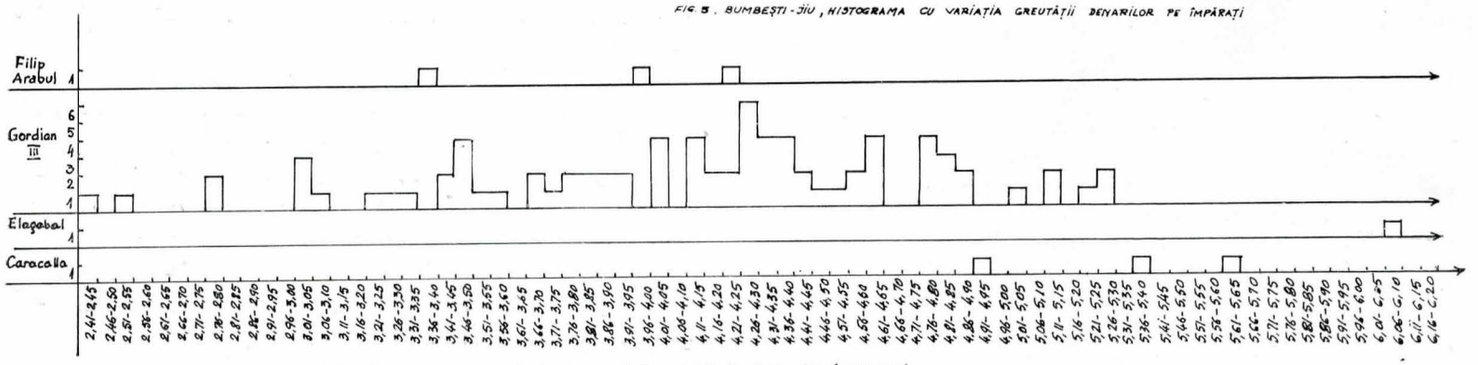

FIG. 6. BUMBEŞTI-JIU, HISTOGRAMA CU VARIAŢIA GREUTĂŢII ANTONINIANILOR PE ÎMPĂRAŢI

https://biblioteca-digitala.ro

151. Ant. Greut. 5,14 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 92, Roma, Anul 241—243. (inv. 5866)
152. Ant. Greut. 3,70 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 84, Roma, Anul 241—243. (inv. 5887)
153. Ant. Greut. 3,07 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 85, Roma, Anul 241—243. (inv. 5882)
154. Ant. Greut. 4,18 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 84, Roma, Anul 241—243. (inv. 5862)
155. Ant. Greut. 4,37 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 84, Roma, Anul 241—243. (inv. 5930)
156. Ant. Greut. 3,04 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 85, Roma, Anul 241—243. (inv. 5884)
157. Ant. Greut. 3,66 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 83, Roma, Anul 241—243. (inv. 5854)
158. Ant. Greut. 4,55 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 83, Roma, Anul 241—243. (inv. 5852)
159. Ant. Greut. 4,85 g, Diam. 24 mm
R.I.C. 83, Roma, Anul 241—243. (inv. 5868)
160. Ant. Greut. 3,80 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 206, b, Roma, Anul, 242—244. (inv. 5858)
161. Ant. Greut. 3,58 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 210, c, Roma, Anul 242—244. (inv. 5856)
162. Ant. Greut. 4,76 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 216, Roma, Anul 242—244. (inv. 5923)
163. Ant. Greut. 4,29 g, Diam. 22 m
R.I.C. 213, Roma, Anul 242—244. (inv. 5859)
164. Ant. Greut. 5,01 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 216, e, Roma, Anul 242—244. (inv. 5885)
165. Ant. Greut. 4,32 g, Diam. 24 mm
R.I.C. 148, Roma, Anul 243—244. (inv. 5850)
166. Ant. Greut. 2,41 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 148, Roma, Anul 243—244. (inv. 5872)
167. Ant. Greut. 4,47 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 148, Roma, Anul 243—244. (inv. 5873)
168. Ant. Greut. 4,85 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 148, Roma, Anul 243—244. (inv. 5920)
169. Ant. Greut. 2,74 g, Diam. 21, 5 mm
R.I.C. 148, Roma, Anul 243—244. (inv. 5871)
170. Ant. Greut. 3,83 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 154, Roma, Anul 243—244. (inv. 5869)
171. Ant. Greut. 4,12 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 154, Roma, Anul 243—244. (inv. 5925)
172. Ant. Greut. 4,84 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 154, Roma, Anul 243—244. (inv. 5861)
173. Ant. Greut. 4,30 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 145, Roma, Anul 243—244. (inv. 5874)
174. Ant. Greut. 4,02 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 145, Roma, Anul 243—244. (inv. 5867)
175. Ant. Greut. 4,33 g, Diam. 21 mm
R.I.C. 145, Roma, Anul 243—244. (inv. 5860)
176. Ant. Greut. 4,60 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 145, Roma, Anul 243—244 (inv. 5924)
177. Ant. Greut. 4,23 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 151, Roma, Anul, 243—244, (inv. 5853)
178. Ant. Greut. 4,25 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 142, Roma, Anul 243—244. (inv. 5931)
179. Ant. Greut. 4,14 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 140, Roma, Anul 243—244. (inv. 5857)
180. Ant. Greut. 3,48 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 144, b, Roma, Anul 243—244. (inv. 5927)
181. Ant. Greut. 5,12 g, Diam. 20 mm
R.I.C. 210, Roma, F.a. (inv. 5865)
182. Ant. Greut. 3,05 g, Diam. 22 mm
R.I.C. 19, b, Roma, F.a. (inv. 5880)

Filip Arabul

183. Ant. Greut. 4,25 g. Diam. 23 mm
R.I.C. 40, Roma, F.a. (inv. 5935)
184. Ant. Greut. 3,98 g, Diam. 23 mm
R.I.C. 49, b, Roma, F.a. (inv. 5934)

Filip Arabul (Otacila)

185. Ant. Greut. 3,36 g, Diam. 24 mm
R.I.C. 120, b, Roma, Anul 244—249. (inv. 5961)

B. **PODOABE**

1. **Fibulă tip ancoră** (inv. 5965)

Greutatea 62,81 g
Lungimea acului 4,5 cm; lungimea resortului spirală 5,6 cm. Lipsește cîrligul pentru agățat lănțișorul. Fig. 3.1.

2. **Fibulă tip ancoră** (inv. 5962)

Greutatea 78,46 g.
Lungimea acului (fragment) 2,5 cm; lungimea resortului spirală 7,3 cm; este rupt în două. Din ac se păstrează doar jumătatea dinspre resort. Lipsește capul cuiului și cîrligul pentru agățat lănțișorul. Fig. 3.2.

3. **Fibulă tip ancoră** (inv. 5963)

Greutatea 81,94 g.
Lungimea acului 5,5 cm; lungimea resortului spirală 6,6 cm. Lipsește o proeminență circulară mică cu jumătate din brațul lateral pe care era fixat. Fig. 3.3.

4. **Fibulă tip ancoră** (inv. 5964)

Greutatea 70,63; Lungimea resortului spirală 3 cm, deoarece lipsesc jumătate din acesta și acul. Fig. 3.4.

5. **Resort** — ac cu spirală — (inv. 5969)

Greutatea 4,91 g; lungimea acului 4,2 cm; lungimea resortului spirală (fragment) 1,8 cm. Fig. 4.1.

6. **Brățară** (inv. 5967)

Greutatea 14,87 g; lungimea 13,3 cm.; grosimea 0,4 cm. Fig. 4.2.

7. **Brățară** (inv. 5968)

Greutatea 15,07 g; lungimea 14,7 cm; grosimea 0,3 cm. Ruptă în două, aproape de la jumătate. Fig. 4.3.

8. **Lănțișor** (inv. 5966)

Greutatea 21,19 g; lungimea 25,6 cm; grosimea 0,5 cm. Fig. 4.4.

Făcînd un studiu asupra monedelor din tezaur, constatăm că acesta este compus din monede emise de mai mulți împărați; cea mai timpurie este din vremea lui *Commodus* (176—192 e.n.), iar cea mai tîrzie de la *Filip Arabul* (244—249 e.n.).

Din tabelul nr. 1 (care se referă la repartiția monedelor pe împărați)rezultă că cele mai puține monede tezaurizate sînt din timpul împăraților : *Albinus*, *Macrinus* și *Balbinus* — cîte o bucată; *Commodus*, *Geta* — cîte două bucăți și *Filip Arabul* — trei bucăți.

Cele mai multe monede tezaurizate sînt din timpul împăraților : *Septimius Severus* — 27 de bucăți și *Gordian III* — 90 bucăți.

Faptul că cele mai multe monede sînt de la Gordian III se explică prin aceea că în această perioadă, probabil, a avut loc, în majoritate, tezaurizarea.

Numărul mic de monede din vremea lui Filip Arabul se datorează evenimentelor politice tulburi din Dacia, care au condiționat oprirea bruscă a tezaurizării.

Dacă ne referim la cele două nominaluri — denari și antoninieni — existente în tezaur, se constată prezența predominantă a denarilor (97 bucăți din totalul de 185 monede).

https://biblioteca-digitala.ro

TABELUL nr. 1

Repartiția numerică a monedelor pe împărați și membrii familiei

Nr. crt.	Numele împăratului	Anii de domnie	Anii datării monedelor	Numărul total al lor
1.	*Commodus*	176—192	181	2
2.	*Albinus*	193—197	193—194 sau 195	1
3.	*Septimius Severus*	193—211	194—209	20
	Iulia Domna		196—211	6
	Iulia Pia Felix		211—217	1
4.	*Caracalla*	198—217	200—215	13
	Plautilla		202—205	2
5.	*Geta*	209—212	211—212	2
6.	*Macrinus*	217—218	217	1
7.	*Elagabal*	218—222	218—219	15
	Iulia Maesa		218—223	2
	Iulia Paula		219—220	1
8.	*Alexander Severus*	222—235	222—235	13
	Iulia Mamaea		235	5
9.	*Maximinus*	235—238	235—238	7
10.	*Balbinus*	238	238	1
11.	*Gordian III*	238—244	238—244	90
12.	*Filip Arabul*	244—249	F.a.	2
	Otacila		244—249	1

Dintre aceștia, denarul cu greutatea cea mai mare a fost emis în vremea lui *Septimius Severus* (4,27 g) în anul 194 (nr. 5) iar cel cu greutatea cea mai mică, în vremea lui Elagabal (1,95 g) în anul 219 (nr. 50).

TABELUL nr. 2

Nr. crt.	Numele împăraților	Roma	Antiohia	Laodiceia	Total monede
1.	*Commodus*	2	—	—	2
2.	*Albinus*	1	—	—	1
3.	*Septimius Severus*	26	—	1	27
4.	*Caracalla*	15	—	—	15
5.	*Geta*	2	—	—	2
6.	*Macrinus*	1	—	—	1
7.	*Elagabal*	18	—	—	18
8.	*Alexander Severus*	18	—	—	18
9.	*Maximinus*	7	—	—	7
10.	*Balbinus*	1	—	—	1
11.	*Gordian III*	85	5	—	90
12.	*Filip Arabul*	3	—	—	3
	TOTAL	179	5	1	185

Distribuția monedelor pe monetării. De asemenea, pe scara greutăților, variația cea mai mare în timpul aceluiași împărat a avut-o denarul în vremea lui *Elagabal* de la 1,95 g la 3,79 g (fig. 5).

Privind histograma (fig.6) cu variația greutății antoninianului, rezultă că antoninianul cu greutatea cea mai mare a fost emis în vremea lui *Elagabal*—de 6,10 g (nr. 49), iar cu greutatea cea mai mică în vremea lui Gordian III (2,41 g), în anii 243—244 (n. 166).

Cea mai mare variație a greutății a avut-o antoninianul în timpul lui Gordian III, cînd de fapt întîlnim și cel mai mare număr de monede emise (vezi fig. 6). Din 90 monede existente în tezaur 81 sînt antoninieni.

Asemenea diferențe de greutate au fost întîlnite și la alte tezaure monetare romane; aceasta se datorește fie uzurii pieselor, fie cîntăririi deficitare din acea perioadă [10], fie ștanțării sau poate chiar datorită intenției unor împărați de a economisi metal[11].

De o admirabilă execuție tehnică sînt și **obiectele de podoabă,** descoperite împreună cu monedele.

Cum cele patru fibule, **tip ancoră,** sînt cunoscute ca formă, nu vom mai insista descriindu-le ci vom face doar unele precizări de ordin general.

Astfel, la toate fibulele, indiferent de mărime, pe porțiunea dintre îndoitura de la umăr și proeminența terminală a corpului se mai observă încă urmele unor lipituri, ceea ce ne face să credem că pe toată această suprafață a fost lipit un alt metal sau pietre semiprețioase[12], cu rol ornamental (fig. 3), dar care au fost desprinse de pe fibule cu mult înainte ca acestea să fie îngropate.

În ceea ce privește starea de conservare, ea este în general bună, metalul fiind bine conservat. Mai des întîlnite sînt situațiile cînd accesorii ale fibulei se păstrează fie fragmentar, fie lipsesc în totalitate (v. catalog).

Faptul că unele din ele s-au păstrat în tezaur incomplete și deci nu mai puteau fi folosite, ne conduce la ideea că erau păstrate special și că au fost transmise împreună cu tezaurul monetar de la o generație la alta, numai pentru valoarea metalului prețios [13].

Ca arie de răspîndire, fibula tip ancoră a fost descoperită aproape în întreaga Dacie, care de fapt a fost și centrul de iradiere spre Bulgaria, Serbia, Ungaria, pînă în Bosnia și Herțegovina [14] și cronologic se încadrează între 150—250 e.n. [15].

Cele două **brățări** sînt lucrate din sîrmă de argint în secțiune aproape rotundă și cu capetele ușor turtite; nu au ornamente. Nici una din ele, datorită intervențiilor făcute înainte ca tezaurul să intre în posesia muzeului, nu-și mai păstrează forma circulară pe care inițial a avut-o.

Brățări asemănătoare au mai fost descoperite și în cimitirul de la Soporu de Cîmpie [16] și pot fi considerate de aceeași vîrstă cu fibulele.

Lănțișorul, ca și celelalte piese de podoabă din tezaur, se impune prin tehnica de execuție și face parte din categoria lanțurilor ornamentale, fiind confecționat flexibil „din verigi mai mici încopciate" [17]. Se păstrează fragmentar lipsindu-i ambele capete. Lanțuri asemănătoare au mai fost descoperite la Bistrița, Bălănești (jud. Olt), Seica Mică, Ghelnița, Cioaca (Sălișteș), Coada Malului [18]. Este mai vechi decît celelalte podoabe și poate fi atribuit perioadei secolelor I î.e.n.—I e.n. [19].

Deși tezaurul monetar este în totalitate de epocă romană, podoabele sînt sigur de factură și tradiție getodacică.

În ceea ce privește tezaurul monetar, cu toate că este incomplet, credem că ultimile monede depuse (în tezaur) au fost de la *Filip Arabul*, deoarece și cu ocazia săpăturilor arheologice anterioare în castru, Grigore Tocilescu precizează că ultima monedă descoperită a aparținut lui *Filip Arabul* [20].

Data îngropării tezaurului este greu de stabilit cu exactitate, dar, avînd în vedere că ultimile monede sînt de la *Filip Arabul* și respectiv *Otacila*, credem că îngroparea s-a făcut în jurul anului 249 și se leagă de gravele evenimente provocate de criza politică și militară de la jumătatea secolului al III-lea e.n. cît și de atacurile carpilor care se fac tot mai des simțite în Dacia, începînd cu anul 245 [21].

---

[10]. D. Protase și I. H. Crișan, *Tezaurul de monede imperiale de la Țaga (jud. Cluj)*, în „Studii și cercetări de numismatică", vol. IV, 1968, p. 166.

[11]. Constantin Preda, *Tezaurul monetar de la Bârca (jud. Dolj) și unele probleme privind atacurile carpilor din anii 242 și 245 în Dacia romană*, în „Studii și cercetări de numismatică", vol. IV, 1968, p. 186.

[12]. Dorin Popescu, *Tezaure de argint dacice (I)* în „Buletinul Monumentelor Istorice", XL, nr. 4, 1971, p. 25.

[13]. Octavian Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice, tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică*, Ed. Acad., București, 1956, p. 34.

[14]. D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, în „Arhivele Olteniei", anul XVIII, nr. 104—106, iulie—decembrie, 1939, p. 376.

[15]. Ibidem, vezi și D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1966, p. 57, fig. 4/8 (Analogie la Soporu de Cîmpie care datează din sec. II —III e.n.).

[16]. D. Protase, *op. cit.*, fig. 24/18, 19.

[17]. Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 31 și urm.

[18]. Idem, p. 30—31. Ca analogie, vezi și *Tezaurul de la Vedea, județul Ilfov*, după „Tresors Daces en argent des colections de L'Academie de la Republique Socialiste Roumanie", in Inventaria Aechaeologica, Roumanie fascicola 5, Ed. Academiei R.P.R. București, 1961, R. 21 b.

[19]. Muzeul Național Belgrad, Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj *Ilirii și Dacii*, Cluj — București, 1972, Pl. XXXIV, D. 188, p. 180.

[20]. Grigore Tocilescu, *op. cit.*, p. 120.

[21]. Vezi Constantin Preda, *op. cit.*,p. 193; Bucur Mitrea, A. Rădulescu, *Un tezaur monetar de la Filip Arabul în Dobrogea*, în „Pontica", VIII. 1975, p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro

CETĂȚILE ROMANE DE LA ENISALA. STUDIU AEROFOTOGRAFIC

AL. S. ȘTEFAN

0. Între așezările antice uitate din Dobrogea — vizate în mod prioritar de programul de cercetări de topografie antică și prospecțiuni aerofotografice pe care-l întreprindem [1] — se numără și obiectivele romane de la Enisala, localitate cunoscută pînă acum în literatura istorică datorită, în primul rînd, excepționalului monument de arhitectură medievală, numit în epoca modernă Cetatea Heraclea, și, mai recent, datorită importantelor descoperiri de arheologie getică de la Valea Netului [2] și geto-romană de la Lutărie [3].

Chiar între cercetătorii antichităților dobrogene puțini știau pînă de curînd că la numai cîteva sute de metri la nord-vest de cetatea medievală se află alte două cetăți de epocă romană, în ciuda faptului că prima lor identificare s-a produs încă de la finele secolului trecut și că referiri cu totul aluzive au mai apărut, la răstimpuri mari, în literatura de specialitate.

0.1. Detectarea obiectivelor în discuție e datorată tot campaniilor de recunoaștere efectuate sub îndrumarea lui Gr. G. Tocilescu de către P. Polonic, care a cercetat zona Enisala în noiembrie 1897 și în aprilie 1898. Ancheta sa obișnuită printre săteni și cercetarea directă a locurilor au dus la următoarele descoperiri:

a. În punctul numit „Peștera": „*În partea de vest, în marginea satului, pe o limbă de deal înaintată în lacul Razelm, se află o cetate romană cu forma pătrată; are mărimea 200 : 300* (pași *n.n.*); *șanțul cetății se cunoaște în partea de est și sud foarte bine; în celelalte părți lagărul este postat pe malul natural al dealului. Zidul înconjurător este construit din piatră brută cu varși are o grosime de 1—1,5 m. În interiorul cetății se văd construcțiuni de piatră, dar cea mai mare parte a acestor ziduri a fost scoasă de locuitori...*"[4].

b. În punctul „Palanca" „*Mai spre răsărit de această cetate* (Peștera *n.n.*), *la capul viilor spre răsărit, aproape în mijloc între ambele cetăți* (cetatea Peștera și cetatea medievală *n.n.*), *se află o cetățuie mică..., ea măsoară pe val 24 :28; este înconjurată cu șanț, care are încă adîncimea de 1/2 m; — în mijlocul acestui mic castel se află ruine de zidării; după mărimea lui se poate zice că a fost numai un pichet de pază, întărit cu șanț și val*"[5].

c. La intrarea din lacul Razelm în lacul Babadag: „*Trecătoarea peste ezerul Babadag de la Sarichioi la Enisala. La...Sarichioi se găsește un dig de piatră care merge prin stufăriile ghiolului Babadag cu direcția de la nord spre sud; el se cunoaște pe o întindere de 200 m de la malul Sarichioi către sud. La mal este 7 m lat și 0,4 m ridicat deasupra apei, și construit din blocuri mari de piatră; el este păstrat numai aproape de mal și servea încă pe 50 m lungime ca trecătoare uscată de unde apoi se trece lacul cu barca. Acum 20 de ani digul se cunoaștea pînă la malul de la Enisala. Cred că la malul de la Enisala a fost un pod ca să se scurgă apa din lacul Babadag în lacul Razelm. La Enisala pe mal în dreptul acestui dig se află micul castel Palanca, 30 m în diametru, care desigur servea pentru apărarea podului. Asemenea se găsește și pe malul de nord o ridicătură de 1/2 m înaltă pe care a trebuit să fie un asemenea fort dar care astăzi este distrus*"[6].

d. În vatra satului și la vest de el: — urmele unei așezări civile romane (monede de la Augustus, Traian, Constantin, cărămizi, ceramică)[7].

e. În insula Grădiștea: „*...mai ales în partea de sud se găsesc urme de locuințe vechi, pămînt ars, cioburi de oale preistorice*"[8].

Informațiile transcrise mai sus erau completate de localizarea punctelor pe hărțile la 1 :50.000 și de cîte o schiță aproximativă pentru fortificațiile de la Peștera[9] și Palanca[10] (fig. 1 și 2).

0.2. Întreagă această documentație consemnată de către P. Polonic — suficient de consistentă pentru o primă recunoaștere — a rămas pînă azi inedită. Gr. G. Tocilescu a amintit doar descoperirile în două dări de seamă asupra progreselor investigațiilor de topografie antică în Dobrogea, prezentate în ședințe publice ale Academiei Române[11]. Singura mențiune apărută în lucrările sale se reduce la includerea punctului pe harta descoperirilor romane din Dobrogea, pe care la Enisala este indicată

---

1. Cf. Al. S. Ștefan, *Cetatea romană de la Slava Rusă (Libida?). Cercetările aerofotografice și apărarea patrimoniului arheologic*, „Mon. Ist. și de Artă", XLVI, 1977, 1, p. 3, 0.2.

2. G. Simion, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei, în lumina descoperirilor de la Enisala*, „Peuce", II, 1971, p. 63—129.

3. M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, „S.C.I.V.", 22, 1971, 1, p. 19—45.

4. *Raportul asupra cercetărilor din Dobrogea pe linia Caranasuf-Babadag, 1 noiembrie 1897*, mss. 5131, f. 41, în arhiva Gr. G. Tocilescu, la Biblioteca Academiei R.S.R.; cf. și arhiva P. Polonic, păstrată în același loc, 1 mss. 7, Caiet 4, f. 30.

5. *Raport...1897*, f. 42.

6. Idem, *Raport asupra cercetărilor din Dobrogea începînd de la Ezerul Babadag pe marginea Lacului Razelm spre nord, 21 aprilie 1898*, Arhiva Gr. G. Tocilescu, mss. 5132, f. 94.

7. *Raport...*1897, f. 41; idem, 1 mss. 7, Caiet 4, f. 31.

8. Idem, 1 mss. 7, Caiet 11, f. 1; idem, *Raport...1898*, f. 94.

9. Arhiva P. Polonic, Biblioteca Academiei R.S.R., I varia, f. 160/8.

10. Ibidem, f. 161/9.

11. Ciornele rezumative ale comunicărilor se păstrează în aceeași arhivă: *Noi cercetări asupra topografiei antice a Dobrogei*, 5 iunie 1898, mss. 5132, f. 89 (...,„*e) castelul roman Peștera din partea de vest a satului Ienisala, situat pe o limbă de deal înaintat în lacul Razelm și servind drept cap de pod al punții peste Razelm; f) cetatea Palanca, la răsărit de castelul Peștera, cu numeroase urme de locuințe antice.*"); *Topografia antică a Dobrogei. Urmare. II. De la Măcin pînă la Ostrov, 4 decembrie 1898*, mss. 5139, f. 188 („*Cercetările noastre constată aici 10 așezăminte și cetăți:...3) Insula Grădiștea, 4) Cetatea Enisala cu cele două castele din vecinătate (Peștera și Palanca) și cu podul de piatră peste ezerul Babadag la Sarichioi*".)

https://biblioteca-digitala.ro

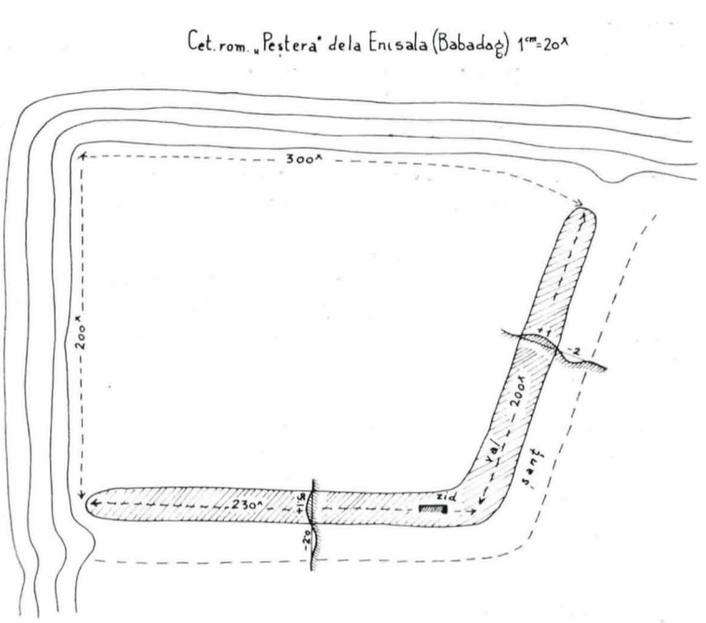

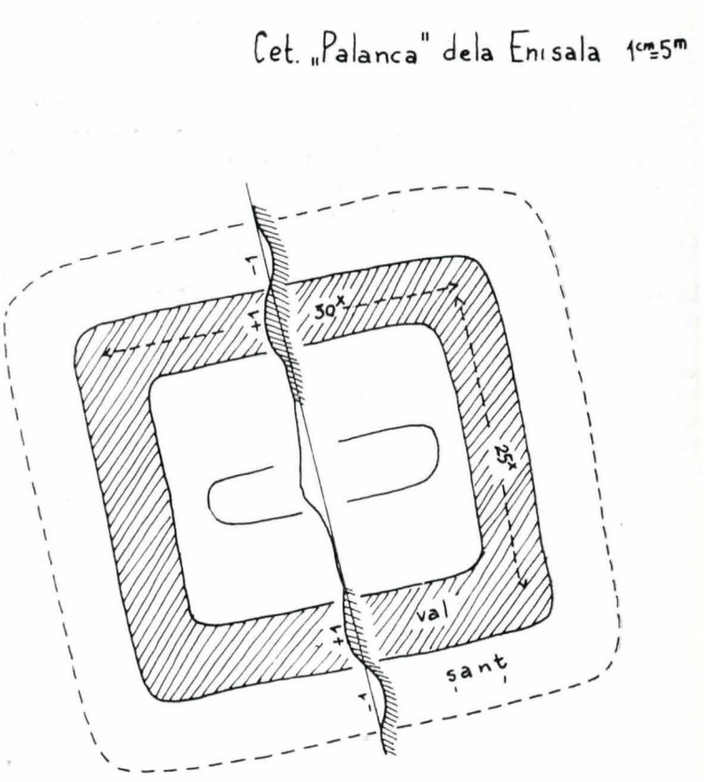

Fig. 1. Cetatea Enisala 1. Schiță inedită de P. Polonic, 1897.
Fig. 2. Fortul Enisala 2. Schiță inedită de P. Polonic, 1897.
Fig. 3. Enisala 1. Fotografie aeriană din 1969.

https://biblioteca-digitala.ro

existența unui castru [12], fără nici o justificare suplimentară în text.

Informații mai amănunțite, repetîndu-le în fapt pe cele ce-i fuseseră furnizate de P. Polonic, care-i semnalase existența celor două fortificații și a digului, au fost publicate în 1909 de către R. Netzhammer, în urma unei excursii efectuate în iunie 1908 [13].

0.3. În deceniile care au urmat, referirile la obiectivele de la Enisala în lucrările de referință pentru arheologia și istoria romană a Dobrogei s-au limitat la marcarea pe hărțile care le însoțesc a existenței unei cetăți în această localitate și, în rare cazuri, la o simplă mențiune a ei într-o enumerare de așezări romane de pe coastă. Este cazul studiului lui J. Weiss, a cărui sursă de informare în această privință era harta publicată de Gr. G. Tocilescu [14]. V. Pârvan înscria și el o cetate la Enisala pe harta așezărilor și drumurilor antice din Dobrogea, publicată în 1912 [15] și în 1923 [16], semnul convențional fiind păstrat apoi în toate documentele cartografice care au ilustrat sintezele dedicate istoriei vechi a Dobrogei, apărute în 1928 [17], 1938 [18], 1960 [19], 1968 [20]. Pierderea pe parcurs a informațiilor care au generat această localizare — inedite, e drept, în cazul lui P. Polonic, dar tipărite în cazul lui R. Netzhammer — a făcut posibil ca o anchetă și cercetări de suprafață cu rezultate importante, desfășurate în 1967—1968 cu ocazia unor săpături practicate la circa 1 km mai spre vest [21], să ignore existența fortificațiilor romane vecine.

Cele două cetăți romane de la Enisala și referiri la sursele documentare din arhiva Tocilescu reapar în literatură abia în 1969 [22]. Ulterior mai pot fi menționate săpături de salvare în punctul Palanca, rezultatele rămî-

[12]. *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 118.

[13] *Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte, I. Einsiedeln*, p. 400—402.

[14] *Die Dobrudscha im Altertum. Historische Landschaftskunde*, Sarajevo, 1911, p. 57 și nota a 3.

[15] *Celatea Ulmetum, I*, „AARMSI", Seria II, T. XXXIV, București, 1912, *hors texte*.

[16] *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1928, p. 32.

[17] Radu Vulpe, *Activitatea arheologică în Dobrogea*, în volumul *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, harta de la p. 142.

[18] Idem, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, harta hors texte.

[19] „Istoria României", vol. I, București, Pl. XIII, p. 490.

[20] „Din istoria Dobrogei", vol. II, București, Harta II — R. Vulpe. *Dobrogea romană în sec. I—III e.n.* și Harta V — Ion Barnea, *Dobrogea în sec. IV—VII e.n.*

[21] cf. *art. cit.* la nota 3, p. 21.

[22] „T.I.R., L 35 Bucarest, Romula — Durostorum — Tomis" București, *s.v. Enisala*. Pentru Dobrogea în general, lucrarea a folosit, cu actualizările de rigoare, documentația adunată în anii '50 în „Repertoriul arheologic "mereu inedit, aflat în manuscris la Institutul de arheologie din București. „Repertoriul" conține și un articol *Enisala*, datorat lui I. Barnea, cu o bibliografie completă — inclusiv manuscrisele lui P. Polonic — pînă la data redactării. Ciudat este faptul că în secțiunea care-i aparține în „D.I.D", II, autorul citat nu folosește în nici un fel această documentație, exceptînd harta citată *supra*, nota 20; singura referire în text la Enisala

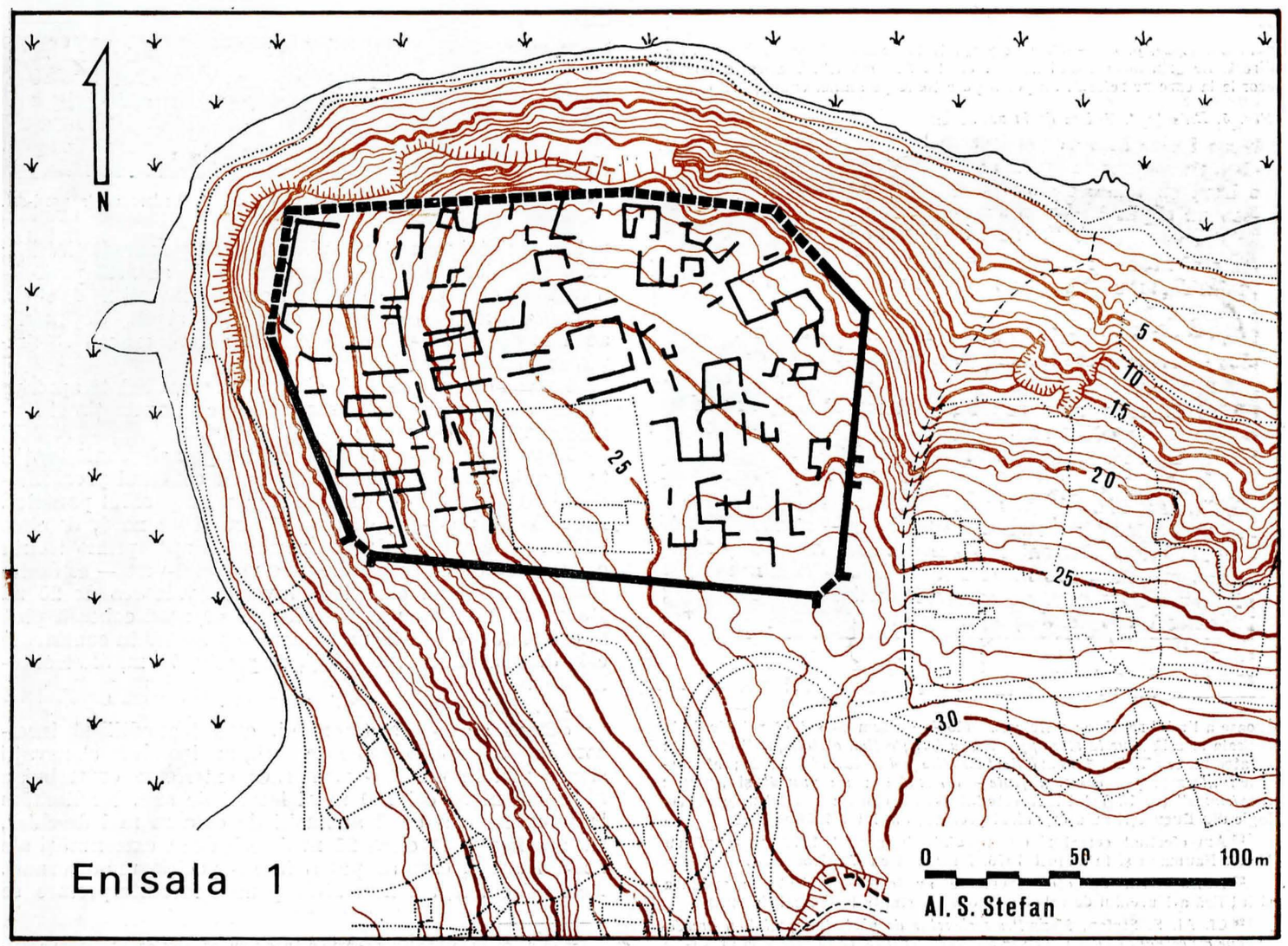

Fig. 4. Enisala 1. Plan. Stereorestituție I.G.F.C.O.T.

https://biblioteca-digitala.ro

nînd încă inedite [23] şi semnalarea unor descoperiri romane în zona celeilalte fortificaţii [24]. În fine, sîntem obligaţi să amintim publicaţia datorată Halinei Gajewska, în care datele manuscriselor inedite ale luiP. Polonic sînt prezentate într-o manieră deformată şi incompletă[25].

* * *

1.0. Fotografiile aeriene studiate aparţin mai multor aerofotografieri realizate între 1953 şi 1969, între care ultima s-a revelat cea mai utilă pentru fotointerpretarea arheologică, atît datorită unui moment de înregistrare favorabil cît şi unei scări de zbor mai mari (circa 1 :10.000). Analiza stereoscopică paralelă a documentelor amintite şi confruntarea cu terenul [26] ne-au dus la obţinerea unor precizări topografice apte să contureze nota specifică a obiectivelor ce ne reţin atenţia în contextul fortificaţiilor romane tîrzii pînă acum cunoscute din Scythia Minor [27]. Graţie colaborării cu echipa de specialişti condusă de ing. N. Cochină de la I.G.F.C.O.T., elementele stabilite de noi prin fotointerpretare şi-au putut găsi o expresie metrică precisă, fiind integrate unui fond de hartă la scara 1 :2.000, cu echidistanţa curbelor de nivel de 1 m, realizat prin stereorestituţie. În acest fel alte trei zone arheologice din Dobrogea îşi cîştigă o documentaţie cartografică exactă [28].

priveşte eventuala localizare aici a unei cetăţi amintite de Procopius, cf. p. 421 : *„Nono (poate Novovicus, undeva în apropiere sau chiar în vatra satului Enisala...)"*, ipoteză formulată anterior în „Istoria României", I, 1960, p. 601.

[23] Săpături S. Morintz, cf. „S.C.I.V.", 21, 1970, 3, p. 499, nr. 51 (*„Stratul de cultură ilustrează faza Babadag III. În acelaşi loc s-au găsit urme de locuire din epoca romană şi din perioada feudală timpurie".*) ; cf. şi G. Simion, *art. cit.*, la nota 2, p. 63, nota 1.

[24] M. Babeş, *art. cit.*, p. 21 şi nota 10.

[25] *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, Warszawa, 1974. Informaţiile privind Enisala incluse în cuprinsul lucrării, p. 132—133 şi în *Catalogue*, p. 152—153, sînt preluate toate din arhiva P. Polonic, fie direct, fie prin intermediul „Repertoriului Arheologic". Inadvertenţele şi erorile la care ne referim nu pot fi puse toate pe seama cunoaşterii defec-

Fig. 5. Enisala 1. Vedere de la vest.

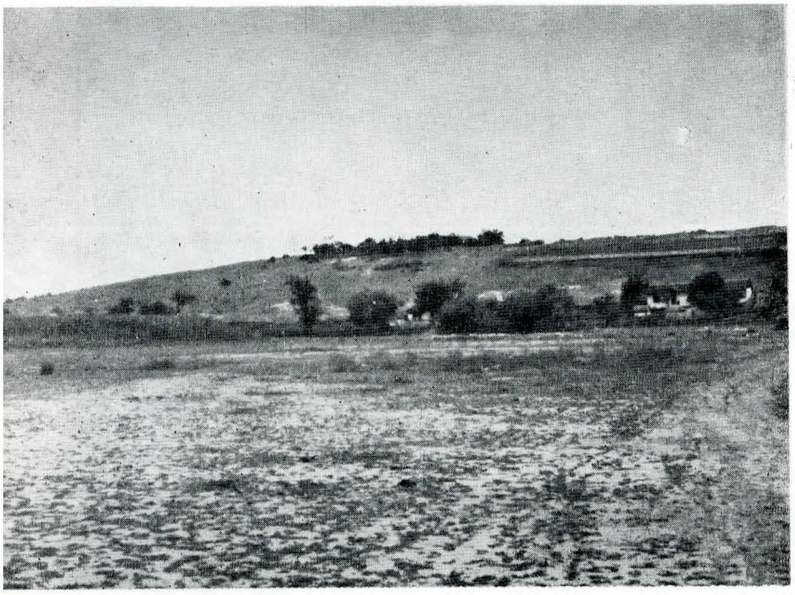

tuoase a limbii române ; astfel : P. Polonic nu semnalează că ruinele de la Enisala se află *„sur la rive opposée à la fortification d'Halmyris"* (p. 133) ; cetatea nu se află la *„1,5 km à l'est du village d'Enisala"* (p. 152) ; afirmaţiile : *„forme : pas encore définie — dimensions : inconnues"* şi *„plans : inexistants"* (p. 153) sînt incorecte faţă de P.Polonic ; Institutul de arheologie din Bucureşti nu a organizat prospecţiuni între 1958 şi 1965.

[26] Am efectuat cercetări de suprafaţă în august 1972 împreună cu V. H. Baumann şi în august 1976, împreună cu V. Georgescu.

[27] Descoperirile de fotointerpretare au fost comunicate la sesiunea ştiinţifică a Muzeului de arheologie din Constanţa în octombrie 1972.

[28] Cf. Al. S. Ştefan, *Nouvelles recherches de photo-interprétation archéologique concernant la défense de la Scythie Mineure*, comunicare la al XI-lea Congres al Frontierelor Romane, Székesfehervar, R. P. Ungară, la 30 VIII 1976, sub tipar în Actele Congresului. Transcrierea planurilor de la fig. 4, 9, 13, aparţine autorului.

2.0. ENISALA 1 [29]

Examenul fotografiilor aeriene ale cetăţii de la vest ne-a oferit o cantitate de informaţii neaşteptat de bogată.

2.1. **Incinta.**

A putut fi fixat în întregime traseul zidului de apărare, foarte dificil de urmărit la sol datorită aspectului confuz al vechilor răscoliri, acum reacoperite cu un strat de pămînt consolidat de ierburi şi tufişuri sau deranjat de eroziunea diferită în funcţie de pante. Pe imaginea fotografiei verticale, amprenta masivului de zidărie şi a şanţului de demantelare care l-a urmărit apare cu claritate, în special în viziune stereoscopică, punînd în evidenţă diferitele elemente componente ale incintei, maniera în care se articulează şi unele detalii de plan specifice.

Latura de sud, cu o desfăşurare de 150 m şi cu un traseu perfect rectiliniu, reprezintă principalul front defensiv al fortificaţiei, fiind cea care barează singura direcţie de acces pe uscat către extremitatea promontoriului ocupată de cetate. Din aceeaşi raţiune, este cert că poarta princi-

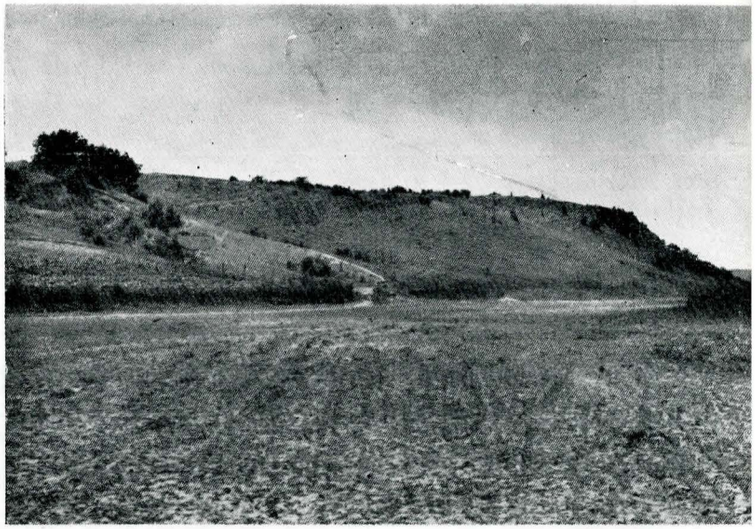

Fig. 6. Enisala 1. Vedere de la nord-est.

pală a incintei nu putea fi plasată decît pe această latură ; existenţa aici a ultimei gospodării de la această periferie a satului, ce suprapune tocmai centrul laturii în discuţie, şi perturbările produse de circulaţia şi de depunerile actuale din faţa ei împiedică stabilirea exactă a amplasamentului porţii.

Latura de est, lungă de circa 85 m şi articulată aproape la unghi drept cu precedenta, atinge cu terminaţia ei nordică limita dinspre lac a platformei.

Restul laturilor incintei se adaptează configuraţiei terenului, urmărind îndeaproape atît conturul promontoriului cît şi poziţia optimă în raport cu profilul pantelor. Laturile de nord-est, de circa 45 m, şi de nord, de circa 160 m — aceasta din urmă marcînd după prima treime o retragere de cîteva grade spre vest-sud-vest — se desfăşoară de-a lungul curbei de nivel cu valoarea de 20 m. Doar extremitatea vestică a laturii de nord coboară pînă la curba de nivel de 10 m, pe care se plasează în continuare cele două segmente, de 40 şi, respectiv, 75 m, ale frontului de vest.

2.2. **Turnurile**

Starea actuală a terenului, care face dificilă încercarea de a localiza poarta cetăţii, nu îngăduie observaţii sigure nici în privinţa turnurilor exterioare ce trebuiau să fragmenteze cei 150 m ai laturii de sud. Ne limităm la semnalarea a două anomalii de culoare mai deschisă, situate fiecare la circa 25 m de cele două extremităţi ale acestei laturi, care ar putea indica poziţia unor turnuri. Aceleaşi condiţii nefavorabile pentru fotointerpretare se

[29] În aşteptarea restituirii certe a toponimelor istorice, preferăm această desemnare numerică a obiectivelor celei care face apel la denumirile locale, de altfel fluctuante în timp („Peştera" în vremea lui P. Polonic, „La baba Joimăriţa" azi, cf. G. Simion, *art. cit.*, p. 63).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. Enisala 1. Șanțul defensiv.

întîlnesc și la limita de est a fortificației, pe care poate fi bănuită existența unui turn la circa 35 m de colțul de sud-est, fără a-i putea stabili forma și fără a avea siguranța că este singurul pe această latură.

În ce privește laturile de nord și de vest, existența unei faleze stîncoase suficient de înalte și de abrupte care făceau tranziția directă pe verticală între zidul de apărare și apele lagunei ar fi eliminat, probabil, necesitatea unor turnuri exterioare, pentru care ne lipsesc, de altfel, orice indicii deocamdată; prezența unor astfel de dispozitive este de așteptat doar în punctele de schimbare importantă a direcției zidului.

Fig. 8. Enisala 2. Fotografie aeriană din 1969.

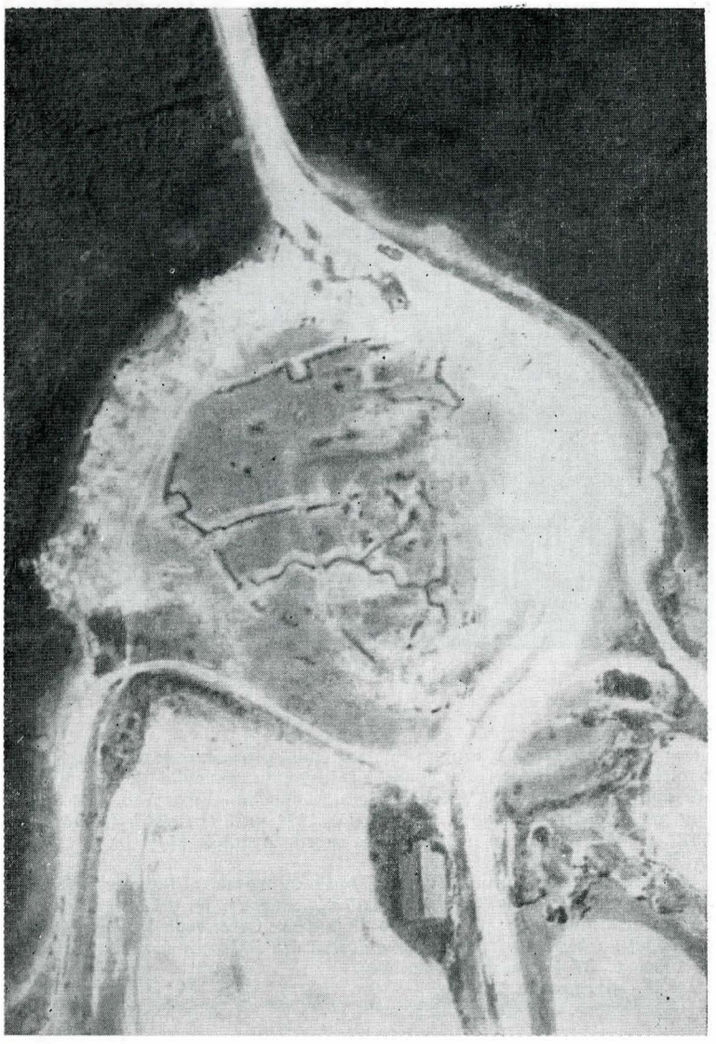

2.3. Șanțurile

Observate de către P. Polonic acum opt decenii, aceste amenajări defensive suplimentare se impuneau doar în fața celor două laturi mai expuse. Vizibil în stereoscopie și înregistrat încă și de desenul curbelor de nivel, un șanț de apărare dublează întreg frontul sudic. Mult mai profund se păstrează pînă azi (fig. 7) șanțul din fața laturii de est, care, probabil, a adîncit și a regularizat o ravinare preexistentă.

2.4. Spațiul intramuran

Datele privind topografia interioară a cetății sînt furnizate de ceea ce am numit „indicii de distrugere". Ca în cazul fortificației de est de la Troesmis [30], vechile șanțuri de demantelare — ce urmăreau economic traseul zidurilor din care se extrăgea piatra și care astăzi, parțial reumplute, prezintă la sol o aparență haotică — desenează pe fotografia aeriană planul unei bune părți a construcțiilor antice (fig. 3). Exceptînd suprafața mascată de gospodăria actuală și unele zone destul de restrînse, restituția fotogrammetrică a acestor urme de extracție ne pune în fața unei imagini suficient de amănunțite și sugestive a organizării locuirii din cetate (fig. 4), chiar dacă un procent oarecare din șanțurile înregistrate trebuie acordat unor săpături de căutare ce nu corespund unor structuri antice. Chiar cu această doză de aproximație, dispunerea ordonată a elementelor acestui plan lasă să se contureze traseul unor străzi; se distinge în primul rînd artera care circulă paralel cu latura de sud-vest, la 40 m distanță de aceasta, descrie un larg arc de cerc în corespondență cu latura de nord și revine apoi la un traseu

[30] Cf. Al S. Ștefan, *Recherches de photo-interprétation archéologique sur la limes de la Scythie Minuere à l'époque du Bas-Empire*, Actes du IXe Congrès International d'Etudes sur les Frontières Romaines, Bucarest-Köln, 1974, p. 97 și Pl. 16.

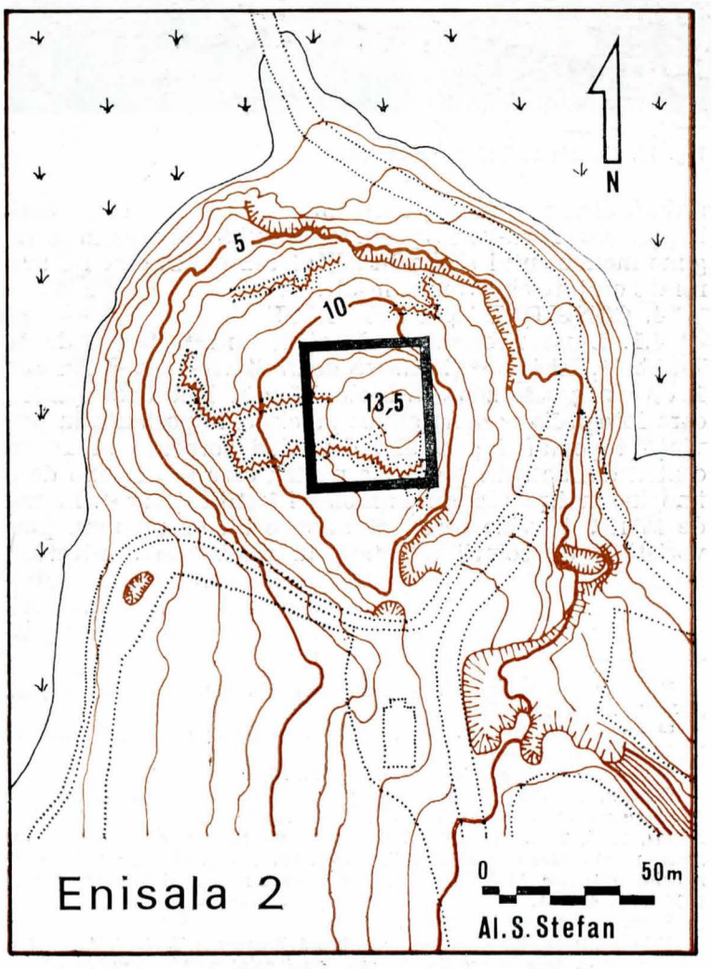

Fig. 9. Enisala 2. Plan. Stereorestituție I.G.F.C.O.T.

https://biblioteca-digitala.ro

rectiliniu, nord-sud, paralel cu latura de est. Poate fi urmărită, de asemenea, o stradă transversală, orientată sud-vest — nord-est, imediat la nord de gardul gospodăriei din zilele noastre.

3. ENISALA 2

Ocupînd ultimul pinten, cel mai avansat spre nord, al masivului calcaros ce constituie substratul geologic pentru întreaga microzonă, fortul înregistrat de P. Polonic în condiţii bune apare aproape nivelat pe fotografiile aeriene recente. Deşi suprapus de reţeaua de tranşee de război din secolul nostru, traseul fortificaţiei şi al şanţului a putut fi integral fixat prin analiză stereoscopică dimensiunile care rezultă sînt de 30 × 40 m.

Fotografia aeriană de la sfîrşitul verii 1969 pe care o publicăm aici (fig. 8) reprezintă şi ultimul document de care se va mai dispune pentru acest obiectiv. În anii imediat următori realizării ei, atît lucrările de modernizare a şoselei Enisala — Sarichioi, vizînd desfiinţarea înălţimii pentru a asigura vizibilitatea în curba foarte strînsă din acest punct, cît şi implantarea unei construcţii în partea de nord-vest a promontoriului au distrus în întregime monumentul şi depunerile aferente, din care au mai rămas cruţate cîteva mici insule.

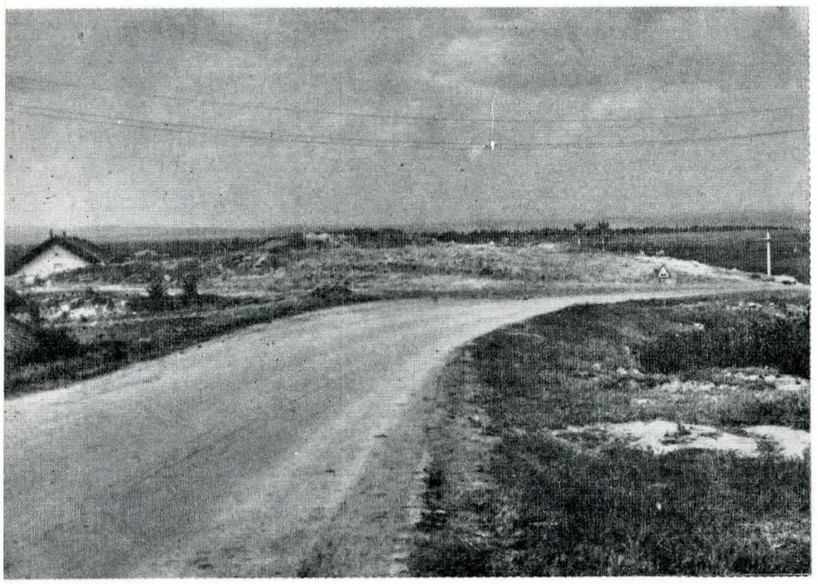

Fig. 10. Enisala 2. Vedere de la sud.

4. CONSIDERAŢII ISTORICE

4.1. După Troesmis [31], Noviodunum [32], fortul de la Traian [33], Histria [34] şi cetatea de la Slava Rusă [35], Enisala 1 este a şasea zonă arheologică din Dobrogea pentru care fotografia aeriană aduce precizări importante în privinţa topografiei generale, devenind totodată al 14-lea centru din această provincie pentru care se dispune de o imagine mai precisă a ansamblului fortificaţiilor [36]. Planul de la fig. 4 vine astfel să adauge un exemplu în plus varietăţii de soluţii adoptate în realizările arhitecturii militare romano-bizantine din Scythia Minor şi să sublinieze mai puternic spiritul creator al acestei arhitecturi. Constatăm o dată mai mult foarte atenta adaptare a planului fortificaţiei la configuraţia terenului, lucru de altfel întru totul firesc într-o perioadă a istoriei romane caracterizată printr-o politică prin excelenţă şi în mod definitiv defensivă. Căutarea unei poziţii mai înalte, apărate natural, şi adaptarea strictă la detaliile de teren determină în bună măsură nu numai traseul zidului de apărare, ce nu mai poate fi asimilat unei figuri geometrice simple, ci şi sistematizarea spaţiului interior. Este lesne de observat cum dispunerea şi orientarea construcţiilor şi a străzilor din zonele periferice constituie reflexul direct al orientării laturii celei mai apropiate a incintei. Ori de cîte ori e posibil, vechile tradiţii ale geometrismului ortogonal se manifestă prin preferinţa pentru trasee lungi în linie dreaptă şi pentru intersecţii în unghi drept, cum este cazul pentru laturile de sud şi de est şi, implicit, pentru zonele adiacente interioare.

4.2. Precizia metrică a restituţiei fotogrammetrice permite o situare exactă ca ordine de mărime a cetăţii Enisala 1 între centrele fortificate, cu suprafaţă cunoscută din Scythia Minor; ceva mai mare decît Dinogetia şi egală ca întindere cu Ulmetum, ea se încadrează în seria cetăţilor mici.

4.3. În absenţa oricăror cercetări arheologice, geneza şi evoluţia acestei aşezări încă anonime [37] — pentru care fotografia aeriană surprinde doar etapa finală, din pragul secolului al VII-lea — nu pot fi întrevăzute decît în linii foarte mari. Descoperiri întîmplătoare, materiale recoltate în periegheze sau săpături sistematice în puncte mai mult sau mai puţin apropiate — acumulate în special în ultimele două decenii şi care îl determinau pe un foarte bun cunoscător al regiunii să considere că „*din complexul zonal al gurilor Dunării teritoriul satului Enisala ne este cunoscut ca cel mai bogat în vestigii arheologice*” [38] — atestă o continuitate a ocupării teritoriului din cele mai vechi timpuri [39]. Cea mai bogată documentaţie se referă, pînă acum, la locuirea getică în zonă: în secolele V—IV î.e.n. atestată prin necropola de la Valea Netului [40], în sec. I î.e.n., în imediata vecinătate a cetăţii [41], pentru ca săpăturile de salvare din necropola aflată la limita de vest a

Fig. 11. Enisala 2. Resturi de construcţii romane.

[31] Ibidem, p. 97 sq., cf. şi idem, *Troesmis. Consideraţii topografice*„ „BMI”, XL, 1971, 4, p. 43—52.

[32] Idem, *Noviodunum. Studiu de fotointerpretare arheologică*, „BMI” XLII, 1973, 1, p. 1—14.

[33] Idem, *art. cit.* la nota 30, p. 108 şi Pl. 23/2.

[34] Idem, *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei. I. Epoca romană (sec. I—III e.n.)*, „Monumente Istorice şi de Artă”, XLIII, 1974, 2, p. 39—51; *II. Epoca romană tîrzie (sec. III—IV e.n.)*, „Monumente Istorice şi de Artă”, XLIV, 1975, 2, p. 51—62; *III. Epoca romană tîrzie (sec. IV—VII e.n.)*, „Monumente Istorice şi de Artă”, XLV, 1976, 1, p. 43—51.

[35] Idem, *art. cit.* la nota 1.

[36] La centrele abia citate se mai adaugă *Tropaeum Traiani, Axiopolis, Ulmetum, Capidava, Dinogetia, Callatis, Tomi*, cetatea de la *Capul Dolojman (Argamum?)*; porţiuni încă limitate din incinte au fost puse în lumină mai recent pentru *Carsium* şi *Sacidava*.

[37] Cf. *supra*, nota 22, Singura ipoteză emisă pînă acum se referă la Nono, numele unei fortificaţii din epoca lui Iustinian, apropiat de Novovicus, cf. *supra*, nota 22; totuşi V. Pârvan localiza constant *Vicus Nov*... la Babadag, cf. *Cetatea Tropaeum*, „BCMI”, IV, 1911, p. 5 şi *Cetatea Ulmetum I*, 1912, p. 585, precum şi hărţile citate *supra*, la notele 15 şi 16.

[38] G. Simion, *art. cit.*, p. 63.

[39] *Ibidem*, p. 63 şi nota 1 (resturi fosile de mamut şi topoare şlefuite); cf. E. Comşa, *Neoliticul în judeţul Tulcea*, „Peuce”, II, 1971, p. 12 şi nota 7 (aşezare Gumelniţa); p. 18 şi nota 19 (aşezare Cernavoda I); Gh. Ştefan, *Contribuţii arheologice la cunoaşterea dacilor din Dobrogea de nord*, „SRIR”, I, 1954, p. 37 (Hallstatt şi Latène).

[40] Cf. *supra*, nota 2.

[41] M. Babeş, *art. cit.*, p. 21 şi nota 11.

https://biblioteca-digitala.ro

satului actual să surprindă această populație în sec. I—II e.n. în plin proces de romanizare [42].

4.4. Continuînd acest fond de locuire vechi, așezarea reperată de P. Polonic și redescoperită de M. Babeș [43] în vatra satului a avut de beneficiat de-a lungul epocii romane nu numai de condițiile naturale prielnice ale microzonei, dar și de poziția la o intersecție a drumului comercial și militar al litoralului cu un drum spre interior [44]. Nu putem urmări deocamdată evoluția — jalonată în timp doar de cîteva descoperiri monetare [45] — de la faza inițială de așezare civilă pînă la aceea de centru fortificat în perioada romano-bizantină. În situația în care preocupările autorităților romane pentru apărarea limitei litorale a provinciei s-au manifestat de foarte timpuriu [46], e dificil de presupus momentul acestei tranziții dar este cert că incursiunile maritime ale populațiilor germanice, începute poate încă din 170 [47] dar repetate cu insistență în secolul al III-lea, au constituit impulsul decisiv pentru activitatea constantă și sistematică de fortificare a acestui *litus*.

[42] *Ibidem*, p. 23 sq.

[43] Cf. *supra*, 0.1.d. și M. Babeș, *art. cit.*, p. 21 și nota 10.

[44] În privința arterei litorale, cf. V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum, I*, 1912, p. 576 sq.; A. Aricescu, *Drumul militar de la Noviodunum la Callatis în lumina itinerariilor antice*, „Pontica", VIII, 1975, p. 315—327; L. Hollenstein, *Zu den Meilensteinen der römischen Provinzen Thracia und Moesia Inferior*, „Studia Balcanica", 10, 1975, Sofia, p. 23—44.

[45] M. Babeș, *art. cit.*, p. 21, n. 10 și 11; cf. Gh. Poenaru Bordea, *Cîteva date noi privind circulația denarilor romani republicani în Dobrogea*, „Pontica", 7, 1974, p. 225, nr. XII; cf. *supra* 0.1.d. Un lot important de monede din sec. VI din cetatea Enisala 1 a fost achiziționat, în 1963—1964, pentru Muzeul din Galați de la membrii gospodăriei ce suprapune cetatea — informație I. T. Dragomir și I. Barnea.

[46] Cf. Al. Suceveanu, *La défense du littoral de la Dobroudja à l'époque romaine (Ier — IIe s. de n.è.)*, „Revue Roumaine d'Histoire", XIII, 1974, 2, p. 217—238.

[47] Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 246; cf. Al. Suceveanu, *art. cit.*, p. 223 și nota 37.

Fig. 12. Fortificațiile din zona lacului Babadag

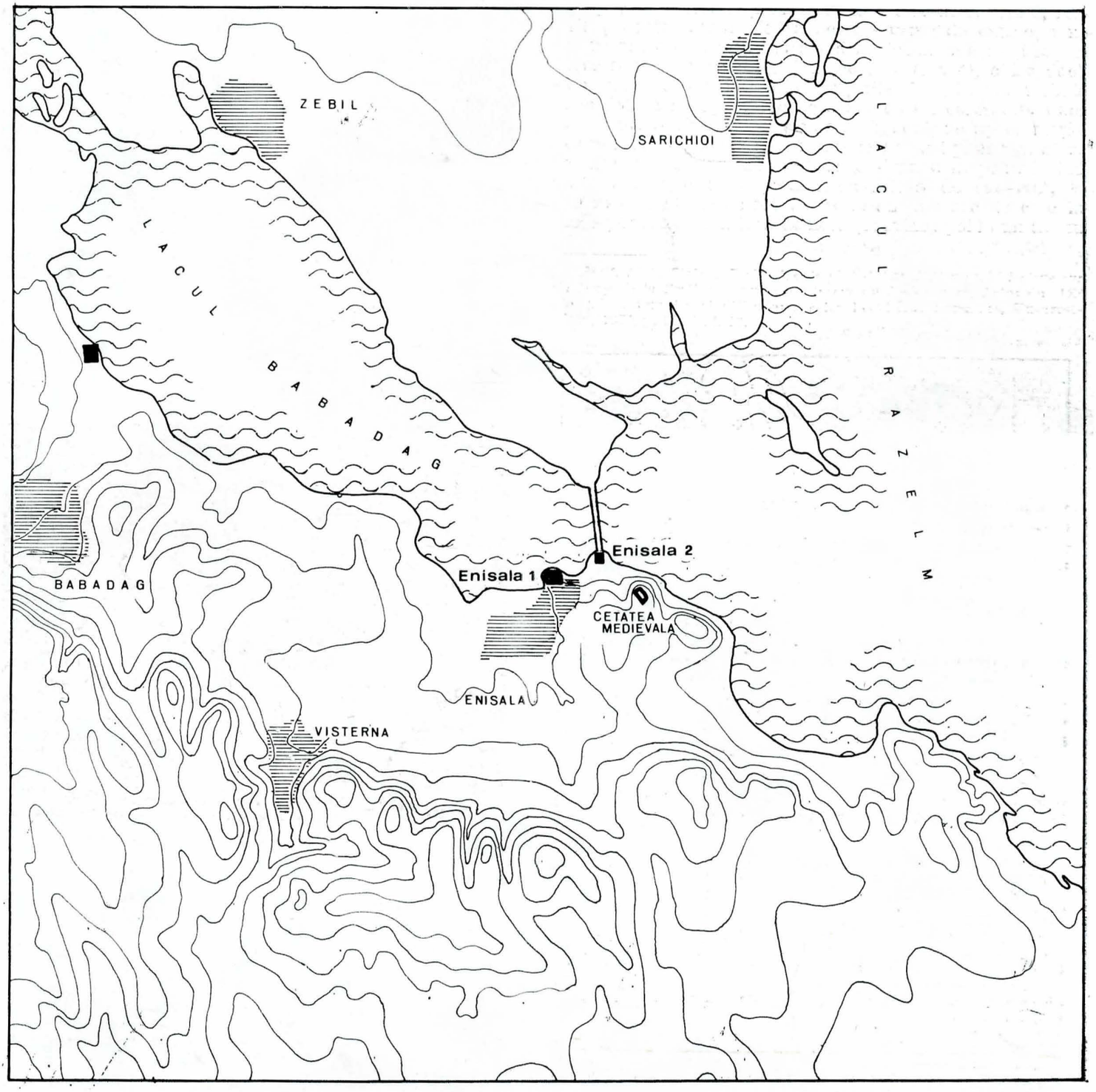

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

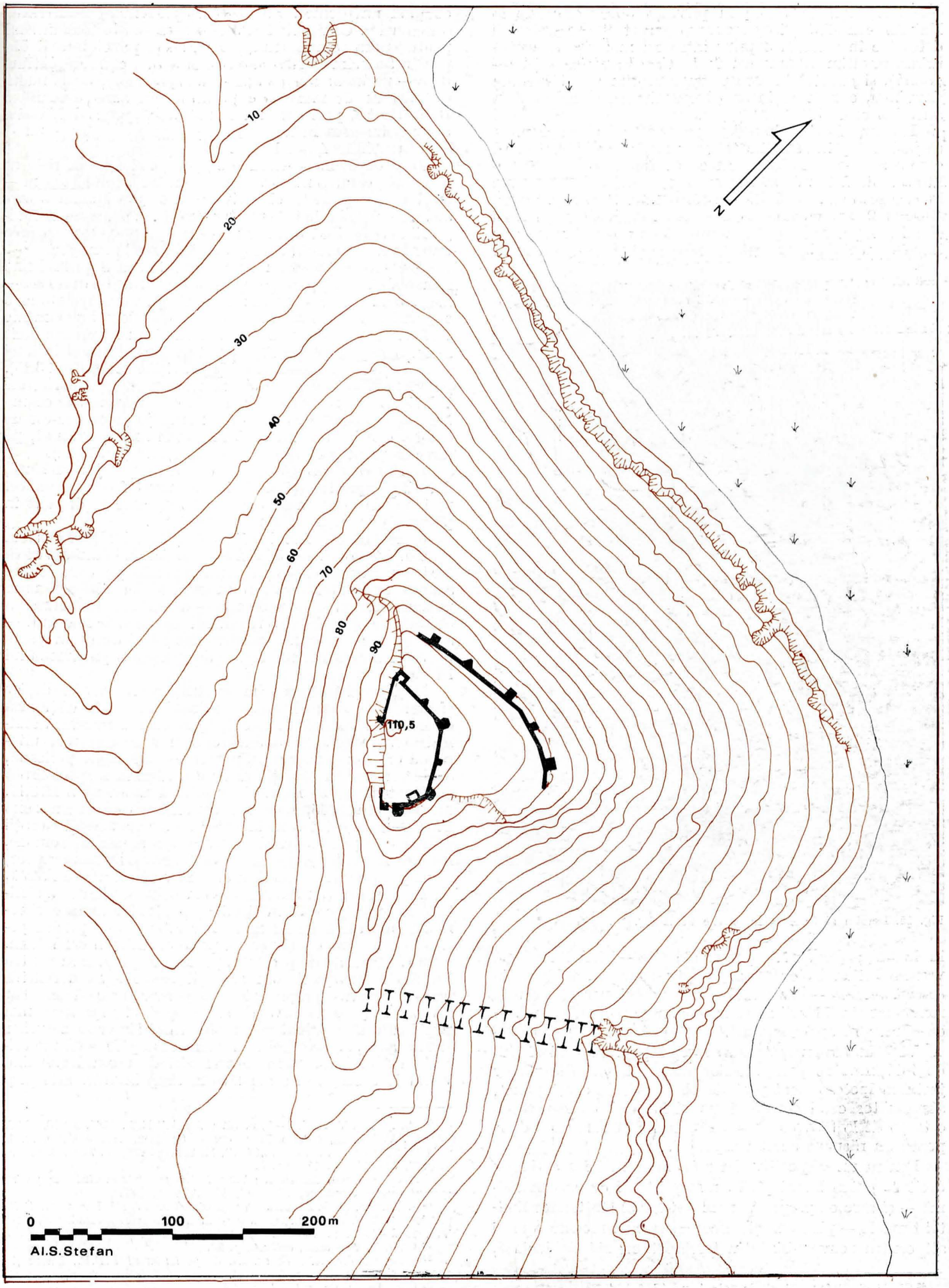

Fig. 13. Enisala. Cetatea medievală. Fotografie aeriană din 1969.

Fig. 14. Enisala. Stereorestituţie I.G.F.C.O.T.

https://biblioteca-digitala.ro

Cunoștințele cîștigate în privința obiectivelor de la Enisala contribuie la precizarea structurii acestei linii defensive în sectorul cuprins între cel mai nordic centru urban maritim, anume cel de la *Capul Dolojman* (*Argamum*?), și punctul în care ultimele stațiuni ale *limes*-ului danubian, cunoscute în aria Dunavățului, atingeau linia antică a coastei.

Prezența la Enisala a două fortificații foarte apropiate se justifică prin semnificația specială, de punct-cheie, pe care a avut-o zona în raport cu configurația complexă a litoralului, determinată de existența aici a primei mari lagune de la sud de Deltă — actualul lac Babadag. Fortul Enisala 2 era destinat a controla nemijlocit nu numai circulația pe vechiul drum imperial al ținutului pontic într-un punct obligatoriu de trecere, ci și accesul din mare

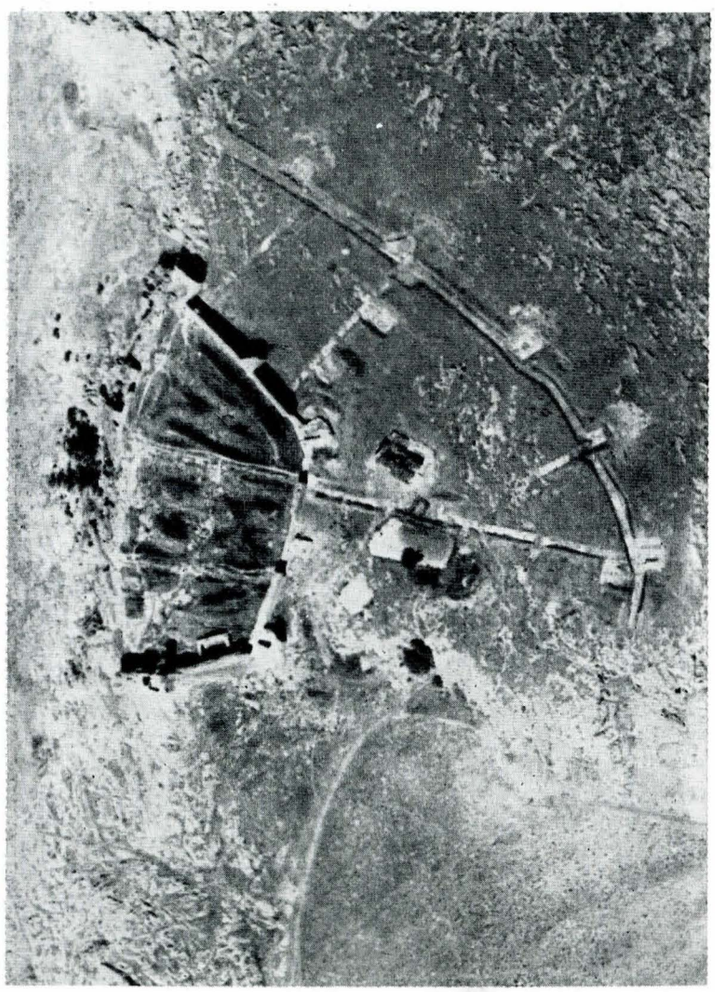

Fig. 15. Detaliu al fotografiei aeriene de la fig. 13.

în lagună; tot astfel, puternicul dig — vizibil încă pe vremea lui P. Polonic, azi desigur inclus în substrucția șoselei actuale — constituia atît suportul pentru drumul roman cît și un baraj material pentru pătrunderea ambarcațiunilor în apele lagunei.

Vizibilitatea excepțională asupra întregii regiuni oferită de înălțimea ocupată ulterior de cetatea medievală ar justifica ipoteza unui post de observație în acest punct, asemănător celui constatat pe vîrful de la sud-vest de cetatea de la Slava Rusă [48]; săpăturile în curs vor aduce poate un răspuns acestei supoziții.

Pentru un dispozitiv defensiv mult mai fin articulat decît se putea bănui pînă acum pentru frontiera maritimă — și care o apropie de ritmul strîns al stațiunilor limitei fluviale — pledează și descoperirea mai recentă a unui alt centru romano-bizantin fortificat cu zid de incintă, ocupînd un promontoriu situat la extremitatea interioară a lagunei [49]. Continuînd și aici o așezare atestată în zonă pentu epoca romană timpurie [50], acest punct întărit dispus în adîncime putea supraveghea atît căile de pătrundere — pe uscat sau pe apă — dinspre mare, cît și multitudinea de drumuri care porneau din zona deschisă a Babadagului, prin coridoarele naturale, spre sudul, vestul sau nordul provinciei.

5. CETATEA MEDIEVALĂ

Deși depășind sensibil limitele epocii istorice care ne preocupă, cetatea medievală de pe malul lacului Razelm — unul dintre primele obiective istorice din România care au beneficiat, din inițiativa istoricului C. C. Giurescu, de fotografii aeriene încă din 1939 [51] — era prea aproape și prea importantă pentru a nu fi inclusă în studiul nostru.

Aerofotografierea din 1969 înregistrează în primul rînd remarcabila descoperire adusă de săpăturile din anii 1963—1964, care au scos la lumină fundațiile unei incinte cu o cuprindere mult mai mare decît a aceleia actualmente vizibile [52], și oferă posibilitatea urmăririi mai precise decît la sol a dispunerii vechilor săpături din interiorul incintei restrînse, a căror documentație este azi pierdută [53] (fig. 13,15).

Elementul nou oferit de fotointerpretare îl constituie individualizarea unui șanț defensiv care traversează coama îngustă a dealului la circa 120 m mai jos, spre sud-est de cetate, constituind un obstacol suplimentar, avansat, pe direcția principală de acces la înălțime (fig. 13,14).

Stereorestituția elaborată cu acest prilej reprezintă, datorită expresivității curbelor de nivel foarte dese, cel mai sugestiv document cartografic de care se dispune în prezent pentru acest impresionant sit.

6. PROIECT DE REZERVAȚIE ARHEOLOGICĂ

6.0. Istoria recentă a ariei arheologice de la Enisala oferă încă un exemplu pentru repercusiunile pe care le are asupra existenței înseși a monumentelor absența unor măsuri concrete de protecție — delimitare teritorială a obiectivelor și stabilire a regimului juridic și de folosință — care să facă operante pentru fiecare obiectiv în parte prevederile generale ale legilor de apărare a patrimoniului istoric.

Deși înregistrate în prima evidență a zonelor arheologice efectuată de către Muzeul Național de Antichități încă de la sfîrșitul secolului trecut, lipsa unor demersuri administrative imediate și a oricăror forme de cercetare ulterioară precum și dispariția, pentru o îndelungată perioadă, a obiectivelor în discuție chiar din literatura specializată au făcut ca ele să nu fie incluse în lista-anexă a H.C.M. nr. 661 din 1955, care nu nominalizează pentru zona Enisala decît cetatea medievală [54]. Efectele acestei situații s-au tradus prin continua degradare a așezărilor romane, neluate în evidență pentru conservarea și restaurarea lor, prin apariția unei gospodării în interiorul cetății Enisala 1, iar în cazul cetății medievale s-a înregistrat pierderea cimitirului de la poalele înălțimii [55], a cărui cercetare sistematică ar fi fost de cel mai mare interes, atît pentru perioada genoveză cît și pentru perioada Mircea cel Bătrîn.

6.1. Măsurile de protecție pe care le propunem pentru Enisala 1 comportă o rezervație arheologică definitivă pentru cetatea propriu-zisă și pentru spațiul imediat învecinat și o rezervație arheologică temporară, mai largă, care să cuprindă eventualele locuiri în afara zidurilor și necropola, și ale cărei limite sînt susceptibile de modificări în funcție de viitoare cercetări de teren. Date fiind variatele descoperiri semnalate în timp în vatra satului și

[48] Cf. Al. S. Ștefan, *art. cit.* la nota 1, p. 17, § 2. 4

[49] „S.C.I.V.", V, 1954, 1—2, p. 112; „Dacia" N.S., 1966, p. 388, n° 32.

[50] Cf. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 5; idem, *Cetatea Ulmetum*, I, p. 585 și nota 2; cf. O. Iliescu, „SCN", II, 1958, p. 450, nr. 7; cf. C. Preda, „SCN", II, 1958, p. 113, nr. 5.

[51] C. C. Giurescu, *Localizarea Vicinei și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean*, „Peuce", II, 1971, p. 260.

[52] I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 380 sq.; I. T. Dragomir, *Cetatea medievală Enisala*, „Danubius", VI—VII, 1972—1973, p. 30—34.

[53] Cf. I. T. Dragomir, *art. cit.*, p. 29.

[54] *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.*, București, 1956, p. 4, nr. 21.

[55] I. T. Dragomir, *art. cit.*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16. Proiect de rezervaţie arheologică. 1 — limita rezervaţiei definitive; 2 — limita rezervaţiei temporare.

la periferiile lui, dimensionarea judicioasă a unei zone de protecţie este condiţionată, de asemenea, de o anchetă sistematică.

6.2. Promontoriul ocupat pînă de curînd de fortul Enisala 2 trebuie inclus într-o rezervaţie arheologică temporară, care să funcţioneze pînă la cercetarea exhaustivă — prin săpături de salvare cît mai urgente — a puţinilor martori rămaşi pe loc din depunerile diferitelor epoci atestate în acest punct [56].

6.3. Rezervaţia arheologică definitivă pentru cetatea medievală urmează să cuprindă întreaga înălţime stîncoasă, pînă la baza ei şi pînă la malul lacului Razelm. Dată fiind poziţia specială a acestui obiectiv în configuraţia zonei, care face ca silueta-i aparte să fie vizibilă de la mari depărtări din foarte multe direcţii, e necesară studierea atentă a unei soluţii pentru o rezervaţie de peisaj suficient de extinsă pentru a păstra perspectivele majore asupra monumentului.

[56] „S.C.I.V.", 21, 1970, 3, p. 499, nr. 51.

RÉSUMÉ

L'étude des levés aériens verticaux de la zone d'Enisala a précisé l'image des places fortes repérées ici depuis longtemps mais restées très peu connues; les données tirées de la photo-interprétation archéologique ont été fixées sur le support exact des stéréorestitutions photogrammétriques.

Enisala 1 — *fortification comparable par son étendue (2 ha) à Ulmetum ou Dinogetia; le pourtour de la muraille a été reconnu, de même que bon nombre d'éléments de l'organisation de l'espace* intra muros *(fig. 3 et 4). Les côtés Sud et Est de l'enceinte étaient défendus par des fossés.*

Enisala 2 *(fig. 8 et 9) — la photographie aérienne revèle le plan d'un fort de 35 × 40 m.*

Ces fortifications apportent les premiers éléments d'une image plus nette des articulations de la défense de la côte dans ce secteur. Elles marquent un premier point sûr à l'appui de l'existence d'un dispositif plus serré entre le Delta, où les dernières stations de la frontière danubienne touchaient le littoral, et la cité du Cap Dolojman, le plus avancé vers le Nord des grands centres maritimes connus. Les deux fortifications étaient destinées non seulement à garder la côte et l'importante voie militaire et commerciale qui la longeait, mais aussi à interdire l'accès de la lagune. C'était là, précisément, le rôle du fort avancé, placé à l'extrémité d'une digue faite de grands blocs de pierre, large de 7 m, dont un tronçon d'environ 50 m de long était encore visible à la fin du siècle passé, qui servait à la fois comme support pour la route et comme barrage de contrôle à l'entrée du golfe.

Pour la citadelle des IIIe — IVe siècles qui occupait une hauteur au SE des sites romains, on gagne des indices pour l'existence d'un fossé du coté le plus vulnérable de la colline (fig. 13 et 14).

https://biblioteca-digitala.ro

HANUL GABROVENI DIN BUCUREȘTI

PANAIT I. PANAIT

Amplele lucrări de restaurare și valorificare superioară a zonei Curtea Veche, desfășurate în București, au înscris în programul lor h a n u l G a b r o v e n i. Monumentul cuprins între străzile Lipscani nr. 86 și Gabroveni nr. 51 a fost cunoscut în ultimul secol sub numele de Pasajul Comercial. El face parte din lotul celor peste o sută de clădiri cu importanță istorică aflate în vechiul nucleu al Bucureștilor. Valoarea edificiului și starea lui avansată de degradare impuneau urgente măsuri de restaurare.

Literatura de specialitate atribuie h a n u l G a b r o v e n i lui Constantin Mavrocordat, pornind de la însemnările francezului Jean Claude Flachat din 1739 [1]. Fostul secretar domnesc notează în memoriile sale că fiul lui Nicolae Mavrocordat, Constantin, a înălțat, ca să-și veșnicească gloria în toată strălucirea ei, un *„bezesten"*, care nu poate fi ocupat decît de negustori străini, greci, turci, sau unguri, dar nici unul din aceștia nu se poate așeza aici pentru totdeauna. Flachat nu dă nici un indiciu asupra localizării acestei construcții. Asociindu-se termenul de *„bezesten"*, care înseamnă o clădire pătrată, un fel de hală, de tipul aceleia din secolul al XIV-lea de la Ankara în care funcționează Muzeul Hittit [2], cu aspectul Hanului Gabroveni, s-a presupus atribuirea acestui edificiu operei ctitoricești voievodale din cel de-al patrulea deceniu al secolului al XVIII-lea. Istoricii Gh. I. Ionescu-Gion [3], George Potra [4], Paul I. Cernovodeanu [5], Nicolae Stoicescu [6] ș. a. au preluat această atribuire datînd monumentul într-o perioadă imediat anterioară anului 1739. Din nefericire nu există nici o relatare scrisă cît de cît demnă de luat în seamă în această privință. Este drept că și alte edificii impunătoare din peisajul orașului medieval nu beneficiază de izvoare certe privind începuturile lor. Așa sînt h a n u l C o n s t a n t i n V o d ă, atribuit pînă de curînd, aproape în exclusivitate lui Constantin Vodă Brâncoveanu [7] și chiar h a n u l M a n u c ale cărui începuturi se mențin încă în discuție [8]. Nu mai vorbim de unele hanuri de mai mică importanță sau chiar lăcașe de cult.

Pentru h a n u l G a b r o v e n i lucrurile sînt contradictorii de la acea relatare a lui Flachat, pînă la recentele cercetări arheologice. În primul rînd oaspetele francez vorbește de o clădire pătrată, pe cînd edificiul dintre Gabroveni și Lipscani se prezintă ca un culoar dreptunghiular. În al doilea rînd nici unul din planurile întocmite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu indică o atare construcție în zona respectivă. Exceptînd planul austriac din 1770, ca și pe cel rusesc din vara aceluiași an [9], care sînt mai generale, ne oprim atenția asupra a două izvoare cartografice din 1789 și 1791 [10]. Este vorba de planul Fr. Purcel executat cu meticulozitate în vremea ocupației imperiale și de cel al locotenentului din regimentul de infanterie austriac Ferd. Ernest. Planurile respective indică cu fidelitate vestigiile Curții Vechi, aliniamentul străzilor, hanurile și bisericile, clădirile, chiar și pe cele mai modeste, conturul curților etc. În perimetrul delimitat de ulița Lipscani și de cea din dosul Curții Domnești, Gabrovenii de astăzi, apar opt proprietăți cu siluetele a zece construcții de mici proporții. Sînt clădiri cu planul dreptunghiular sau în formă de L, plasate în lungul uliței respective. Din peisajul urbanistic se detașează clădirile ctitoriei domnești de la Sf. G h e o r g h e N o u, h a n u r i l e Z a m f i r, F i l a r e t, cele de pe P o d u l M o g o ș o a i e i, printre care hanul Constantin Vodă cu planul patrulater și cu poarta de acces pe latura sudică. Nimic nu indică o construcție similară hanului Gabroveni în acea epocă. Abia planurile mijlocului de veac XIX vor consemna prezența actualului monument în înfățișarea de azi [11]. Această situație impune cîteva ipoteze de lucru. Dacă bezestenul lui Constantin Mavrocordat a fost ridicat aici însemna că el nu mai exista la sfîrșitul secolului al XVIII-lea cînd sînt executate planurile. Scăparea lui din atenția cartografilor se exclude, verificînd fidelitatea întocmirii

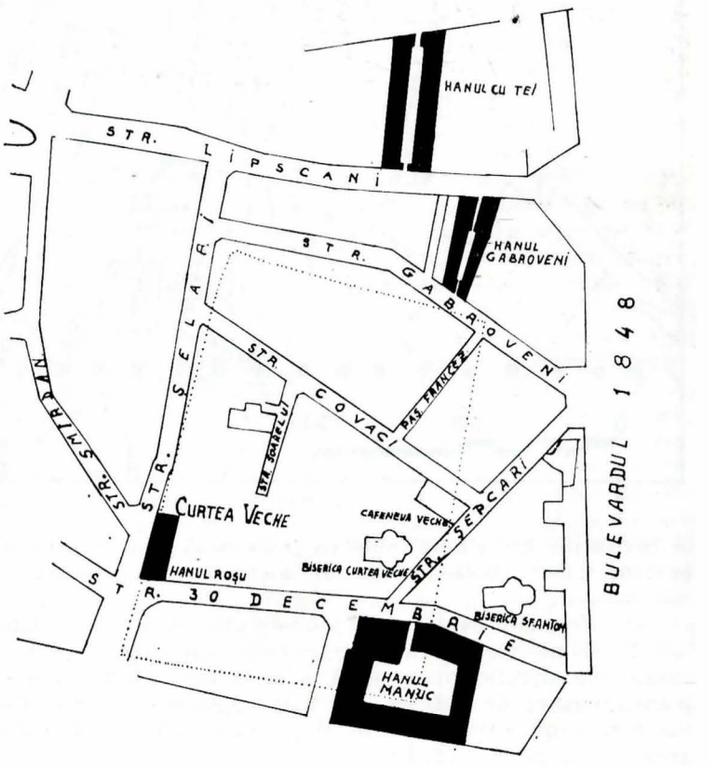

Fig. 1. Clădiri ale unor vechi hanuri existente în prezent în zona Curtea Veche.

lucrărilor respective. În această situație clădirea actuală datează după 1791 fiind rezultatul transformărilor edilitare de la începutul secolului al XIX-lea. Ce s-a întîmplat cu resturile presupusului bezesten, cine a ctitorit actuala construcție rămîn aspecte puțin elucidate. Prima infor-

[1] Jean Claude Flachat, *Observations sur les commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales*, Lyon, 1766, I, p. 278—279.

[2] Construcția este făcută din piatră și cărămidă înscriind, un plan patrulater.

[3] Gh. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 482. Se susține faptul că hanul s-a numit în sec. XVIII, bezesten.

[4] George Potra, *Hanurile bucureștene*, București, 1943, p. 21.

[5] Paul I. Cernovodeanu, *Istoria Bucureștilor prin călători străini*. Manuscris la Biblioteca Muzeului de istorie a municipiului București, și mai recent Paul Simionescu, Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureștilor*, București, 1976, p. 58.

[6] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale bucureștene*, București, 1961, p. 99.

[7] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 96 ; Atribuire dubitativă la Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1969, p. 94—95 ; Ștefan Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioților*, Cluj, 1974, p. 22.

[8] Panait I. Panait, *Hanul Manuc — Cercetări arheologice*, în „Buletinul monumentelor istorice", an XLI, 1972, 2, p. 3.

[9] Ion Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în „Studii", an XII, 1959, 51, p. 113 ș.u.

[10] George D. Florescu, *Din vechiul București*, București, 1935.

[11] Așa se vădește pe planul Borroczyn, din 1854, și pe planul Jung, din 1856.

https://biblioteca-digitala.ro

mare certă despre hanul Gabroveni o găsim la Dionisie Fotino care îl considera, în 1818, ca fiind printre hanurile mari ale Bucureștilor alături de ctitoriile similare de la Șerban Vodă, Constantin Vodă, Sf. Gheorghe Nou [12]. Se afla într-o zonă intens locuită de către negustorii bucureșteni. La 22 decembrie 1811 opt negustori, indicîndu-și terenul prăvăliilor lor, arătau că una din laturi se oprește *„în uliță ce merge pe lîngă zidul Curții cei vechi"* [13], adică pe strada Gabroveni din zilele noastre.

În prezent hanul înscrie un plan ușor trapezoidal cu laturile longitudinale paralele care delimitează o curte interioară lungă de 24,60 m și lată de 4,80 m. Laturile de nord și de sud sînt opturate de porțile de acces acoperite cu bolți *avella*, cea dinspre Lipscani avînd cinci bolți alăturate, cealaltă numai trei. Subsolul este format din două hrube ce ocupă fiecare din laturile longitudinale legate între ele în Lipscani printr-o încăpere spațioasă, iar înspre Gabroveni printr-un culoar lat de circa 1,50 m. Inițial părțile laterale au beneficiat numai de parter alcătuit din

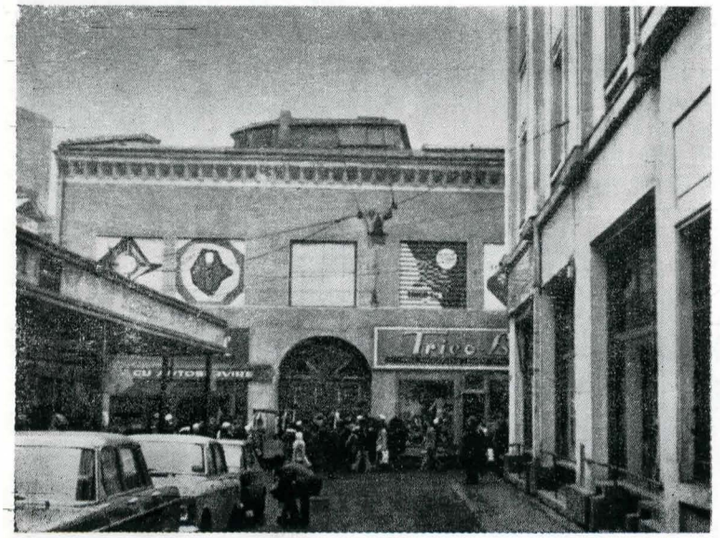

Fig. 2. Hanul Gabroveni văzut din strada Băcani.

cîte o sală lungă, înaltă, cu bolți *avella*, segmentată cu ziduri ușoare care compuneau fostele „bolți" [prăvălii — n. n.] comerciale. Camere la catul I se găseau numai pe capetele de sud și de nord. Exceptînd etajul adăugat părții vestice totul se prezintă unitar, dînd un echilibru construcției care poartă amprenta unui autentic pasaj comercial. O alternanță de uși și ferestre făcute din fier, cu bare groase și încuietori, dau curții un aspect aparte. Zona inferioară a pereților a fost placată cu plăci de piatră, iar scări de piatră indică locurile de acces în fostele prăvălii.

În vederea întocmirii proiectului de restaurare se cereau cîteva date privitoare la nivelul de călcare, unicitatea construcției, stabilirea eventualelor vestigii anterioare și în ultimă instanță obținerea de elemente privitoare la datarea lui. Săpăturile arheologice s-au desfășurat în două principale etape la care se adaugă un scurt șanț deschis în decembrie 1967 în subsolul de pe colțul de sud-vest. Planul de săpătură a avut în vedere curtea interioară și subsolurile. Nu s-a putut obține pe nici una din laturi deschiderea de secțiuni spre exterior, din motive lesne de înțeles în contextul fluxului masiv de pietoni care populează străzile Gabroveni și în special Lipscani. În curtea interioară, ținînd seama de faptul că partea centrală a acesteia era ocupată de canale, instalații electrice, nu a fost posibilă deschiderea unei secțiuni longitudinale. De fapt o atare săpătură primejduia și mai mult zidurile monumentului și așa foarte slăbite. Ca atare s-a recurs la deschiderea a două secțiuni orientate est-vest, care împart curtea în trei părți relativ egale. Ambele șanțuri au fost continuate și în subsolurile hanului, obținîndu-se astfel două profile laterale. În funcție de rezultatele obținute a fost elaborat planul săpăturii în interior. În hruba de est au fost suficiente trei secțiuni orientate E—V, în cealaltă trasîndu-se șase dintre care Ș. V, X, XI și Ș I 1967 orientate N—S. Cele mai multe din aceste săpături au dovedit că hanul se găsește pe un teritoriu locuit în mod cert în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În șanțurile I și II, la —2,73m, într-un pămînt castaniu amestecat cu cărbune, s-au găsit fragmente de vase smălțuite datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Sub acest strat urmează un pămînt cenușiu-castaniu lipsit de mărturii arheologice.

Ultima secțiune deschisă în martie 1974 (Ș. X) a permis studierea a două locuințe medievale aflate spre str. Lipscani. Ele se afundă 0,70 m și respectiv 0,90 m față de pavimentul actual al subsolurilor și se află la 5,20 m și respectiv 5,40 m față de cota străzii. Construcțiile sînt foarte apropiate, patrulatere, cu pereții verticali. Nu au funcționat concomitent, L1 fiind anterioară. Este vorba așadar de două pivnițe ale acelor prăvălii aflate pe Ulița cea Mare a Bucureștilor epocii feudale. Cîteva lucruri se impun a fi reținute : în primul rînd cantitatea mare de cărbuni din scînduri și bîrne de lemn cu care, de exemplu L2 fusese căptușită, sau care proveneau de la acoperiș. Pereții erau făcuți, la ambele case, în tehnica paiantei, lutul galben, netezit și muruit fiind fixat pe scînduri de lemn sau pe nuiele și stîlpi cu diametrul de 8—12 cm. În L1 și în special în L2 s-a găsit o mare cantitate de materiale ceramice, predominante fiind vasele smălțuite și decorate prin sgrafitare. Este ceramica cunoscută în secolul al XVI-lea în locuințele respective, mult mai abundentă decît în casele sau în bordeiele contemporane din vetrele de sate. Se confirmă și aici concluzia că ceramica smălțuită era mult mai folosită în orașul secolului al XVI-lea decît în satele învecinate. În ambele locuințe s-au găsit numeroase oase de animale domestice, printre care se

Fig. 3. Fațada din str. Lipscani a hanului Gabroveni.

[12] D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, ed. G. Sion, București, 1859, III, p. 166.

[13] Dumitru Almaș, Panait I. Panait, *Curtea Veche din București*, București, 1974, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro

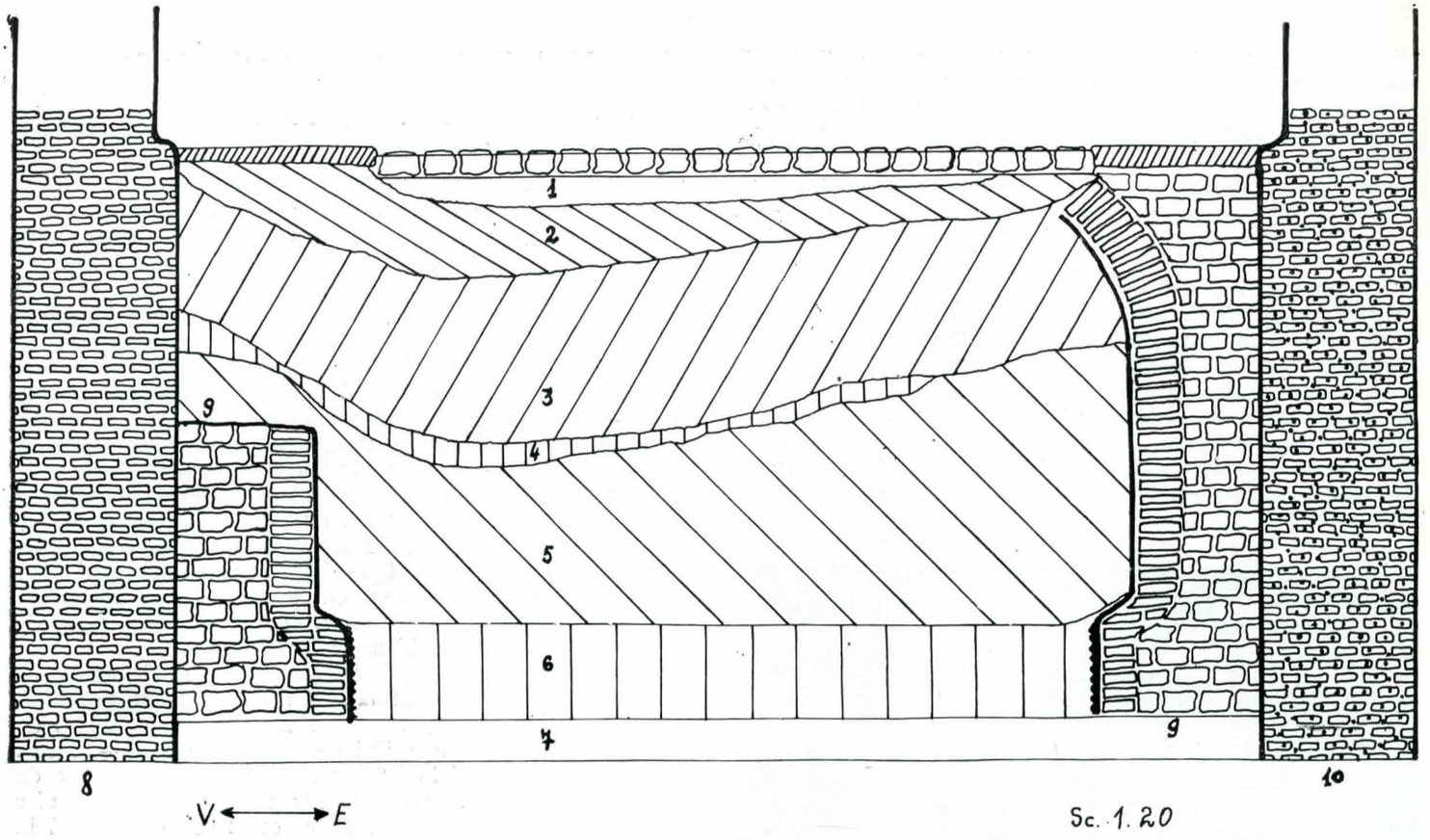

Fig. 4. Profilul de nord al șanțului II din curtea interioară. 1. Moloz 2. Nisip 3. Pămînt cenușiu cu moloz 4. Pămînt negru purtat 5. Pămînt lutos purtat 6. Pămînt cu mult cărbune sec. XVIII. 7. Pămînt viu 8. Zid datînd din prima jumătate a sec. XVIII. 9. Zid din a doua jumătate a sec. XVIII. 10. Zid post 1804.

remarcă resturi de rumegătoare mari, porcine, păsări. Este același inventar de oase stabilit și în locuințele fostului sat Măicănești. Cele două prăvălii au fost distruse în cursul secolului al XVI-lea prin incendiu care a făcut ca mari cantități de pămînt să se prezinte înroșite, bucăți întregi de perete prăbușite, conservîndu-se amprentele scîndurilor și bîrnelor de lemn carbonizate. Considerăm că cel puțin L2 a fost arsă în vremea retragerii precipitate a oștilor octogenarului Sinan Pașa în toamna anului 1595.

În capul sud al traveiei care a suprapus aceste vestigii au fost identificate alte mărturii, de data aceasta de la începutul secolului al XVIII-lea. Ele se disting și pe pereții hrubei care pe o porțiune, spre Gabroveni, sînt amenajați dintr-un material de construcție diferit de cel care compune hanul Gabroveni, fiind ziduri paralele lungi de 12,50 m (distanța între ele este de 4,20 m) înscriind de fapt pivnița unei clădiri ale cărei laturi, de nord și sud, au fost tăiate la nivelul de călcare al subsolului actual. Cărămida are dimensiuni de 28 × 14 × 4 cm, rostul este lat, umplut cu un mortar alburiu, rezistent. Aceasta este prima construcție de zid înglobată în structura viitorului han Gabroveni. Șanțul deschis în 1967, perpendicular pe aliniamentul str. Gabroveni și pe latura de sud a clădirii feudale, a dovedit că aceasta a fost ridicată după demolarea unei construcții tot din cărămidă de la care a rămas un strat de moloz, observîndu-se cărămizi pătrate, identice cu acelea descoperite în incinta hanului Manuc și datate acolo în sec. XVII—XVIII[14].

Cea de-a doua etapă de construcție este ceva mai tîrzie și ea a constat din amenajarea unei noi pivnițe tot din cărămidă, lată de 3,60 m. Nivelul de călcare se afla la — 2 m față de caldarîmul actual, partea superioară a pivniței, semicilindrică, fiind tăiată. A rămas numai o porțiune din zona de pornire a bolții și fundația peretelui de vest găsit la diferite cote. Această construcție acoperea întreaga lățime a actualei curți interioare a hanului, fiind adosată construcției anterioare. Pereții sînt făcuți din cărămidă de 23 × 12 × 3,5 cm, mortarul galben și slab, rosturile

Fig. 5. Fereastră cu obloanele din fier.

Fig. 6. Poarta frumos decorată a hanului.

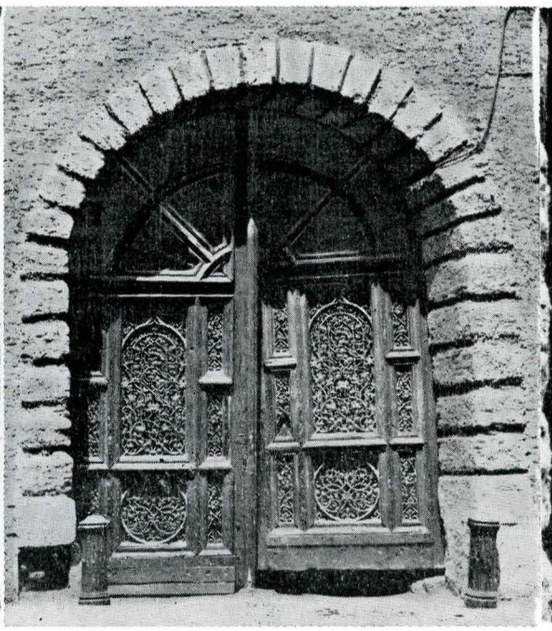

Fig. 7. Poarta hanului Gabroveni. Detaliu.

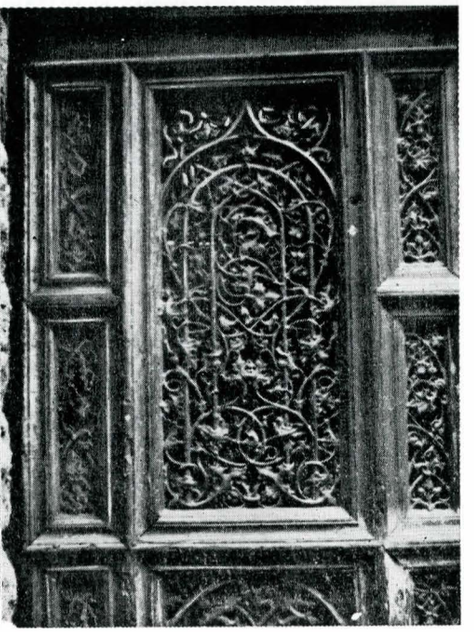

https://biblioteca-digitala.ro

incomplet umplute, toate indicînd cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În traveea de est a actualului monument nu s-a găsit nici un indiciu de existență a unor construcții anterioare. La —5 m a apărut, în stratul de pietriș, o lentilă de nisip puternic înroșită datorită, pigmenților feruginoși. Ea confirmă aici, ca și la Străulești, posibilitatea procurării pe loc a minereului feruginos prelucrat, operațiune tehnică de la care s-au păstrat numeroase bucăți de zgură. Deci, în etapa a doua, construcția aflată pe locul viitorului han avea două pivnițe „din piatră" mult înălțate peste nivelul uliței din spatele Curții Domnești. Aceste case au fost puternic distruse de un incediu izbucnit la începutul secolului al XIX-lea. Ambele subsoluri au avut de suferit, bolțile s-au prăbușit, bucăți mari din zid au acoperit podeaua fără a mai fi scoase niciodată. Pivnița 1 s-a umplut cu un strat de 1,10 m de moloz, cu fragmente de vase acoperite cu smalț verde sau maron slab, cu oale, castroane mari, obiecte de faianță, datînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor. Presupunem această catastrofă datorită marelui incendiu din anul 1804 care pornind din str. Șelari a ocupat o bună parte din zona centrală a orașului. Atunci au fost avariate și casele din Gabroveni. La scurt timp însă au fost începute noile construcții. Ele vor avea drept rezultat actualul monument cu înfățișarea lui de pasaj comercial. Planimetric, hanul Gabroveni se detașează de cele mai multe din edificiile de acest gen din București. Nu avem acea curte interioară, spațioasă, cum se întîlnește la marile hanuri din sec. XVII—XVIII. El se aseamănă perfect cu Hanul cu Tei din imediata apropiere, construit în 1833 de cei doi coasociați, Anastasie Polizu și Ștefan Popovici, fiecăruia revenindu-i cîte o latură a clădirii [15].

Rezultatele cercetărilor arheologice și cartografice dovedesc că hanul Gabroveni nu poate fi „*bezestenul*" lui Constantin Mavrocordat din 1739. El a fost ridicat între 1804—1818 pe locuri ocupate anterior de case din cărămidă, mult mai modeste ca dimensiuni. Pentru obținerea curții interioare a fost sacrificată pivnița din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Pe latura de est noul han nu a avut de îndepărtat alte construcții din cărămidă, el fiind ridicat pe un teren gol.

Astfel, izvoarele cartografice-arheologice duc spre aceeași concluzie că actualul monument nu are nimic de-a face cu opera ctitorească a lui Constantin Mavrocordat. În stadiul de față nu putem preciza cine a ridicat această construcție. La începutul secolului al XIX-lea existau mari negustori capabili să ctitorească atari edificii. O cercetare mai atentă a documentelor va putea clarifica și această necunoscută asupra căreia nu este cazul să mai stăruim aici. Dar indiferent de scăderea vechimii lui cu aproape 70 de ani, hanul Gabroveni rămîne unul din edificiile valoroase ale centrului Capitalei. Restaurarea și valorificarea lui superioară nu vor putea decît să îmbogățească Bucureștii cu un monument reprezentativ.

Fig. 8. Farfurie și ulcior din secolul al XVI-lea.

[14] Panait I. Panait, *op. cit.*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", 1972, 2, p. 8.

[15] George Potra, *op. cit.*, p. 57.

RESUMÉ

L'hôtellerie de Gabroveni, située sur le côté nord de la Cour princière, représente l'un des monuments caractéristiques de la zone commerciale et artisanale de Bucarest. On considérait jusqu'à présent qu'elle a été construite par le prince Constantin Mavrocordat, avant 1739. En vue de la restauration du monument, des recherches archéologiques ont été pratiquées afin d'établir les étapes de construction antérieures. Les vestiges les plus anciens remontent au XVe siècle. Dans le sous-sol ouest de l'hôtellerie on a fouillé les caves de deux maisons qui flanquaient l'actuelle rue Lipscani. Ces deux édifices avaient des murs en torchis; la cave de l'une d'elles était revêtue de planches. C'est de tels matériaux qu'étaient bâties, en fait, la plupart des maisons de marchands bucarestoises du XVe et du XVIe siècles. Au début du XVIIIe siècle, un édifice en brique, pourvu d'une cave de 12,50 × 4,20 m, fut construit sur le même côté ouest, mais vers la rue Gabroveni, édifice qui a été identifié à tort avec le „bézestène" mentionné en 1739 par Jean-Claude Flachat, le secrétaire du prince. Dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, au bâtiment initial est venue s'ajouter une nouvelle construction, pourvue elle aussi d'une cave. Tout l'édifice a été détruit par l'incendie de 1804, qui a ravagé une bonne partie de la zone centrale de Bucarest. C'est dans les années suivantes que l'actuel monument a été élevé. Il est de plan rectangulaire, avec lescôtés longs formés de boutiques ouvrant sur la cour intérieure par des portes massives en fer. Au début, seuls les côtés nord et sud étaient surmontés d'un étage. Au cours de la seconde moitié du XVIII siècle un étage a été ajouté sur le côté ouest. L'hôtellerie de Gabroveni présente des similitudes marquées avec l'hôtellerie „cu Tei" („aux Tilleuls"), construite dans son voisinage immédiat en 1833.

A présent, l'hôtellerie de Gabroveni se trouve en cours de restauration.

https://biblioteca-digitala.ro

TIPOLOGII SPECIFICE ALE CLĂDIRILOR POPULARE DIN LEMN

GRIGORE IONESCU

Moto :
Mai mult decît să-și respecte trecutul, românul îl face să trăiască, asigurîndu-i un fel de prezență eternă, nu prin întoarceri la forme arhaice, ci prin perpetua tinerețe a artei populare.

Henri FOCILLON
„La Roumanie, visage et âme"

În cadrul aşezărilor rurale româneşti — predominante de-a lungul întregului ev mediu şi pînă în zilele noastre [1] — numeroasele biserici săteşti, ca de altfel şi casele şi cele mai modeste dependinţe gospodăreşti necesare traiului zilnic, au fost construite din lemn. Expuse intemperiilor şi vicisitudinilor unei istorii destul de zbuciumate, aceste remarcabile opere de arhitectură populară au avut, prin forţa lucrurilor, o durată relativ scurtă. Foarte puţine din bisericile de lemn şi încă şi mai puţine case şi anexe gospodăreşti din cele care ni s-au păstrat depăşesc ca vechime veacul al XVII-lea.

Aşa cum s-a mai arătat [2] s-ar putea deci pune întrebarea dacă, dată fiind durata limitată a construcţiilor de lemn, putem vorbi de o continuitate, de o artă de a construi naţională, care şi-a păstrat de-a lungul veacurilor trăsăturile ei caracteristice tradiţionale.

Construite însă cum au fost dintr-un material care prin însăşi natura lui nu poate dura, expuse intemperiilor, prea multe veacuri, operele arhitecturii populare au trebuit să fie refăcute de nenumărate ori în timp. Aceste refaceri au fost de fapt, în mare parte, restaurări : nu ne putem imagina biserici noi sau case care să fie diferite, străine modelului care le-a precedat. Afinităţile dintre repertoriul bogat şi variat de forme arhitecturale şi de elemente decorative, la fel ca şi asemănarea, adesea izbitoare, dintre operele de arhitectură mai vechi, din secolele XVI—XVII şi acelea ale categoriilor asemănătoare din secolul al XIX-lea ne dovedesc nu numai o legătură permanentă cu arhitectura trecutului, dar şi păstrarea adesea neschimbată, de-a lungul veacurilor, a unor caractere locale. Desigur, de-a lungul secolelor, atît cu prilejul unor refaceri sau restaurări, cît şi cu edificarea unor noi construcţii, anume inovaţii în procedeele de construcţie sau în formele arhitecturale şi decorative s-au putut produce.

Considerate şi integrate în acest lent proces de elaborare, care se întinde de-a lungul a nenumărate veacuri, casele şi bisericile de lemn păstrate reprezintă de fapt forme şi valori estetice perfecţionate, rod al unor însumări selective preluate treptat din etapele anterioare.

Ca şi casele, dar mai puţin mobile decît acestea, cel puţin în ce priveşte planul, bisericile de lemn româneşti, ca realizări tehnice şi artistice, stau cu cinste alături de tot ceea ce s-a construit mai bun în domeniul arhitecturii de lemn în toate ţările lumii. Plecînd de la forma simplă a casei ţărăneşti, cu care se înrudeşte nu numai ca material de construcţie şi tehnici, ci şi ca forme şi decoraţie, biserica românească veche a evoluat, împrumutînd cîte o dată — aceasta însă începînd numai din veacul al XV-lea — şi unele elemente de plan şi de structură din arhitectura religioasă de zid, cu care s-a dezvoltat paralel în tot lungul evului mediu. Păstrate în număr încă destul de mare şi răspîndite pe întregul teritoriu al ţării, bisericile de lemn erau cu mult mai numeroase în trecut. În decurs de numai un veac însă ele s-au împuţinat, iar în regiunile de cîmpie, unde pădurile, altădată întinse, au fost defrişate treptat spre a se da pămînt agriculturii, ele au dispărut aproape total. Faptul acesta a putut să creeze impresia şi să întărească o părere aproape unanim acceptată, anume că arhitectura de lemn ar fi fost specifică cu precădere regiunilor de deal şi de munte. Cercetările atente întreprinse în vremea din urmă ne dovedesc însă că majoritatea construcţiilor azi dispărute, din regiunile de cîmpie, pînă la malurile Dunării, au fost în trecut din lemn.

Plecînd de la o formă paralelipipedică dreaptă, alungită, în cuprinsul căreia sînt amenajate cele trei încăperi cerute

[1] Statistica din 1930 ne arată că existau atunci pe teritoriul ţării 14 163 de sate faţă de 175 de oraşe, centre urbane, locuitorii satelor reprezentînd 81 % din totalul populaţiei ţării.

[2] Grigore Ionescu, *Arhitectura populară în România*, Bucureşti, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro

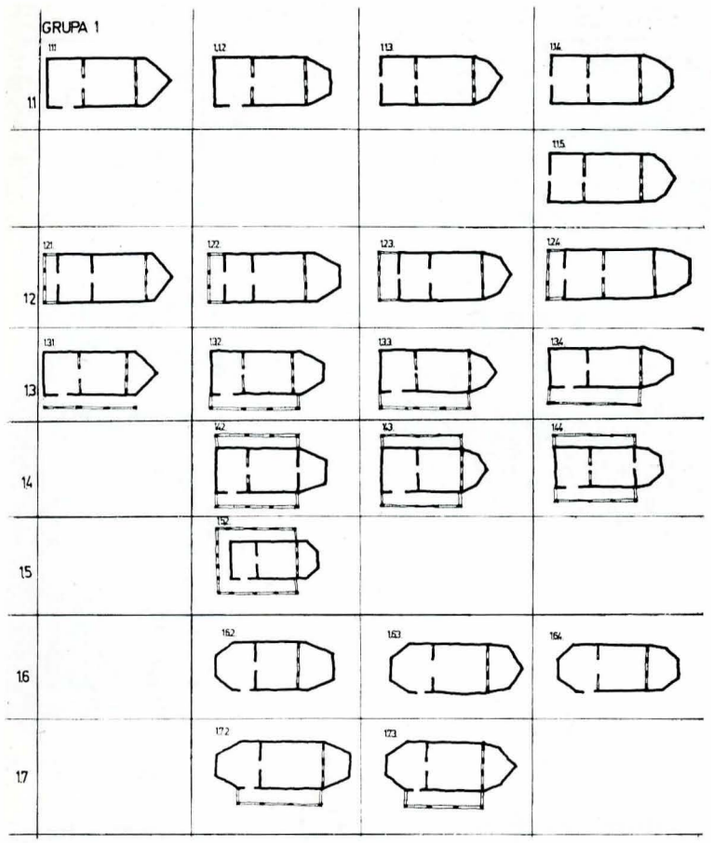

1. Tabel tipologic, Grupa 1.

de programul imuabil al unei clădiri de cult de rit grecoriental — altar, naos, pronaos —, încăperi separate una de alta, altarul de naos printr-un iconostas, naosul de pronaos printr-un perete cu unul sau trei goluri şi pronaosul de exterior printr-un perete plin cu uşă în ax sau pe lături, planul, compus din aceste trei unităţi esenţiale şi invariabile, a căpătat, în decursul veacurilor, din punct de vedere al formei şi al dimensiunilor, felurite înfăţişări.

Este de la sine înţeles că forma planului condiţionează într-o mare măsură elevaţia. Aceasta din urmă este însă ceva mai mobilă, specifică în general Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvaniei. Asupra plasticii globale a elevaţiilor bisericilor de lemn în cadrul celor trei mari provincii istorice mai sus menţionate, vom reveni. Luîndu-ne mai întîi sarcina de a întocmi seria trăsăturilor caracteristice tuturor bisericilor de lemn, ne vom folosi pentru aceasta de formele pe care le-a căpătat în decursul istoriei planul, acesta constituind de fapt elementul principal în stabilirea unei tipologii corecte. În ceea ce priveşte, deci, formele de plan, semnalăm de la început existenţa şi întrepătrunderea acelorași tipuri şi variante pe întreg teritoriul ţării.

Examinînd trăsăturile particulare ale planurilor care au fost deja identificate pe tot teritoriul ţării, putem distinge cinci grupe sau familii de planuri, fiecare grupă avînd un tip de bază şi mai multe variante. Pentru a înlesni o cît mai bună şi corectă înţelegere a particularităţilor acestor cinci grupe am stabilit o clasificare a lor pe baza sistemului zecimal. Am notat tipul esenţial al fiecărui grup de familie, respectiv, cu notaţiile : 1.1, 2.1, 3.1, 4.1, şi 5.1. Plecînd apoi de la numărul laturilor teşite care mărginesc absida altarului, am notat, de pildă pentru Grupa *1*, planul a cărui absidă are 2 laturi teşite 1.1.1., pentru absida cu trei laturi teşite 1.1.2., pentru absida cu patru laturi teşite 1.1.3. etc., iar variantele aparţinînd aceleiaşi grupe, respectiv cu 1.2.1 1.2.2., 1.2.3 etc., 1.3.1., 1.3.2., 1.3.3. etc., 1.4.1., 1.4.2., 1.4.3. etc. şi aşa mai departe (vezi tabelul GRUPA *1*). Am închis fiecare variantă într-o căsuţă. Toate variantele figurate în căsuţe sînt planuri aevea existente (identificate pe teritoriul ţării). Căsuţele rămase goale urmează a fi completate atunci cînd variantele cu numărul respectiv de laturi teşite la abside vor fi identificate.

O notaţie asemănătoare, lesne de înţeles, este făcută şi pentru celelalte patru grupe (vezi tabelele respective).

Aşadar, o primă grupă-familie, care cuprinde formele presupuse a fi cele mai vechi (păstrate desigur prin refaceri sau reproduceri succesive), se caracterizează prin aceea că întregul plan poate fi înscris într-un dreptunghi alungit ale cărui capete, la început cel dinspre răsărit (absida altarului), apoi şi cel dinspre apus (unde se găseşte intrarea), sînt teşite. Teşitura, de formă poligonală, poate avea 2 pînă la 6 laturi. Adesea biserica primeşte un portic fie numai în faţa pronaosului (vezi Grupa *1*, 1.2. — 1.2.4. Grupa *2*, 2.3.2. — 2.3.7., Grupa *3*, 3.2.3. — 3.2.4., Grupa *4* 4.2.2. şi Grupa *5*, 5.3.4.), fie, cîteodată, numai pe una din laturile lungi (vezi 1.3.1. — 1.3.4., 2.4.2. — 2.4.9.), alteori pe amîndouă (vezi 1.4.2 — 1.4.4., 2.6.2. — 2.6.4.), sau chiar şi pe lături şi în faţă (vezi 1.5.2., 2.7.4.).

Grupa *2* cuprinde bisericile în care pronaosul şi naosul formează un corp comun dreptunghiular, căruia îi urmează spre răsărit o încăpere mai mică decrosată, — absida altarului — a cărei formă poate fi patrată sau poligonală cu 3 pînă la 6 laturi (2.1.2—2.1.5.). Adesea (ca şi în cazul Grupei *1*, 1.6.2—1.6.4 şi 1.7.2.—1.7.3.), pronaosul are şi el o formă absidată (2.2.2.—2.2.4.) şi nu sînt rare cazurile cînd edificiul este prevăzut cu un pridvor sau prispă fie numai în faţă (2.3.2. — 2.3.7.), fie pe una (2.4.2. — 2.4.9.) sau două din laturile lungi (2.6.2. — 2.6.4.), fie, în sfîrşit, pe trei laturi (2.7.4. — 2.8.4.).

Grupa *3* o formează bisericile — puţine la număr — în care cele 3 încăperi rituale sînt decroşate în scară, de la

2. Tabel tipologic, Grupa 2.

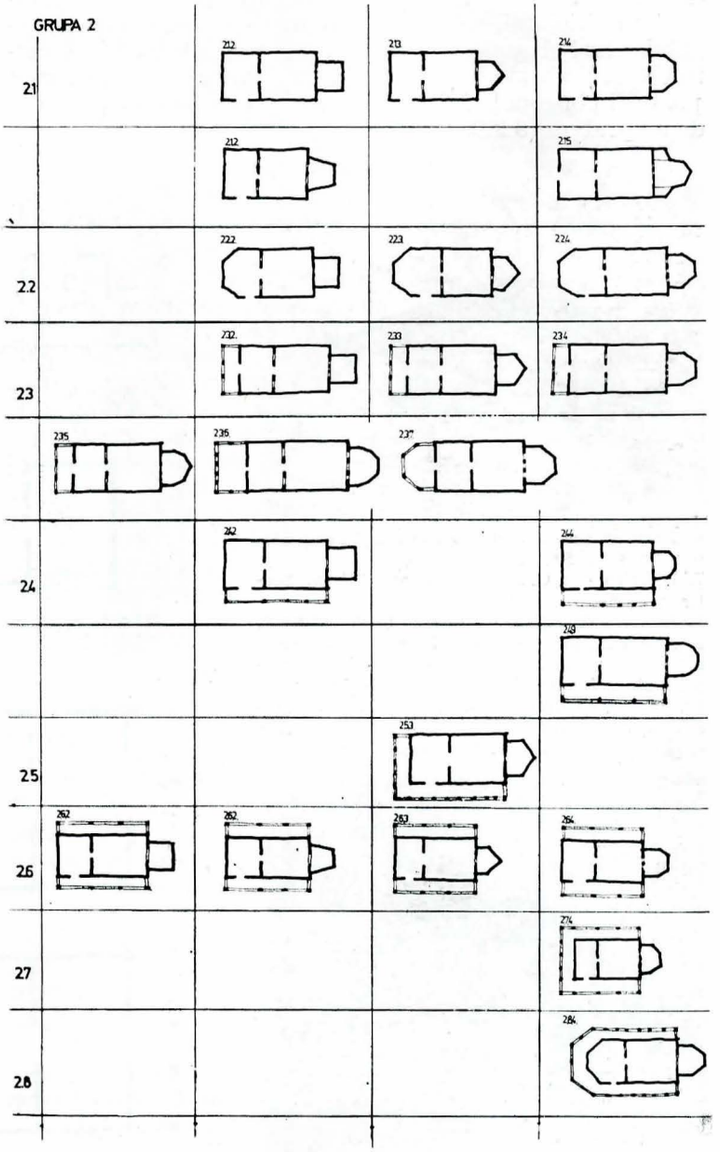

https://biblioteca-digitala.ro

GRUPA 3

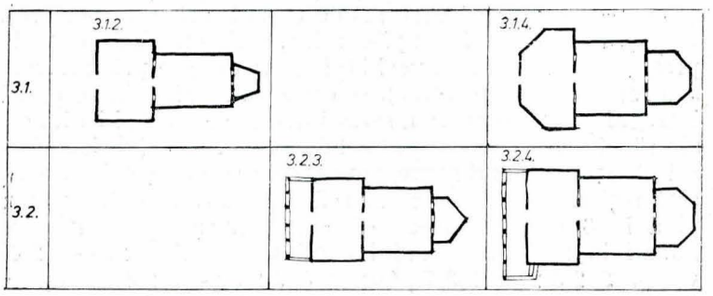

3. Tabel tipologic, Grupa 3 .

GRUPA 4

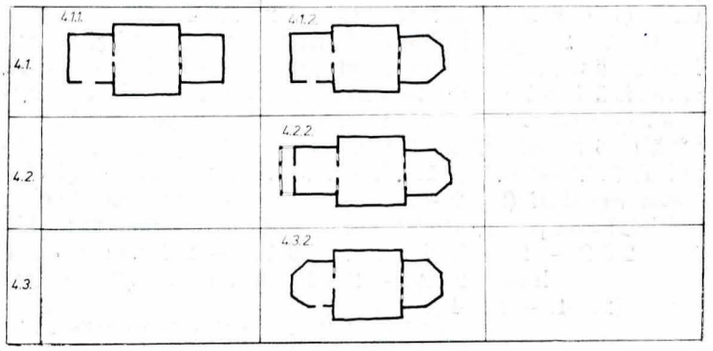

4. Tabel tipologic, Grupa 4.

GRUPA 5

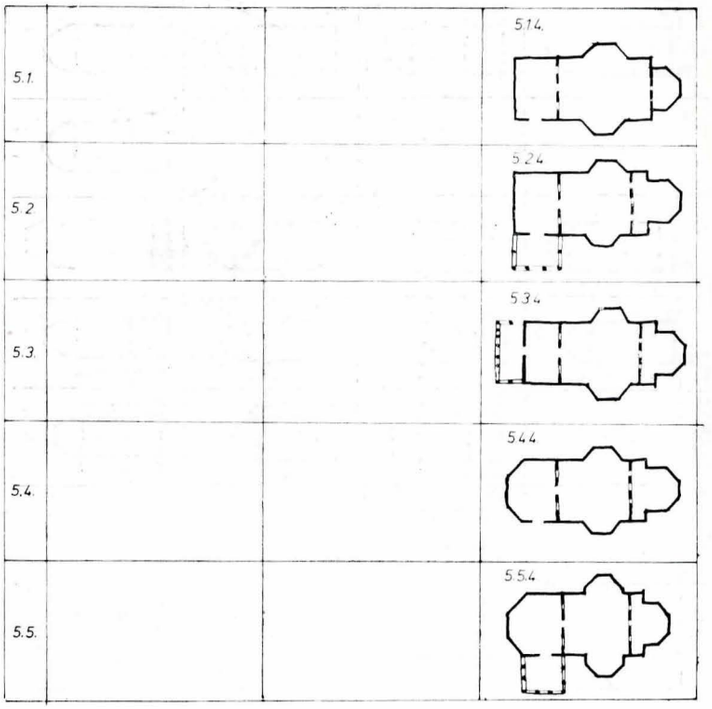

5. Tabel tipologic, Grupa 5.

apus spre răsărit : pronaosul dreptunghiular supralărgit, dispus cu laturile lungi perpendiculare pe axa longitudinală a edificiului, naosul, relativ mai spaţios, tot dreptunghiular însă dispus cu laturile lungi paralele cu axa longitudinală şi absida poligonală (3.1.2). Pronaosul supralărgit poate fi poligonal (3.1.4.) ; cel drept este adesea precedat de un pridvor (3.2.3. — 3.2.4.).

Grupa *4* cuprinde bisericile al căror plan are o formă de cruce, încăperea mediană, naosul, depăşind ca mărime atît pronaosul cît şi absida altarului (4.1.1.). Puţinele variante aparţinînd acestei categorii pot avea absida altarului — cîteodată şi pronaosul de formă poligonală — (4.1.2. — — 4.3.2.). Pronaosul, îndeobşte patrat, poate fi precedat de un pridvor (4.2.2.).

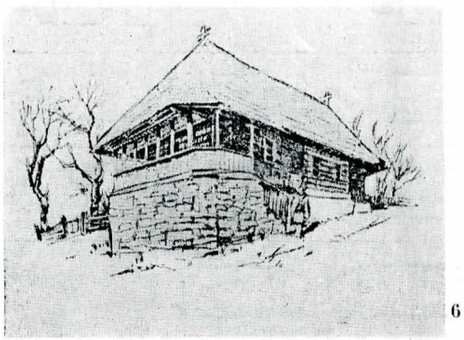

6

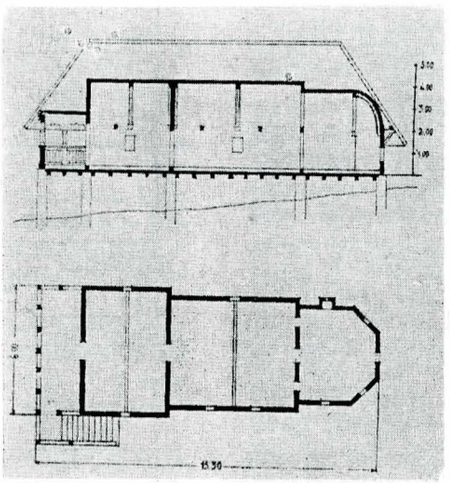

7

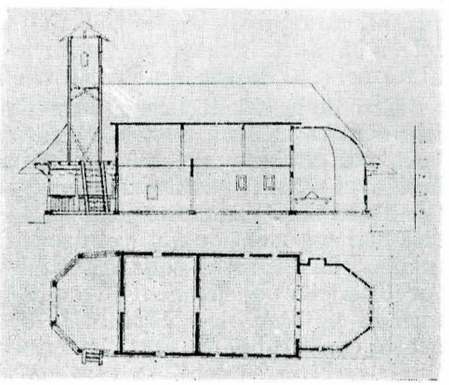

8

6. Biserica din Grămeşti-Costeşti, Vilcea. Desen de arh. Bogdan Gheorghiu.
7. Biserica din Grămeşti-Costeşti, Vilcea. Secţie şi plan.
8. Biserica din Zătreni, Vilcea. Secţie şi plan.
9. Biserica din Pleşa-Gorj. Planuri : la nivelul ferestrelor ; sub nivelul proscomidiei şi diaconiconului ; vedere, desen de arh. Gh. Leahu
10. Biserica din Răpciuni-Neamţ, azi în Muzeul satului din Bucureşti. Vedere perspectivă şi plan. Desen de arh. Eugenia Greceanu.

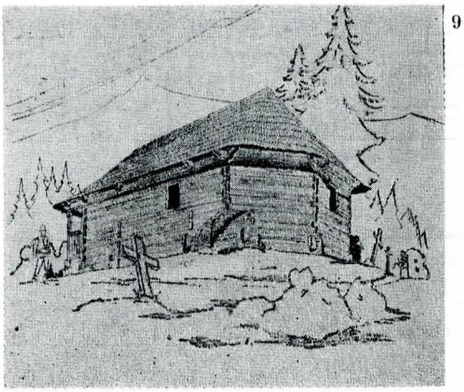

9

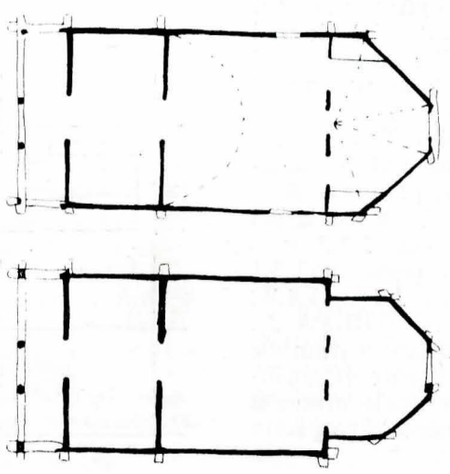

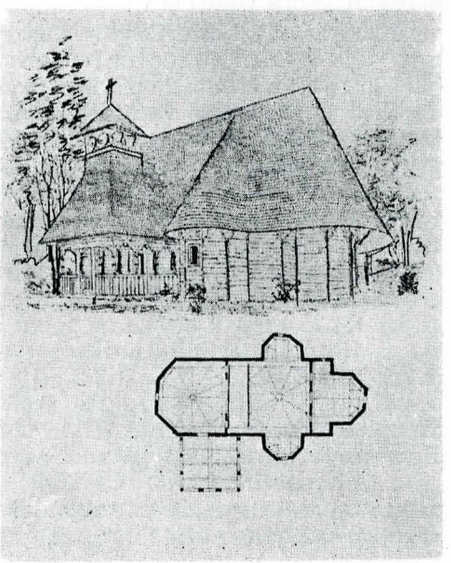

10

https://biblioteca-digitala.ro

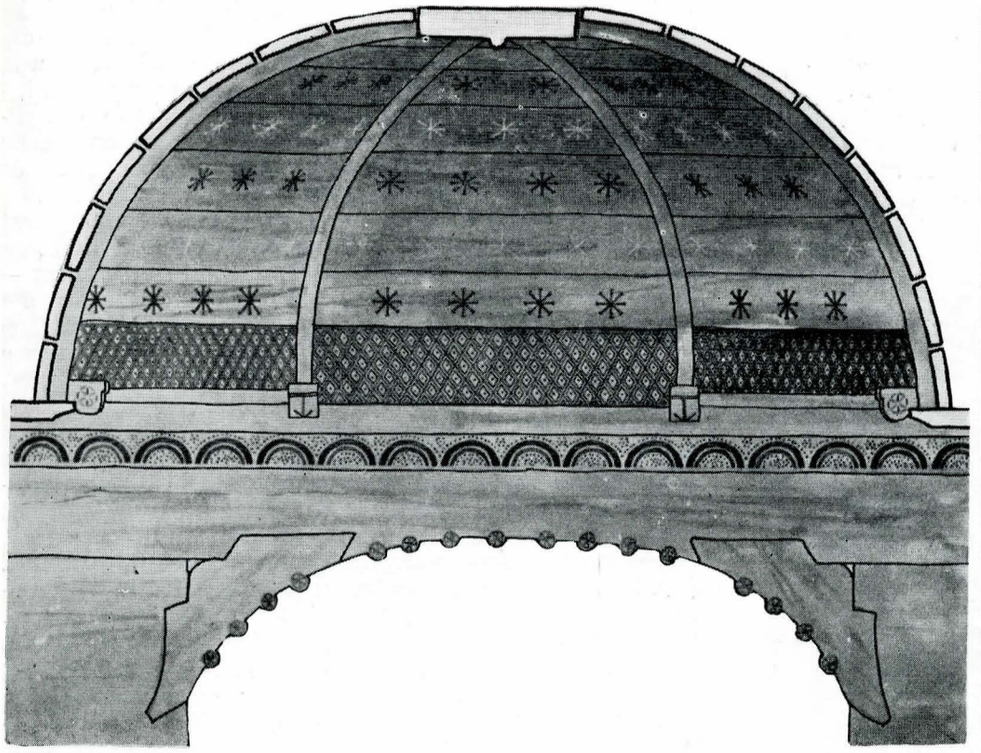

11. Idem. Cupola naosului. Desen de arh. Eugenia Greceanu.

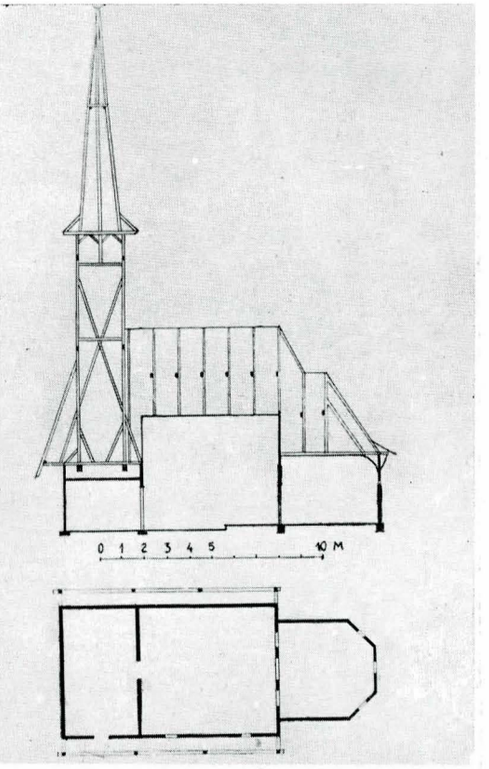

12. Biserica din Tilecuș, Bihor. Secție și plan.

În sfîrșit, în Grupa *5* sînt cuprinse bisericile al căror plan are forma unui trilob, fiind vorba de o contaminare a planului caracteristic Grupei *2* cu planul trilobat al bisericilor de zid. Ca în cazul celorlalte 4 grupe, biserica poate avea pronaosul, care poate fi și absidat (5.4.4.), precedat de un pridvor dispus fie în față (5.3.4.), fie pe laturi (5.2.4.).

Răspîndirea și densitatea tipurilor și a diferitelor variante pe teritoriul celor trei mari provincii istorice, Țara Românească, Moldova și Transilvania, sînt foarte inegale. Faptul se datorește, de bună seamă, nu atît preferințelor sau reținerii unor meșteri locali, cît dispariției, în Țara Românească și Moldova, a unui număr neînchipuit de mare din exemplarele ce fuseseră construite pînă în pragul secolului al XIX-lea.

Ca și casele țărănești, bisericile de lemn ne înfățișează, în cadrul unității lor de plan, și unele trăsături particulare, caracteristice, în linii mari, celor trei mari provincii Țara Românească, Moldova și Transilvania.

În Țara Românească bisericile de lemn sînt îndeobște foarte simple ; cele mai multe aparțin grupelor *1* (variantele 1.1., 1.2.) și *2* (variantele 2.1., 2.2., 2.3.). Simplitatea planului și în general a întregului interior se reflectă și în formele exterioare : biserica are adesea înfățișarea unei case. Una dintre cele mai vechi păstrate în județul Vîlcea, în **satul Grămești-Costești** datată—o inscripție săpată în bîrna de deasupra ușii ne dă anul edificării, 7173 (1664)— nu are, în afară de forma poligonală decroșată a părții dinspre răsărit — aparține Grupei *3*, 3.2.4. — și de crucile micuțe care marchează vîrfurile coamei învelitorii, nici un alt semn exterior care să o deosebească prea mult de o casă (fig. 6). Ridicată pe o fundație de piatră prin intermediul căreia se face adaptarea firească a clădirii la terenul accidentat, ea este precedată spre apus, unde se găsește intrarea, de un pridvor la care se ajunge pe o scară lăturalnică. În contrast cu pridvorul, scund ca o prispă de casă, cele trei încăperi rituale sînt monumentalizate prin acoperirea lor cu bolți în leagăn care, totuși, abia ating înălțimea de 4.00 m la cheie (fig. 7).

Același aspect, de multe ori chiar mai modest, — marcate însă de cele mai multe ori de un firav turn-clopotniță ridicat pe pronaos sau pridvor (fig. 8) — îl au în exterior și bisericile mai noi din acest ținut. Exemplele, încă numeroase, ce ni s-au păstrat din veacurile XVIII și XIX, mărturisesc toate această cumpătare în forme și dimensiuni, care oglindește deopotrivă și modestia, dar și puținătatea mijloacelor materiale de care au dispus ctitorii țărani ai acelor vremuri.

Pentru a ilustra și înțelege acest fapt, dar și pentru a sublinia prețuirea deosebită în arta de a construi a țăranului, să ne îndreptăm puțin atenția și asupra unei alte biserici, cea din **satul Pleșa, județul Gorj** (fig. 9). Modestă, ea este construită din bîrne cioplite neted și îmbinate la colțuri după sistemul „savant" în coadă de rîndunică. Acurateța construcției este întregită de o tot atît de îngrijită limpezime a formelor arhitecturale. Pridvorul, îngust și scund, este mărginit de stîlpi ciopliți în patru dungi netede. Încăperile toate sînt boltite. Bolțile sînt făcute din scînduri. Clădirea întreagă, ca un chivot, este prinsă sub un acoperiș unitar cu pante repezi și streșini proeminente care urmăresc îndeaproape conturul paralelipipedic al celor trei încăperi și pridvorul. Planul aparține, pe de o parte Grupei *1*, varianta 1.2.2., atunci cînd facem o secție orizontală la nivelul ferestrelor și, pe de altă parte, Grupei *2*, varianta 2.3.4., atunci cînd această secție este făcută sub nivelul proscomidiei și diaconiconului (fig. 9). Soluția dictată de nevoia amenajării celor două anexe ale altarului, este pe cît de simplă pe atît de ingenioasă.

În Moldova, majoritatea bisericilor de lemn păstrate datează de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și din veacul al XIX-lea. Planul multora din ele, aparținînd Grupei *5*, interpretează în mod vădit forme caracteristice arhitecturii de zid : naosul este lărgit în lături cu două abside, iar partea dinspre apus, pronaosul, se încheie adesea, ca și cea dinspre răsărit, în formă de absidă poligonală. Un exemplu tipic ne oferă în această privință **biserica** din **satul Răpciuni, județul Neamț** adusă azi în Muzeul satului din București. Planul (fig. 10) cuprinde cele trei încăperi cerute de program. Intrarea în pronaosul de formă poligonală este precedată de un spațios foișor de plan patrat în care colonetele, consolele arcadelor, grinzile, rama care încadrează și pune în evidență intrarea în foișor ca și rama ușii din peretele pronaosului, împodobite cu ingenioase și frumoase ornamente și crestături, sînt construite din lemn fasonat, piesele componente ale întregului fiind îmbinate după procedee caracteristice lemnului și întărite cu cuie tot de lemn. Prin tehnica lucrului și felul decorației, ca și prin elementele de bază — foișorul suprainălțat de un turn-clopotniță, acoperișul înalt, croit în patru ape cu pante repezi și streșini proeminente — clădirea păstrează toate trăsăturile tradiționale specifice arhi-

https://biblioteca-digitala.ro

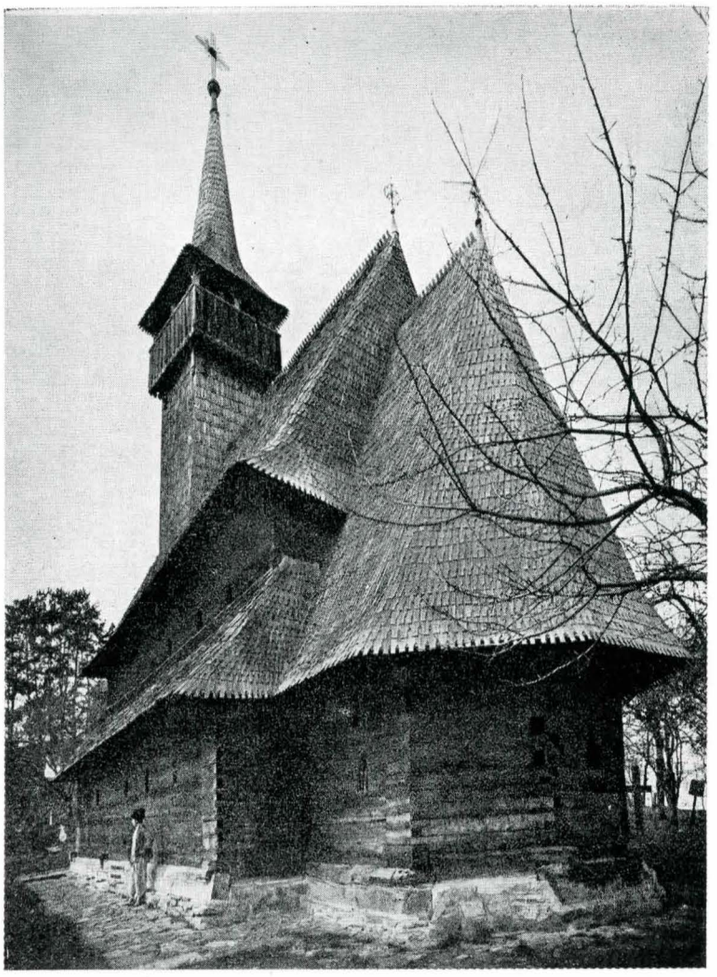

13. Biserica din Ieud, Maramureș. Foto Erik Meyling.

tecturii de lemn (fig. 10). Prin forma planului, dar mai ales prin sistemul acoperirii încăperilor cu bolți, biserica din Răpciuni (ca multe altele din aceeași regiune) prezintă în schimb particularitatea de a imita forme și procedee caracteristice arhitecturii de zid : cupolele construite din panouri de scîndurele prinse cu limbă și uluc într-un schelet de nervuri curbe care amintesc structura cupolelor de la biserica Trei Ierarhi din Iași, de pildă (fig. 11).

În Transilvania, unde meșterii populari au cultivat de veacuri cu deosebită artă și pe scară întinsă arhitectura de lemn, numeroasele biserici de lemn ce ni s-au păstrat — multe datînd din veacul al XVII-lea (cîteva chiar din veacul al XVI-lea) — sînt de o remarcabilă ținută și reproduc, în pitoreasca lor înfățișare și frumusețe, forme caracteristice ale căror origini se pierd în negura veacurilor. Cele mai multe aparțin Grupei *1* (variantele 1.2. — 1.7.) și Grupei *2* (variantele 2.2. — 2.8.). Intrarea se găsește pe fațada dinspre apus sau pe latura sudică, mai totdeauna precedată de un pridvor. În interior pronaosul este acoperit de regulă cu un tavan drept deasupra căruia, sprijinit pe grinzi solide de lemn și construit dintr-un schelet puternic din același material, se înalță turnul-clopotniță (fig. 12). Tratate mai amplu, cu preocupări vădite de monumentalizare a spațiului, naosul și absida sînt boltite. Construite din scînduri groase, dispuse în lung și întărite de cîte unul sau mai multe arce-dublouri, cîteodată vizibile, alteori ascunse în pod, bolțile, ca și baza turnurilor, sînt învăluite de un acoperiș înalt de șindrilă fixat pe o șarpantă de lemn cu pante repezi și streșini proeminente. Ca și casele de locuit, planurile bisericilor de lemn transilvănene aparțin unui mare număr de variante, fapt care dovedește gustul pentru forme mereu înnoite, precum și iscusința și spiritul de inventivitate ale meșterilor populari locali.

Elementele esențiale ce se remarcă în general în compoziția arhitecturală a mai tuturor bisericilor transilvănene, acelea care determină caracterul lor specific, original și pito-

14

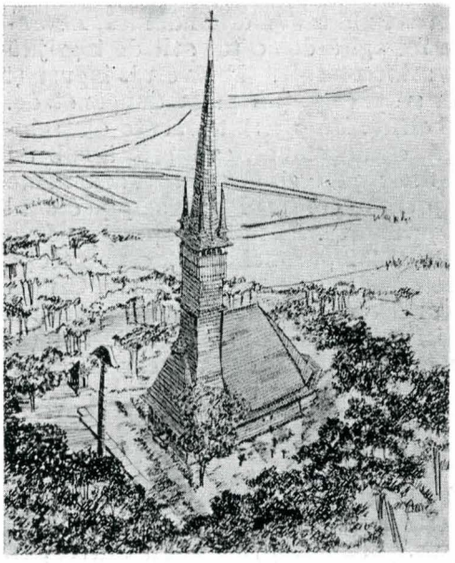

14. Biserica din Surdești-Făurești, Maramureș. Desen de arh. Cleopatra Alifanti.
15. Biserica din Căbești în nordul Moldovei. Plan.
16. Variante de planuri de biserici de lemn : „cazuri speciale".
17. Planul unei case dispărute din Țicleni-Gorj. A se compara cu planul din fig. 7.
18. Planul unei case oltenești cu foișor. A se compara cu planul din fig. 10.

CAZURI SPECIALE

16

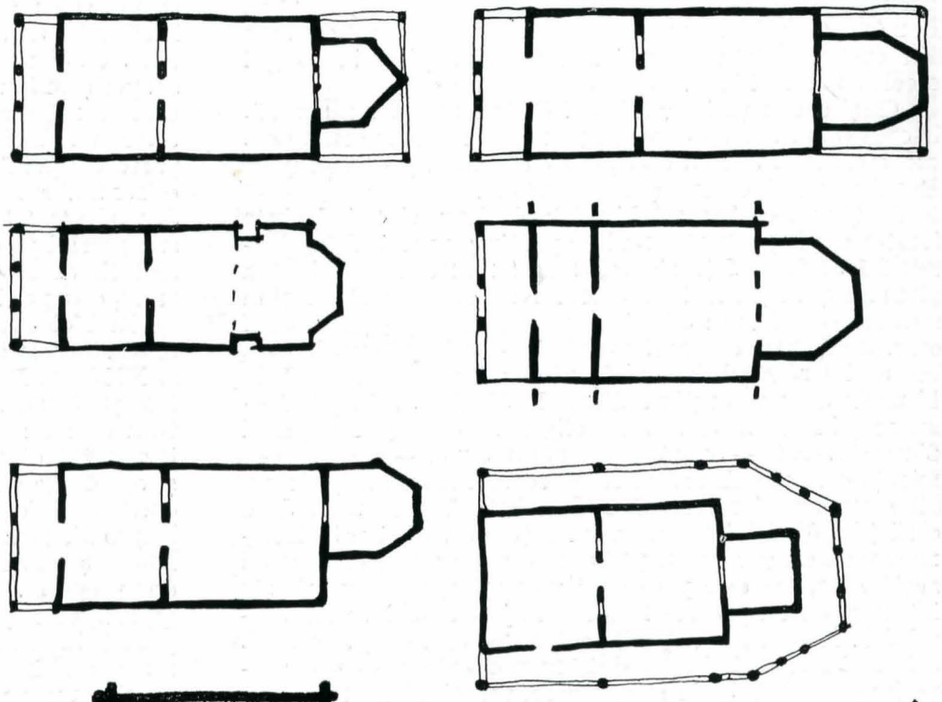

15

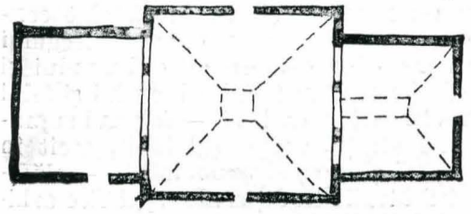

17

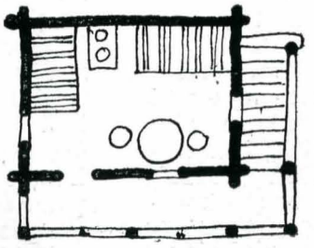

18

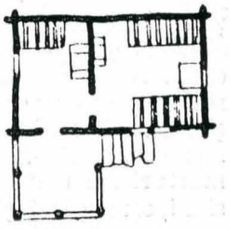

https://biblioteca-digitala.ro

resc, sînt pridvorul și turnul. Pridvorul, mărginit totdeauna de stîlpi sau colonete de lemn fasonate cu artă, precede și pune în evidență totodată intrarea, avînd aceeași funcție și îndeobște aceleași forme ca și prispa casei țărănești. În părțile dinspre nord-est ale țării, în Maramureș, acest pitoresc element arhitectural are adesea un etaj care, puțin mai îngust, este separat de arcadele parterului printr-o poală de acoperiș care se continuă întocmai ca învelitorile navelor laterale ale unei basilici de jur împrejurul bisericii, marcînd o retragere generală a pereților în care sînt tăiate și cîteva ferestruici (fig. 13).

Turnul, tras către fațada principală, răsare organic din acoperișul înalt și se ridică semeț către cer terminîndu-se cu un balcon încoronat de un elegant coif piramidal cu săgeată. Îndeobște mai înalt decît trupul bisericii, turnul a avut fără îndoială la origine (alături de unele forme locale străvechi, caracteristice construcțiilor înalte de lemn), un model gotic. El este însă departe de a fi un simplu element de împrumut. Chemat să răspundă în primul rînd unei nevoi practice — adăpostirea într-un loc înalt a clopotului, astfel ca sunetul lui să se poată propaga prin văzduh pînă la cea din urmă casă a satului și mai departe — , turnul bisericii românești răspunde totodată și unei necesități estetice : sporirea pitorescului care stă la baza construcției întregi. Prin adaptarea la materialul din care este construit, la lemn, și prin prelucrarea cu pricepere și artă a modelului gotic, necesitatea aceasta din urmă a dus la închegarea în opera meșterilor români a unor forme de o prospețime și ușurință care nu-și găsesc echivalentul în arhitectura de piatră a goticului.

Pentru a pune mai bine în evidență excepționalele calități ale arhitecturii religioase populare transilvănene, să zăbovim puțin în fața uneia dintre cele mai izbutite realizări ale genului : **biserica** din **satul Surdești-Făurești** în județul Maramureș (fig. 14). Trasă spre marginea îngustă dinspre apus a unui platou, în mijlocul satului, aproape de malul unui firav pîrîu, biserica, adaptată și cultului morților, are în juru-i o mare de morminte. În fața ei, așezat pieziș față de linia fațadei, se întinde, făcută din lespezi mari de piatră, o masă de praznice. În spatele mesei terenul, umbrit de cîțiva nuci, coboară în pantă lină către apa pîrîului. La pajiștea verde a poienii, mărginită de pîlcuri de copaci, care înconjură biserica, se adaugă colina, din tufișurile căreia răsar acoperișuri de case, iar de cealaltă parte valea. În fund unduiri de dealuri împădurite, apoi, în zare, dunga dințată și cenușie a unui munte stîncos care se profilează pe albastrul nesfîrșit al cerului. În mijlocul acestei naturi, colorată, sălbatică și vastă, opera semeață, dar simplă și senină, a omului se înalță ca un strigăt de izbîndă. Frumoasă, pitorească, elegantă, biserica se distinge nu atît prin arhitectura discretă, odihnitoare, a părților mai apropiate de scara și ochiul omului, cît prin înfățișarea mîndră și formele meșteșugit monumentalizate ale turnului-clopotniță care-și trimite cu semeție în înaltul cerului săgeata nemăsurat de lungă a coifului său.

*

Din analiza succesivă a diferitelor tipuri și variante, precum și din compararea feluritelor elemente caracteristice bisericilor românești de lemn se pot trage cîteva concluzii :

1. În ceea ce privește bisericile aparținînd Grupelor *1* și *2*, caracterizate prin forme foarte înrudite și elemente arhaice, ele sînt oglinda unor practici străvechi, ale căror origini îndepărtate se pierd în negura veacurilor. Tradițiile băștinașe pe baza cărora s-a dezvoltat întreaga lor arhitectură le-au asigurat, atît în domeniul formelor cît și în acela al decorației, o unitate de stil proprie tuturor regiunilor țării.

2. Cît privește monumentele aparținînd Grupelor *3* și *4*, formele care le caracterizează sînt specifice, cu precădere, Țării Românești, cu excepția tipului 4.1.1., atunci cînd pronaosul este acoperit cu un tavan drept, naosul cu o boltă

19. Casă țărănească din Țara Hațegului. A se compara cu fig. 1, 1. 1.2 — 1.2.4. ; fig. 2, 2.3.2. — 2.3.7. ; fig. 3, 3.2.3. — 3.2.4. etc.

https://biblioteca-digitala.ro

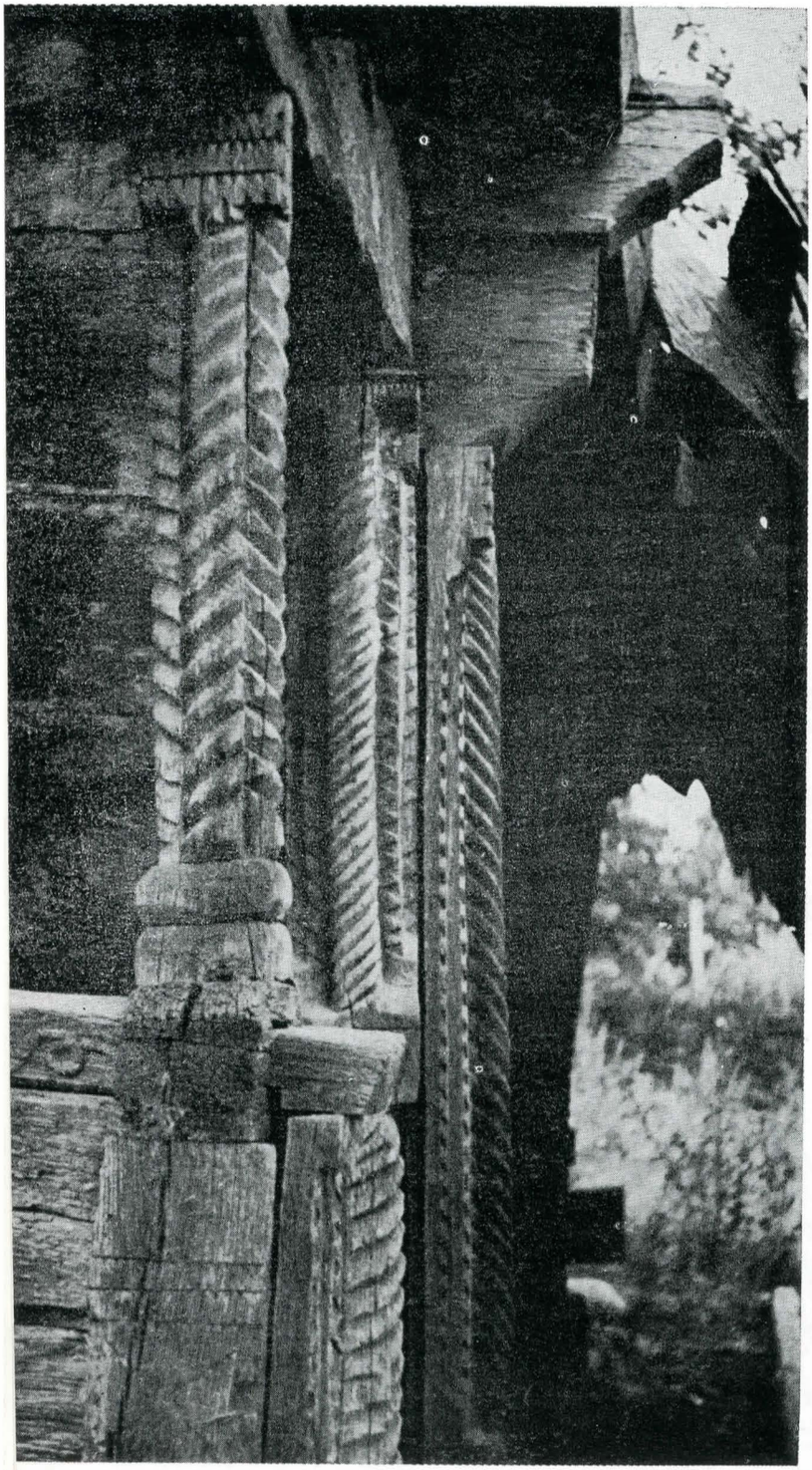

20. Fragment din pridvorul bisericii de lemn din Băleşti-Gorj.

în formă de piramidă, ale cărei feţe pleacă direct de pe pereţii mărginaşi şi se termină în partea de sus într-un disc, iar altarul cu trei planuri înclinate (fig. 15), tip caracteristic Moldovei de nord şi datorat înrîuririlor arhitecturii de lemn din această parte a ţării.

3. Tot în Moldova, dar şi în nord-estul Transilvaniei, întîlnim cele mai multe din bisericile aparţinînd Grupei *5*.

4. Semnalăm, în sfîrşit — ca o dovadă a unor permanente căutări de soluţii noi, alături de nenumăratele variante înregistrate — existenţa sporadică atît în Ţara Românească cît şi în Transilvania, a unor forme de genul celor înfăţişate în imaginea catalogată „cazuri speciale" (fig. 16).

5. Datorită unor elemente specifice de plastică arhitecturală, dar, pe alocuri, şi de decor, a căror origine istorică nu depăşeşte veacul al XVI-lea, putem stabili cu uşurinţă acele diferenţe regionale semnalate, rod îndeobşte al înrîuririlor pe care arhitectura monumentelor majore medievale de zid le-a exercitat asupra arhitecturii populare de lemn.

6. Dat fiind că înrîurirea arhitecturii medievale de zid asupra celei de lemn a avut efect cu precădere asupra părţilor cele mai mobile ale clădirii — elemente disparate de plastică arhitecturală şi de decor — şi rareori — cum e cazul bisericilor trilobate din Moldova — asupra structurii, putem afirma, fără teama de a greşi, că bisericile de lemn păstrate — îndeosebi cele aparţinînd grupelor 1, 2 şi 3 — sînt reproduceri fidele ale unor modele străvechi, strîns legate de tradiţiile locale ale poporului român.

BIBLIOGRAFIE

Virgil BRĂTULESCU, *Biserici de lemn din Maramureş*, în „Bul. Com. Mon", Ist. Bucureşti, 1941.

Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, *Biserici de lemn din Sălaj*, în „Bul. Mon. Ist."., XL, nr. 1, 1971.

Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, *Monumente de lemn din judeţul Bistriţa-Năsăud în lumina istoriei*, în „Rev. Muzeelor şi Mon. Ist. şi de Artă", 1, 1975.

Radu CREŢEANU, *Biserici de lemn din raionul Strehaia*, în „Mitropolia Olteniei", Craiova, 1964.

Radu CREŢEANU, *Biserici de lemn din Muntenia*, Bucureşti, 1968.

Maria Elena ENĂCHESCU, *Les églises en bois de Maramureş*, în „Revue Roumaine d'histoire de l'art", Tome VII, 1970.

Eugenia GRECEANU, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în „Monumente Istorice", studii şi lucrări de restaurare", 3, Bucureşti, 1969.

Grigore IONESCU, *Arhitectura populară în România*, Bucureşti, 1971.

Dobroslav PAVLOVICI, *L'arhitecture en bois dans la Serbie médievale*, Poitiers, 1966, extrait du mélanges offerts à R. Croé.

Coriolan PETRANU, *Bisericile de lemn din judeţul Arad*, Sibiu, 1927.

Coriolan PETRANU, *Monumentele istorice ale judeţului Bihor*, I, *bisericile de lemn*, Sibiu, 1931.

Paul PETRESCU, *Arhitectura ţărănească de lemn din România*, Bucureşti, 1974.

Paul PETRESCU, *Unitatea de concepţie constructivă şi decorativă a bisericilor de lemn româneşti*, în „Studii şi Cercetări de istoria artei", 2, 1963.

Andrei PĂNOIU, *Contribuţii la cunoaşterea tipologiei bisericilor de lemn*, în „Bul. Mon. Ist", Bucureşti. 1971.

Andrei PANOIU, *Arhitectura bisericilor de lemn din Ţara Românească* Teză de doctorat, la Institutul de arhitectură „Ion Mincu", Bucureşti, 1971.

Florea STĂNCULESCU şi colab. *Arhitectura populară românească*, cinci vol. : Hunedoara, Dobrogea, Piteşti, Ploieşti, Bucureşti; Bucureşti, 1956—1958.

Dana TARNOWSCHI-SCHUSTER, *Biserici de lemn din Ţara Lăpuşului*, în „Bul, Mon. Ist"., XLII, no. 2, 1973.

Adalbert TOTH, *Contribuţii la tipologia arhitecturii de lemn în regiunea Maramureş*, în „Monumente Istorice", studii şi lucrări de restaurare, 1, Bucureşti, 1967.

Virgil VĂTĂŞIANU- *Contribuţii la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Ţările Române*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", Tome III, Cluj, 1960.

RESUMÉ

Dans le cadre de cet article, l'auteur s'est proposé d'établir une typologie des églises en bois de Roumanie. L'examen du matériel publié jusqu'à présent, qui se réfère à la presque totalité des églises existantes sur le territoire de la Roumanie, permet d'établir cinq groupes ou familles de plans, chacun de ces groupes comportant un type de base et de nombreuses variantes.

Le premier groupe, constitué par les formes les plus anciennes qui se soient conservées, est caractérisé par le fait que le plan peut être inscrit en entier dans un rectangle allongé, aux extrémités — d'abord celle de l'est (l'abside de l'autel), puis celle de l'ouest (où se trouve l'entrée) — en pan coupé. Les extrémités peuvent avoir de 3 à 6 côtés (fig. 1).

Le deuxième groupe comprend les églises dont le pronaos et le naos forment une nef rectangulaire, continuée par une abside polygonale (3—6 côtés) décrochée (fig. 2).

Le troisième grope se distingue par le fait que chacun des trois compartiments exigés par les nécessités du culte est décroché par rapport au compartiment voisin, à partir de l'ouest (fig. 3).

Le quatrième groupe comprend les églises dont le plan a la forme d'une croix, le compartiment médian (le naos) étant plus grand que les deux autres, qui sont rectangulaires ou polygonaux (fig. 4).

Le cinquième groupe, enfin, comprend les églises dont les plans sont de forme trilobée, par contamination des formes caractéristiques pour le bois sous l'influence des églises en maçonnerie de plan triconque (fig. 5).

Etant donné que l'inluence de l'architecture médiévale en maçonnerie sur l'architecture du bois a surtout affecté les parties accessoires du bâtiment — éléments de plastige architecturale et décorative — et beaucoup plus rarement la structure, on peut affirmer que les églises en bois conservées, surtout celles appartenant aux groups 1, 2 et 3, sont des reproductions fidèles d'un modèle très ancien, étroitement lié aux traditions du peuple roumain.

https://biblioteca-digitala.ro

DIN NOU DESPRE MĂNĂSTIREA COTMEANA

RADU GRECEANU, EUGENIA GRECEANU

De mai bine de o sută de ani, istoricii, cercetătorii de istoria artei şi arhitecţii s-au aplecat cu interes asupra problemei începuturilor mănăstirii Cotmeana, una dintre primele mănăstirii domneşti întemeiate în Ţara Românească şi a cărei soartă — în cea de-a doua formă de existenţă — este strîns legată de cea a mănăstirii Cozia, căreia îi este supusă în 1388.

Concluziile controversate la care s-a ajuns în decursul timpului şi care se bazează, mai ales în ultimele decenii, pe interpretări diferite ale aceloraşi izvoare, au fost rezumate de noi cu ocazia unui prim studiu sistematic privind istoricul bisericii fostei mănăstiri Cotmeana [1]. Această diversitate de opinii se datoreşte, credem, fie dorinţei de a pune de acord între ele o serie de izvoare contradictorii, uneori criptice, fie interpretărilor diferite ale aceloraşi informaţii, dar mai ales lipsei unor săpături arheologice, exhaustive şi sistematice în zona întregului complex mănăstiresc, menite să lămurească definitiv fazele de construcţie ale bisericii şi ale incintei. Importanţa acestei cercetări a fost semnalată de noi în primul studiu, ea fiind considerată indispensabilă pentru confirmarea sau infirmarea ipotezelor formulate atunci [2].

În consecinţă, am aşteptat cu mult interes publicarea rezultatelor cercetării arheologice efectuate de către Lia şi Adrian Bătrîna în 1972 [3]. Noile informaţii aduse de săpături precum şi de unele lucrări apărute între timp ne conduc la o reconsiderare a opiniilor noastre anterioare, pe care o socotim necesară avînd în vedere importanţa subiectului. Pentru aceasta, ne bazăm pe următoarele izvoare :

A. Rezultatul săpăturilor arheologice

1. Etapele de evoluţie ale ansamblului mănăstiresc.

Cercetarea arheologică din 1972 a demonstrat existenţa a două etape distincte de construcţie a mănăstirii, denumite de autori Cotmeana I şi Cotmeana II.

Cotmeana I cuprindea o incintă executată din lemn, inclusiv împrejmuirea — şi o biserică construită probabil din cărămidă [4], de la care se păstrează fundaţiile executate din piatră de rîu. Biserica prezenta dispoziţia planului triconc şi era alcătuită din altar, naos şi pronaos. „Întreg complexul a fost dezafectat relativ curînd după construcţie, ... ca urmare a unui incendiu care în mod sigur a deteriorat şi biserica" [5].

Refacerea bisericii, în faza Cotmeana II, s-a efectuat cu folosirea în general a aceloraşi fundaţii [6], inclusiv zidul despărţitor dintre pronaos şi naos, cu excepţia absidei altarului care a fost retrasă spre vest. S-a adăugat însă un nou compartiment, pridvorul, pe care autorii săpăturilor îl consideră cu certitudine de tip deschis [7], întrucît ar fi fost rezolvat fără fundaţiile continui indicate de cercetarea arheologică din 1959 [8] — şi anume, în formula unei fundaţii independente a laturii de vest, legată ulterior (fără o precizare a epocii) cu latura de vest a pronaosului [9]. În această etapă, chiliile au fost refăcute tot din lemn, pe fundaţii din bolovani de rîu. Autorii săpăturilor lasă să se înţeleagă că au putut urmări o continuitate stratigrafică a nivelării întregii incinte [10], cu toate că nu au mai găsit depuneri arheologice în jurul bisericii, pe o rază de 4 pînă la 6 m, „pînă la o adîncime ce coboară sub nivelul de construcţie a edificiului" [11].

2. Materialul numismatic.

În cursul săpăturilor din 1972 s-au găsit o serie de monede dintre care două — cele mai vechi — interesează în mod special datarea. Prima monedă este un ducat emis de Mircea cel Bătrîn şi datat în intervalul 1386—1396, care a fost găsit în stratul de nivelare, din argilă vineţie, aferent refacerii chiliilor de pe latura de sud [12]. A doua monedă este un ducat emis în timpul lui Mihail I sau Dan II, în intervalul 1418—1424, găsit într-un mormînt de pe latura de est a incintei, suprapus de fundaţii atribuite unui turn — eventual clopotniţă [13]. Datarea tuturor monedelor găsite s-a făcut cu concursul Cabinetului de numismatică al Bibliotecii Academiei R.S.R. [14].

B. **Izvoare documentare**

Din perioada care interesează datarea Cotmenei ne-au parvenit numai cinci hrisoave, din care citäm textele privind mănăstirea.

1. 1388 mai 20, emis de Mircea cel Bătrîn [15] : „A dăruit şi domnia mea cîte sînt de nevoie călugărilor ce trăiesc în acel locaş ⟨Cozia⟩ pentru hrană şi îmbrăcăminte : satul pe Olt care a fost mai înainte al lui Cazan, numit Orleştii şi al doilea sat, care e pe Cricov, care a fost mai înainte al lui Stoian Halgaş ; am mai dăruit şi o moară în hotarul Piteştilor. Încă şi la moartea sa, jupan Stanciul Turcul şi-a dat satul numit Cruşia, ca să fie al mănăstirii. A dăruit şi alt boier al domniei mele, Stanciu al lui Balco, o bucată ⟨de ocină⟩ pe Arghiş, pe care a cumpărat-o de la Ştef, cum şi cu vii ; şi aceasta după voia domniei mele. Şi alt loc tot acolo, pe care l-a dăruit Dude, după voia lui Dan voievod, încă şi o bucată ⟨de ocină⟩ tot acolo împreunată cu locul lui Dude, din hotarul lui Stancea Vranin, pe care a dăruit-o fratele său Vladul şi o vie pe aceeaşi parte în patru locuri : una în hotarul Călineştilor şi două bucăţi

---

* Desenele şi fotografiile sînt executate de Eugenia Greceanu.

[1] Radu Greceanu şi Eugenia Greceanu, *Istoricul şi restaurarea bisericii fostei mănăstiri Cotmeana*, în „Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare", II, Bucureşti, 1967, p. 52—89.

[2] Ibidem, p. 65.

[3] Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *Date noi cu privire la evoluţia bisericii fostei mănăstiri Cotmeana*, în „Revista muzeelor şi monumentelor, — Monumente istorice şi de artă", nr. 1, 1975, p. 11—24.

[4] Ibidem, p. 13/1 ; rezumatul în limba germană de la sfîrşitul articolului dă acest lucru ca sigur (p. 24/2).

[5] Ibidem, p. 13/1.

[6] Ibidem, p.11/2. În *Săpăturile arheologice efectuate de D.M.I.A. în anul 1972* („Buletinul monumentelor istorice," nr. 1, 1973, p. 74), aceiaşi autori afirmă că Mircea cel Bătrîn a refăcut Cotmeana *„din temelie"*. Am luat de bună afirmaţia din articolul apărut în 1975, presupunînd că în decursul celor doi ani care s-au scurs de la publicarea primei note, autorii au descoperit noi temeiuri pentru a-şi schimba părerea.

[7] Ibidem, p. 14/1.

[8] I. Barnea şi N. Constantinescu, *Sondajul de la mănăstirea Cotmeana*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, 1959, p. 665—670 ; planul fundaţiei continui reprezentat în fig. 1 a fost reprodus în fig. 4 din articolul nostru. Semnalăm că *„eroarea"* (pe care o considerăm doar parţială) a caracterizării acestor fundaţii drept continue, este atribuită de L. şi A. Bătrîna exclusiv lui I. Barnea, în baza unui articol publicat în *Studii teologice* (p. 13, nota 5), deşi citatul care subliniază interpretarea făcută *„în mod greşit"* de I. Barnea este aproape identic cu afirmaţia de la p. 667 din materialul publicat în *M.C.A.* de I. Barnea şi N. Constantinescu.

[9] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 13 şi nota 6.

[10] Ibidem, p. 16/1.

[11] Ibidem, p. 11/1. Autorii atribuie restaurării din 1959 îndepărtarea — pînă la talpa fundaţiei — a depunerilor arheologice, în contradicţie cu informaţiile date de însuşi materialul bibliografic citat în articol. Este suficient să amintim lucrările de subzidire executate în 1922—1924, descrise pe larg de N. Ghika-Budeşti în *Mănăstirea Cotmeana*, „B.C.M.I.", 1931, p. 180 şi menţionate în raportul cercetării arheologice din 1956 (I.Barnea şi N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 666). Lucrările de amenajare a terenului efectuate în 1959, după cercetarea arheologică din 1956, nu au coborît sub nivelul de călcare al Cotmenei II, cu excepţia patului suport al trotuarului (R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 74).

[12] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 14/2.

[13] Ibidem, p 14/1.

[14] Ibidem, p 14, nota 9 Conform textului, mai apare însă şi o altă monedă, datată fără explicaţii cu 1396, care a fost găsită *„în stratul de nivelare aferent momentului de refacere a întregului complex"* (p 16/1) În fapt — lucru care ne-a fost confirmat de Lia Bătrîna —, moneda din 1386—1396 şi cea din 1396 nu sînt decît una şi aceeaşi, care apare apoi în tot cursul articolului *cu data de 1396*. Această dată, denumită de autorii citaţi *„termen arheologic* **post quem**", formează în continuare unul dintre stîlpii argumentaţiei pentru datarea pe care ei o propun cu privire la Cotmeana II.

[15] „Documenta Romaniae historica. B. Ţara Românească" (DRH. B), vol. I, Bucureşti, 1966, nr. 9, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

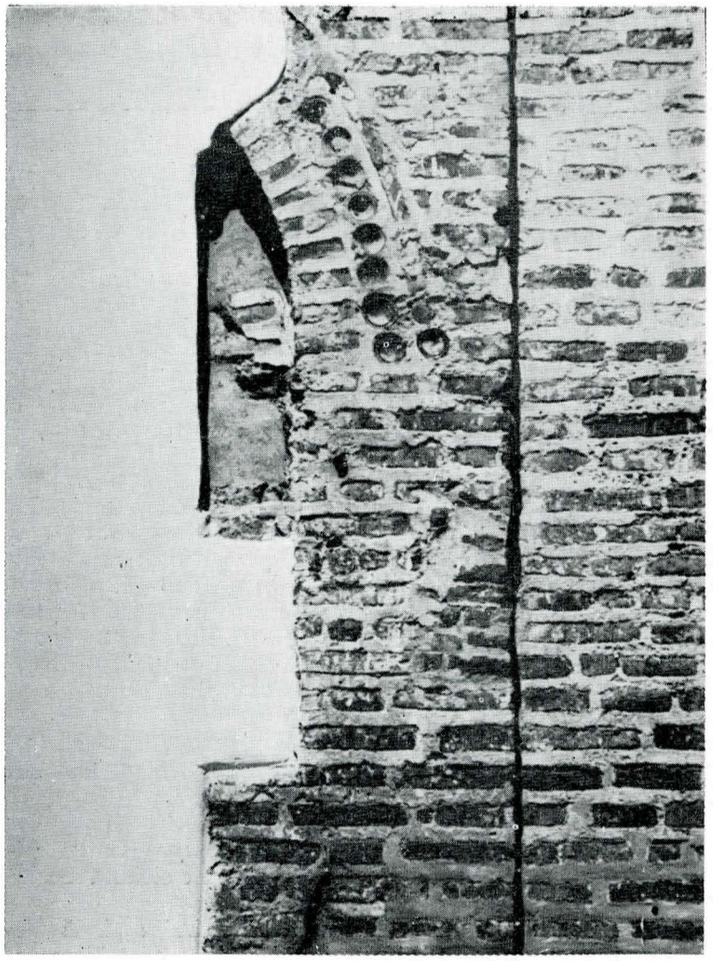

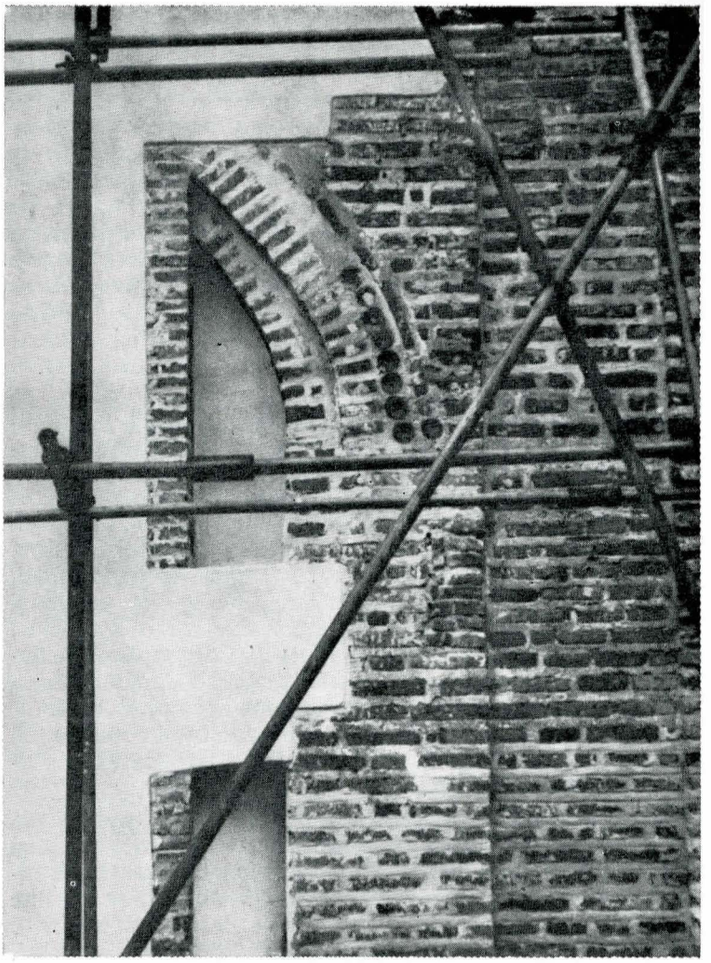

Fig. 1. Fragmentul de arc de pe faţada de sud. A. Situaţia din 1959, B. Situaţia din 1976.
Fig. 2. Colţul de sud-vest al pronaosului originar.

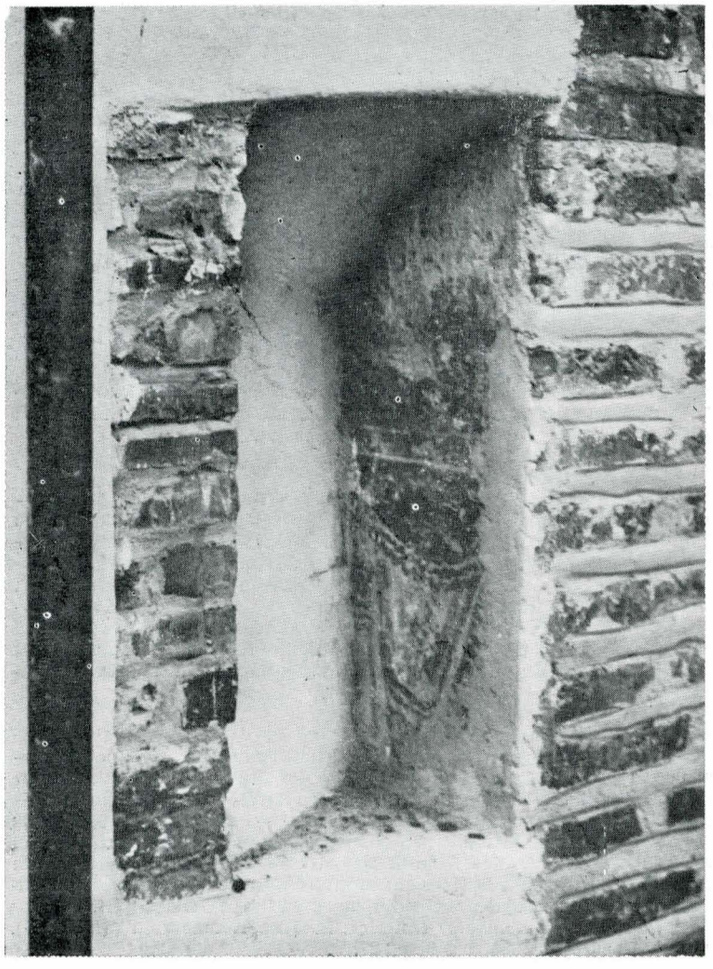

din hotarul lui Voico şi a doua în hotarul lui Stanislav al lui Oreaov şi o moară la Rîmnic, pe care a dăruit-o Dan voievod şi via tot acolo, dăruită de jupan Budu, după voia părintelui domniei mele Radul voievod şi curtea pe locul Hinăteştilor pe care a dăruit-o Tatul bisericii..... Pe lîngă aceasta, a binevoit domnia mea ca mănăstirea Codmeana să fie supusă, cu toate ce se ţin de ea, mănăstirii mai sus-scrise şi de acolo să se stăpînească....”

2. 1389 septembrie 4, emis de Mircea cel Bătrîn[16]: „...Încă le-am dăruit domnia mea pentru slujbă şi satul pe Olt numit Orleşti.... care a fost mai înainte la mănăstirea Codmeana...”

3. ⟨1402—1418⟩, emis de Mircea cel Bătrîn[17], în care întăreşte „mănăstirilor domniei mele, de la Cozia, locaşul sfintei troiţe şi locaşul sfintei blagoveştenii care este la Codmeana..” un loc pe apa Prahovei.

4. ⟨1417—1418⟩, emis de Mihail voievod în calitate de asociat la domnie[18], în care întăreşte „... preacinstitelor şi marilor mănăstiri ale părintelui domniei mele şi ale domniei mele de la Cozia şi de la Codmeana...” zece case din Tîrgovişte.

5. 1418 iunie 22, emis de Mihail voievod[19]: „... Dă domnia mea această poruncă celor două mănăstiri care sînt întemeiate de bunicul domniei mele şi de părintele domniei mele, de la Cozia, a sfintei şi de viaţă începătoarei troiţe şi a sfintei blagoveştenii de la Codmeana...”.

De la început trebuie remarcat că, nedispunînd în prezent de nici un document de la Radu I, daniile de care a beneficiat Cotmeana pînă în timpul lui Mircea cel Bătrîn nu ne sînt cunoscute (în întregime, sau parţial?) decît prin intermediul hrisovului lui Mircea din 1388 mai 20. Admiţînd că prima parte a acestui hrisov se referă într-adevăr la „vechea zestre a Cotmenei”, aşa cum afirmă Emil Lăză-

[16] Ibidem, nr. 10, p. 29.
[17] Ibidem, nr. 26, p. 61.
[18] Ibidem, nr. 39, p. 84.
[19] Ibidem, nr. 42, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro

rescu [20] (spre deosebire de cele mai noi primite de la Mircea și menționate în hrisovul din ⟨1402—1403⟩ [21]), este greu totuși de admis ca pe un fapt indiscutabil că nu a existat niciodată un act de la Radu I care să fi consemnat primele danii sau dotări prilejuite de construirea Cotmenei I și făcute eventual chiar înainte de desăvîrșirea complexului monastic [22]. Un caz asemănător se întîlnește la mănăstirea Tismana, începută de Radu I și prevăzută cu danii de către același domnitor înainte de încheierea lucrărilor de construcții, care au fost apoi duse la bun sfîrșit de către Dan I. Pentru Tismana, este sigur că a existat un prim act de dotare, deși acesta nu ne-a fost păstrat [23]. Logic este să fi existat și pentru Cotmeana un asemenea act, cu atît mai mult cu cît se știe că majoritatea actelor vechi ale Cotmenei au fost distruse, în condițiile descrise de arhimandritul Sofronie (vezi nota 40). Să mai fi existat printre pierdutele hrisoave și cărți ale domnilor un document anterior celui din 1388 mai 20, prin care Dan I sau Mircea confirmau primele danii? Este o întrebare la care nu se poate răspunde în stadiul actual al cunoștințelor.

Nu avem nici un document care să precizeze în timpul cărei domnii a fost terminată Cotmeana I. Faptul că Dan I i-a donat în cursul domniei sale o moară la Rîmnic nu pare să fie concludent. Mai semnificativ ne apare faptul că monumentul primește un clopot în 1385, fiind posibil (dar nu și obligatoriu) ca această danie să coincidă cu darea în funcție a primului lăcaș de cult.

Modul în care Cotmeana este desemnată în documentele amintite mai sus nu ajută la aproximarea datei de refacere a Cotmenei II. În documentele din 1388 mai 20 și 1389 septembrie 4, Cotmeana nu este denumită *mănăstire a domniei mele*, așa cum apare în documentele următoare, dar acest fapt nu poate fi invocat ca argument pentru

Fig. 3. Planul bisericii cu variantele de reconstituire a pridvorului A. Varianta L. și A. Bătrîna. B—C. Variantele posibile din punct de vedere constructiv.

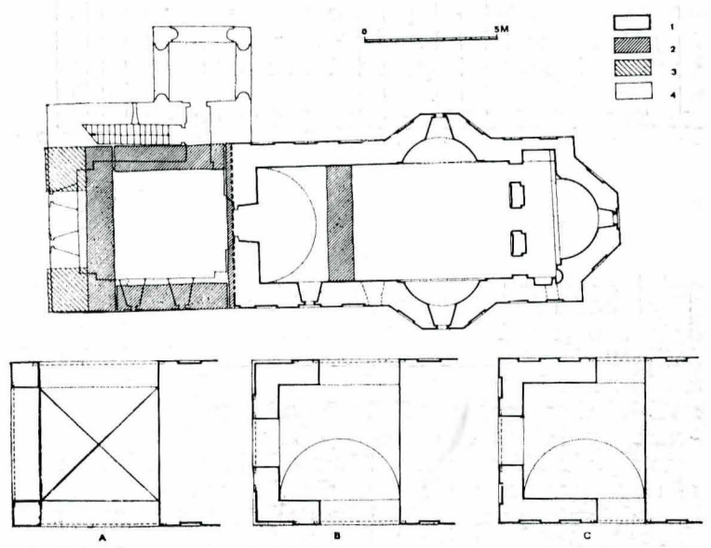

[20] Emil Lăzărescu, *Data zidirii Coziei*, în „S.C.I.A.," nr. 1, 1962, p. 127—128; Idem, *Despre mănăstirea Cozia și varianta de triconc căreia îi aparține biserica ei*, în „S.C.I.A.," seria artă plastică, t. 17, nr. 2, 1970, p. 174—176. Argumentele autorului sînt în principal următoarele:

— Săpăturile arheologice efectuate în 1960 în zona „Coziei vechi" au arătat că ruinele nu datează decît din veacul al XVII-lea, iar *sondajele* executate la Cozia nu au scos pînă acum la iveală urmele unei construcții anterioară domniei lui Mircea cel Bătrîn.

— Deoarece daniile amintite în hrisov merg înapoi pînă în vremea lui Radu I, iar Mircea se intitulează întemeietorul Coziei, înseamnă că daniile anterioare întemeierii nu erau adresate Coziei, ci unei alte mănăstiri, care nu poate fi decît Cotmeana. În adevăr, în hrisovul din 1389 septembrie 4 — de exemplu —, se arată că satul Orlești aparținuse „mai înainte" mănăstirii Cotmeana.

— Moșiile amintite în prima parte a hrisovului din 1388 mai 20 se află pe o arie geografică al cărei centru ar fi Cotmeana.

Hrisovul din 1388 mai 20 ridică însă și probleme pe care nu le credem rezolvate concludent de argumentele autorului, cum sînt:

— Ordinea în care au fost redactate hotărîrile domnitorului. Era firesc ca, mai întîi, să se închine mănăstirea Cotmeana către Cozia — și apoi să se treacă posesiunile primei în stăpînirea celei de-a doua.

— Ce sens are fraza „Pe lîngă aceasta a binevoit domnia mea..."? Din fraza de închinare „mănăstirii mai sus scrise" reiese că prima parte a hrisovului privește numai Cozia, pe cînd — conform interpretării lui E. Lăzărescu — începutul hrisovului s-ar referi mai întîi la Cozia și apoi la Cotmeana.

— Dacă în 1388 mai 20 satul Orlești trece în stăpînirea Coziei, de ce în 1389 septembrie 4 se arată că aparținuse mai înainte Cotmenei? Să fi fost părți diferite de moșie, hrisovul din 1388 referindu-se doar la partea lui Cazan?

— În hrisovul din 1402—1403 (conform E. Lăzărescu, datat 1387 decembrie 11), care ar cuprinde noile danii către Cozia, este pomenită și moșia Seaca, ce apare însă în condica nr. 357 (Arhivele Statului București, fond Cotmeana) enumerată de arhimandritul Sofronie printre moșiile ce aparțineau mănăstirii Cotmeana. Făcea Seaca parte din vechea zestre a Cotmenei, sau nu?

Credem așa dar că problemele ridicate de hrisovul din 1388 mai 20 nu au fost pe deplin rezolvate.

[21] „DRH." B., I, nr. 25, p. 58—60. Emil Lăzărescu, în reluarea discuției cu privire la cele două documente datate 1388 mai 20, care s-au păstrat doar în copii, propune ca dată a acestui hrisov *„1387 decembrie 11"* (vezi E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 174—175). Datarea din „DRH" a fost făcută de P. P. Panaitescu și D. Mioc — pentru hrisovul denumit de Hașdeu *„de primă fundațiune"* a Coziei — pe baza conținutului, a formei și a formulării blestemului, considerînd vălеatul greșit dar indictionul 11 corect („DRH." B., I, p. 60). Emil Lăzărescu contestă această datare, apreciind că editorii nu au luat în seamă faptul că Dumitrache Medelnicerul avusese ocazia să vadă originalul, pe care *„l-a folosit și chiar rezumat în* Cronologia tabelară *(atribuindu-i-se însă vălеatul evident greșit de 6869 (=1367/68), în loc de 6899)"*. În rezumatul lui Dumitrache Medelnicerul este adăugată și data de lună și zi: *„Dec. 11"*. Ca atare, E. Lăzărescu consideră corecte vălеatul și indictionul transcrise în copia din condică, dar propune înlocuirea lui mai 20 cu decembrie 11, ajungînd astfel la data de *„6899, indictionul 11, luna decembrie 11"*, ceea ce ar însemna după autor *„11 decembrie 1387"*. La acestea, observăm următoarele:

— Vălеatul din *Cronologia tabelară* nu este 6869, ci 6866, așa cum apare, de altfel, citat corect în nota 56, p. 175.

— Vălеatul propus de autor pentru corectarea *Cronologiei tabelare* nu poate fi 6899 ci numai 6896, respectiv vălеatul indicat în copia din condică și singurul care corespunde cu 1387, avînd în vedere luna decembrie.

— Vălеatul *„greșit"* din *Cronologie*, 6869, nu corespunde cu 1367/68, ci cu 1360/61.

— Vălеatul 6899 propus de autor corespunde cu 1390/91.

Cît privește trecerea cu vederea, în „DRH", a rezumatului din *Cronologia tabelară*, trimitem la documentul respectiv publicat de P.P. Panaitescu în *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938, p. 47 (sub 1388 mai 20), unde editorul face această apropiere, însă faptul că nu a adoptat nici atunci și nici mai tîrziu, în „DRH", data decembrie 11, se datorește probabil convingerii că Dumitrache Medelnicerul, care indicase data de lună și zi, *fără însă a indica și indictionul*, a confundat „indiction 11" cu „Dec. 11" (chiar dacă o confuzie de acest fel nu mai apare în *Cronologia tabelară*, după cum afirmă E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 175, nota 57). Aceasta este de altfel și opinia noastră, întemeiată pe numeroasele greșeli de dată din *Cronologie*, care sînt uneori *„fanteziste"* (E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 177). Oricît de *„bun cititor al vechilor documente"* (Ibidem, p. 175, nota 57) ar fi fost Dumitrache Medelnicerul, exemplul vălеatului greșit — 6866 — al documentului în cauză este grăitor, mai ales dacă a avut în mînă însuși originalul.

[22] L. și A. Bătrîna (*op. cit.*, p. 18/2) afirmă cu siguranță că, întrucît Radu I nu figurează ca donator direct, aceasta înseamnă că el nu a avut răgazul să termine așezămîntul care, la moartea lui Radu I, nu deținea decît bunuri primite de la boieri. În consecință, un act domnesc de primă dotare nici nu a putut exista.

[23] Vezi hrisovul lui Dan I din 1385 octombrie 3 („DRH." B., I, nr. 7, p. 21), în care arată că a terminat construcția Tismanei și confirmă daniile făcute de Radu I, Tismanei și de Vladislav, I Vodiței. Cu privire la existența unui act de danie a lui Radu I către Tismana, vezi Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească. I (pînă în 1385)* în *Romanoslavica*, XI, București, 1965, p. 237—284, unde autorul afirmă că *„un asemenea hrisov nici nu a fost scris vreodată" (p. 271)*, bazîndu-se în principal pe faptul că în actul de întărire al lui Dan I, din 1385, s-ar face *„o diferențiere între daniile acordate de Radu I Tismanei („a dăruit") și cele acordate de Vladislav Vodiței „a dăruit și a dat în scris")*. De la bun început, ne întrebăm cum se putea face o danie și cum putea mănăstirea să intre în posesia bunurilor primite, fără existența unui act scris, indiferent sub ce formă ar fi fost redactat? În afară de aceasta, constatăm că la numai doi ani după hrisovul de întărire al lui Dan I, în 1387 iunie 27, celălalt fiu al lui Radu I, Mircea, întărește și el daniile către Tismana și Vodița (vezi „DRH." B., I, nr. 8, p. 24), fără ca de această dată să se facă vreo diferențiere pentru felul în care s-au făcut daniile respective: pentru ambele cazuri, formularea este aceeași și anume, *„a dăruit"*. Credem că cei doi emitenți, contemporani ai evenimentelor, s-au bazat în egală măsură (indiferent de formularea diaculul lui Dan I) pe existența unor dovezi scrise ale daniilor către Vodița și Tismana. De altfel, din toate întăririle ulterioare — cum ar fi, de exemplu, cea a lui Mircea din ⟨1400—1418⟩ (vezi „DRH." B., I, nr. 22, p. 53—54), sau a lui Dan II din 1424 (Ibidem, nr. 53, p. 106), — reiese simplu fără nuanțări, că atît Radu I cît și Vladislav au făcut daniile respective. Formula *„a dăruit"* nu poate fi — după noi — înțeleasă decît că *„a dat în scris"*, aceeași interpretare fiind dată documentului lui Dan I de către Damian P. Bogdan — vezi *Diplomatica slavo-română*, în „DIR." *Introducere*, vol. II, p. 44 și nota 6.

https://biblioteca-digitala.ro

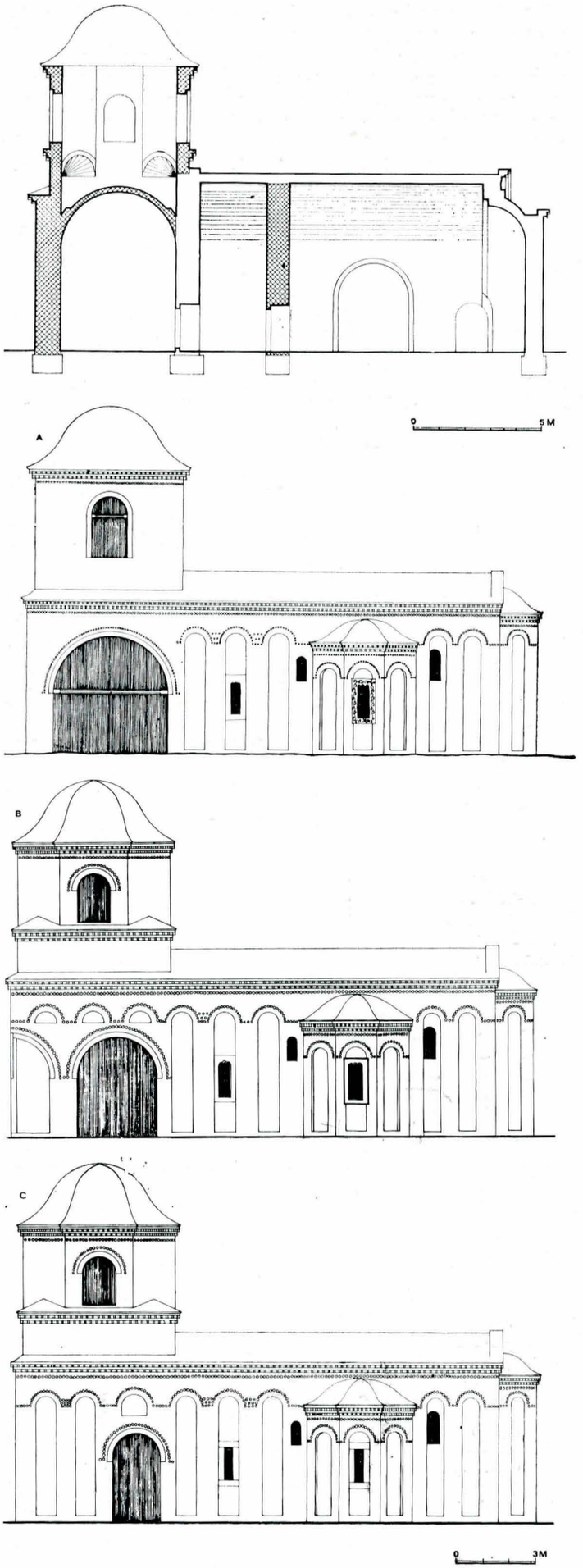

Fig. 4. Variante de reconstituire a pridvorului. Secţia longitudinală. A. Faţada de sud conform ipotezei L. şi A. Bătrîna. B.—C. Faţada de sud în varianta tabloului votiv şi într-una dintre ipotezele înrudite cu rezolvări contemporane.

ridicarea Cotmenei II abia după 1389 septembrie 4 [24]. Într-adevăr, din analiza documentelor lui Mircea cel Bătrîn reiese că, atunci cînd domnitorul vrea să arate că este ctitorul unei mănăstiri, el se exprimă astfel : „..a binevoit domnia mea să ridic din temelie.." [25], sau „.. s-a învoit domnia mea să-mi întemeiez o mănăstire .." [26] (formulă folosită în ambele documente mai ales pentru a deosebi Cozia de Cotmeana), precum şi „...întemeiată de însuşi domnia mea" [27]. La fel, Mihail voievod, vorbind de Cozia şi Cotmeana, subliniază că „.. sînt întemeiate de.." [28].

Pe de altă parte, termenul de *mănăstire a domniei mele* înseamnă în primul rînd că aşezămîntul făcea parte din categoria mănăstirilor domneşti, spre deosebire de cele ridicate de boierii mai înstăriţi pe moşiile lor. Mănăstirile domneşti şi averile lor se aflau — aşa cum indică şi termenul — sub protecţia şi stăpînirea domnitorului, care adesea le acorda o oarecare autonomie faţă de autoritatea bisericească. Aceeaşi formulă mai poate însemna şi că aşezămîntul a beneficiat de danii ale domnitorului [29].

În documentul din 1389 septembrie 4, Mircea se socoteşte ctitor al Coziei — nu prin faptul că o denumeşte *mănăstire a domniei mele* (vezi nota 24) — , ci pentru că spune la început că a întemeiat-o. Din faptul că în acelaşi document Cotmeana nu este denumită *mănăstire a domniei mele* nu se poate trage nici o concluzie, după cum absenţa acestei formule pentru Cozia, în hrisovul din 1388 mai 20, nu înseamnă că Mircea nu se considera ctitorul Coziei, lucru pe care îl şi afirmă la începutul documentului. Există, de altfel, numeroase exemple în care formula de *mănăstire a domniei mele* cu siguranţă nu se referă la o ctitorie a emitentului [30].

În consecinţă, sîntem de părere că formula de *mănăstirile domniei mele* din documentul lui Mircea din ⟨1402—1418⟩ înseamnă că domnitorul — după închinarea Cotmenei către Cozia în 1388 — socoteşte ambele mănăstiri ca formînd un tot, aflat sub stăpînirea sa. Oricînd ar fi întreprins el lucrările de refacere a Cotmenei, mănăstirea nu a fost ridicată din temelie, ci doar reparată (indiferent de volumul lucrărilor), fapt pentru care Mircea nu s-a

---

[24] Datorită apariţiei acestei formule abia în documentul lui Mircea din ⟨1402—1418⟩, Lia şi Adrian Bătrîna *(op. cit.*, p. 16/1) situează refacerea Cotmenei II de către Mircea *post* 1389 septembrie 4 şi *ante* 1402, susţinîndu-şi interpretarea de documente şi prin :

— *„prezenţa în stratul de nivelare aferent momentului de refacere a întregului complex a unui ducat emis de Mircea în anul 1396"*. Este vorba de ducatul datat 1386—1396, vezi nota 14.

— Desemnarea mănăstirilor Cozia şi Cotmeana de către Mihail voievod, în documentul din ⟨1417—1418⟩, cu formula *„marile mănăstiri ale părintelui domniei mele"*. Citatul este trunchiat, căci textul complet este *„marile mănăstiri ale părintelui domniei mele şi ale domniei mele"*, ceea ce infirmă echivalarea formulei cu acţiunea de ctitorire. Autorii citaţi sînt de asemenea convinşi că P. P. Panaitescu face o eroare atunci cînd afirmă că *„ în nici un hrisov al lui Mircea în care este amintită Cotmeana nu se spune că acest lăcaş ar fi ctitoria lui, cum spune explicit despre Cozia"* (P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 160), întrucît face abstracţie de documentul din ⟨1402—1418⟩ (*op. cit.*, p. 16/1, nota 34). În fapt, P. P. Panaitescu cunoştea perfect acest document, pe care îl publicase în *Documentele Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1938, p. 93—95, sub ⟨1408—1418⟩ şi socotim de neconceput o ignorare deliberată venind de la un cercetător atît de riguros.

[25] Hrisovul din 1388 mai 20. Este vorba de Cozia.

[26] Hrisovul din 1389, septembrie 4. Este vorba de Cozia.

[27] Hrisovul lui Mircea din ⟨cca 1400⟩ către Cozia („DRH." B., I, nr. 20, p. 49).

[28] Hrisovul lui Mihail voievod din 1418 iunie 22.

[29] N. I. Ştefănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, Bucureşti, 1944, p. 28 şi nota 1 ; P. P. Panaitescu, *Biserica*, în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 450, 454—455.

[30] Dăm ca exemplu următoarele hrisoave :

— ⟨1407—1418⟩ : Mircea cel Bătrîn către chir Lazăr de la Sneagov („DRH." B., I, nr. 34, p. 74). Nimic nu dovedeşte că Snagovul este ctitoria lui Mircea, mănăstirea datînd probabil dinaintea domniei acestuia.

— 1418 iunie 22 : Mihail voievod către Cozia şi Cotmeana („DRH." B. I, nr. 42, p. 87).

— ⟨1421⟩ iunie 19 : Radu Praznaglava către mănăstirile Cozia şi Cotmeana (Ibidem, nr. 49, p. 99).

— 1424 februarie 28 : Dan II către mănăstirile Cozia şi Cotmeana (Ibidem, nr. 58, p. 103).

— 1458 martie 5 : Vlad Ţepeş către mănăstirea Tismana (Ibidem, nr. 117, p. 202).

— 1464 mai 30 : Radu cel Frumos către mănăstirea Cozia (Ibidem, nr. 123, p. 209).

https://biblioteca-digitala.ro

considerat ctitorul ei[31]. Această nuanţare, socotită necesară de Mircea cel Bătrîn şi preluată apoi de Mihail voievod (vezi documentul din 1418 iunie 22), s-a şters cu trecerea anilor, iar documentele veacurilor următoare [32], pisania din 1711, izvoarele narative [33] etc. i-au atribuit lui Mircea calitatea de ctitor, uneori chiar prin confuzie cu Cotmeana I.

Atunci cînd în documentul din ⟨1417—1418⟩ [34] Mihail voievod denumeşte Cozia şi Cotmeana *marile mănăstiri ale părintelui domniei mele şi ale domniei mele* [35], el subliniază pur şi simplu faptul că, în calitate de asociat la domnie, se consideră şi el stăpînitor al celor două mănăstiri, la fel cu tatăl său Mircea, fără a fi bineînţeles ctitorul lor.

Relativ la interpretarea atît de controversatului document din 1418 iunie 22[36], stadiul actual al cunoştinţelor noastre (teoria „Cozia veche" nu mai este valabilă şi ştim precis că mănăstirea Cozia a fost zidită de Mircea) nu lasă loc decît unei singure posibilităţi logice : *bunicul domniei mele* (Radu I) este întemeietorul Cotmenei, iar *părintele domniei mele* (Mircea cel Bătrîn) este întemeietorul Coziei. Cotmeana despre care se vorbeşte în document este deci Cotmeana I [37]. Mai rezultă că Mihail I, fiul lui Mircea, nu consideră pe tatăl său ctitor al Cotmenei II, aşa cum nu se considera nici însuşi Mircea [38].

Drept încheiere la acest capitol privind documentele discutate, mai avem de făcut o ultimă observaţie. Este foarte greu de tras concluzii definitive, fără nici un fel de rezerve, numai pe baza celor cinci documente mai vechi care ne-au parvenit cu privire la Cotmeana, întrucît ştim cu siguranţă că ele nu reprezintă decît o mică parte din numărul total al celor emise în această perioadă. Este cunoscut faptul că cel puţin jumătate din documentele slavo-române existente iniţial au dispărut din diferite cauze : incendii, năvăliri, răscoale, distrugeri voite etc. [39].

[31] În acest context, este interesant de observat felul în care Mircea — în hrisovul din 1387 iunie 27 — consemnează contribuţia lui Dan I la construirea şi desăvîrşirea mănăstirii Tismana, ... *pe care sfîntrăposatul părinte al domniei mele, Io Radul voievod, a ridicat-o din temelie şi sfîntrăposatul fratele domniei mele, Io Dan voievod a întărit-o cu multe lucruri*" („DRH." B., I, nr. 8, p. 23—24) ; aceeaşi formulare se regăseşte şi în alte hrisoave („DRH." B., I, nr. 14, p. 35 ; nr. 16, p. 40) etc., fapt din care rezultă că şi aici Mircea socoteşte drept ctitor numai pe Radu I.

[32] Vezi : a) Cartea mitropolitului Luca al Ţării Româneşti din 1625 ianuarie 12 : „*pentru că aceste sfinte mănăstiri mai sus scrise ⟨Cozia şi Cotmeana⟩ amîndouă sînt făcute şi zidite şi miluite de cel de demult bătrînul şi răposatul domn Io Mircea marele voievod, cînd au fost cursul anilor 6800..*" — „DIR." B. Veacul XVII, vol. IV, nr. 489, p. 474, unde se propune şi corectarea văleatului 6800 în 6896, ceea ce ar corespunde cu 1387/1388. Dacă ar fi aşa, ar coincide şi cu ipoteza formulată de noi mai jos. Pentru discuţia acestui document, vezi şi E. Lăzărescu, recenzia lucrării lui Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, în „SCIA", nr. 2, 1959, p. 292, nota 3. b) Hrisovul lui Mihail Cehan Racoviţă voievod din 7262 (1754) f.l. 11, prin care se întăreşte mănăstirii Cozia închinarea mănăstirii Cotmeana : „...*de care ⟨Mircea⟩ iaste zidită şi mănăstirea Codmeana...*" (Arh. Stat. Bucureşti, *Mănăstirea Cotmeana*, copie, ms. 357, folio 16 v-18, cu data greşită 1751).

[33] R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 57—58. Toate izvoarele narative indică pe Mircea drept ctitor al Cotmenei ; datele sînt însă greşite şi în general se confundă Cotmeana I cu Cotmeana II.

[34] Ne uimeşte faptul că, în legătură cu hrisovul din ⟨1417—1418⟩ emis de Mihail voievod, L. şi A. Bătrîna (*op. cit.*, p. 16/1 şi nota 37) citează în sprijinul afirmaţiei că Mihail era asociat la domnie la acea dată — lucrarea lui Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, p. 289—290, în care — la paginile citate — autorul urmăreşte să demonstreze că documentul din ⟨1417—1418⟩, emis de Mihail ca asociat, trebuie datat din 1394 lunile ianuarie — octombrie ; acceptarea acestei datări ar situa *ante 1394* intervenţia constructivă a lui Mircea şi ar anula demonstraţia autorilor citaţi, bazată pe acel termen *post quem* arheologic, 1396, ce ajunge apoi prin diferite mutaţii *post 1404*.

[35] Şi nu, simplu, „*ale părintelui domniei mele*" — vezi nota 24.

[36] R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 55 şi 61 ; E. Lăzărescu, *op. cit.*, ; *Idem*, *Data zidirii Coziei*, p. 126—131.

[37] L. şi A. Bătrîna (*op. cit.*, p. 16/2), pornind de la propriile concluzii asupra fazelor de construcţie ale Cotmenei — şi de la concluziile la care ajunsese Emil Lăzărescu cu privire la zidirea Coziei (*op. cit.*, p. 126—131), se sprijină pe un text trunchiat al documentului, care îi schimbă sensul şi afirmă că textul nu poate fi interpretat decît într-un singur fel — şi anume : Cozia este ridicată de Mircea cel Bătrîn, iar Cotmeana se datorează într-o primă fază — Cotmeana I — lui Radu I şi într-o a doua fază — Cotmeana II — lui Mircea. Faţă de textul corect al documentului, o astfel de interpretare este exclusă.

[38] Este şi concluzia exprimată anterior de P. P. Panaitescu în *Mircea cel Bătrîn*, p. 159—160.

[39] Damian P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*, în „DIR" Introducere, vol I, p. 114 şi următoarele.

În cazul special al Cotmenei, atragem încă o dată atenţia asupra frumoasei predoslovii scrise înainte de 1790 noiembrie 11 de către arhimandritul Sofronie al mănăstirii Cozia, la începutul condicii de documente nr. 357 a mănăstirii Cotmeana şi publicată de noi [40]. În lumina celor de mai sus, sîntem de părere că orice afirmaţie peremptorie cu privire la lipsa actelor de primă dotare şi de precizare a situaţiei juridice a Cotmenei în faza de întemeiere a ei este hazardată [41].

C. Izvoare epigrafice

1. Clopotul vechi al mănăstirii Cotmeana, care există şi astăzi, poartă o inscripţie conform căreia este făcut în anul 6893 indiction 8 (= 1385) de către jupan Dragomir, în zilele lui „Ioan Dan voievod" [42].

2. Pisania veche a mănăstirii nu mai există. Pisania ce se află astăzi deasupra intrării în actualul naos a fost aşezată cu ocazia lucrărilor de restaurare executate în 1711. Ea precizează : „.. s-au înălţat din temelie aciastă sfîntă besearică de creştinul domnul Ţării Rumăneşti Io Mircea voivod, la leat 6897.." [43].

D. Izvoare iconografice

Este vorba de tabloul votiv, pictat pe latura de nord a actualului naos şi care reprezintă pe Mircea cel Bătrîn

[40] R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 56, unde se publică textul integral. Citătm sfîrşitul care ni se pare concludent: „Dar fiindcă această ţară din ceputul ei n-au avut statornicie în stăpîniri, ci din ceputul ei au fost în războaie şi răzmiriţe şi au venit feliuri de feliuri de limbi streine necredincioase de au călcat pre dînsa, şi de multe jafuri, de răutăţi ce făceau într-această ţară, de multe ori au rămas această mănăstire ⟨Cotmeana⟩ fără de lăcuitori într-însa. Şi pentru aceia rămase şi la pustiire. Şi într-acele vremi *cele mai bune mile ce au avut s-au pierdut, pierzîndu-se şi hrisoavele şi cărţile domnilor. Altele au putrezit de vechimea anilor, altele de tot rupte...*".

[41] L. şi A. Bătrîna afirmă categoric : „*Credem că această absenţă nu se datorează unei pierderi, ci faptului că un asemenea hrisov nu a fost emis în timpul lui Radu I...*" (*op. cit.*, p. 16/2).

[42] Ibidem, p. 16/1—2. Cercetarea autorilor a demonstrat că este vorba de clopotul — considerat pierdut — a cărui inscripţie a fost publicată cu unele erori de B. P. Haşdeu, după un decalc făcut de Al. Odobescu, în *Istoria critică a Românilor*, I, Bucureşti, 1857, p. 128 — şi a redat textul exact al inscripţiei.

[43] Vezi textul integral în R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 52—53.

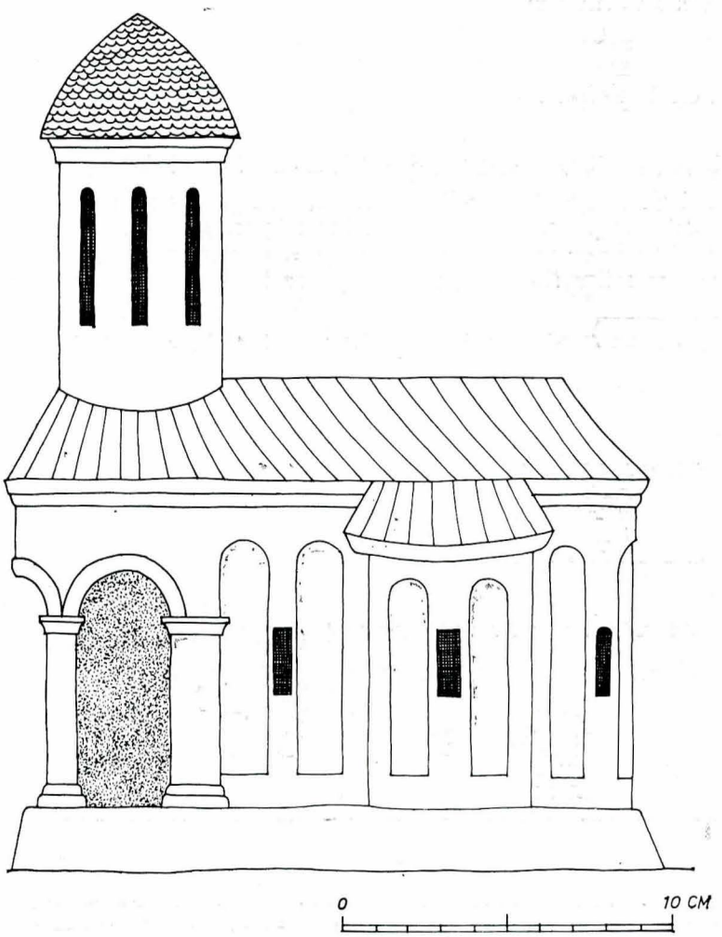

Fig. 5. Decalc după macheta bisericii în reprezentarea tabloului votiv.

https://biblioteca-digitala.ro

purtînd macheta Cotmenei. În starea de astăzi, pictura Cotmenei nu a fost cercetată şi nici restaurată. Inscripţia zugrăvită pe peretele de vest al naosului menţionează că „.. şi-au luat înfrumuseţarea această sfîntă biserică, după cum se vede .... prin osîrdia şi osteneala cuviosului ermonah Iosif egumen Cotmeana, la leat 1855, septembrie 15". „Înfrumuseţarea" a implicat cu certitudine înviorarea culorilor în naos, precum şi acoperirea picturii din 1777 a pronaosului cu un nou strat de tencuieli zugrăvite. În consecinţă, pînă la efectuarea unei cercetări pe pictura din actualul naos, pot fi luate în considerare următoarele ipoteze :

a) Pictura actualului naos a fost integral refăcută, cu stratul suport, odată cu desfiinţarea zidului despărţitor dintre naos şi vechiul pronaos, eventual în 1711, cînd biserica „ne avîndu podoabă ... s-au nevoit smeritul igumenu chir Partenie... de o au înfrumuseţat ... cu tămplele, *cu icoane* şi cu ferestrile şi cu uşa..." (vezi nota 43). Peste această pictură, s-au efectuat intervenţiile din 1855. În această ipoteză, nu poate fi înlăturată presupunerea reprezentării lui Mircea după modelul tabloului votiv de la Cozia.

b) Pictura originară a Cotmenei II se păstrează sub intervenţiile din 1855, fie acoperită — ca şi în pronaosul actual — cu un nou strat de tencuială, fie pur şi simplu repictată în tempera. În acest caz, este posibil ca reprezentarea actuală a lui Mircea să reproducă imaginea originară.

Vom lua în discuţie cea de-a doua ipoteză, cu titlul de variantă probabilă.

Motivul acvilei bicefale ce împodobeşte ciorapii-pantalon purtaţi de Mircea este aproape identic cu cel care apare în pictura şi decoraţia bisericii mari de la Cozia. Acest însemn heraldic reprezintă stăpînirea lui Mircea, în calitate de despot, asupra Dobrogei şi Silistrei, titlu pe care l-a purtat între anii cca 1388— 1391 şi care este confirmat de două acte latine adresate regelui Poloniei în 1390 — —1391 [44]. Corelarea reprezentării însemnului cu perioada de despotat a lui Mircea are o mare însemnătate, întrucît ne poate veni în ajutor la stabilirea datei cînd Mircea a ridicat Cotmeana II [45].

CONCLUZII PRIVIND DATAREA

În urma analizei izvoarelor de care dispunem astăzi şi în ciuda noilor informaţii ce se adaugă la cele pe care le cunoşteam cu unsprezece ani în urmă, cînd am publicat primul nostru studiu, (informaţii care ne obligă să revenim asupra unora din interpretările noastre anterioare), sîntem siliţi să constatăm încă o dată că, în lipsa unor izvoare contemporane care să ne dea date mai precise cu privire la problemele ce ne interesează, trebuie să rămînem încă — în mare măsură — în domeniul ipotezelor.

Descoperirea a două etape diferite de construcţie, la care intervin şi modificări planimetrice, ne permite să afirmăm — pe baza materialului cercetat — că biserica Cotmeana I a fost întemeiată de Radu I [46], primind danii în timpul lui Radu I, Dan I şi Mircea (probabil în calitate de asociat la domnie). Mănăstirea a primit danii directe de la Dan I [47] şi a fost de asemenea înzestrată cu un clopot, în 1385, pe vremea lui Dan I [48], fapt care ar putea conduce la ipoteza că aşezămîntul monastic Cotmeana I a fost desăvîrşit în acel an.

Aşa cum arată rezultatele cercetării arheologice din 1972, confirmînd cele presupuse de noi anterior [49], întregul complex mănăstiresc a fost distrus de un incendiu, scurt timp după terminarea sa, biserica fiind de asemenea grav avariată. Calamitatea s-a produs probabil la sfîrşitul domniei lui Dan I, sau în primul an al domniei lui Mircea.

În ceea ce priveşte Cotmeana II, singurele date pe care ne putem baza pentru datarea ei sînt :

1. *post 1386*, conform datării monedei lui Mircea, găsită în săpături ;

2. perioada cca 1388—1391, cînd Mircea se putea intitula „terrarum Dobrodicii despotus" [50].

În consecinţă, refacerea bisericii Cotmeana trebuie aşezată în intervalul 1386—1391. Vom încerca în cele ce urmează să circumscriem data mai precis.

Daniile către Cotmeana, amintite în hrisovul lui Mircea din 1388 mai 20 şi care au trecut la acea dată în stăpînirea Coziei, au fost făcute într-un interval care merge de la domnia lui Radu I pînă la aceea a lui Mircea. Cît priveşte pe Mircea (emiţătorul hrisovului), daniile sale se împart în două categorii : unele au fost făcute „după voia domniei mele" [51], după părerea noastră în perioada cînd era asociat la domnie [52], iar altele — şi anume, ultimele — au fost făcute (avînd şi un sens de adaos : приложиже) probabil după ce ajunsese domn. Este vorba de satul Orleşti (fost mai înainte al lui Cazan), un sat pe Cricov şi o moară în hotarul Piteştilor. Daniile sînt amintite în ordine cronologică inversă, deci cele mai *noi* sînt cele făcute direct

---

[44] Răzvan Theodorescu, *Despre un însemn sculptat şi pictat de la Cozia (în jurul „despotiei" lui Mircea cel Bătrîn)*, în *SCIA*, seria artă plastică, t. 16, nr. 2, 1969, p. 191—208 ; Idem, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X—XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 155—156 *(Bizanţ, Balcani, Occident)* ; Idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1976, p. 207.

[45] L. şi A. Bătrîna (*op. cit.*, p. 18/2—19/1), invocînd concluziile la care a ajuns Răzvan Theodorescu în *Despre un însemn sculptat*, afirmă că domnitorul *„preluînd titlul de despot de la înaintaşii săi"* îl poartă într-o perioadă *„ale cărei începuturi sînt plasate între 1389—1390, întinzîndu-se pînă în jurul anului 1395"*. Deoarece, însă, autorii au ales anul 1396 ca *terminus post quem* pentru ridicarea Cotmenei II, pe temeiul ducatului emis de Mircea în perioada 1386—1396, şi întrucît în 1396 oricum Mircea nu se mai putea intitula despot, ei sînt obligaţi să împingă data reconstruirii Cotmenei pînă după 1404, cînd Mircea reocupase cea mai mare parte a Dobrogei. Dar pentru că la acea dată domnitorul „nu mai întrebuinţa — din considerente de ordin politic—titlul de despot în documentele *interne* (s.n.) sau externe, ci doar pe acela de cîrmuitor al ţinuturilor dintre Dunăre şi Mare", autorii citaţi nu se îndoiesc că Mircea a comandat zugravului reprezentarea însemnului heraldic al despotatului *„în amintirea vremurilor în care se intitula despot"*.

Remarcăm, mai întîi, că din studiul citat al lui Răzvan Theodorescu nu rezultă că Mircea şi-a afirmat titlul de despot pînă în 1395 ; în al doilea rînd, niciodată acest voievod nu s-a intitulat despot în documentele sale interne, ci numai în cele externe. Argumentul de ordin sentimental al amintirilor despre despotat, invocat în sprijinul datării propuse de L. şi A. Bătrîna şi coroborat cu acel *terminus post quem* de 1396, atît de dubios, ni se pare puţin convingător, mai ales pe plan intern, într-o epocă (1404—1406) cînd Mircea socotea că nici pe plan extern nu mai era util şi oportun să-şi afirme acest titlu.

[46] Hrisovul lui Mihail I, din 1418 iunie 22. Nu ni s-au păstrat dovezi documentare care să confirme contribuţia anterioară a lui Vladislav, amintit ca prim ctitor în versiunea tîrzie a pomelnicului din 1781 (totuşi această posibilitate nu poate fi exclusă *de plano* — vezi şi C. C. Giurescu şi Dinu Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 29), după cum nu au rămas dovezi privind desăvîrşirea Cotmenei I de către Dan I, în timp ce terminarea Tismanei de către Dan I este clar consemnată în hrisovul din 1385 octombrie 3.

[47] Hrisovul lui Mircea din 1388 mai 20.

[48] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 16/2.

[49] R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 61. Azi mai ştim însă, din rezultatele ultimelor săpături, că zidurile Cotmenei I erau probabil din cărămidă.

[50] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, consideră drept obligate următoarele termene :

— *post 4 septembrie 1389*, conform interpretare de document (am arătat că acest termen este inacceptabil, întrucît formula de *mănăstire a domniei mele* nu dovedeşte că Mircea cel Bătrîn a vrut să arate prin aceasta că este ctitorul sau reînnoitorul mănăstirii) ;

— *post 1396*, conform selecţiei arbitrare de termen pentru ducatul datat 1386—1396 ;

— *post 1404*, rezultat din interpretarea tabloului votiv (lucru iarăşi incorect, deoarece nu corespunde în nici un caz cu epoca în care Mircea s-a intitulat despot).

Pentru a împăca cele trei termene — din punctul lor de vedere obligate— autorii citaţi au adoptat în mod forţat pe ultimul, ca dată de refacere a bisericii. Ca atare, Cotmeana II ar fi fost ridicată în 1404 sau *„puţin înainte"*, iar pictura ar fi fost executată în cursul anilor 1404—1405 (p. 18/2—19/1). Semnalăm însă că, dacă se acceptă interpretarea autorilor, acel *„puţin înainte"* necesar „uscării zidăriei" (p. 19/1) trebuie înţeles că a durat peste trei ani, pentru a nu veni în contradicţie cu primul an al intervalului ⟨1402—1418⟩ cu care a fost datat hrisovul în care Mircea denumeşte Cotmeana *„mănăstire a domniei mele"* şi pe care se bazează autorii. În caz contrar — şi anume, dacă uscarea zidăriei nu ar fi necesitat o perioadă atît de lungă, ar trebui modificată data documentului, lucru despre care autorii nu pomenesc nimic.

[51] Şi nu *„a domniei sale"* cum citează L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 18/2.

[52] Natura relaţiilor dintre Dan I şi Mircea, deşi asociaţi, nu pare să fi fost atît de paşnică, dacă ne încredem în *Letopiseţul Ţării Româneşti*. Iată textul respectiv (cf. O. Iliescu, *Domni asociaţi în ţările române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, I, 1951, p. 44 şi 56) : *„Acesta ⟨Dan⟩ au fost frate cu Mircea Vodă Bătrînul şi au domnit amîndoi împreună, cîtăva vreme, apoi se învrăjbiră şi începură a se scula unul asupra alluia"*. Oricum ar fi, dar mai ales în lumina celor de mai sus, pare puţin probabil ca Mircea, în calitate de asociat,să fi participat prin danii directe la înzestrarea Cotmenei I, aşa cum afirmă L. şi A. Bătrîna că s-a întîmplat (*op. cit.*, p. 18/2).

https://biblioteca-digitala.ro

de Mircea [53], ele datînd în mod logic, fie din 1388, fie din anul precedent. Se naşte întrebarea : ce l-a îndemnat pe Mircea să facă aceste danii suplimentare, pe el care nu făcuse pînă atunci donaţii directe către Cotmeana? Credem că aceste ultime danii corespund unui moment deosebit în viaţa mănăstirii — şi anume, intervenţiei constructive a lui Mircea cel Bătrîn, care a refăcut biserica pe vechile temelii, incinta mănăstirii fiind şi ea în stadiu de finalizare [54]; întrucît statutul mănăstirii nu era încă stabilit, Mircea — prin acelaşi hrisov — a închinat către Cozia, ctitoria sa directă, aşezămîntul monastic readus în stare de funcţionare, formulînd un statut unic pentru ambele mănăstiri, cu drept de autonomie deplină în alegerea egumenului [55].

Pe baza acestor considerente, sîntem de părere că monumentul despre care se vorbeşte în hrisovul din 1388 mai 20 este Cotmeana II şi că biserica a fost refăcută în anul 1387 sau chiar 1388. În ceea ce priveşte pictura, execuţia ei trebuie plasată în perioada cînd Mircea se putea intitula despot, purtînd însemnele heraldice respective, eventual în 1389, pentru a nu ne îndepărta prea mult de data terminării construcţiei.

Ajungem, în sfîrşit, la alt izvor despre care credem că prezintă un mare interes. Este vorba de noua pisanie a bisericii, aşezată în 1711. Aşa cum am văzut, inscripţia precizează că „... s-au înălţat din temelie aciastă sfântă besearică de creştinul domnul Ţării Rumâneşti Io Mircea Voivod, la leat 6897 ....". Informaţiile pe care le dă această pisanie au părut suspecte încă de la început. Astăzi ştim, de exemplu, că biserica nu s-a înălţat „din temelie" în timpul lui Mircea, iar văleatul netransformat corespunde, fie cu 1 septembrie — 31 decembrie 1388, fie cu 1 ianuarie — 1 septembrie 1389, fapt care ar duce la concluzia că biserica a fost terminată după închinarea ei către Cozia.

Faptul că Mircea nu a înălţat Cotmeana din temelie (lucru confirmat de-abia acum) putea fi uşor trecut cu vederea în veacul al XVIII-lea, deoarece figura reprezentativă a lui Mircea cel Bătrîn punea în umbră — după cum ne arată şi tradiţia — pe primul ctitor. Dacă admitem, însă, că văleatul poate să indice — nu numai încheierea lucrărilor de construcţie, ci însăşi desăvîrşirea lăcaşului de cult, deci şi a picturii interioare, intervalul 1 ianuarie — 1 septembrie 1389 devine plauzibil, întrucît se încadrează în reperele cronologice furnizate de tabloul votiv.

Iată-ne dar la sfîrşitul consideraţiilor noastre istorice privind data construirii bisericilor Cotmeana I şi II. Concluziile noastre — deşi se bazează pe o serie de date noi, rezultate din cercetarea arheologică (atît cît le cunoaştem din studiul publicat de Lia şi Adrian Bătrîna) şi din analiza tabloului votiv —, rămîn totuşi în domeniul ipotezelor, mai ales în ceea ce priveşte datarea Cotmenei II, chiar dacă unele, după părerea noastră, sînt foarte aproape de adevăr.

***

Trecînd acum la aspectele de arhitectură şi încadrare stilistică, se constată că cercetarea arheologică din 1972 a adus trei contribuţii de primă importanţă — pentru cnoaşterea vechilor forme ale Cotmenei — şi anume :

— evidenţierea a două faze deosebite de existenţă — Cotmeana I şi Cotmeana II — , fapt care a ajutat şi la elucidarea datelor istorice referitoare la întemeierea mănăstirii ;

— descoperirea fundaţiei transversale din interiorul compartimentului ce îndeplineşte funcţia de naos — începînd din veacul al XVIII-lea pînă în zilele noastre. Prin aceasta, forma considerată neobişnuită — în contextul „planului triconc" — a naosului alungit s-a integrat în proporţii curente, datorită evidenţierii unui pronaos iniţial, intuit mai de mult de Grigore Ionescu [56];

— constatarea alipirii neîndoelnice a fundaţiilor compartimentului apusean, scoase la lumină în 1956 [57], fapt care îi situează ridicarea în etapa Cotmeana II. În acelaşi timp, localizarea pronaosului originar înlătură definitiv variantele — uneori şovăielnice — folosite pentru desemnarea acestei încăperi [58], care primeşte astfel denumirea de pridvor. Adîncirea sondajului de pe faţada de sud a arătat că — în locul firidei sau al arcadei oarbe (fig. 1 A) acceptate anterior [59] —, se deschidea o arcadă desprinsă direct din peretele apusean al fostului pronaos, acoperit cu picturi pînă la exterior (fig. 2).

Cu privire la înfăţişarea pe care a avut-o pridvorul adăugat de către Mircea cel Bătrîn, dispunem de următoarele date : planul şi dimensiunile fundaţiilor ; pornirea arcadei de pe faţada de sud ; macheta tabloului votiv. Ca în cazul izvoarelor documentare, materialul este fragmentar şi nu permite decît conturarea unor variante posibile.

Cercetarea integrală a fundaţiilor pridvorului, pe laturile de sud şi de vest, a arătat că fundaţia zidului de sud, executată din piatră, este clar despărţită de fundaţia zidului de vest, realizată în tehnica zidăriei mixte din piatră şi cărămidă. Acest fapt a condus pe autorii ultimei cercetări arheologice la concluzia că pridvorul Cotmenei II ar fi fost realizat în formula unei fundaţii independente, paralelă cu latura de vest a pronaosului [60]. Avînd în vedere absenţa zidăriei mixte în fundaţiile celor două etape de construcţie ale Cotmenei şi în lipsa unor dovezi arheologice care să precizeze cînd anume au fost executate fundaţiile de nord şi de sud ale pridvorului [61], nimic *sigur* nu ne împiedică să presupunem că tocmai acestea din urmă aparţin etapei Cotmeana II, în care caz pridvorul s-ar fi ridicat pe fundaţia continuă indicată de cercetarea din 1956 [62]. Într-o etapă ulterioară, fundaţia de vest ar fi fost refăcută în tehnica zidăriei mixte, folosindu-se cărămizi recuperate din dărîmări.

Această ipoteză presupune o primă prăbuşire sau degradare puternică a pridvorului, urmată de refacerea zidului de vest, la care s-au alipit apoi contraforturile, — toate acestea înainte de dispariţia definitivă a vechiului pridvor, în 1777. Întrucît doar cercetarea arheologică ar fi putut elucida succesiunea unor eventuale reparaţii, am recurs la verificarea — cu mijloace care ne stau la îndemînă — a reconstituirii de plan prezentată de autorii cercetării din 1972, respectiv a unui „pridvor deschis" cu cîte o

---

[53] Şi nu „în sfîrşit" cum afirmă autorii citaţi (p. 18/2).

[54] Această interpretare — care se încadrează în datele furnizate de săpături — atrage de asemenea după sine concluzia că Mircea nu a socotit că lucrările de refacere a mănăstirii îi conferă calitatea de ctitor, lucru remarcat — în alt context, însă — şi de V. Vătăşianu, în *Contribuţiune la datarea bisericii mănăstirii-Cotmeana*, *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 424.

[55] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 229—231.

[56] Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 143, nota 2.

[57] I. Barnea şi N. Constantinescu, *op. cit.*

[58] Compartimentul apusean originar, permanent intuit din cauza fragmentului de arc de pe faţada de sud, apare în bibliografia de specialitate cu următoarele denumiri : „un *pronaos sau un pridvor*" (N. Ghica-Budeşti *Evoluţia arhitecturii în Muntenia. I. Inriurirle străine*, în „BCMI", 1927, p. 133 (17) ; „un soi de pronaos" (V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, p. 135) ; „un fel de pridvor închis" (Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 144). În studiul nostru anterior am folosit termenul „pronaos" — şi nu pe acela de „pronaos închis" care ne este atribuit, cu trimitere la pagină, de L. şi A. Bătrîna (*op. cit.*, p. 21, nota 73). Considerăm că formula „pronaos închis" este un pleonasm, întrucît în majoritatea cazurilor este vorba despre un compartiment la care plinurile predomină asupra golurilor, cel puţin pe trei laturi. Nu cunoaştem decît două cazuri — Snagov şi mitropolia din Tîrgovişte — pentru care se ia în discuţie formula „*pronaos deschis*" şi aceasta în principal pe considerente de folosire a structurii de tip cruce greacă înscrisă la pridvoare de o amploare neobişnuită, mărginite cu arcade — vezi V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 205. 207, 498, 499 şi Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 299, 301, 304—306.

[59] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 144 ; R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 79.

[60] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, fig. 3 b. Contemporaneitatea fundaţiei de vest cu faza de refacere a Cotmenei II este susţinută — în lipsa unor date stratigrafice — prin : identitatea de format a cărămizilor folosite în zidurile Cotmenei II şi în zidăria mixtă a fundaţiei de vest a pridvorului ; identitatea mortarelor folosite la fundaţia de vest, la fundaţia noii absida a altarului şi la zidăria în elevaţie a bisericii Cotmeana II, mortare care se deosebesc în acelaşi timp de cel folosit la fundaţia Cotmenei I (Ibidem, p. 13). Nu se dau indicaţii asupra mortarului folosit la fundaţia laturii de sud a pridvorului.

Precizăm că nu acordăm valoarea de „*probă*" compoziţiei mortarelor care, pe de o parte, pot fi executate după reţete care se transmit pe perioade indefinite şi care, pe de altă parte, pot prezenta diferenţe de proporţie a materialelor componente chiar pe parcursul unei singure etape de execuţie.

[61] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 13/2, se mulţumesc să afirme că legătura între fundaţia de vest şi aceea a pronaosului iniţial „s-a efectuat într-o etapă ulterioară".

[62] I. Barnea şi N. Constantinescu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

singură arcadă pe fiecare latură, deosebit — credem — de ipoteza pridvorului cu arcade pe care îl căruia N. Ghika-Budești [63].

Am întregit ipoteza de plan cu secții și fațadă, presupunînd mai multe variante de acoperire a pridvorului (boltă în leagăn, boltă cu muchii ieșite, calotă pe pandantivi), dominat în toate cazurile de un turn-clopotniță pe plan pătrat, cu înălțime redusă și cu ziduri de 60 cm grosime (fig. 3 A și 4 A). Am apelat apoi la un specialist în calcul static, cu îndelungată experiență în consolidarea monumentelor istorice [64], pentru a vedea dacă această structură se înscrie în limitele dictate de rezistența materialelor. Luîndu-se în calcul doar ipotezele optime pentru rezistența terenului de fundare și a zidăriei, s-au stabilit următoarele :

— Împingerile celor trei arce cu deschidere de 4,50 m nu pot fi preluate de stîlpii de colț decît în ipoteza arcelor în plin cintru (care dirijează rezultanta forțelor către interiorul stîlpului de zidărie) și numai cu prevederea tiranților. O asemenea structură poate suporta o boltă de zidărie de orice tip și o învelitoare din orice material (chiar și olane), dar nu rezistă la sarcina unui turn-clopotniță, din cauza subdimensionării fundației care — cu secțiunea indicată de cercetarea arheologică — nu poate repartiza la teren sarcina totală transmisă de stîlpul de colț. Precizăm că, în cazul unei fundații mai adînci și mai late, rezistența structurii celor trei arce ar fi fost favorizată de intervenția sarcinii de compresiune a turnului-clopotniță [65].

În varianta unui zid plin, ridicat pe fundația de vest — presupusă independentă —, se poate admite descărcarea unui turn-clopotniță, în condițiile solicitării la limită a structurii alcătuite din zidul de vest și cele două arce cu deschidere de 4,50 m.

Soluția plauzibilă pentru ridicarea unui turn-clopotniță pe pridvor este aceea a unei fundații unitare pe cele trei laturi, cu ziduri pline la parter, în care se deschid goluri de intrare cu dimensiuni normale.

Se dovedește astfel, cu argumente obiective, că ipoteza de plan cu stîlpi de colț nu poate fi concepută decît fără turn-clopotniță [66]. Dar și în acest caz, soluția ne apare improbabilă avînd în vedere aspectul bizar al pridvorului cu arcade enorme, fără corespondent — nu numai în arhitectura sud-dunăreană a veacurilor XIII și XIV, dar nici măcar în grupul selecționat de autorii ultimei cercetări arheologice pentru analogiile cu Cotmeana, grup caracterizat prin subordonarea golurilor față de plinuri și prin masivitatea pilelor de colț [67] (vezi fig. 16 din articolul citat). Această observație ar putea să pară subiectivă, dacă șeful de proiect, arh. Radu Voinaroschi, nu ne-ar fi pus la îndemînă modalitatea de obiectivare, datorită prelungirii fragmentului originar de arcadă (fig. 1 B) în sensul unei deschideri de 4,50 m, care tinde și către forma mînerului de coș, neacceptabilă — după cum am văzut—din punct de vedere static. Inflexiunea forțată a arcului propriu-zis și reducerea lățimii arhivoltei, în scopul unei mai accentuate orientări către deschiderea maximă de 4,50 m, demonstrează mai bine decît orice reconstituire grafică nepotrivirea dintre ipoteză și realitate [68].

[63] N. Ghika-Budești, *Mănăstirea Cotmeana*, în *BCMI*, 1931, p. 179.

[64] Inginer Laurențiu Spoială, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[65] În sens diferit de cel al noțiunilor de rezistență a materialelor L. și A. Bătrîna (*op. cit.*, p. 14/1) își explică adăugirea contraforturilor într-o perioadă de asemenea incertă, prin necesitatea de a fi preluate *„impingerile exercitate de arcadele pridvorului asupra fațadei sale de vest — favorizate tocmai de existența unei sarcini sporite reprezentată de clopotniță"*.

[66] Noțiunile elementare de rezistență a materialelor de care dispunem ne-au permis să atragem atenția asupra lipsei de viabilitate a reconstituirii propuse (în formulă identică cu cea publicată), cu ocazia comunicării *„Contribuții la datarea bisericii fostei mănăstiri Cotmeana"*, prezentată de Lia și Adrian Bătrîna în cadrul Sesiunii anuale de comunicări științifice a Direcției monumentelor istorice și de artă, 14—16 mai 1974.

[67] L. și A. Bătrîna, *op. cit.*, fig. 16.

[68] Pentru sugerarea unei arcade unice pe fațada de sud a pridvorului inițial, s-a recurs la folosirea tehnicii și a unor materiale de construcție identice cu cele originare (dimensiunile cărămizilor și ale rosturilor, continuarea cărămizilor care delimitează arhivolta, rezervarea unui spațiu liber pentru discurile lipsă) ; această tentativă ar putea induce în eroare și pe un cercetător experimentat, dacă nu ar interveni stîngăcia racordării forțate.

După cum s-a mai spus, reconstituirea imaginii originare a Cotmenei II rămîne în domeniul ipotezelor, pînă la o eventuală confirmare a autenticității tabloului votiv. Ca atare, am luat ca i p o t e z ă d e l u c r u transpunerea sugestiilor machetei (fig. 5) în datele certe existente astăzi, ținînd seama și de faptul că nu este lipsită de logică — în contextul monumentelor contemporane — ipoteza adăugirii pridvorului cu dubla funcție de mărire a spațiului bisericii și de susținere a unui turn-clopotniță. Conform posibilităților determinate de calculul de rezistență, am conturat grafic o ipoteză de structură [69], alegînd formula boltirii în leagăn transversal a pridvorului [70]. Pentru turnul-clopotniță, am renunțat la planul pătrat în favoarea unei secțiuni octogonale, mai înrudită cu reprezentarea turnului rotund din machetă și am presupus descărcarea pe pătratul de bază prin intermediul trompelor de colț (fig. 4 — secție).

Mergînd pe sugestia tabloului votiv (fig. 3 B și 4 B), fațada de sud prezintă o arcadă amplă (cca 3m deschidere), continuată cu o jumătate de arcadă oarbă, ceea ce conduce — pentru fațada de vest — la soluția unei arcade axiale, eventual oarbă, încadrată de două jumătăți de arcade oarbe. Rezolvarea fațadelor este neobișnuită, ridicînd și problema decorației cîmpului rămas între arhivolte și cornișă, pe care am încercat să o rezolvăm cu ocnițele întîlnite în registrul superior al bisericii Pantocratorului din Mesembria (fig. 6).

Întrucît variația de amplitudine și chiar de înălțime a arcadelor și a firidelor, pe aceeași fațadă, nu este respinsă de arhitectura bisericilor de factură bizantină din veacurile XIII și XIV (vezi, la Mesembria, arcada intrării în exonartex la biserica Sf-ții Arhangheli, fig. 7 — și arcada intrării de vest la biserica Sf. Paraschiva, fig. 8), am întocmit o altă variantă de fațadă [71] (fig. 3 C și 4 C), în care arcada intrării în pridvor, redusă la dimensiuni curente (cca 1,80 m), este încadrată spre vest de firide asemănătoare celor de pe corpul pronaosului, pe care le-am presupus continuate și pe fațada de vest, în formula bisericii „Cei 40 de mucenici" din Tîrnovo.

Desigur că se pot închipui și alte variante de fațadă, dar ne vom opri aici, pentru a relua considerațiile asupra tipologiei Cotmenei, în lumina noilor date apărute, precum și a studiilor publicate după 1967, care au adîncit aspectele genezei triconcului în țara noastră.

Descoperirea existenței în trecut a unei compartimentări suplimentare a naosului modifică denumirea unor compartimente, dar nu și caracterizarea structurală a navei unice, întrucît pronaosul și naosul au fost acoperite cu o boltă semicilindrică unitară, sub al cărei plan de naștere se deschid absidele laterale, fără tratare diferențiată a

[69] Cuvintele *structură* și *structural* sînt folosite tot mai des în critica de artă din ultimii ani, pornindu-se (mai mult sau mai puțin conștient) de la cea de-a cincea din cele șapte definiții ale termenului *structură*, care sînt date în *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972, p. 895 — și anume : *„Factură, alcătuire psihică, conformație. 5 (în teoriile structuraliste)* : *Mod de alcătuire a unui sistem, ansamblu al relațiilor sale esențiale dintre elementele componente ; model ideal care reflectă aceste relații, făcînd abstracție de natura elementelor componente"*. Folosirea termenului, în acest sens, în domeniul arhitecturii, conduce inevitabil la aprecieri confuze și neconcludente, atunci cînd se urmărește evidențierea relației dintre tehnica de construcție și forma realizată ; în acest din urmă caz, este valabilă doar definiția *structurii de rezistență* = *„ansamblul elementelor unei construcții care preia și transmite la reazeme sau fundații toate încărcările care solicită construcția"* (Ibidem).

[70] Boltirea în leagăn transversal a compartimentului apusean al bisericii nu este străină arhitecturii balcanice din veacul al XIV-lea (vezi biserica Sf-ții Petru și Pavel din Tîrnovo). Ferindu-ne de postulate — cu totul nepotrivite în domeniul ipotezelor —, semnalăm că acest tip de boltă, cu descărcare uniformă pe zidul apusean, ar fi justificat în cazul apariției unui dezechilibru static — refacerea integrală a fundației de vest a pridvorului. Cît privește extremitățile *„arcuite pe verticală"* ale fundației de vest (L. și A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 13/1), examinarea figurii 6 din textul citat vădește la extremitatea de sud o înclinare a asizelor către interior ; atragem atenția că, în cazul unei *„presiuni deosebite"* (subînțeles, sarcina transmisă prin stîlpul de colț unei fundații subdimensionate), asizele s-ar fi înclinat în sens invers, către exterior. Din aspectul imaginii menționate nu se poate deduce mai mult decît o tasare inegală a terenului, în dreptul contrafortului alipit ulterior.

[71] Precizăm că fragmentul de arcadă originar permite doar o limitare a amplitudinii maxime (cca 3 m) pe care a avut-o golul de intrare în pridvor, fără a se putea stabili cu certitudine raza cercului.

https://biblioteca-digitala.ro

traveii încadrate de abside [72]. Adăugînd la acest fapt decorul fațadelor și acuzarea în exterior a bolții navei prin modul de tratare a timpanului răsăritean [73], Cotmeana II reprezintă o interpretare locală a tipului cu navă unică sub influența funcțională — dar nu și structurală — a navei unice cu abside laterale, împămîntenită în Țara Românească prin ctitoriile lui Nicodim de la Vodița și Tismana.

Adăugirea pridvorului a fost desigur determinată de necesitatea creării unui spațiu suplimentar, reclamat de înflorirea așezămîntului monastic în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn. Tratarea pridvorului — cu sau fără turn-clopotniță — a rămas atașată acelorași modele de factură bizantină preluînd formele și — parțial — funcția pronaosului unor biserici cu naos dezvoltat în lungime, dezvoltare pe care nu o justifica probabil modestia așezămîntului Cotmeana I. Pronaosurile cu turn-clopotniță din această categorie se regăsesc — nu numai în țaratul tîrnovean [74], dar și la Mesembria precum și în Serbia veacului al XIV-lea [75]. Toate aceste compartimente apusene, de proporții relativ ample și cu intrări în general fără tîmplărie măreau spațiul bisericii, îndeplineau funcții funerare [76] și protejau intrarea în biserică, îndeplinind astfel și funcția de pridvor, fără ca prezența lor să fie justificată în principal de susținerea unui turn-clopotniță. Cu totul alta este situația pridvoarelor radical deosebite — atît din punct de vedere al concepției arhitecturale, cît și al funcției — care apar la două biserici de curte (paraclisul curții domnești și Sf. Vineri) din Tîrgoviște, care reprezintă într-adevăr *„o noutate în materie de arhitectură ecleziastică"* [77] (adăugăm însă, pentru Țara Românească) și care sînt efectiv concepute pentru a susține un turn-clopotniță. O demonstrează masivitatea pilelor de colț și reducerea substanțială a spațiului rămas liber, a cărui funcție principală rămîne aceea de a proteja intrarea în biserică.

Dacă pentru adoptarea turnurilor-clopotniță pe pronaos, în arhitectura de factură bizantină, s-a admis ipoteza unor influențe ale Apusului [78], sîntem îndreptățiți să vedem în pridvoarele cu turn-clopotniță ale celor două biserici din Tîrgoviște o interpretare a exemplelor — inițial de origine apuseană — asimilate și prelucrate în învecinata Transilvanie, atît la bisericile catolice, cît și la cele ortodoxe românești, cu începere din veacul al XIII-lea [79].

În lumina acestor considerente, revenim acum la vechea întrebare : care este raportul între structura Cotmenei II și evoluția triconcului de tip Cozia ?

În primul nostru studiu, după prezentarea opiniilor formulate anterior [80], am ajuns la concluzia că, departe de a fi un hibrid realizat stîngaci, sau expresia unei aspirații către tipul Cozia, Cotmeana aparține tipului de largă răspîndire sud-dunăreană al navei unice — uneori compartimentată, dar acoperită cu o singură boltă în leagăn —, reprezentat în țara noastră prin biserica Sîn Nicoară din

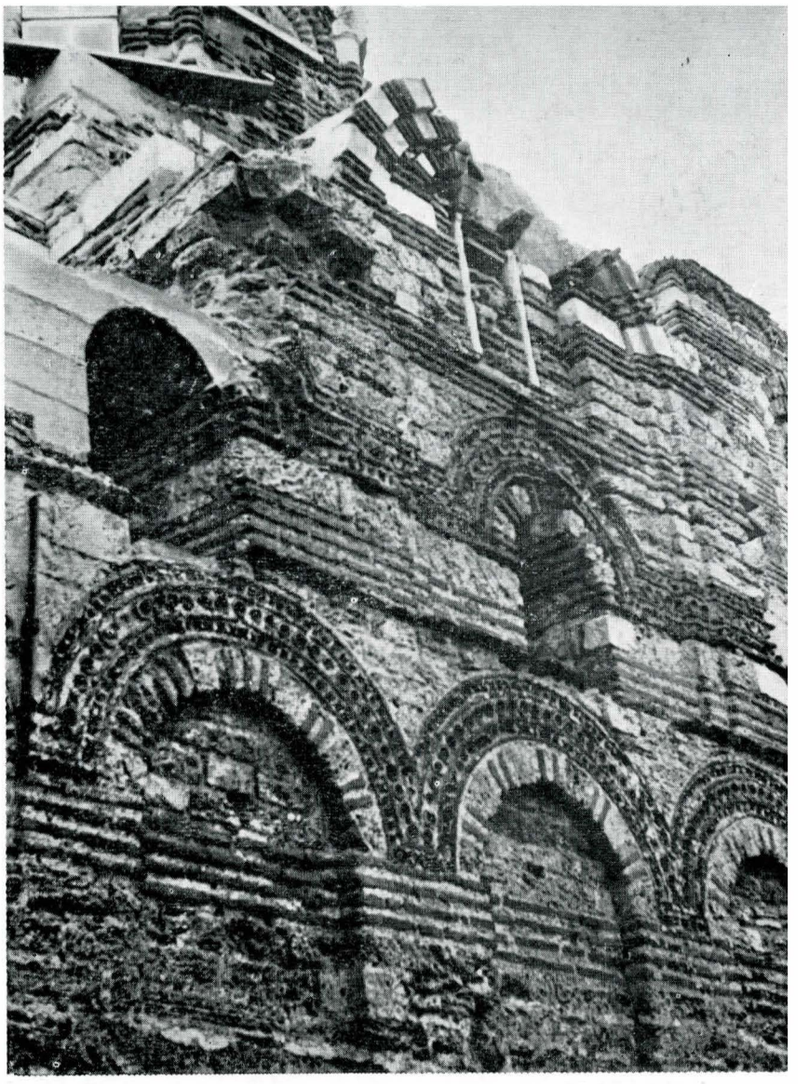

Fig. 6. Biserica Pantocratorului din Mesembria. Detaliu al fațadei de nord.

[72] Considerarea planului, independent de structură, ar conduce la caracterizarea drept *„un autentic plan triconc"* (L. și A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 23/1) a bisericii din Vad jud. Cluj, a cărei navă unică, împărțită în pronaos și naos — acoperite în trecut cu bolți gotice pe încrucișare de ogive —, prezintă de asemenea abside laterale deschise sub planul de naștere al bolților, fără a le modifica cu nimic structura (vezi E. Greceanu, *Pătrunderea influențelor de tradiție bizantină în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania (pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea)*, în „S.C.I.A." seria artă plastică, t. 19, nr. 2, 1972, p. 202 și fig. 7).

[73] Întrucît în cuprinsul prezentării lucrărilor de cercetare din 1972 avem de multe ori cinstea de a fi citați drept unici autori ai unor caracterizări tipologice — nu însă și pentru semnalarea compoziției de est a fațadei Cotmenei, reamintim că timpanul răsăritean a fost descoperit de arh. D. Teodorescu și publicat pentru prima dată în studiul nostru anterior despre Cotmeana (p. 68—69 și fig. 5).

[74] L. și A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 23/1.

[75] Semnalăm exemplul bisericii din Kruševac, unde se poate observa că arcadele intrărilor în pronaos au fost concepute fără tîmplărie (vezi Gabriel Millet, *L'ancien art serbe. Les églises*, Paris, 1919, fig. 192 și 193). Pentru răspîndirea turnului-clopotniță pe pronaos, la biserici de diferite tipuri structurale, vezi André Grabar, *L'art du Moyen-Âge en Europe orientale*, Paris, 1968, p. 42—46, turnul pătrat pe pronaos (nartex) fiind chiar considerat o caracteristică a școlii de pe valea Moravei (p. 44—46).

[76] Răzvan Theodorescu, *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european*, în „SCIA", seria artă plastică, t. 20, nr. 2, 1973, p. 213.

[77] L. și A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 22/2. Incertitudinile formulate de autori cu privire la funcțiile pridvorului Cotmenei (p. 24/1) decurg, mai întîi, din ipoteza de plan cu doi stîlpi de colț (care, după cum am arătat mai sus nu putea rezista la sarcina unui turn-clopotniță) și, apoi, din încercarea găsirii unor analogii pentru acest tip neobișnuit, recurgîndu-se la asemănarea forțată cu bisericile de curte din Tîrgoviște — și chiar cu biserici fără abside laterale : Cetățeni I (secolul al XV-lea), biserica nr. 14 de pe colina Trapezița din Tîrnovo și biserica din Vraćevšnica (nu Vračevšnica), toate trei avînd însă pridvor. Dintre acestea trei, singurul exemplu care prezintă asemănări structurale cu bisericile din Tîrgoviște este pridvorul de la Vraćevšnica (redat la scară greșită în tabloul sinoptic din fig. 16 a articolului citat — vezi dimensiunile 19,60 × 6,42 m notate de Gabriel Millet în *L'ancien art serbe*, fig. 244, raportate la dimensiunile bisericii Cetățeni I, 20,40 × 6,40, de care dispunem prin bunăvoința arhg. Dinu Rosetti). Din punct de vedere al contextului istoric și artistic, asemănarea cu Vraćevšnica este doar formală, avînd în vedere ridicarea ei în 1430, precum și decorația exterioară, pusă de Millet în legătură cu tradiția *„latină"* (am spune romanică), de filieră toscano-lombardă, a școlii de arhitectură din Rascia (vezi G. Millet, *op. cit.*, p. 196 și fig. 242). Cît privește biserica nr. 14 de pe Trapezița, nu există date certe cu privire la ridicarea unui turn-clopotniță pe pridvor, iar pentru Cetățeni I, autorul cercetării, arhg. Dinu Rosetti, a binevoit să ne precizeze că, din stadiul fragmentar de conservare a *fundației* pridvorului, nu se poate deduce nimic cert cu privire la dispoziția golurilor de intrare în pridvor, cu atît mai puțin la înălțimea originară. Adăugarea casei scării în veacul al XVII-lea, pe latura de nord, este singurul element care certifică existența în trecut a unei camere a clopotelor, ce a putut fi ridicată sau adăugată — atît pe pridvor, cît și pe pronaos.

[78] A. Grabar, *op. cit.*, p. 46 : *„Le thème de cette tour est peut-être d'origine occidentale, à ses origines, mais au XIVe siècle l'architecture byzantine s'en servait couramment"*. O opinie similară apare la R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, p. 278—279.

[79] Faptul că, în majoritatea cazurilor, pridvoarele transilvănene cu turn-clopotniță sînt mai înguste decît nava, nu ne apare ca o deosebire de concepție esențială, întrucît adeseori masivitatea turnului pune pe plan secund volumul navei. Accesul în pridvor printr-un singur gol a fost determinat de funcția de apărare — dictată de condiții istorice diferite — pe care au îndeplinit-o pridvoarele cu turn-clopotniță din Transilvania pînă aproape de 1700, fapt demonstrat de modificarea acestei concepții odată cu dispariția funcției de apărare. Citățm ca exemplu cunoscut și concludent pridvorul cu trei arcade și turn-clopotniță al bisericii Sf. Paraschiva din Rășinari, construită în 1755.

[80] R. și E. Greceanu, *op. cit.*, p. 278, nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro

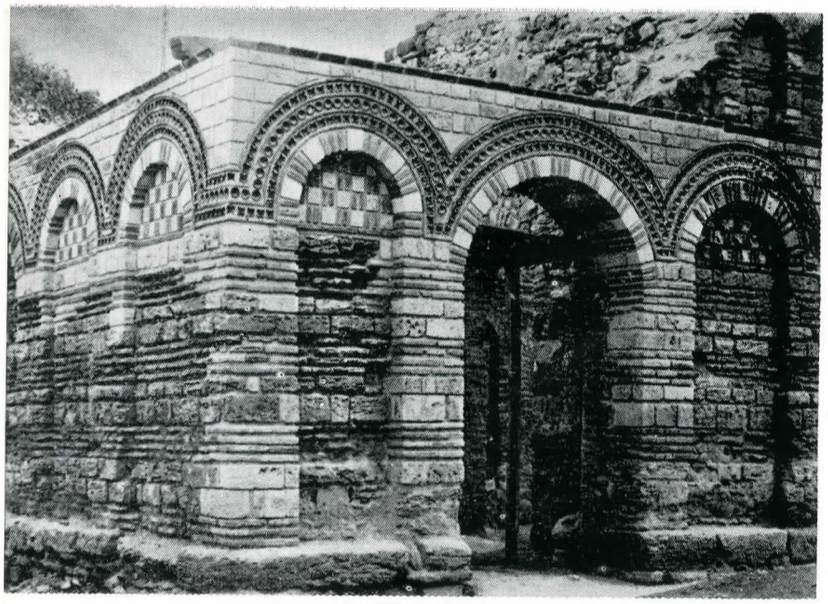

Fig. 7. Biserica Sf-ţii Arhangheli din Mesembria. Faţada de sud.

Curtea de Argeş, prin cele două biserici din Drobeta Turnu Severin (de la care se păstrează doar fundaţiile) şi, eventual, prin Vodiţa I[81].

Am considerat că adăugarea absidelor laterale, fără modificarea sistemului unitar de boltire şi fără introducerea unor accente de subliniere a importanţei lor în faţadele laterale, nu reprezintă decît o necesitate rituală, caracteristică bisericilor de mănăstire [82], pe care am regăsit-o mai tîrziu, într-un context istoric şi arhitectural cu totul deosebit, la biserica din Vad jud. Cluj (vezi nota 72).

La o concluzie asemănătoare — dar nu identică — a ajuns şi Răzvan Theodorescu în urmărirea relaţiei între tipul de ctitorie şi forma selecţionată în funcţie de natura instituţiei : constatînd folosirea navei unice în special pentru capelele feudale, autorul citat a explicat adăugarea absidelor laterale la *„lăcaşul celei dintîi mănăstiri domneşti din Ţara Românească"* — nu numai printr-o simplă necesitate funcţională, ci prin dorinţa de a îmbina simbolul arhitectural al prezenţei feudalilor locali (nava unică) cu forma de plan triconc, recent introdus de mănăstirile lui Nicodim şi „devenit oarecum *„canonic"* ... în cazul mai tuturor bisericilor mănăstireşti de la nordul şi de la sudul Dunării de Jos" [83].

Cu aceasta, aspectele privind locul pe care îl ocupă Cotmeana în evoluţia arhitecturii din Ţara Românească ne apar pe deplin lămurite. Iată însă că amplele consideraţii tipologice ce însoţesc prezentarea cercetării arheologice din 1972 şi-au propus să inverseze raportul de importanţă al tipurilor structurale : în locul navei unice, cu abside subordonate, adăugate sub influenţa bisericilor mănăstireşti, Cotmeana ar reprezenta *„adaptarea la un autentic plan triconc a unor elemente de structură şi decoraţie ce nu sînt specifice numai bisericilor-sală, ci şi altor tipuri de biserici din ţaratul tîrnovean"* [84].

Examinarea înrudirilor şi a influenţelor propuse pentru conturarea *„autenticului plan triconc"* de la Cotmeana [85], precum şi definirea în final a elementelor îmbinate de meşterii Cotmenei II [86] nu sînt convingătoare, atît din cauza metodei de folosire selectivă a materialului bibliografic[87],

[81] *Ibidem*, p. 83—87.

[82] *Ibidem*, p. 83.

[83] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 303.

[84] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 23/1. Mărturisim nedumerirea noastră în faţa unei caracterizări atît de vagi. Ce înţeleg autorii prin *„autentic plan triconc"* ? Orice plan cu abside laterale, sau tipul structural al Coziei ? Care sînt elementele de structură specifice bisericilor din ţaratul tîrnovean ? Bolta în leagăn, pridvorul sau turnul-clopotniţă ? Sînt aceste elemente — ca şi decoraţia cu discuri ceramice şi firide — întîlnite doar în ţaratul tîrnovean ? etc.

[85] În încercarea de a preciza locul şi rolul Cotmenei în cadrul evoluţiei vechii noastre arhitecturi, Lia şi Adrian Bătrîna ne conduc pe următoarea filieră :

— Cotmeana I aparţine tipului de *„triconc simplu, caracterizat (s.n.) prin dispunerea în lungime a celor trei încăperi : altarul, naosul şi pronaosul"* (p. 11/2). În fapt, denumirea de *„triconc simplu"* preluată de la Răzvan Theodorescu, se referă la tipul trilobat cu o singură navă.

— Deşi „tipul triconc" era doar familiar Balcanilor, îndeosebi pentru bisericile de mănăstire (p. 20/1), *„Cotmeana I nu putea prezenta alt plan decît cel triconc simplu, ce vine să demonstreze o dată mai mult acea corespondenţă, existentă în secolele XIII—XVI şi respectată cu rigoare, între funcţia monumentului şi structura sa"* (p. 20/1).

— Odată apărut pridvorul — presupus cu turn — al Cotmenei II, aceeaşi corespondenţă respectată cu rigoare nu mai împiedecă însă comparaţia cu modele *„oferite de arta de curte"* (p. 23/1) şi anume, cu paraclisul curţii domneşti din Tîrgovişte (sfîrşitul veacului al XIV-lea) sau cu ctitoria boierească a bisericii Sf. Vineri (mijlocul veacului al XV-lea) din acelaşi oraş, care — deşi nu sînt biserici de mănăstire — aparţin *„tipului triconc"*.

— Ipoteza suprapunerii pridvorului de către turn (şi nu apariţia pridvorului, cum s-ar putea înţelege din text, p. 21/1) conduce mai departe la comparaţia bisericii Cotmeana II cu biserici fără abside laterale, care nu au avut în nici un caz funcţia unei biserici de mănăstire : Cetăţeni I, ridicată în cuprinsul unei aşezări medievale — eventual chiar în Cetatea Dîmboviţa (vezi Dinu V. Rosetti, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice întreprinse la complexul de monumente feudale de la Cetăţeni-Argeş, în anul 1965*, în *Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare*, vol. 3, Bucureşti, 1969, p. 94—98) şi biserica nr. 14 de pe Trapezita Tîrnovei, aparţinînd unui complex de capele de curte ale boierilor. Ambele prezintă însă cele patru compartimente integrate — pentru Cotmeana II — aceluiaşi *„plan triconc simplu"* (p. 21/2).

Părăsirea corespondenţei dintre funcţie şi plan este explicată prin faptul că cele patru biserici româneşti — cu sau fără abside, dar presupuse a fi avut toate clopotniţă pe pridvor —, *„aparţin aceluiaş climat artistic şi unei comunităţi constructive"* (p. 22/2), formulare puţin convingătoare avînd în vedere diversitatea de funcţie şi tip a înseşi exemplarelor comparate.

[86] Contestînd opinia lui Răzvan Theodorescu cu privire la îmbinarea la Cotmeana a planului dreptunghiular (subînţeles, nava unică boltită în leagăn) cu planul triconc (subînţeles de şcoală sîrbească, în variante ale navei unice), Lia şi Adrian Bătrîna (*op. cit.*, p. 22/2 şi 23/1) consideră că meşterii Cotmenei II ar fi folosit :

— Tradiţia planului triconc, devenit oarecum canonic (fără să se precizeze tipul structural).

— Decoraţia exterioară (firide, discuri smălţuite), preluată din „mediul tîrnovean (fără explicaţii, deşi centrul reprezentativ pentru acest fel de decoraţie este Mesembria) ; ca etapă intermediară de transmitere este propus paraclisul curţii domneşti din Tîrgovişte, presupus anterior refacerii Cotmenei II.

— Cunoştinţele meşterilor în materie de *„structură planimetrică"*, formulare care — la prima vedere — ar indica o structură a planului considerat independent de elevaţie şi, implicit, existenţa unor legi invariante de alcătuire a planului, care ar condiţiona şi s-ar regăsi în nenumăratele variante de plan posibile. Ne referim aici la definiţia ideii de structură, formulată de Titus Mocanu *(Systèmes et structures en histoire*, în *Revue roumaine d'histoire*, t. XIV, nr. 2, 1975, p. 195) : *„...un schéma invariant composé d'une totalité d'éléments et de systèmes de règles conformément auxquelles ces éléments peuvent être combinés. Il en résulte que les séries de combinaisons éventuelles ne sont rien d'autre que les formations phénoménales qui se réalisent sur la base de la même loi essentielle de construction"*. L. şi A. Bătrîna nu se referă, însă, la o astfel de concepţie a planului, întrucît ei adaugă în paranteză o enumerare de structuri în definiţie constructiv curentă, formulate însă incert (pridvor *„deschis"* cu turn-clopotniţă) sau cu totul nedefinit *(„sistemul de boltire etc.")*.

[87] După cum reiese din trimiteri şi citate, aspectele referitoare la apariţia şi evoluţia triconcului în Ţara Românească sînt tratate de L. şi A. Bătrîna în lumina unui singur studiu al lui Răzvan Theodorescu, *Artă şi societate în Ţara Românească a veacului al XIV-lea* („SCIA", seria artă plastică, t. 19, nr. 1, 1972, p. 3—35), folosit cu aceeaşi metodă de citări trunchiate pe care am semnalat-o la discuţia documentelor. În cazul de faţă, evoluţia planului — şi nu a *„tipului"* — triconc în spaţiul balcanic este urmărită de Răzvan Theodorescu în dubla formulă a navei unice cu trei abside şi cupolă pe naos *(„triconc simplu")* — şi a crucii înscrise *(„triconc dezvoltat")* constatîndu-se că în Serbia veacului al XIV-lea, de unde va veni Nicodim, tipul folosit cu precădere pentru bisericile mănăstireşti era *„triconcul dezvoltat"*, în timp ce *„triconcul simplu"* era adoptat mai ales pentru bisericile de curte, feudale (vezi şi *Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 104). Alegerea triconcului simplu pentru Vodiţa I a fost determinată de *„posibilităţile reduse ale micului grup de monahi cu care venise aici Nicodim"* (Ibidem) — şi nu pentru că ar fi fost caracteristic bisericilor mănăstireşti din Serbia. L. şi A. Bătrîna, după ce îl citează pe R. Theodorescu pentru răspîndirea triconcului (nediferenţiat) în mănăstirile ţinuturilor balcanice (p. 20, nota 62), eludează funcţia bisericii de curte dată triconcului simplu în Serbia veacului al XIV-lea, făcînd referire la George Balş pentru *„filiera sîrbească"* (p. 20, nota 63), cu toate că şi acest din urmă autor a urmărit geneza Coziei — şi nu a oricărui plan cu abside laterale.

Afirmaţia peremptorie privind corespondenţa respectată cu rigoare, în secolele XIII—XVI, între funcţie şi structura monumentelor, din care s-ar putea înţelege că după veacul al XVI-lea structura construcţiilor nu a mai ţinut seama de funcţie, constituie în fapt o deformare a textului lui Răzvan Theodorescu la care se face trimiterea (p. 20, nota 64). Autorul citat se referă în realitate la o anumită selecţie — după funcţie — a tipurilor structurale, constatabilă cu certitudine în Ţara Românească a veacului al XIV-lea : navă unică sau plan central pentru biserici ale reşedinţelor feudale ; cruce greacă înscrisă pentru mitropolie ; plan triconc pentru mănăstiri — ceea ce nu exclude interferenţa, la Cotmeana, cu *„moda locală"* a navei unice. În continuare, R. Theodorescu urmăreşte *„posteritatea"* acestor preferinţe, care fac să se regăsească o selecţie similară în secolele XV şi XVI, *„cu mai puţină rigoare, e drept, cu mai multe excepţii de la o regulă ce pare a se fi stabilit în acest sens în secolele XIII—XIV..."* (*Artă*

https://biblioteca-digitala.ro

cît mai ales din cauza unor anumite confuzii de termeni — referitori, fie la forme de plan, fie la structuri — care rezultă, în parte, din mînuirea incertă a unui vocabular de specialitate, devenit cu timpul *„criptic"*. Considerăm utilă o reanalizare a terminologiei *„triconcului"* și a unor noțiuni care sînt astăzi limpezi doar prin referire la un anumit tip de monument sau la o anumită teorie.

În contextul arhitecturii dominate de Bizanț, termenii *„triconc"* și *„plan treflat"* sînt folosiți nediferențiat de către Gabriel Millet [88] și George Balș [89]. Primul se referă însă la definiția generală a lăcașului cu abside laterale, cu sau fără stîlpi sau coloane în spațiul central, în timp ce al doilea subînțelege doar nava unică de tip trilobat, cu turlă pe naos. În schimb, preluînd de la Millet deosebirea între tipul simplu și complex, formulată pentru naosul în cruce înscrisă — constantinopolitan și provincial grecesc — [90], George Balș o aplică și la structura pe care a denumit-o *„planul sîrbesc"* — respectiv tipul Coziei, introducînd categoriile de *„plan simplu"* — la care absida altarului se alipește direct la marele arc răsăritean al naosului — și *„plan complex"*, la care alte arce sau bolți sînt intercalate între aceste două elemente.

Referindu-se la nava unică cu abside laterale, Virgil Vătășianu definește *„planul triconc"* prin adosarea celor trei abside la *„un dreptunghi ale cărui colțuri rămîn aparente între abside"*, spre deosebire de *„planul treflat"*, caracterizat prin dispoziția absidelor care *„se leagă direct unele de altele în capătul de est"* [91].

Definiții foarte asemănătoare cu acestea din urmă sînt date de Grigore Ionescu pentru cele două variante ale navei unice cu abside laterale, cu deosebirea că planul la care colțurile dinspre răsărit ale navei rămîn vizibile — este denumit *„trilobat sau triconc"* [92].

Răzvan Theodorescu preia fără modificări definiția *„planului treflat"*, dar — în ceea ce privește *„planul triconc"* — păstrează din definițiile lui Virgil Vătășianu și Grigore Ionescu doar aspectul conturului cu colțurile de est degajate [93], revenind — pentru planul privit în ansamblu — la definiția lui Millet — și anume, *„lăcașul cu abside laterale la miazăzi și la miazănoapte în naos, cu sau fără stîlpi sau coloane în spațiul central al aceluiași naos"* [94]. În această definiție, Răzvan Theodorescu reintroduce diferențierea *simplu — complex*, însă într-un alt sens decît cel propus de Millet pentru crucea înscrisă și aplicat de George Balș la *„planul sîrbesc"* — și anume, în sensul teoriei lui Balș privind derivarea *„planului sîrbesc"* din tipul în cruce înscrisă, la care s-au suprimat navele laterale. În consecință, tipul athonit (cruce greacă înscrisă, cu abside laterale) și varianta sa sîrbească cu cruce înscrisă alungită primesc numele de *„triconc dezvoltat"* sau *„complex"*, iar tipul cu o singură navă și abside laterale se numește *„triconc redus sau simplu"* [95]. Trebuie precizat, însă, că în sensul teoriei lui Balș, nu orice navă cu abside laterale poate purta numele de *„triconc redus sau simplu"*, ci numai aceea cu turlă, caracterizată prin acuzarea către interior a celor patru arce care susțin turla și prin prezența firidelor care încadrează absidele laterale [96].

Din prezentarea acestor interpretări diferite ale unor termeni comuni, rezultă dificultatea urmăririi sensurilor și a definițiilor chiar în principalele lucrări de referință, fără a mai aminti literatura curentă. Este evident far-

Fig. 8. Biserica Sf. Paraschiva din Mesembria. Fațada de vest.

mecul nuanțării prin nomenclatură a opiniilor pe care le au cercetătorii cu privire la jocul abstract al genezei formelor arhitecturale; nu trebuie însă uitat că aceste nuanțe derutează pe cei care — sprijinindu-se pe autoritatea unui singur cercetător — nu se mai angajează în laboriosul proces de comparare a diferitelor opinii prin consultarea directă a lucrărilor de bază. Complicația denumirii *„triconcului"* devine o circumstanță atenuantă pentru postularea Cotmenei drept *„un autentic plan triconc"*. Nuanțări similare de nomenclatură —adesea greu de urmărit — apar și pentru desemnarea altor tipuri [97], dar ne vom mărgini să formulăm punctul nostru de vedere cu privire la *„triconc"*.

Examinarea precedentă ne arată mai întîi că denumirea de „plan sîrbesc", folosită de George Balș pentru tipul trilobat al navei unice cu turlă pe naos, nu este recomandabilă, întrucît Serbia veacului al XIV-lea a prelucrat creator și varianta în cruce înscrisă alungită a tipului athonit. De asemenea, rezultă că mînuirea formulelor *simplu* și *complex* în combinație cu *„triconcul balcanic"* [98] conduce la interferențe cu terminologia Millet — Balș; folosirea lor ar trebui să țină seama și de faptul că ipoteza de derivare a tipului trilobat cu turlă din tipul athonit — care nu se regăsește la Gabriel Millet [99] — este doar una dintre variantele de filiație, susținută — este drept — de autoritatea lui Grigore Ionescu [100], dar contestată de Virgil Vătășianu, care propune o derivare înrudită cu ipoteza Millet —și anume, adăugarea absidelor laterale la o structură cu navă unică de tip Stanimaka [101], derivare pe care astăzi o găsim mult mai verosimilă din punct de vedere al tranzițiilor posibile de la o formulă constructivă la alta [102].

și societate, p. 31). Iată cum o observație întemeiată științific și *circumstanțiată* se poate transforma prin citare trunchiată într-o afirmație de neînțeles.

[88] Gabriel Millet, *L'ancien art serbe*, p. 152: *„...Ces absides forment, avec celle du sanctuaire, un ensemble analogue à ce que les Byzantins nommaient le triconque, à ce que nos archéologues observent... depuis les origines de l'art chrétien, et qu'ils nomment le plan tréflé..."*

[89] G. Balș, *L'influence du plan serbe sur le plan des églises roumaines*, în *L'art byzantin chez les Slaves. Les Balkans. Premier recueil dédié à la mémoire de Théodore Uspenskij*, II, Paris, 1930, p. 277.

[90] G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, p. 55—57 și 62—69.

[91] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 130, nota 2.

[92] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 59 și notele 2 și 3.

[93] R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, p. 101, nota 165.

[94] Idem, *Despre planul triconc*, p. 224.

[95] Idem, *Bizanț, Balcani, Occident*, p. 104.

[96] G. Balș, *op. cit.*, p. 278.

[97] Ne mulțumim să semnalăm confuzia pe care o creează folosirea formulei *„cruce greacă înscrisă"* (împămîntenită la noi pentru structura de tipul Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș), în cazul naosului pătrat cu cupolă descărcată pe patru arce perimetrale, ce se reazemă—la rîndul lor—pe pile de colț (vezi Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 58—59, exemplul bisericii din cetatea Dinogeția.) Proiecția pe plan a acestei structuri este evident o cruce greacă, dar — în urmărirea unei formulări care să desemneze cît mai precis posibil un anumit tip structural — preferăm definiția adoptată de Răzvan Theodorescu (*Bizanț, Balcani, Occident*, p. 272) pentru exemplul similar din Nicopole: *„biserică pătrată cu cupolă, fără puncte libere de sprijin"*, cu observația că, în cazul Nicopole, este vorba de un naos pătrat, precedat de un pronaos; Dinogeția este într-adevăr o biserică pătrată cu cupolă.

[98] R. Theodorescu, *Despre planul triconc*, p. 223.

[99] Conform V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 189; rectificăm cu această ocazie atribuirea teoriei Balș lui Gabriel Millet, care apare în studiul nostru anterior despre Cotmeana (p. 80).

[100] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 134.

[101] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 189.

[102] În studiul nostru anterior (R. și E. Greceanu, *op. cit.*, p. 80—83), am înclinat cu prudență către ipoteza Balș, mai ales din cauza asemănării formale a tipului athonit cu tipul trilobat cu turlă, afirmînd concomitent că ambele derivări se pot susține în egală măsură, din punct de vedere constructiv. Astăzi considerăm că suprimarea navelor laterale, cu puternicele reazeme constituite de bolțile în leagăn ale brațelor de nord și de sud ale crucii înscrise, pune probleme de rezistență destul de complicate pentru

https://biblioteca-digitala.ro

Denumirea de *triconc* ne apare indicată ca desemnare generală a oricărei forme de plan cu abside laterale, indiferent de distribuţia interioară, de structură [103] şi chiar de curent artistic. Într-adevăr, dacă în intervalul secolelor IX—X, triconcul aparţinea unui *„fond de arhitectură europeană ce cuprindea... ţinuturi din Extremul Occident pînă la Athos"* [104], pentru a evolua apoi, în forme specifice, cu precădere în aria de cultură bizantină, se constată totuşi că triconcul nu a dispărut niciodată cu desăvîrşire din arhitectura apuseană, unde este regăsit sporadic dar uneori în creaţii majore, cum este de exemplu grupul bisericilor ridicate la Köln către sfîrşitul veacului al XII-lea şi în prima jumătate a veacului următor [105]. Întrucît avem în vedere doar aspectul formal al construcţiilor cu abside laterale, socotim potrivită asocierea cu cuvîntul *plan*, care prin definiţie este reprezentarea convenţională a unei secţiuni orizontale prin construcţie, proiectată ortogonal către pămînt. Credem însă că multe confuzii de genul celor discutate mai sus se nasc din folosirea cuvîntului *plan* cu implicaţii de structură şi preferăm — pentru caracterizarea unui tip arhitectural precis conturat — să-l desemnăm prin elementele esenţiale ale structurii de rezistenţă, sau prin referinţa la un monument reprezentativ care îi însumează trăsăturile esenţiale.

Ca atare, în variantele de factură bizantină ale triconcului, reprezentative pentru arhitectura ţărilor române, preferăm folosirea următorului vocabular :

— Tipul Cozia, sau structura trilobată cu turlă pe naos.

— Tipul athonit, sau structura de tip cruce greacă înscrisă cu abside laterale. Pentru varianta sîrbească a acestui tip, structură de tip cruce înscrisă [106] cu abside laterale.

În ceea ce priveşte Vodiţa I, pentru care semnalăm încă o dată [107] că toate discuţiile se poartă în baza unui releveu-fantomă, credem că fiecare dintre ipotezele formulate pentru acoperirea ei ar trebui să antreneze o desemnare diferită — şi anume :

— Ipoteza Grigore Ionescu [108] : naos de plan trilobat.

— Ipotezele Virgil Vătăşianu [109] şi Răzvan Theodorescu [110] : structură trilobată cu calotă pe traveea centrală a naosului.

— Ipoteza Radu şi Eugenia Greceanu [111] : navă unică boltită în leagăn, cu abside laterale.

De asemenea indicate apar şi unele precizări referitoare la terminologia pridvorului. Autorii cercetării arheologice din 1972 folosesc formula *„pridvor deschis"* [112] atît în sensul unei încăperi cu goluri fără tîmplărie (vezi fig. 16 din articolul citat, exemplele Cetăţeni 1 şi Trapeziţa 14), cît şi în acela al compartimentului cu cîte un gol pe laturile de sud, vest şi nord (paraclisul curţii domneşti şi biserica Sf. Vineri din Tîrgovişte). Or, în toată literatura de specialitate, prin *pridvor deschis* se înţelege pridvorul cu arcade [113], luîndu-se ca punct de plecare deosebirea netă stabilită de George Balş între *„pridvorul deschis pe stîlpi care... trebuie deosebit principial de cel în care sînt numai deschideri într-un zid plin"* [114].

Este adevărat că uneori se întîlneşte şi formula de pridvor sau exonartex *„închis"* [115], dar numai în contextul arhitecturii din ţările române şi în scopul accentuării unui principiu de compoziţie arhitecturală (predominanţa plinurilor), prin opoziţie cu pridvorul cu arcade. În accepţia ultimului articol despre Cotmeana, bisericile din Tîrnovo şi Mesembria, în al căror pronaos se intră prin arcade fără tîmplărie, ar trebui să aibă un *„pronaos deschis"* [116], justificîndu-se astfel presupusa inovaţie a *„transferului turnului-clopotniţă de pe pronaosul deschis pe o nouă încăpere, deschisă şi ea"* [117].

În încheiere, considerăm întemeiată menţinerea punctului nostru de vedere, formulat în 1967, cu privire la tipul şi rolul Cotmenei în evoluţia arhitecturii din Ţara Românească, întrucît nici compartimentarea navei unice şi nici *ipoteza* ridicării unui turn-clopotniţă pe pridvor nu o despart de contextul capelelor feudale din aria Dunării de Jos. Binevenite ne apar sugestiile lui Răzvan Theodorescu (vezi nota 83), care se înscriu în tema atît de actuală a selecţiei formelor arhitecturii medievale în funcţie de conţinutul lor de idei. Ţinem, însă, să reamintim că aspectul părţii de vest a Cotmenei II rămîne incert, cel puţin pînă la cercetarea picturii. Ca şi în domeniul istoriei, datele sigure apărute cu privire la vechea arhitectură a Cotmenei răspund la unele întrebări, dar lărgesc — în loc să restrîngă — cîmpul ipotezelor, însuşire ce pare să fie proprie acestui enigmatic monument.

transmiterea sarcinilor turlei la absidele laterale, fapt dovedit în timp de prăbuşirea a numeroase turle, precum şi de apariţia unor fisuri caracteristice în axul acestor abside. Credem — ca atare — că ridicarea unei turle înalte pe o travee încadrată pe două laturi de abside, a pornit mai degrabă de la o structură tip Stanimaka sau Sf. Nestor — regiunea Mojsinje (vezi G. Millet, *Etude sur les églises de Rascie*, în „Recueil Uspenskij," vol. I, Paris, 1930, p. 135 şi fig. 78, 79 p. 152).

[103] Vezi în acest sens folosirea termenului *„les triconques"* de către André Grabar *(L'art du Moyen-Âge en Europe orientale*, Paris, 1968, p. 7).

[104] R. Theodorescu, *Despre planul tricone*, p. 213.

[105] Werner Meyer-Barkhausen, *Das grosse Jahrhundert Kölnischer Kirchenbaukunst (1150 bis 1250)*, Köln, 1952.

[106] Conform G. Millet *(„croix... inscrite dans un carré ou rectangle"* — vezi *L'école grecque*, p. 69—70) şi V. Vătăşianu, *(„biserica bizantină cu cruce înscrisă"* — vezi *op. cit.*, p. 189). Emil Lăzărescu *(Despre mănăstirea Cozia*, p. 185, nota 109) constată că tendinţa de alungire a naosului în interpretările sîrbeşti ale tipului athonit nu mai permite caracterizarea lor drept structuri „în cruce greacă" — ceea ce este evident ; nu înţelegem, însă, de ce — în loc de formula Millet, *„cruce înscrisă"* — preferă denumirea dată de George Balş — *„cu patru coloane sau patru stîlpi"* — care nu este definitorie fără precizarea tipului de boltire. În acest sens, un exemplu concludent îl oferă biserica Sf-ţii Arhangheli din Kučevište care, deşi are patru stîlpi, nu este o structură de tip cruce înscrisă (vezi Gabriel Millet, *L'ancien art serbe*, p. 133 şi fig. 142), aşa cum greşit am caracterizat-o în studiul nostru anterior, în baza unei bibliografii care nu cuprindea lucrările lui G. Millet (R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 83 şi 89).

[107] R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 86—87.

[108] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 124—125 şi nota 3 la p. 125.

[109] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 140.

[110] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 300 şi fig. 37.

[111] R. şi E. Greceanu, *op. cit.*, p. 86—87.

[112] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 14/1, 22 şi 24/1.

[113] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 694 (Părhăuţi) ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 299 (mitropolia din Tîrgovişte), 305—306 (Snagov), 355 (Părhăuţi), 382 (bolniţa Coziei).

[114] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti în veacurile XVII şi XVIII*, Bucureşti, 1933, p. 19. La p. 12—13, vorbind despre separaţia între pronaos şi naos, criteriul de diferenţiere — reluat apoi la pridvor — este astfel formulat : *„...este o notabilă deosebire de spirit constructiv şi un alt principiu — plinul dominant în loc de golul dominant"*. Acest criteriu este reamintit într-un studiu de Vasile Drăguţ citat de L. şi A. Bătrîna (p. 24, nota 107) şi în al cărui rezumat se dă o clară definiţie a pridvorului deschis, pe care o redăm în traducere : *„exonartex deschis (în românește pridvor) : exonartex deschis cu arcade, pe coloane sau stîlpi, caracteristic pentru arhitectura religioasă românească"* (V. Drăguţ, *Pridvorul bisericii fostului schit Hotărani*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti. 1965, p. 659 şi nota 23).

[115] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 144, 252, 357, 370.

[116] L. şi A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 24/1 şi 24/2 — rezumat.

[117] Ibidem, p. 24/1.

RÉSUMÉ

L'église de Cotmeana appartient au premier monastère fondé par les princes de Valachie. La date de sa construction a donné lieu à de nombreuses controverses, dues au fait que, d'une part, il n'existe pas de document contemporain indiquant de façon claire et certaine l'année de la fondation et la personne du fondateur — et que, d'autre part, les rares sources conservées présentent de nombreuses contradictions que nous avons essayé de résoudre, dans une première étude publiée en 1967, par l'hypothèse d'une église antérieure, construite du temps de Radu I ou de Vladislav et remplacée par la fondation de Mircea cel Bătrîn (Mircea l'Ancien).

Les fouilles archéologiques exécutées en 1972 ont certifié l'existence de deux étapes différentes de construction, tout en apportant de nouvelles informations. Les sources dont on dispose aujourd'hui permettent d'affirmer que la première église — Cotmeana I — fondée par Radu I et détruite par un incendie peu après 1385, a été refaite par Mircea cel Bătrîn entre 1387—1389, avec utilisation partielle des fondations de l'ancienne église.

Les récentes fouilles ont mis à jour la fondation du mur qui séparait l'ancien pronaos des églises Cotmeana I et II — et ont démontré l'adjonction de l'exonarthex du temps de Mircea cel Bătrîn. L'aspect de cet exonarthex, remplacé en 1777 par l'actuel pronaos, peut être reconstitué de manière différente, avec ou sans clocher, mais de toute façon dans la forme du compartiment fermé, à deux ou trois baies d'accès, qui remplit la fonction de pronaos dans de nombreuses églises de Mesembria, Tyrnovo et de la Serbie du XIVe siècle.

Du point de vue typologique, l'existence du pronaos et l'hypothèse d'une tour-clocher érigée sur l'ancien exonarthex ne contredisent pas la parenté structurelle et décorative de Cotmeana avec le type de la nef unique, parfois compartimentée, recouverte d'un berceau clairement accusé à l'extérieur et dominant l'abside de l'autel (parenté déjà signalée dans notre étude précédente). Ce type, souvent rencontré au XIIIe—XIVe siècles dans l'aire balkano — byzantine, a été employé dans la Valachie, du XIVe siècle surtout pour les chapelles des cours princières. L'apparitions des absides latérales, nettement subordonnées au berceau central, peut être expliquée par le programme des églises conventuelles, ou — selon l'opinion de Răzvan Theodorescu — par la désir d'exprimer simultanément, à l'aide de symboles architecturaux, la présence du fondateur féodal (la nef unique) et le programme monastique représenté par le plan triconque.

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN PEȘTERA DE LA LIMANU, JUDEȚUL CONSTANȚA

VASILE BORONEANȚ, R. CIUCEANU

Cu ocazia cercetărilor de teren efectuate de-a lungul țărmului Mării Negre dintre Năvodari și Vama Veche, începînd din 1971 a fost vizitată în mai multe rînduri și peștera de la Icoane [1], cunoscută și sub numele de Peștera Limanu, Peștera Caracicola sau Peștera de la Baltă.

Cercetarea sistematică a peșterii nu s-a putut începe decît în anul 1977 cu ajutorul Direcției Patrimoniului Cultural Național și al muzeelor din București și Constanța. Situată în partea de vest a comunei Limanu, a fost săpată de ape în terasa de pe malul drept al Văii Mangaliei. Intrarea se află pe versantul sud-vestic al unei văi convergente, cu deschiderea spre sud-vest. La intrare are o lățime de 3,50 m și înălțime de 1,50 m. Peștera este orizontală avînd denivelări care oscilează cu maximum 5 m față de intrare [2]. Este alcătuită dintr-o rețea de galerii naturale săpate într-o cută anticlinală a depozitelor din sarmațianul superior — Bessarabian și Kersonian [3].

Prima cercetare de caracter parțial a peșterii a făcut-o dr. C. N. Ionescu, conferențiar la Universitatea din Iași, în anul 1916, pe care reușește să o publice abia în 1926 [4]. El este și cel dintîi care subliniază faptul că peștera a fost amenajată special de om, în sistem labirint, cu încăperi pentru locuit, culoare de acces și sistem de ventilație, că a putut servi drept refugiu pe timpul „invaziilor barbare". Publică și cartarea suprafeței explorate crezînd că peștera ar avea numai întinderea explorată.

În urma publicării acestui studiu, O. Tafrali, care efectua cercetări arheologice în cetatea Callatis din apropiere, vizitează peștera în anii 1927 [5] și 1928 [6], menționînd că este „un veritabil labirint cu mai multe culoare, dintre care unele foarte joase, iar altele destul de înalte". Confirmă observațiile lui C. N. Ionescu cu privire la existența unor altare, dar săpături în interiorul său nu efectuează.

În 1926 peștera a fost vizitată și de către A. Chappuis [7].

[1] Vasile Boroneanț, *Cercetări periegetice între Năvodari și Vama Veche* în „Pontice" 10, sub presă; V. Boroneanț și R. Ciuceanu, *Cercetările arheologice din peștera Limanu în* „Buletinul informativ al Academiei de științe social-politice", nr. 9/1977.

[2] Margareta Dumitrescu, Tr. Orghidan, Joana Tanasachi, M. Grigorescu, *Contribuții la studiul monografic al peșterii de la Limanu*, lucrările Institutului de speologie „Emil Racoviță", 4, 1965, p. 21—58.

[3] Idem, pag. 26, 29, raport întocmit de M. Chiriac și publicat ca un capitol separat al studiului.

[4] C. N. Ionescu, *La grotte de Caracicola* (Pres de Mangalia, Dobrogea), Annales Scientifiques de l'Université de Iassy, XIII, fasc. 3—4, 1926, p. 474—478.

[5]. O. Tafrali, *La cite pontique de Callatis* (Recherches et fouilles), „Arta și Arheologia", I, 1, 1927, p. 55.

[6] O. Tafrali, *Les Tumuli de Callatis*, „Arta și Arheologia", I, 2, 1928, p. 23—53.

[7] M. Dumitrescu și colab. *op. cit.*, p. 24.

Fig. 1. — Planul peșterii Limanu după Margareta Dumitrescu și colaboratorii: 1 — ziduri; 2 — guano; 3 — material clastic; 4 — limita sectoarelor

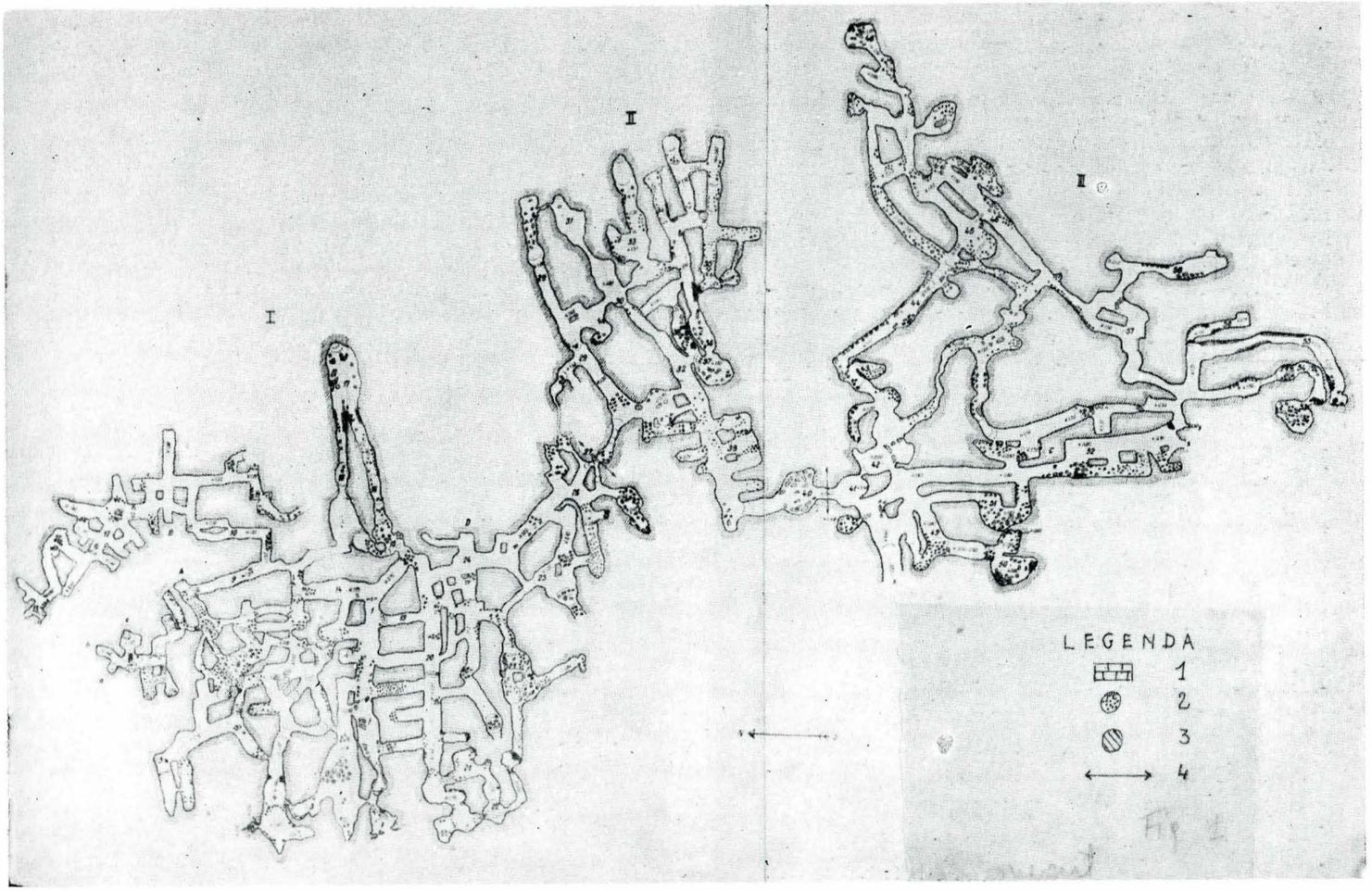

https://biblioteca-digitala.ro

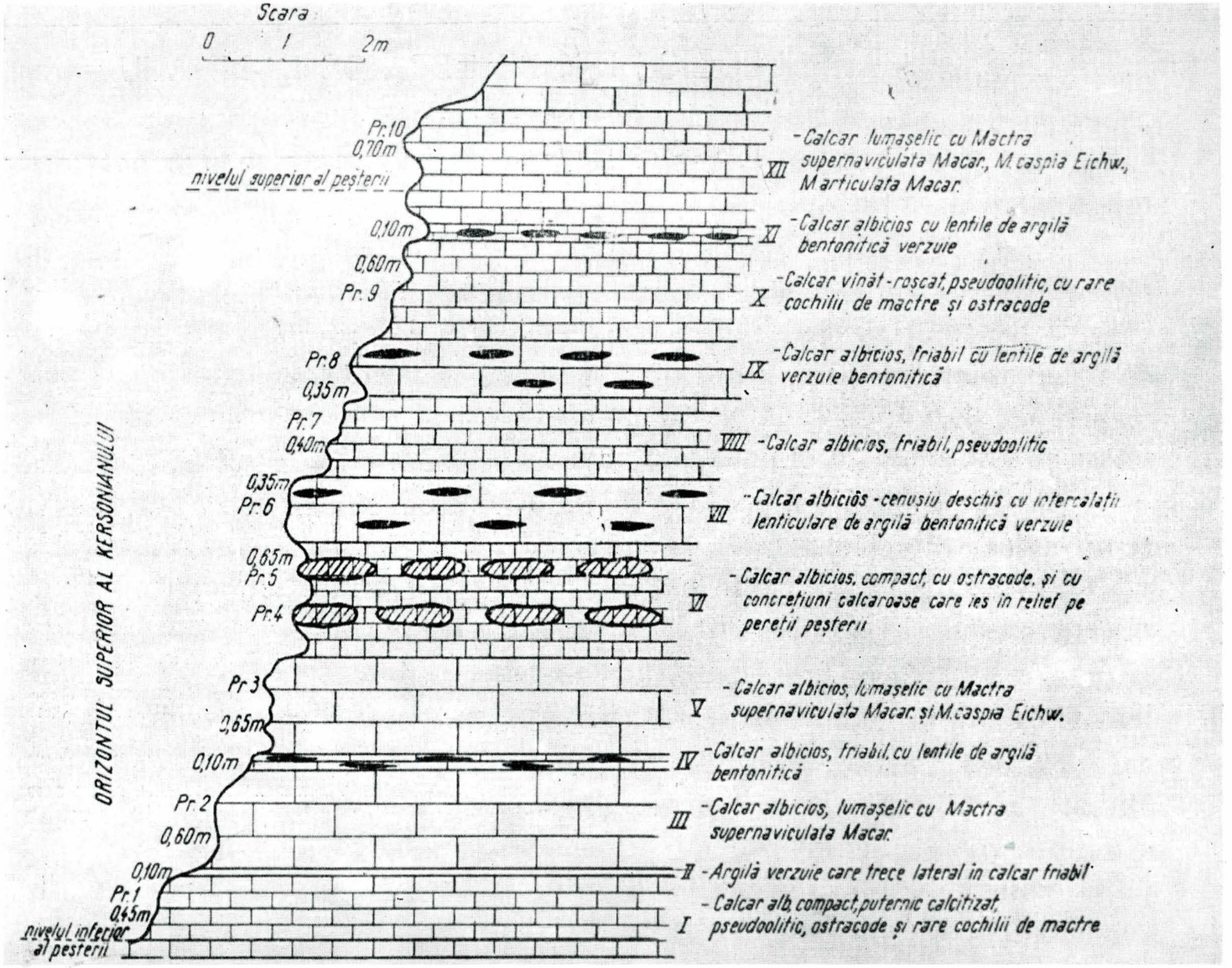
Scara
0 1 2m
ORIZONTUL SUPERIOR AL KERSONIANULUI
nivelul superior al peșterii
nivelul inferior al peșterii
Pr.10
0,70m
0,10m
0,60m
Pr.9
Pr.8
0,35m
Pr.7
0,40m
0,35m
Pr.6
0,65m
Pr.5
Pr.4
Pr.3
0,65m
0,10m
Pr.2
0,60m
0,10m
Pr.1
0,45m
XII - Calcar lumașelic cu Mactra supernaviculata Macar., M.caspia Eichw., M.articulata Macar.
XI - Calcar albicios cu lentile de argilă bentonitică verzuie
X - Calcar vinăt-roșcat, pseudoolitic, cu rare cochilii de mactre și ostracode
IX - Calcar albicios, friabil cu lentile de argilă verzuie bentonitică
VIII - Calcar albicios, friabil, pseudoolitic
VII - Calcar albicios - cenușiu deschis cu intercalații lenticulare de argilă bentonitică verzuie
VI - Calcar albicios, compact, cu ostracode, și cu concrețiuni calcaroase care ies în relief pe pereții peșterii
V - Calcar albicios, lumașelic cu Mactra supernaviculata Macar. și M.caspia Eichw.
IV - Calcar albicios, friabil, cu lentile de argilă bentonitică
III - Calcar albicios, lumașelic cu Mactra supernaviculata Macar.
II - Argilă verzuie care trece lateral în calcar friabil
I - Calcar alb, compact, puternic calcitizat, pseudoolitic, ostracode și rare cochilii de mactre

Fig. 2. — Profilul geologic al peșterii Limanu după Margareta Dumitrescu și colaboratorii.

Cercetări minuțioase și deosebit de fructuoase, dar de interes speologic, se efectuează în interior de către un colectiv alcătuit din Margareta Dumitrescu, Tr. Orghidan, Ioana Tanasachi și M. Georgescu, între anii 1958 și 1964, în 11 campanii. Un important și complet studiu în acest sens este publicat în 1965 [8].

Colectivul de speologi a stabilit că peștera este mult mai mare decît se cunoștea din cercetările anterioare, reușind să carteze 3.200 m din lungimea galeriilor. Există posibilitatea ca ea să fie mult mai mare, continuîndu-se spre sud, ceea ce pare verosimil și după cercetările noastre. Întreg sistemul de galerii se desfășoară în limitele terasei, evoluînd spre sud pînă la marginea localității Limanu.

Pentru ușurința studiului, colectivul de speologi au împărțit peștera în trei sectoare — corespunzînd a trei etape — de geneză și evoluție, care în parte corespund și planului de lucru în amenajarea ei [9]. Acestor cercetători

[8] Idem, p. 21—58.

[9] M. Dumitrescu și colab. *Op. cit.*, p. 29—37.

Fig. 3—4. — Figuri de călăreți din peștera Limanu.

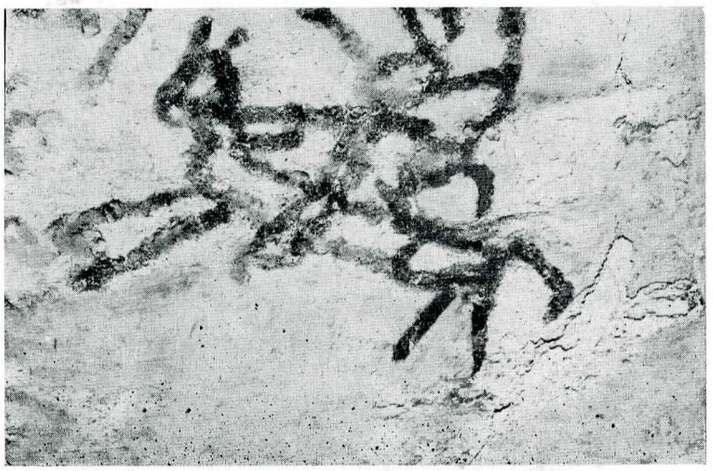

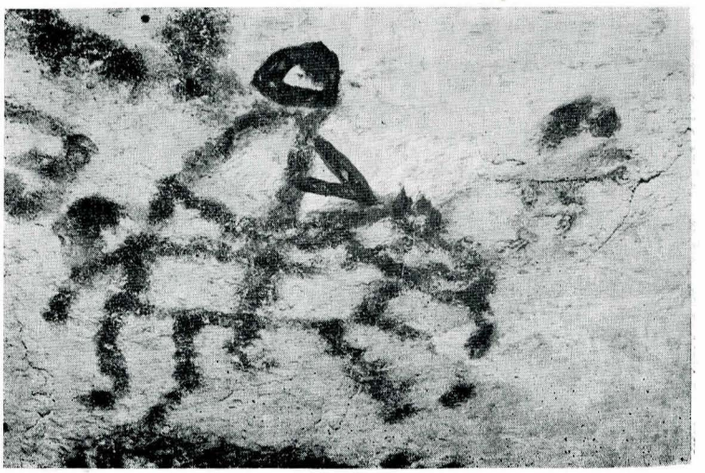

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. — Reprezentarea unui animal, probabil elan, din aceeași peșteră

Fig. 6. — Reprezentare a calului.

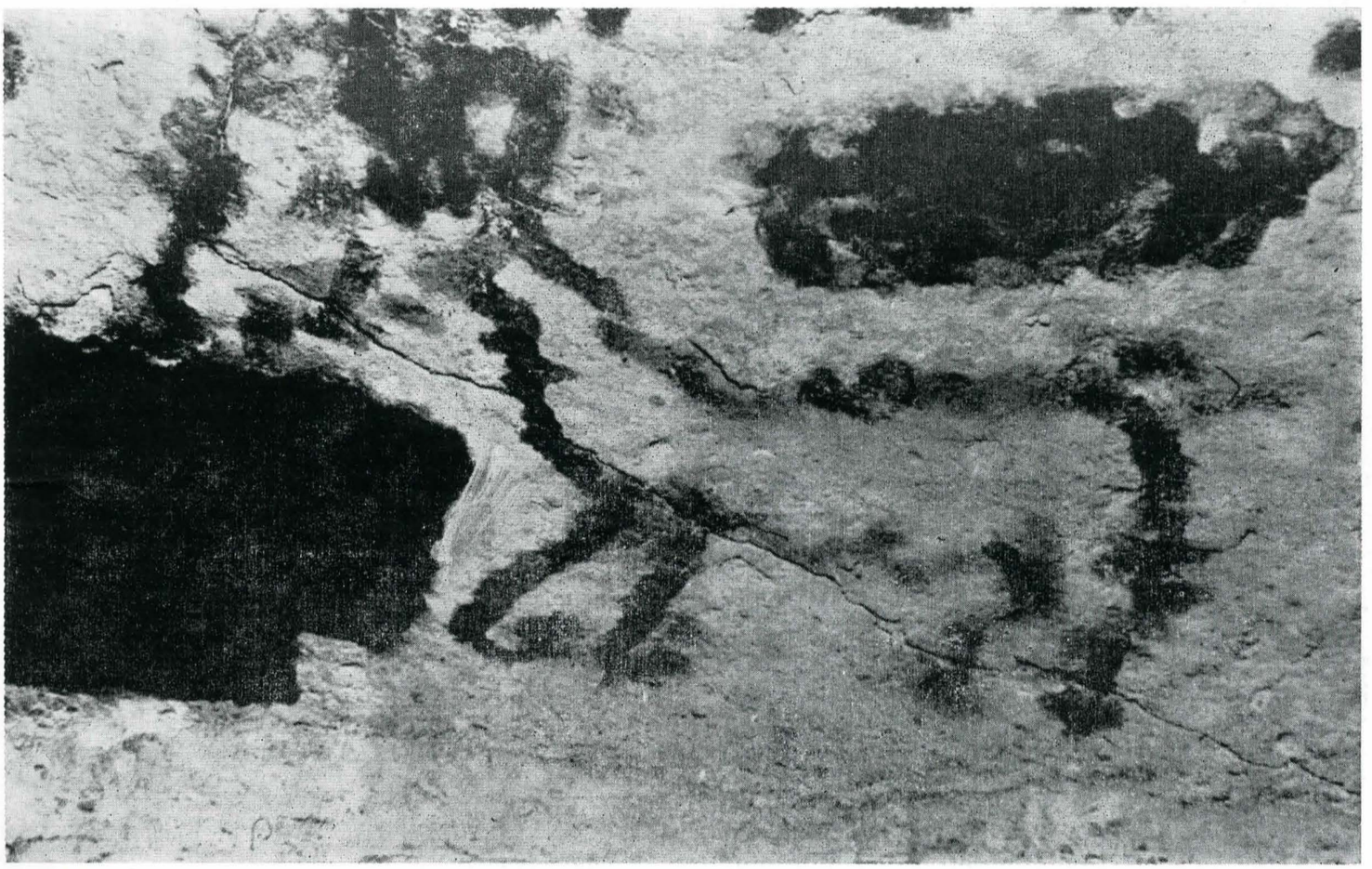

https://biblioteca-digitala.ro

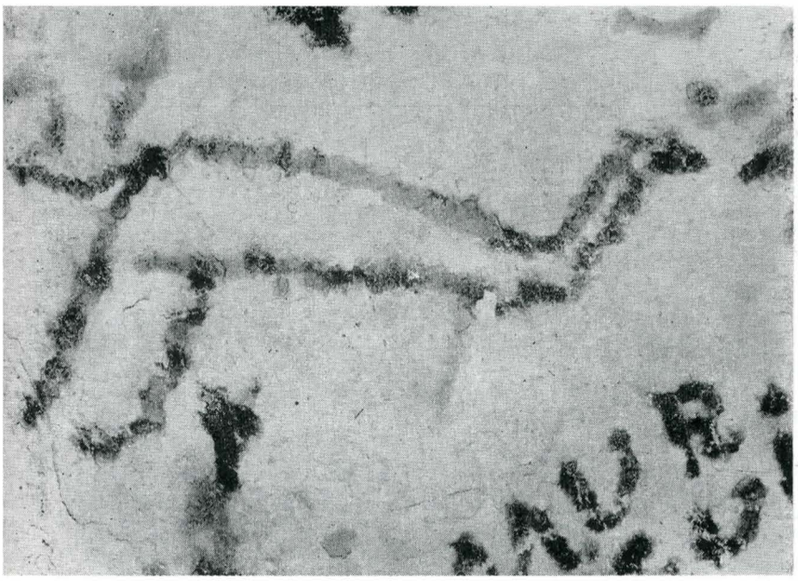

Fig. 7. — Figură reprezentînd un animal cu două picioare.
Fig. 8. — Reprezentare umană, cu capul și trunchiul realizate din pătrate umplute cu puncte.

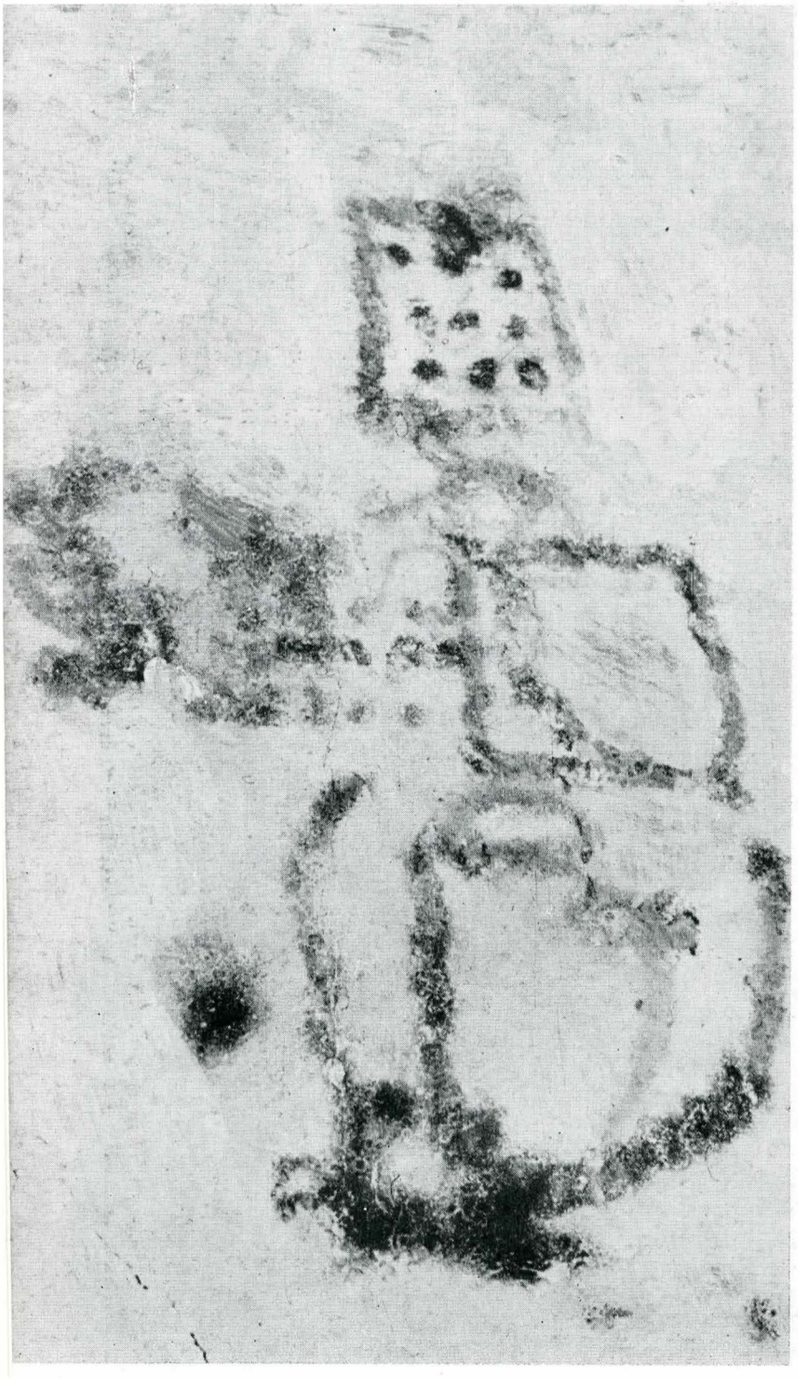

speologi nu le scapă aspectul istorico-arheologic al problemelor puse de lucrările de amenajare din interior, subliniind în nenumărate rînduri necesitatea efectuării unor săpături arheologice în galeriile sale care să lămurească problemele puse în legătură cu imensul efort material și uman depus pentru transformarea unei importante părți din peșteră, într-un labirint subteran, pentru a se stabili cine și în ce perioadă istorică au efectuat lucrările [10]. Sesizările au rămas fără ecou deși toți cercetătorii citați subliniază faptul că peștera a fost transformată de om după un plan bine chibzuit într-un labirint subteran pornindu-se de la rețeaua de galerii naturale săpate de ape în roca calcaroasă.

În 1971, cercetînd peștera în scopul de a vedea dacă nu prezintă interes și din punct de vedere paleolitic, V. Boroneanț observă în galeriile sale desene făcute în culoare neagră de un interesant aspect artistic.

Cercetările din 1977 și-au propus ca prim obiectiv identificarea tuturor desenelor sau însemnărilor, din interior, cartarea lor, verificarea observațiilor anterioare în vederea întocmirii unui plan de lucru de durată mai lungă, vizînd

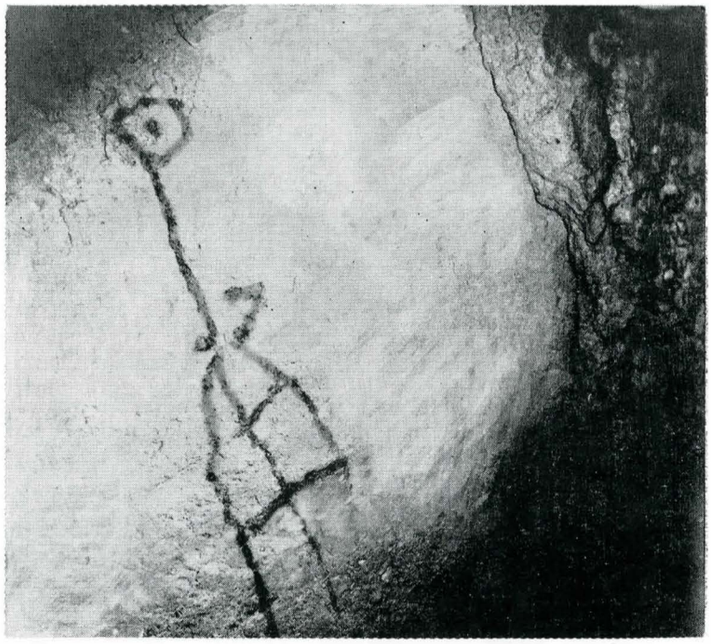

Fig. 9. — Reprezentare umană din sectorul III al peșterii.

bineînțeles introducerea monumentului în circuitul științific și muzeistic.

Pînă la recartarea care va trebui făcută în scopul luării unor măsuri de protejare și consolidare a unor pereți și mai ales tavane și eventual de dare în exploatare turistică a unor părți ce nu prezintă pericol de surpare sau rătăcire, ne-am slujit de cartarea efectuată de colectivul condus de Margareta Dumitrescu (fig. 1) pe care am localizat o parte din desene. Am identificat o serie de ziduri interioare de susținere sau consolidare și am recoltat materiale ceramice.

După cum am arătat mai sus este vorba de o peșteră naturală care a fost amenajată prin excavare spre a fi locuită. Lucrările au fost făcute după un plan studiat prin săparea galeriilor principale ale peșterii folosindu-se la maximum și galeriile și cotloanele întortocheate ale peșterii pe care apele într-un proces lent de eroziune le-au realizat în calcarul albicios friabil, alternînd cu cel lumașetic și intercalații lenticulare de argilă bentonitică verzuie. Depozitul calcaros de aici numără XII straturi relativ subțiri [11] (fig. 2). Datorită durității mici a rocii care permite o ușoară săpare sau cioplire cu barda sau cu mijloace puțin pretențioase, lucrările s-au putut desfășura în condiții

[10] Autorii au recoltat și materiale ceramice din interiorul galeriilor pe care le-au prezentat lui I. Nestor, care le-a datat în epoca romană.
[11] Idem p. 26—37.

https://biblioteca-digitala.ro

bune. Lucrări am putut observa pe întreg traseul pînă acum cunoscut al peșterii. Cele mai avansate însă sînt cele din sectorul I. În sectorul III se simte cel mai puțin intervenția omului.

Pentru evacuarea materialului provenit din săparea încăperilor și aerisire se pare că au existat mai multe guri (deschideri). Acum se află deschisă numai una, celelalte s-au obturat, dar existența lor se observă atît în interior cît și în exterior. Una din acestea este observabilă și acum în imediata apropiere de intrarea actuală, la vest de aceasta, la capătul galeriei 2 (cartarea M. Dumitrescu). Alte trei deschideri au fost semnalate de către C. N. Ionescu la capetele galeriei M, după propria sa cartare, sau galeriei 8 a, b, c, după Margareta Dumitrescu. Deschiderea „a" comunică cu peștera printr-o mică încăpere superioară. Aceste deschideri în interior prezintă pante ascendente acoperite cu material derocat și pămînt prin care pătrund rădăcini de plante din exterior sau ganguri de animale. Margareta Dumitrescu a făcut observația că la capătul galeriei 13 și fundul sălii 17 au putut exista alte două. Credem că în afară de acestea a existat o deschidere la capătul galeriei 22. Aici se observă rădăcini ce pătrund din afară și pămînt. În exterior aceste deschideri sînt confirmate de aglomerări de pămînt și material excavat din peșteră și dispus pe pantele din jurul platoului terasei. Se prezintă sub forma unor mici movile aplatizate de culoare mai deschisă, ușor observabile, atașate structurii stîncoase a terasei, avînd o lățime de cca 50 m și pornind de la fundul văii, din baza terasei. Se observă cca 10. Dar cele mai mari sînt (fig. 22) cele de la intrarea existentă acum și cele de pe panta de nord. Sînt mai puține și mai mici pe partea de est, adică în zona sectoarelor 2, 3. Ele atestă volumul mare de muncă depusă la săparea încăperilor interioare și la transportul materialului derocat. Parte din materialul rezultat din săparea încăperilor a fost depus în galeriile periferice și în cotloanele galeriilor principale, precum și în anumite părți ale peșterii unde se aflau mari denivelări, spre a le umple și a ușura trecerea prin ele. În unele galerii, chiar principale, se află pe pardosea mari cantități de material clastic, provenit din prăbușirile produse după părăsirea lucrărilor.

*

Din punct de vedere istorico-arheologic prezintă interes 1) reprezentările parietale; 2) lucrările de amenajare și construcție; 3) datele de cultură materială.

În legătură cu locuirea peșterii înainte de intervenția omului în modificarea galeriilor naturale precizăm că problema se poate pune numai pentru acele porțiuni în care mîna omului nu a intervenit. În sectorul 1 asemenea locuri sînt puține, deoarece în multe din galeriile neafectate de săpare sau cioplirea încăperilor s-a depus material.

1) **Reprezentările parietale**. Pot fi împărțite în figuri de oameni și animale, păsări, motive cruciforme, solare și de scriere cu caractere slavone, semne de orientare etc. incizii al căror caracter necesită un studiu mai îndelungat. Din categoria desenelor parietale, în primul rînd este vorba de cele două figuri de călăreți cu mîinile pe frîu și cu picioarele atîrnînd, întorși cu fața. Calul este redat alergînd (fig. 3—4). Interesante sînt figurile de animale între care unul cu coarnele lăsate pe spate, în poziția stînd ce se aseamănă cu un elan (fig. 5). Acestuia i se adaugă alte două figuri, una care pare a reprezenta un cerb stînd în picioare, întors cu fața și o figură care după silueta corpului pare a fi tot un cerb, (fig. 23). Peste capul acestuia se suprapune o figură ce pare mai nouă în formă de cerc, care amintește de figura unui om (fig. 6). O altă figură redă un animal cu două picioare a cărui siluetă se aseamănă cu cea a unui castor (fig. 7). Mai deosebită este o figură umană redată în picioare, cu capul figurat de un pătrat umplut cu puncte, corpul de un cerc, de asemenea umplut cu puncte, iar picioarele ușor curbate; și acest personaj este văzut din față (fig. 8). În aceeași manieră este redată o figură cu capul în formă de cerc, fără puncte, iar mijlocul dintr-un cerc mare, umplut cu puncte. Gîtul și picioarele sînt alcătuite din linii, brațele prin linii drepte care se termină în cîte o pată de culoare negricioasă, lăsînd im-

Fig. 11. — Însemnare cu caractere slavone din sectorul I.
Fig. 10. — Motivul solar din sectorul II.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12. — Însemnare cu caractere slavone din galeria cu călăreți.
Fig. 13. — Însemnare cu caractere slavone și semne de genul celor de pe răbojuri.

Fig. 14. — Ziduri din interiorul sectorului I.

presia că are ceva în mînă. Dimensiunea cercului imaginînd corpul este disproporționat de mare în raport cu capul și restul figurii. Pare un detaliu de îmbrăcăminte feminină sau o femeie gravidă. Tot în această categorie intră o figură al cărei cap este alcătuit dintr-un motiv solar pe care sînt schițați ochii și gura, iar trunchiul, fără brațe, sugerat de două linii coborîtoare.

De remarcat este și pasărea cu ciocul mare și aripile ridicate, fără a fi desfășurate, cu coada înaltă și ghiare de galinaceu. Aici se mai află și alte desene care nu pot fi citite, deoarece peste ele se suprapun semnăturile recente cu caracter distructiv. Toate aceste reprezentări se găsesc pe tavanul unuia din cotloanele galeriei 22,neamenajată, din dreapta intrării. O figură umană cu capul în formă de cerc, fără puncte, pieptul abia schițat și mijlocul dintr-un cerc cu puncte, care are brațele și picioarele redate prin linii, se află pe tavan în galeria de trecere nr. 24, pe o porțiune unde mîna omului nu a intervenit. Și aici se află și alte desene care din cauza numărului mare de însemnări și mîzgălituri recente nu pot fi citite. O altă reprezentare umană din sectorul III, în galeria 46, este deosebită ca manieră de redare față de celelalte. Capul este figurat printr-un cerc mic care se articulează printr-un gît lung, dintr-o singură linie, de corp. Corpul este realizat din două părți, piept și mijloc, prin două elemente geometrice în formă de clopot, care se suprapun ; cel de deasupra mai mic, iar cel din jos mai mare. La baza celui inferior se schițează, prin două elemente de unghi drept, dispuse invers, brațele. Pe mijlocul clopotului de jos se află un element cruciform ce pare a sugera că personajul este îmbrăcat într-o rochie lungă. Figura feței este marcată doar de un punct (fig. 9).

Alte motive întîlnite sînt cele solare, cum este cazul unuia din sectorul II, galeria 29 (fig. 10), și nenumăratele elemente cruciforme sau cruci bizantine întîlnite în toate galeriile.

Însemnări cu caractere slavone se găsesc în toată peștera, unele părînd mai vechi, iar altele mai noi (fig. 11,12).

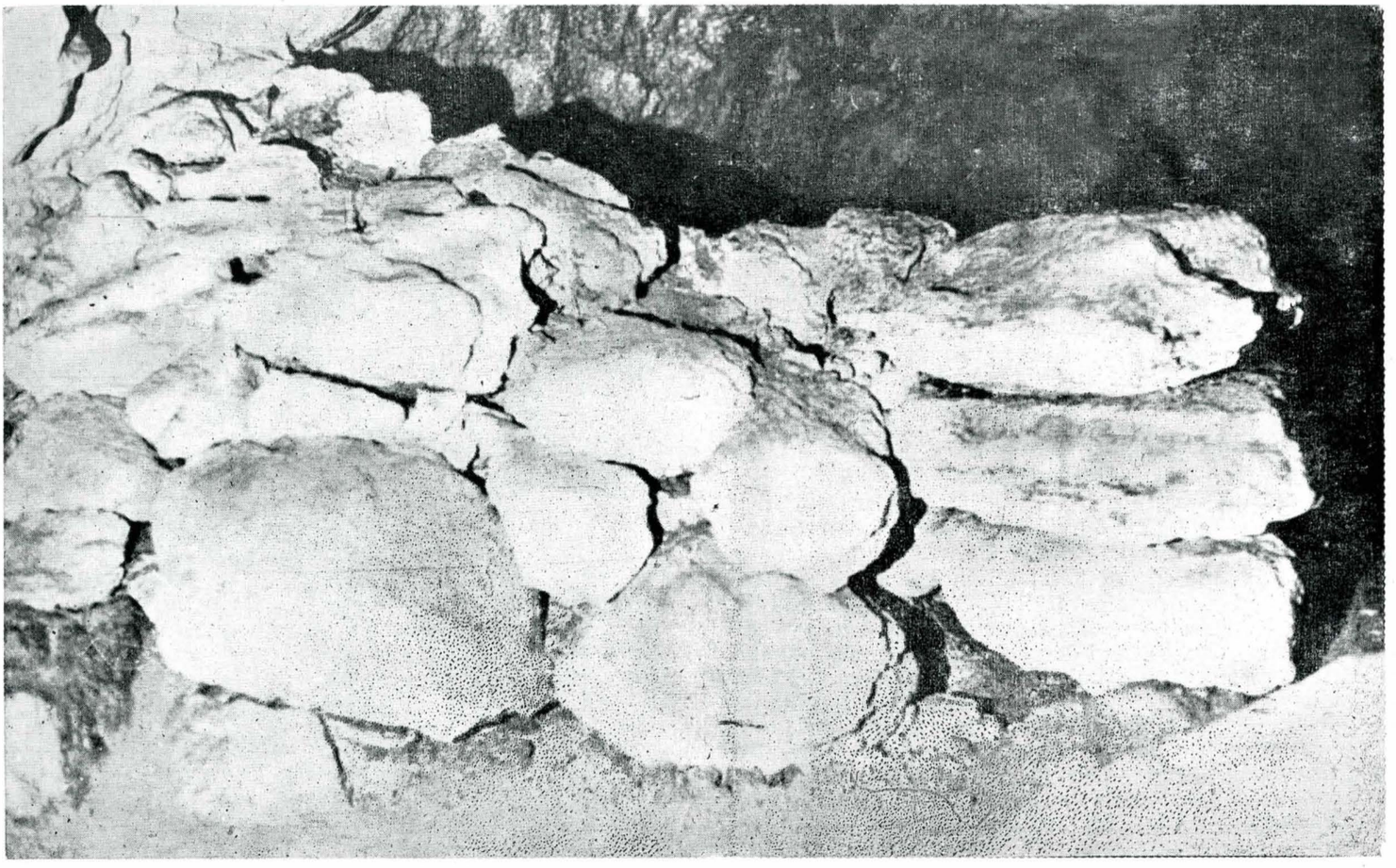

https://biblioteca-digitala.ro

15

18

16

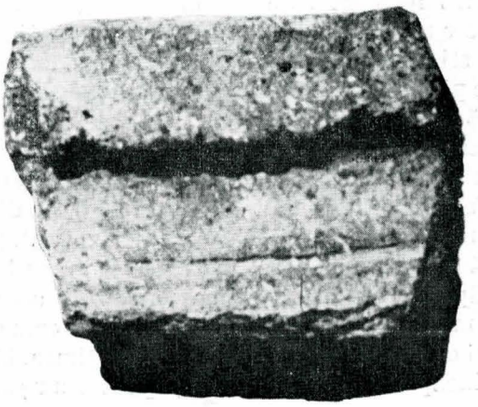

19

Fig. 15.—16—17. — Fragmente ceramice de epocă romană.
Fig. 18 — 19 Fragmente ceramice de sec. X—XI.

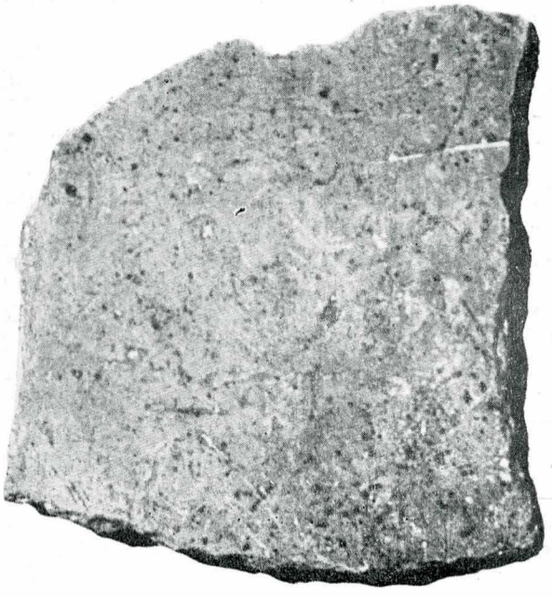

17

Datorită numărului lor mare nu am reuşit să le localizăm pe toate spre a ne putea referi în mod special la ele. Studiul lor va trebui făcut de către un specialist. Menţionăm doar că cele mai numeroase sînt în sectoarele I şi III.

Inciziile constituie o categorie de manifestări, dificilă de discutat, deoarece conturul lor s-a alterat din cauza procesului natural de degradare a rocii şi din cauza suprapunerilor cu scrijileturile recente sau a poluării cu vopsea neagră provenită din scrieri recente.

Între acestea, categoria primă care intră în discuţie este aceea prezentată de un bloc de piatră aflat în galeria nr. 1, la aproximativ 35 m de intrare, pe care la prima noastră explorare am observat, fiind acoperit cu un strat gros de praf, 3 figuri umane. Este foarte posibil ca aceste figuri să nu fi fost observabile pînă la deblocarea peşterii de către militari, cînd probabil blocul a fost întors pe partea cu figurile şi de aceea nu a fost semnalat de către C. N. Ionescu şi O. Tafrali. În legătură cu acestea poate fi pusă, cum fac unii bătrîni din comună, denumirea de Peştera de la Icoane. Aceste figuri sînt incizate larg şi profund în conturul unui cerc pe care se disting clar nasul,

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23 — Figură reprezentînd un cerb.

Fig. 24 — Zidul din galeria 48 a sectorul III

ochii, gura şi fruntea în genul basoreliefurilor. Un vizitator al peşterii a distrus aceste figuri cu barda.

Alte semne incizate au formă de cruce sau linii asemănătoare arabescurilor, care, în limbajul însemnărilor rupestre, a fost interpretat ca o reprezentare a labirintului.

2) **Lucrările de amenajare şi construcţii.** Din această categorie fac parte lucrările de excavare, consolidare şi evacuare.

După cum am arătat, sectorul I a suferit cele mai mari lucrări care acoperă două treimi din suprafaţa sectorului. În sectoarele II—III, ele ocupă 10—15% din suprafaţă.

În sectorul I, cea mai mare parte din suprafaţa săpată o reprezintă încăperile de formă rectangulară, de tipul unor camere mici sau a sălilor, cu stîlpi de susţinere a bolţilor, din stînca cioplită sau zidiţi, unde a fost cazul din blocuri de piatră dar fără legătură de mortar. Între acestea se numără şi cele două încăperi : camerele cu altare denumite astfel de către C. N. Ionescu [12] şi O. Tafrali [13]. Ele se află în galeriile 9 şi 10, au tavanul şi pereţii drepţi, ca de altfel toate încăperile. Sînt mai mici ca dimensiuni (late de 3 m, lungi de 6 m şi înalte de aprox. 2 m). În fundul lor se află o masă de piatră, păstrată din roca în care s-a săpat încăperea (fig. 20). Cea din galeria nr. 9 are pe partea de sud a mesei loc de acces pînă în fundul camerei. Lăţimea mesei este de 80—90 cm, la fel şi înălţimea. Pe laturile lungi ale încăperii se află cîte o nişă pentru a aşeza opaiţul de iluminat. Pereţii, dar mai ales tavanul sînt înegriţi de fum, ceea ce poate fi un argument în favoarea utilizării încăperii în scopuri religioase. O altă parte importantă a suprafeţei sectorului este reprezentată de culoare (fig. 21), aici, ca dealtfel şi în încăperi, se află mici firide pentru aşezat opaiţele de iluminat. Înălţimea culoarelor şi a camerelor variază mult. Sînt culoare lungi sau încăperi mari care au înălţimi de numai 0,30—0,60 m, fiind greu de imaginat cum se circula prin ele ; şi dacă nu s-ar observa pe pereţii lor urmele instrumentelor cu care au fost săpate s-ar putea crede că nu au fost făcute de oameni. Alteori, au înălţimea de 2,80 m. Lăţimea iarăşi variază cu aproximaţie între 3 şi 7 m. Unele galerii au fost înfundate cu materialul rezultat din săparea încăperilor. În sectoarele II, III nu sînt încăperi finisate, ci numai părţi din culoare.

În încăperile mai largi sau pe culoare, lateral, în toate sectoarele se află stîlpi zidiţi din piatră sau ziduri de protecţie (fig. 14). Nu întotdeauna prezenţa lor justifică funcţionalităţile amintite. Uneori este greu de presupus de ce au fost făcute. Spre exemplu într-un cotlon al galeriei 48 se află două ziduri care nu susţin tavanul, nici nu împart cotlonul în două încăperi (fig. 24). Să fie oare vorba de o construcţie de mormînt ?

Trecerea dintr-un sector într-altul, dar mai ales din sectorul I şi II se face foarte greu, pe brînci, şi este imposibil ca prin aceste trecători, atît de strîmte, să se fi circulat şi mai ales să se fi evacuat materialul provenit din săpare. Trebuie că în planul de lucru şi execuţie să fi fost concepute ca lucrări deosebite cu intrări separate. Căutarea acestor deschideri rămîne o sarcină de viitor.

Pentru sectorul III, Margareta Dumitrescu şi colab. admit o deschidere X în galeria 49 şi deschiderile Y, Z în galeria 52 [14].

3) **Datele de cultură materială.** În sectoarele I şi III, în mai multe puncte, s-au găsit fragmente ceramice romane din secolele III—IV, cele mai multe provenind din vase mari de provizii (fig. 15—17), colectivul de speologi le-a găsit şi în sectorul II[15]. În toate sectoarele, fragmentele ceramice din secolele X — XI sînt ornamentate cu val sau striuri (fig. 18, 19). Roata de piatră, cu diam. de 0,30 m, găsită de colectivul de speologi în galeria 12 din sectorul I, credem că este de fapt o piesă de rîşniţă. În nici un caz nu putea fi utilizată la transportul cu căruciorul al materialului rezultat din săpături [16]. O dovadă de locuire o constituie şi numeroasele oase de animale sălbatice şi domestice descoperite în peşteră, provenite din consum de către populaţie. Numeroase fragmente ceramice din epoca daco-romană se află şi dea supra pe

[12] C. N. Ionescu, *Op. cit.*, p. 478

[13] O. Tafrali, *Les Tumuli de Callatis*, „Arta şi Arheologia", *op. cit.*

Fig. 22 — Vedere a terasei cu aglomerările de pămînt provenite din săparea interiorului peşterii.

[14] M. Dumitrescu, şi colab. *op. cit.*, p. 33.

[15] Idem, p. 33.

[16] Idem, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

platou, iar fragmente ceramice din secolele X—XI, pe terasele din fața peșterii.

Pe baza acestor date se poate emite ipoteza că lucrările de amenajare și construcție a peșterii au putut începe în epoca romană și că în secolele X—XI, peștera a fost din nou locuită. Dat fiind volumul mare de muncă prestat pentru săparea labirintului, credem că el nu putea fi executat decît într-o vreme în care această parte a Dobrogei a cunoscut o organizare politico-administrativă puternică, ce nu putea fi decît în epoca romană. Credem astfel că lucrările de săpare și consolidare au fost executate sub oblăduirea administrației orașului Callatis, utilizîndu-se mîna de lucru, autohtonă, dacică, în curs de romanizare. În stadiul actual al cercetărilor sîntem înclinați a presupune că a servit ca refugiu pentru populația acestei cetăți în vremea primelor invazii barbare, cum credea, dealtfel, și C. N. Ionescu [17].

Problema reprezentărilor rupestre este dificilă din cauza lipsei datelor de comparație. Stilul în care sînt realizate

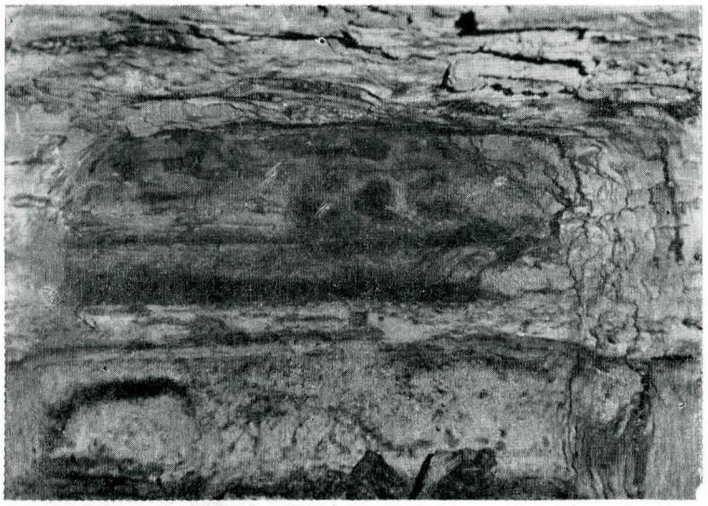

Fig. 20 — Camera cu altar din sectorul I al peșterii.

nu își găsește decît slabe analogii în desenele sau inciziile rupestre din Balcani sau din restul Europei. Astfel, motivul solar se întîlnește tratat oarecum asemănător în peștera Măgura (nord-vestul Bulgariei) [18] și la Pescari, în peștera Gaura Chindiei din zona Porților de Fier (România) [19].

Reprezentarea capului uman în formă de cerc cu raze se află, de asemenea, în peștera Măgura [20], dar și în peștera Pîrcălabul din Oltenia [21], ce au fost datate în epoca metalelor. Figurile de călăreți ca manieră de tratare se apropie de reprezentările cavalerului trac în genere, dar, mai ales de cele de pe ceramica geto-dacă, cum ar fi cea de la Răcătău din Moldova [22], sau Străulești din jurul Bucureștilor [23].

În ceea ce privește maniera de redare a îmbrăcămintii personajelor umane, a părului sau bărbii, prin puncte sau cerculețe, nu o găsim în desenele din Balcani. Se întîlnesc în schimb în arta parietală post-glacială iberică, dar pe un contur mai naturalist și în culoare roșie [24], și deci nu permite o analogie cu reprezentările din peștera Limanu. Mai potrivită ni se pare apropierea de costumele luptătorilor romani de pe monumentul de la Adamclisi [32] sau de pe stelele funerare din Bulgaria [25]. Într-o manieră asemănătoare sînt tratate capul și penajul unei păsări de

[17] C. N. Ionescu, *op. cit.*, p. 478.

[18] Emmanuel Anati, *Măgurata cave*, în „Bolletino dei Centro-Comuno di Studii Preistorici", vol. VI, 1971, p. 102, fig. 66.

[19] V. Boroneanț, *Arta rupestră din Peștera Gaura Chindiei de la Pescari, jud. Caraș-Severin*, „Monumente Istorice și de Artă", 1, 1977, p. 28, fig. 15.

[20] E. Anati, *op. cit.*, p. 98, 99, fig. 59, 60.

[21] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Sur l'Art rupestre de l'Oltenie*, I.P.E.N. 1966—1969. pl. 26.

[22] Materialele ne-au fost arătate de V. Căpitanu care le-a descoperit, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[23] Un vas ceramic, probabil o cupă cu picior, se află expus în expoziția permanentă a Muzeului de istorie a municipiului București.

[24] I. Combier, *L'art rupestre schematique dans le Midi de la France et les Alpes Orientales*, „Etudes Preistoriques", 3, 1972, p. 40,

[25] Dimitri P. Dimitrov, *Portreli Virhu Anticinita nodgorolni, placi oti rimsco vreme*, v. *Severivistocina Makedonia*, în „Izvestia", XIII, 1939, p. 31, fig. 42, p. 45, fig. 64/64.

la Karagui de lîngă Plevna [26] din Bulgaria sau chiar unele trăsături anatomice de pe ceramica daco-getă de la Grădiștea Muncelului [27].

Stilul în care sînt realizate figurile de animale este deosebit de cel ce-l cunoaștem în această parte a Europei, în desenele rupestre, dar, pare a se apropia prin siluetă de acela al animalelor de pe ceramica pictată dacică de la Grădiștea Muncelului [28]. Oricum, reprezentările rupestre nu pot fi mai vechi decît data apariției în această zonă a opaițului cu feștilă cu care se pare că au fost făcute figurile. Morminte săpate în piatră și biserici se află în Bulgaria, la Viza și Midia [29], în România, la Basarabi (Murfatlar) [30], sau chiar mănăstiri, în Bulgaria [31], la Madara, dar se deosebesc de lucrările din peștera de la Limanu. Stilul labirint se întîlnește numai aici. Nota de originalitate este dată și de reprezentările parietale care nu pot fi comparate prin maniera naivă în care sînt redate, cît și prin faptul că nu sînt realizate niciodată în cupluri. Cercetările în curs de desfășurare credem că vor rezolva multe din proble-

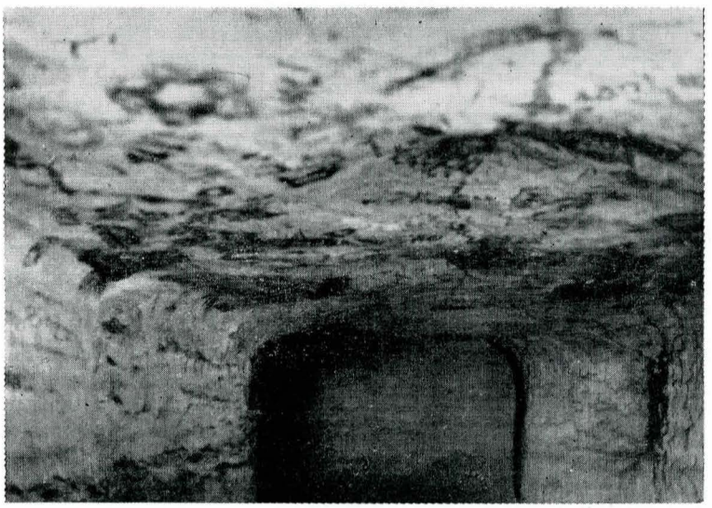

Fig. 21 — Vedere din culoarul care duce la camerele cu altar.

mele puse de noi și cu siguranță vor scoate în evidență altele noi, contribuind la lămurirea celor legate de cunoașterea trecutului istoric al țării noastre, de etnogeneza poporului român. Pînă atunci vor trebui luate măsuri severe de protejare a desenelor de vizitatorii care au produs atît de multe distrugeri monumentului.

[26] V. Micov — *Scalni izobrajenia oti Bilgaria*, „Izvestia" V,1928—29 p. 292, fig. 157.

[27] C. Daicoviciu, *Istoria României*, vol. I, 1960, fig. 61.

[28] Idem, ibidem.

[29] K. H. Scarpil, *Notes sur les antiquites de Strandja Pleanina*, Izvestia", III, 1, 1912, p. 261, 262.

[30] I. Barnea, *Predvoritelnie svedenia, Vremena, ih. Pamiatnikeh* V, *Basarabi*, „Dacia", VI, 1962, p. 293—316.

[31] Tvetana Dremizova-Nelcinova, Svetoslov Nelcinov, *Scalen monastir Krai Madara*, Izvestia", XXIV, 1961, p. 61—87.

[32] Grigore Tocilescu, *Monumentul de la Adamklissi. Traphaeum Traiani*, Wienne, 1895, metopele 1—6, 10—11, 14, 18, 22, 26, 29, 34—36, 40—41.

RÉSUMÉ

La grotte de Limanu ouvre dans une terrasse de la rive droite de la vallé de Mangalia à cinq cents mètres vers l'ouest de la commune du même nom. Elle débouche du côté sud-ouest et sa longueur cartographiée mesure 3200 m. Explorée d'abord par C. N. Ionescu en 1916, ensuite par O. Tafrali en 1937—1938, elle a fait aussi l'objet de onze campagnes d'étude d'une équipe de spéologues (Margareta Dumitrescu, Tr. Orghidan, Jeanne Tanasachi et M. Georgescu), entre 1958—1964.

En 1971, V. Boroneanț procède à une exploration archéologique des lieux afin d'y localiser les éventuels témoignages d'habitat paléolithique. C'est à cette occasion qu'il remarqua sur ses parois une série de dessins, en noir. Quelques années plus, tard, c'est-à-dire en 1977, commence une étude archéologique plus poussée de la grotte. Celle-ci montre que les galeries naturelles ont été modifiées par la main de l'homme, de manière à les transformer en un labyrinthe avec des pièces susceptibiles d'être habitées et des couloirs. Deux des pièces respectives sont dotées au fond de tables d'autel de pierre. Quelques unes des pièces, ainsi que certains couloirs ont leurs murs et plafonds consolidés par une maçonnerie de pierre. Les dessins en noir des plafonds et des murs représentent des cavaliers, des bêtes, des motifs solaires à dater de la période dace ou romaine, des croix byzantines et des inscriptions en caractères vieux-slaves. La poterie récollée au cours de ces recherches est de facture romaine des IIIe — IVe siècles et des Xe — XIe siècles.

https://biblioteca-digitala.ro

TIPURILE DE AȘEZĂRI ȘI LOCUINȚE LATÈNE DIN CÎMPIA MUNTENIEI

MIOARA TURCU

Tipul așezărilor umane a fost determinat și influențat, din cele mai vechi timpuri, de stadiul de dezvoltare al societății în împrejurările istorice date și de factorii naturali existenți.

Parte integrantă a Cîmpiei Române, Cîmpia Munteniei se întinde pe stînga Dunării, între apele Oltului și ale Buzăului, avînd o pătură freatică bogată și o configurație topografică originală, ce se caracterizează prin desfășurarea ei în cîmpii, terase și lunci [1]. Datorită acestui statut geografic prielnic, avantajat de un climat continental temperat, Cîmpia Munteniei a oferit de-a lungul veacurilor posibilitatea de a fi neîntrerupt locuită.

Continuînd obiceiurile înaintașilor, geții s-au stabilit în numeroase locuri ale cîmpiei, alcătuind fie așezări de tip rural, fie centre fortificate și aglomerate în spații restrînse. Indiferent de caracterul așezărilor, ele au fost situate în imediata apropiere a apelor curgătoare, deoarece apele, ca și văile, constituiau drumuri sigure de circulație, iar vecinătatea rîurilor asigura securitatea în cazul incendiilor sau al unor eventuale atacuri.

În raport cu albia apelor, geții și-au fixat așezările de obicei pe terasele joase sau înalte ale rîurilor, pe boturi de dealuri cu grijă alese, în majoritate înconjurate din două sau trei părți de ape.

În categoria așezărilor de epocă Latène nefortificate se înscrie **Cătăluiu-Ostrovel** identificată pe o terasă înaltă a Dunării, foarte aproape de comuna Căscioarele. De asemenea, la circa 10 km nord-vest de orașul Giurgiu și la 2 km de satul Ghizdaru, geții au ocupat o terasă, de sub care izvorăște pîrîul Gurbanului[2].

Așezările deschise și nefortificate artificial — de altfel cele mai numeroase în regiunea de cîmpie — se pare că au fost preferate de către geți. Ca stațiuni de acest tip pot fi menționate cele din apropierea apei Mostiștei: **Mănăstirea** [3] și **Piscul Coconi** [4], iar din vecinătatea Dîmboviței: **Negoiești, Budești punctul Ciocîrla** și altele.

Pe actualul teritoriu al orașului București au fost depistate, atît prin cercetări arheologice mai vechi cît și prin cele recente, o serie de stațiuni deschise, aflate, la fel, în preajma apelor. Caracteristică în acest sens este așezarea de la **Dudești** [5], identificată pe o colină înconjurată de trei părți de vechea albie a Dîmboviței. La **Cățelu Nou,** populația getică a ocupat un spațiu ridicat, de formă triunghiulară, mărginit pe laturile lungi de balta Colentina-Pantelimon [6], în timp ce la **Bragadiru** așezarea este masată pe un promontoriu întins și nu prea înalt, la o distanță de circa 200 m în raport cu vechea albie a rîului Sabar [7].

La **Tînganu** [8], ea era situată pe una dintre terasele înalte ale rîului Dîmbovița, la confluența luncii largi a acestui rîu cu valea Tînganului, fiind totodată apărată de codrii care formau și continuă să alcătuiască și în zilele noastre pădurea Cernica. Pe malul Colentinei, acolo unde rîul face o buclă dînd astfel naștere unui lac, denumit astăzi „lacul Griviței", s-a cercetat de asemenea o locuire getică [9].

În partea de nord a Capitalei a fost descoperită prin anii 1929—1930, o așezare datînd din a doua epocă a fierului, instalată pe o terasă deschisă, ce domină și astăzi locul de confluență al rîului Colentina cu lacul Tei, la punctul denumit **Tei** [10]. Numărul locuirilor de pe boturi de dealuri ori de pe platouri înalte este destul de ridicat; ne-am limitat doar la cîteva exemple. Tipul acesta reprezentativ de așezări se concretizează prin anumite caracteristici: 1) se întind mult pe anumite suprafețe de teren; 2) casele se află la distanțe variabile unele în raport cu celelalte, fără a exista vreun criteriu de distribuire a lor.

Locurile fortificate artificial sînt mai rar întîlnite în Cîmpia Munteniei. Dintre acestea, cea de la **Zimnicea,** cetate întărită de formă trapezoidală, era apărată printr-un șanț adînc creat artificial și un val păstrat pe o mică porțiune, care o înconjurau dinspre nord, est și sud-est; spre est și sud-est șanțul era dublu; spre vest și sud-vest în locul șanțului exista o rîpă naturală (fig.1). Așezarea domina comunicațiile dintre centrul Traciei balcanice, valea Iskerului (Oescus) și pasurile carpatice Turnu Roșu și Bran [11].

Tot în județul Teleorman s-au mai identificat încă alte trei locuiri de același gen: Albești, Orbeasca de Sud și Roșiorii de Vede.

Cetatea de la Albești [12], avînd o fortificație în lungime de 200 m, este apărată printr-un șanț adînc de 2 m, pe marginea lui fiind construit și un val de pămînt ars, cu scopul de a mări rezistența la intemperii. Pe baza materialului existent, cetatea se datează în secolele IV—III î.e.n. (fig. 2).

Locuirea întărită, descoperită cu patru ani în urmă la **Orbeasca de Sud,** a fost plasată pe un promontoriu înalt de 70 m, avînd o suprafață de 2 ha. Prin poziția pe care o prezintă, așezarea era inexpugnabilă, deoarece se afla împrejmuită de o prăpastie adîncă. Cercetările au scos aici la iveală fortificații lungi de 350 m, aflate pe două laturi ale promontoriului, cu șanțuri de apărare și valuri de pămînt [13].

În apropierea rîului Vedea, nu departe de orașul Roșiorii de Vede, în punctul **„La Cetate",** există o altă așezare neexplorată, dar identificată printr-o serie de materiale găsite cu ocazia lucrărilor agricole. În prezent, pot fi observate atît șanțul cît și valul de apărare, care o înconjurau.

[1] Gheorghe Vâlsan, *Cîmpia Română,* extras din *B.S.G.,* XXXIV, 1915, București, p. 31.

[2] D. Berciu, Gh. Rădulescu, G. Mihăilescu și M. Ionescu, în „Materiale" VII, 1960, p. 291—295; Gh. Rădulescu și M. Ionescu, în „S.C.I.V." 1—2, 1955, p. 297.

[3] Gheorghe Ștefan, în „Dacia", II, 1925, p. 385—399.

[4] Radu Vulpe, în „B.C.M.I.", ianuarie-martie, 1924, an XVII, fascicola 39, p. 46—48.

[5] Cercetări arheologice în anii: 1971—1973. Raport de săpături (vezi: „Carpica" VIII, 1976, p. 41—48)

[6] Valeriu Leahu, în „C.A.B.", I, 1963, p. 15.

[7] Mioara Turcu, în „București", VIII, 1971, p. 55 și următoarele.

[8] Idem, în C.A.B." II, 1965, p. 270 și următoarele.

[9] Cercetările începute în anul 1974 au fost continuate și în 1975.

[10] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien,* în 20, Ber R. G. K., 1933, p. 164.

[11] Radu Vulpe, *Așezări getice din Muntenia,* Buc., 1968, p. 21.

[12] Ion Spiru, în „Materiale", V, 1959, p. 704; D. Berciu și Emil Moscalu, în „S.C.I.V.", 4, 1972, p. 633—641.

[13] „Magazin", an. XVI, nr. 747, 29.I.1972.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe malul Ialomiței, pe dealul **Piscului Crăsani** s-a aflat altă așezare getică fortificată. Prin poziția sa, reprezenta o adevărată cetate „naturală", înconjurată din toate părțile de rîpi abrupte și înalte, legată de restul malului numai printr-o fîșie de pămînt — ca o șa îngustă — tăiată de un val și de un șanț artificial [14]. Piscul Crăsani se afla la întretăierea a două drumuri, drumul nord-sud spre Dunăre și cel de pe Valea Ialomiței, care făcea legătura dintre Pontul Euxin stîng și Transilvania (fig. 3).

Așezarea de la **Popești-Novaci**, constituită pe un pinten al terasei Argeșului, a fost împărțită, încă din prima epocă a fierului, în trei segmente inegale, create în scop de apărare, prin săparea a două șanțuri transversale. Tot ca o măsură de precauție s-a înălțat un val consolidat cu turte de vălătuci amestecați cu argilă arsă pe loc. Vechea fortificație hallstattiană a fost refolosită în epoca Latène prin adăugarea unei palisade. Apărarea cetății mai era asigurată și în mod natural, cu ajutorul mlaștinilor ce înconjurau promontoriul [15] (fig. 4).

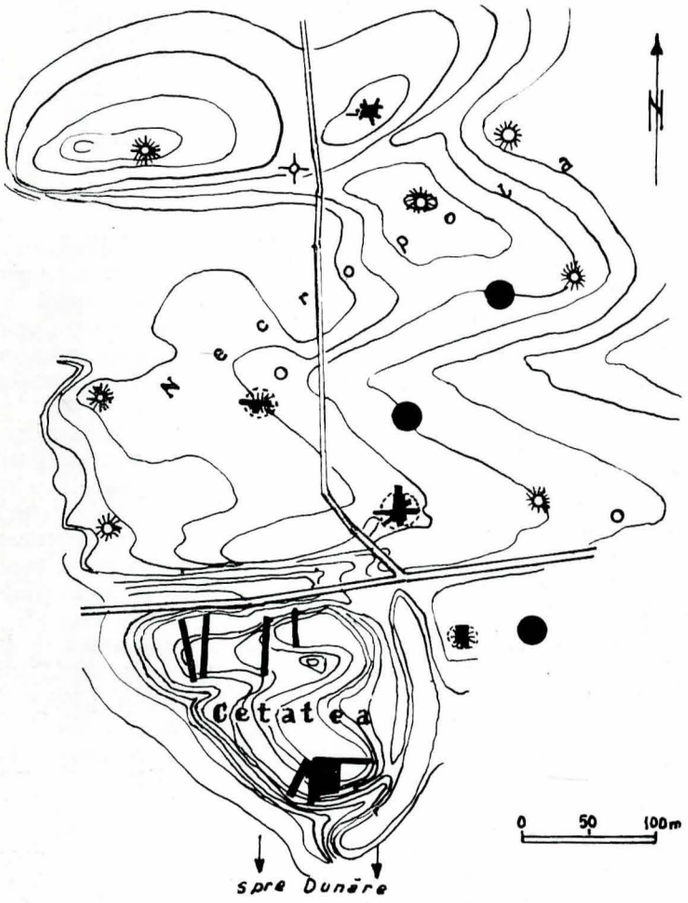

Fig. 1. Zimnicea, Planul cetății.

O locuire getică apărată tot printr-un șanț, creat de mîna omului, există la **Radovanu** (fig. 5).

În București, la Radu Vodă, pe o colină—reprezentînd astăzi un martor desprins din cuprinsul terasei, prin acțiunea de eroziune a Dîmboviței — a fost cercetată o așezare getică apărată de un șanț artificial [16], ulterior distrus de o locuire feudală din secolul al XVII-lea.

Insula Snagov, apărată de codrii și înconjurată de ape adînci, era menită să fie, prin situația-i geografică și strategică, un loc prielnic pentru așezări omenești ce au aparținut epocilor : bronzului, Latène și feudală [17].

O analiză, fie și sumară, asupra tipurilor de așezări din Cîmpia Munteniei duce la următoarea clasificare :

1. Așezări aflate *în apropierea diferitelor cursuri de ape, pe terase sau platouri nefortificate artificial* (Bucureștii Noi, Cățelu Nou, Bragadiru). De altfel, cele mai multe

[14] Ion Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924, p. 19—20.

[15] Radu Vulpe, în „Materiale", V, 1959, p. 339—340.

[16] Vlad Zirra, în *București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, București, 1954, p. 135—136 ; Ion Ionașcu și Vlad Zirra, în *Bucureștii de odinioară*, 1959, p. 53.

[17] Dinu V. Rosetti, „în P.M.M.B.", 2, 1935, p. 5 și următoarele.

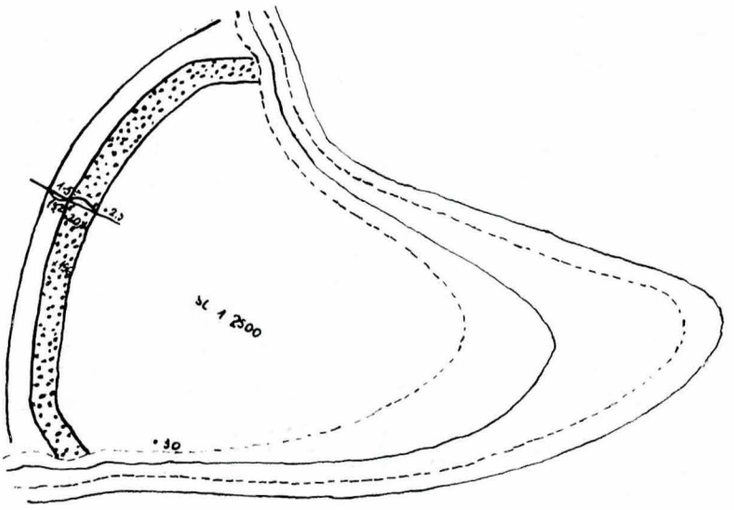

Fig. 2. Albești, Planul cetății (După D. Berciu și Em. Moscalu, în „SCIV", 4, 1972, p. 634).

așezări, din spațiul geografic la care ne referim, fac parte din această categorie de locuiri.

2. Așezări situate *pe platouri special amenajate, prevăzute cu șanț de apărare* (Radu Vodă și Radovanu).

3. Așezări create *pe promontorii sau dealuri apărate prin șanțuri și palisade* (Popești-Novaci).

4. Așezări *fortificate printr-un șanț și val de pămînt* (Albești, Orbeasca de Sud, Piscul-Crăsani și Zimnicea).

5. Așezări fixate *pe insulă și apărate din toate părțile de apă* (Snagov).

Majoritatea acestor locuiri au o notă caracteristică : ele reprezentau niște centre mici, economico-culturale, cîteodată chiar militare sau politice. Excepție au făcut numai acele așezări care au jucat rolul de centru al unei uniuni tribale : Piscul-Crăsani, Zimnicea, Popești-Novaci.

De asemenea, nicăieri în Cîmpia Munteniei nu vom găsi, ca în regiunea intracarpatică, așezări cu caracter de cetate — oppida — ce serveau drept centre de apărare și de refugiu, așa cum este cazul Sarmizegetusei. [18]

Datorită expediției lui Sextus Aelius Catus (anul 6 e.n.), au fost strămutați dincolo de Istru 50 000 geți [19]. Romanii nu au transferat întreaga populație fiind vorba, desigur numai de locuitorii valizi, capabili să muncească. Restul populației s-a retras în regiuni deluroase sau poate

[18] Constantin Daicoviciu, în „S.C.I.," Cluj, 1950, I, fascicola 2, p. 113—114.

[19] Radu Vulpe, în „Dacia", N. S., IV, 1960, p. 318.

Fig. 3. Piscul—Crăsani. Așezarea fortificată.

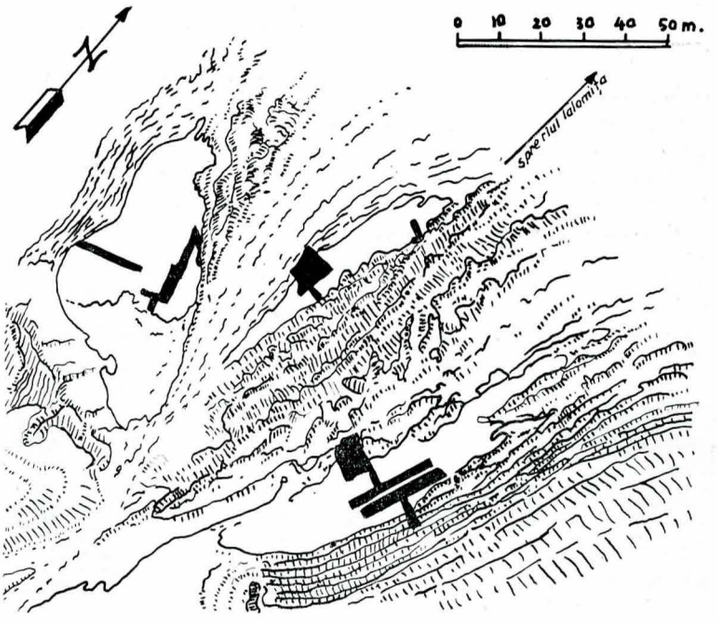

https://biblioteca-digitala.ro

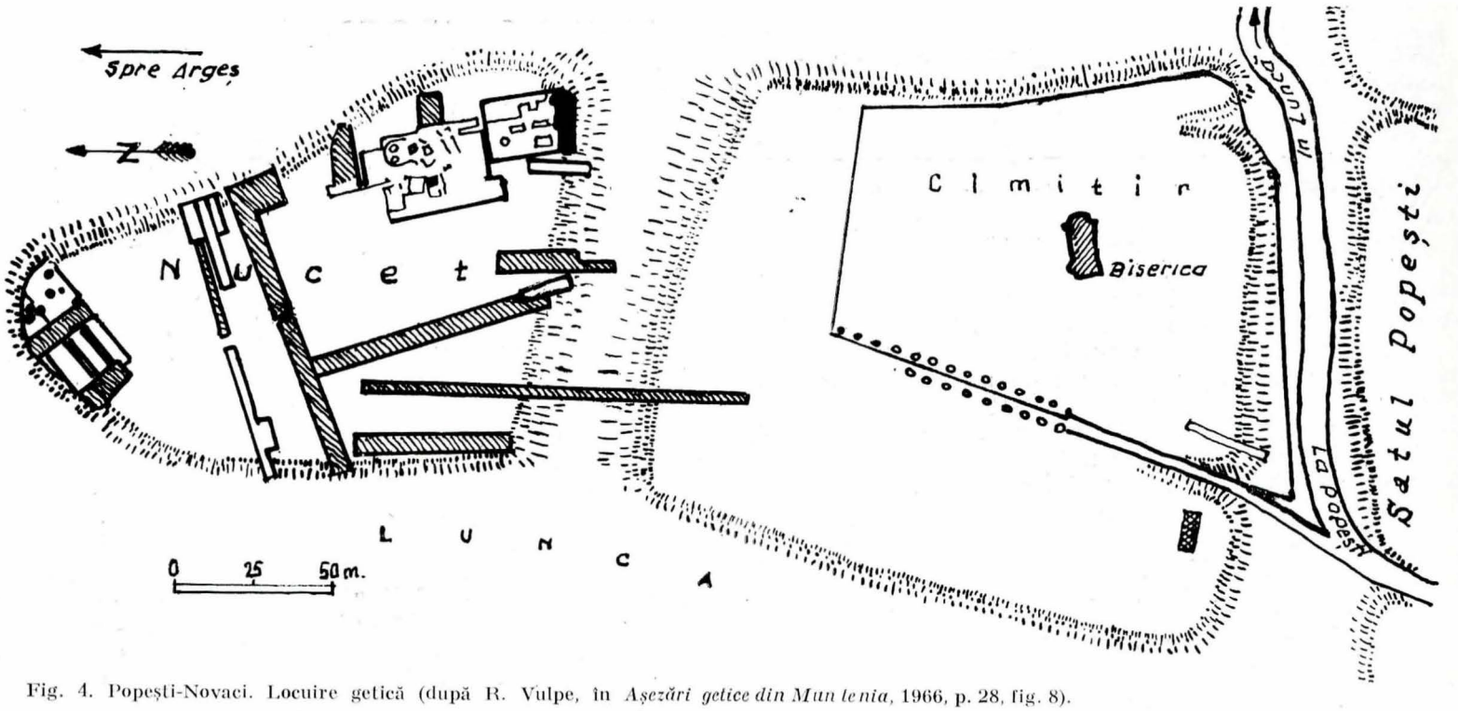

Fig. 4. Popești-Novaci. Locuire getică (după R. Vulpe, în *Așezări getice din Muntenia*, 1966, p. 28, fig. 8).

chiar în crovurile Dunării unde locurile ofereau adăposturi mai sigure.

S-ar putea tot atît de bine ca geții rămași pe loc să-și fi continuat viața în acele așezări, însă într-un mod foarte restrîns [20], constituind mici sălașuri temporare. Urmele materiale ale acestora, încadrîndu-se în secolul I e.n., nu sînt deocamdată cunoscute în regiunea de cîmpie a Munteniei.

* * *

Cu privire la tipurile de locuințe getice, datele sînt destul de sărace și ele au putut fi stabilite, în Cîmpia Munteniei, numai pe baza cercetărilor arheologice. Cert este că geții au folosit ca tipuri de locuințe bordeiul și casa de suprafață.

Bordeiele aveau fie forma rombică neregulată, ovală (la **Malu Roșu**) [21], sau rectangulară, uneori prevăzute cu trepte de coborîre, cum este cazul celor de la **Cățelu Nou** [22], sau contur patrulater cu colțurile rotunjite, cum sînt cele descoperite la **Tînganu** [23], **Popești-Novaci** [24], **Piscul-Crăsani**, **Dudești** și **Bucureștii Noi**. Menționăm în acest cadru, interesanta descoperire de la **Bragadiru**, constînd din suprapunerea parțială a unui bordei de formă ovală de către o locuință de suprafață — patrulateră [25].

Dimensiunile bordeielor ating în general: adîncimea de aproximativ 0,80 — 1 m; lungimea de 3,60 m × 3 m lățime sau lungimea 4,80 m × 3,50 m lățime.

[20] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista, la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 117.

[21] Al Păunescu, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, în „Materiale", VII, 1962, p. 132.

[22] Valeriu Leahu, în „C.A.B." I, 1963, p. 54—57, fig. 36.

[23] Mioara Turcu, în „C.A.B.", II, 1965, p. 270—276; Idem, în „Bucureștii,", VI, 1968, p. 93—95.

[24] Radu Vulpe, în „S.C.I.V.", 1—2, 1955, p. 245.

[25] Mioara Turcu, în „Bucureștii", VIII, 1971, p. 56.

Fig. 5. Așezarea de la Radovanu.

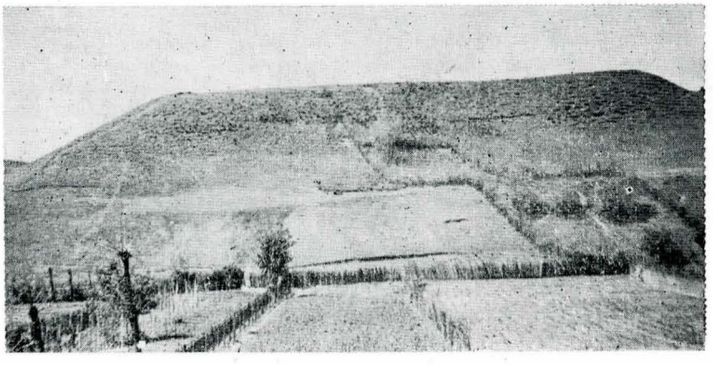

Pămîntul de umplutură aflat în interiorul bordeielor conținea adeseori cenușă, ceea ce ar putea atesta folosirea în construcție a trestiei sau păpurișului. De obicei, în încăperi se aflau vetre. Au fost însă situații cînd nu s-au identificat vetre sau urme de arsură puternică, ceea ce presupune folosirea lor în afara încăperilor, ca de exemplu la **Bucureștii Noi.**

La geții din cîmpia munteană casele de suprafață au alcătuit majoritatea locuințelor. De formă rectangulară sau elipsoidală aceste case erau ridicate, la suprafața solului, pe un schelet de pari groși care susțineau o împletitură deasă de nuiele; peste acest schelet lemnos se așternea un strat gros și dens de lipitură de lut amestecat cu paie. Atît prin cercetările de la **Popești-Novaci** cît și prin cele de la **Bragadiru, Dudești, Bucureștii-Noi** și altele, s-au aflat resturi de chirpici în amestec cu paie ce proveneau de la pereții locuințelor. La **Radovanu** [26], într-o locuință de suprafață, au fost identificate gropile a doi pari care susțineau acoperișul.

Locuințele au fost, se pare, învelite cu trestie ori cu paie. Totuși atît la **Radovanu**, cît și la **Popești-Novaci** mai ales în sectorul „Chi", s-au găsit mari cantități de țigle din lut de factură locală — imitate după cele grecești — cuie și scoabe din fier, cu care se prindeau grinzile ce aveau rolul de a susține scheletul lemnos al locuințelor. Ușile se închideau cu zăvoare asigurate cu chei din fier și bronz, iar podelele erau realizate din lut bătătorit.

Cu mici excepții, aproape toate încăperile erau prevăzute în colțul de nord-est sau est, cu o vatră deschisă aproape rotundă (cu diametrul de 0,50 m — 1 m) ori pătrată (cu laturile pînă la 1,20 m lungime). Vetrele așezate direct pe pămînt se făceau dintr-un strat de lut bătătorit, care în urma arderii căpăta duritate mare și o culoare roșiatică albicioasă. Aceste vetre serveau pentru prepararea hranei iar în anumite situații s-au găsit chiar și cuptoare. Dimensiunile locuințelor de suprafață sînt variabile. Astfel, la **Mănăstirea** [27] și **Piscul—Crăsani**, au fost cuprinse între: 2,80 m × 2 m; 3 m × 2 m, pe cînd la **Bragadiru** și **Popești-Novaci**, s-au găsit și locuințe cu o suprafață mai mare: 5,60 m × 4, 20 m.

În construcția caselor se observă o tehnică primitivă, materia primă folosită este compusă din lemn și lut, în

[26] Done Șerbănescu și George Trohani, *Aspecte ale culturii geto-dacice în lumina ultimelor săpături arheologice efectuate în județul Ilfov*, comunicare susținută la sesiunea științifică de comunicări a Muzeului de istorie al R.S.R., decembrie, 1973.

[27] Gheorghe Ștefan, în „Dacia", II, 1925, p. 387.

https://biblioteca-digitala.ro

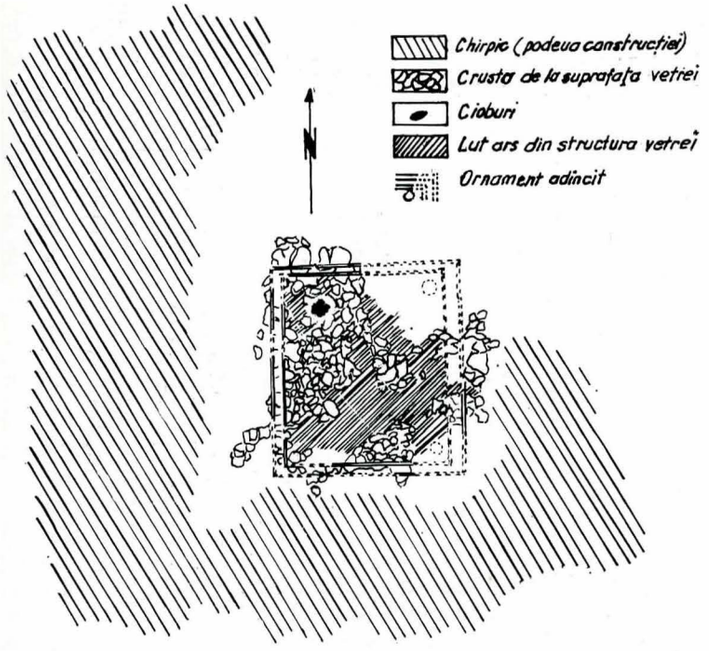

Fig. 6. Mihai Vodă. Vatră decorată.

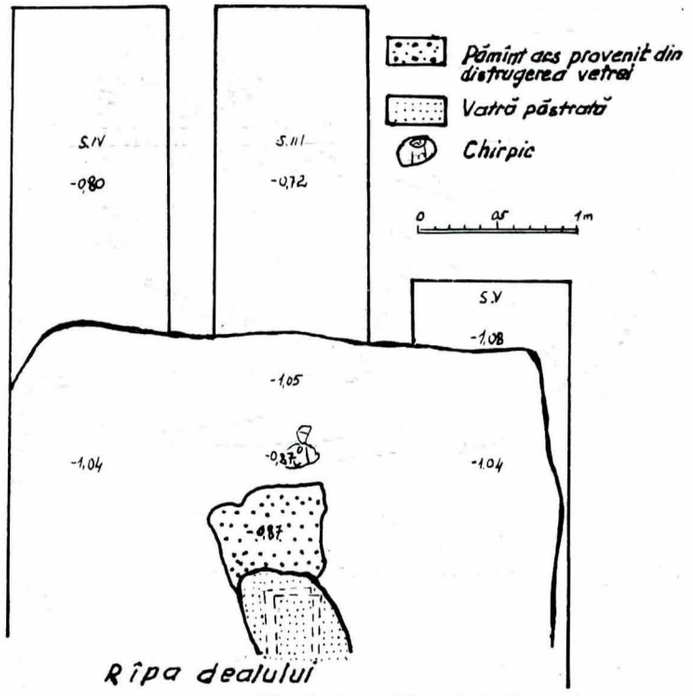

Fig. 7. Popești-Leordeni. Vatră decorată.

amestec cu paie, piatra nefiind utilizată, ea lipsind în toată Cîmpia Română.

Din cele arătate, se desprinde concluzia folosirii de către geți, în mod concomitent, a bordeielor și a locuințelor de suprafață, fără a se putea face o delimitare în timp între aceste două tipuri de case.

De la tipurile de locuințe — descrise — caracteristice regiunii de șes, face totuși excepție un complex [28] aflat la **Popești-Novaci** (sec. II î.e.n.) la adîncimea de 1,10 m. În acest complex, printre altele, se găsea un grup de construcții cu destinație practică: o bucătărie de 7 m × 6 m, prevăzută cu un cuptor rotund, mare, cu diametrul de 1,85 m.Ea corespundea cu alte camere: locuințe și depozite de provizii ori de unelte, dintre care deosebit de interesantă este o cămară de circa 5 m × 5 m, unde, în preajma unei vetre, s-au păstrat „in situ" cinci chiupuri — pithoi — pentru provizii de grîne. În același complex se încadra și o construcție absidată.

Tot în așezarea getică de la **Popești—Novaci** au mai fost întîlnite vetre ornamentale alcătuite din chenare liniare simple, din diagonale încrucișate și din cercuri [29]. Vetre similare s-au constatat și în alte puncte din aria culturii getice, de pildă în București, la **Mihai Vodă** [30] (fig. 6) și **Popești-Leordeni** [31] (fig. 7). Ambele vetre sînt decorate prin cîte două patrulatere incizate.

Așezările getice aveau pe lîngă locuințe și gropi menajere circulare, tronconice, ca de exemplu la **Mihai Vodă** și **Popești-Novaci**, în formă de clopot la **Tînganu** sau a unui fund de sac la **Cățelu Nou, Tînganu, Popești-Novaci,** toate — însă — folosite în scopul păstrării recoltelor.

Pentru o cît mai bună conservare a cerealelor, adeseori pereții gropilor erau arși. Cîteodată, după ce se umpleau cu cereale, gropile erau astupate cu cenușă și resturi de vatră [32].

La **Popești-Novaci** pe suprafața unde s-au aflat șase vetre suprapuse — fiind probabil un loc de cult — sub ultima dintre ele s-a descoperit o groapă conținînd un depozit ritual, cu diverse vase întregi și fragmentare, specifice celei de-a doua epoci a fierului, precum și două părți ale unei rîșnițe rotative din piatră de tip vulcanic, un vîrf de săgeată, fragmente de verigi din bronz, o lamă de cuțit din fier, un ac din același material, o piramidă de lut, cîteva boabe de grîu carbonizate, precum și oase de pește și de mamifere domestice [33].

La **Malu Roșu** lîngă Giurgiu dintr-o groapă ovală descoperită la adîncimea de 3,30 m, s-au cules multe fragmente de chirpic, pămînt ars cu lipitură pe una dintre suprafețele sale, provenite probabil de la vetre, maxilare și molari de oaie, porc, cal, precum și valve de scoici. De asemenea, ceramica este foarte bogată și variată. Dar ceea ce atrage atenția, în mod deosebit, este o scobitură laterală, realizată în groapă, avînd o lungime de 0,36 m. În această scobitură s-a găsit o cățuie. Toate aceste elemente dau posibilitatea considerării gropii ca fiind realizată într-un scop ritual [34].

* * *

Spre deosebire de casele din regiunea Transilvaniei și mai ales a Munților Orăștiei — unde se întîlnesc deseori de mari proporții, patrulatere [35], ovale sau poligonale, clădite cu multă iscusință, din lemn cu temelii de piatră —, cele din Cîmpia Munteniei, reprezentau simple locuințe de suprafață sau bordeie, iar materialul folosit în construcție era în mod constant pămîntul lipit pe împletitură de lemn. Vetrele și cuptoarele ridicate de asemenea primitiv — cu mici excepții — au servit geților pentru trebuințe gospodărești.

[28] Radu Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, Ed. Meridiane, 1966, p. 33.
[29] Idem, în „Materiale", VI, 1959, p. 313, fig. 7.
[30] Sebastian Morintz și Dinu V. Rosetti, în *Bucureștii de odinioară*, 1959, p. 29.
[31] Mioara Turcu, în „București", VIII, 1971, p. 89.
[32] Radu Vulpe, în „Materiale", III, 1957, p. 231; idem, în „S.C.I.V.", 1—2, 1955, p. 245.
[33] Radu Vulpe, în „Materiale", III, 1957, p. 231.
[34] Al. Păunescu, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, *Op. cit.*, p. 134.
[35] Constantin Daicoviciu și colaboratorii, în „S.C.I. V.", III, 1952, p. 306.

RESUMÉ

L'analyse des types d'habitats de la plaine Valaque permet la classification suivante :

1. Habitats situés près de différents cours d'eau, emplacés sur des terrasses ou des plateaux, sans fortifications artificielles. Ce sont les plus nombreux.

2. Habitats situés sur des plateaux spécialement aménagés, munis de fossés de défense (tranchées; douves). (Zimnicea, Radu-Vodă et Radovanu).

3. Habitats élevés sur des promontoires ou des collines, protegés par des tranchées et des palissades (Popești-Novaci).

4 Habitats fortifiés par une tranchée et un repli de terrain fortifié (Albești, Orbeasca de Sus et Piscul Crăsani).

5. Habitats situés sur une île et protégés par l'eau de tous côtes (Snagov).

Ces habitats représentaient des petits centres économiques et culturells, parfois militaires ou politiques, Exception faisaient seulement les habitats ayant le rôle de centre d'une union tribale (Piscul) Crăsani, Zimnicea, Popești-Novaci).

Les Gètes ont utilisé comme types de logement : les huttes (rhomboidal-irréguliér, ovale ou quadrilatère avec les coins arrondis) et les maisons (quadrilatère ou ellipsoïdale). La plupart des pièces élaient pourvues d'un âtre menager (rond ou carré), à l'exception des âtres ornés (Popești-Novaci, Popești-Leordeni, Mihai Vodă).

Les Gètes ont utilisés en même temps les huttes et les maisons.

A ces types de logements font exception un complexe à déstination pratique et un bâtiment avec abside, découverts à Popești-Novaci.

https://biblioteca-digitala.ro

IDENTIFICAREA AEROFOTOGRAFICĂ A ORAȘULUI MEDIEVAL ESTER, JUDEȚUL CONSTANȚA

Ing. MIHAI RADA, ing. NICOLAE COCHINĂ

În interiorul Dobrogei, spre părțile de nord ale acestei provincii, a existat, în timpul stăpînirii otomane, un oraș despre care în prezent se cunosc, în general, foarte puține lucruri. Importanța, ca și evoluția acestei așezări umane, cu o dăinuire de mai multe secole, se deduc dintr-o serie de documente și mărturii — puține ce-i drept — iar reconstituirea trecutului ei nu poate fi decît utilă pentru o perioadă din istoria Dobrogei în care se mențin încă o serie de goluri [1].

Atestat pentru prima oară în 1538 cu prilejul expediției sultanului Soliman Magnificul împotriva lui Petru Rareș [2], descris și apreciat ca un oraș important locuit de creștini, de către celebrul călător turc Evlia Celebi în urma vizitelor sale din 1652 și 1657 [3], străvechiul oraș doborogean Ester decade treptat, astfel încît, în 1766, solul polonez Toma Alexandrovici, întorcîndu-se de la Constantinopol, afirma că a poposit „la Ister", oraș grecesc (creștin-ortodox) în ruine între stînci [4].

Distrus complet probabil în urma războiului ruso-turc din 1828—1829, apoi vegetația acoperindu-l cu vălul uitării, orașul Ester își dezvăluie astăzi urmele prin intermediul fotografiei aeriene.

[1] Tudor Mateescu, *Un oraș dobrogean dispărut, Ester*, „Pontice", nr. II, 1969, p. 413—426 Acest articol a fost publicat sub titlul, *Pe urmele unui oraș dispărut, Ester*. în revista „Magazin istoric", nr. 10 din 1972.

[2] Idem, p. 413.

[3] Idem, p. 414—419

[4] Idem, p. 420

Planul restituit a fost întocmit de către : Cioroianu Ion, Zegheru Mioara, Popa Elena și Bratu Ioana.

Fig. 1. Localizarea orașului Ester propusă de Tudor Mateescu, 1969.

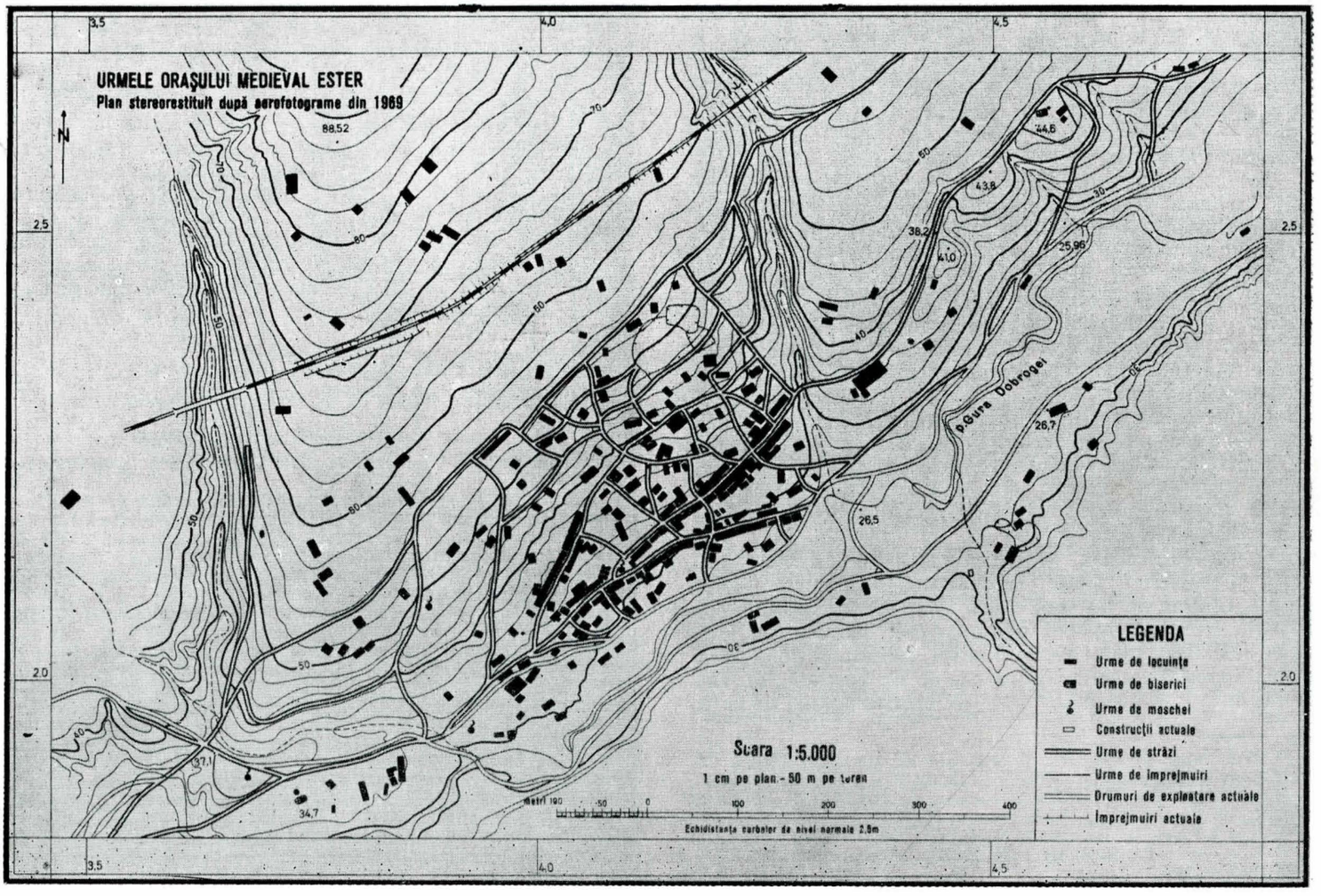

https://biblioteca-digitala.ro

Luînd articolul citat drept un apel la cei ce au posibilitatea descoperirii urmelor acestui oraș, am căutat în arhivele Institutului de geodezie, fotogrammetrie, cartografie și organizarea teritoriului material fotografic și cartografic din această zonă și am constatat că în anul 1969 s-a executat de către institutul nostru o aerofotografiere în scopul întocmirii de planuri topografice la scara 1: 5000 necesare agriculturii. Zborul aerofotogrammetric s-a executat la scara aproximativ 1 :10.000 cu un avion de tip BN—2, echipat cu o cameră fotoaeriană Wild RC 8, cu distanța focală 151,84 mm și formatul fotogramelor 23 × 23 cm.

Harta la scara 1 :25.000 a zonei respective, realizată în anul 1928 și reambulată în anul 1953, indică ruinele a patru construcții situate între valea Gura Dobrogei și calea ferată Tîrgușor-Cogealac, la cca 1,6 km sud-vest de confluența rîului Casimcea cu Gura Dobrogei și pe care le denumește „ruinele Gura Dobrogei".

De asemenea, aceeași hartă indică „ruinele Ester" la est de localitatea Tîrgușor, în apropierea podului șoselei Mihail Kogălniceanu — Tîrgușor peste valea Ester. Aceste ruine însă (constînd din urmele a două construcții), sînt amplasate pe hartă la cca 3,5 km amonte de primele ruine (Gura Dobrogei) ceea ce nu corespunde cu descrierea din articolul menționat. Trecînd la studierea amănunțită, fotogramă cu fotogramă, a zonei descrise în articol am identificat pe o serie de fotograme dintr-o bandă urmele foarte clare ale unei localități.

După concordanța ce există între descrierea din articol și imaginea fotografică a acestor urme, putem afirma cu certitudine că este vorba de orașul Ester.

Astfel, urmele fostului oraș se găsesc pe valea Gura Dobrogei la cca 2 km înainte de confluența acesteia cu rîul Casimcea, poziție identică și cu ruinele Gura Dobrogei figurate pe harta la scara 1 :25.000. Se găsesc într-adevăr la poalele unui deal ale cărui cote maxime ating 150—160 m

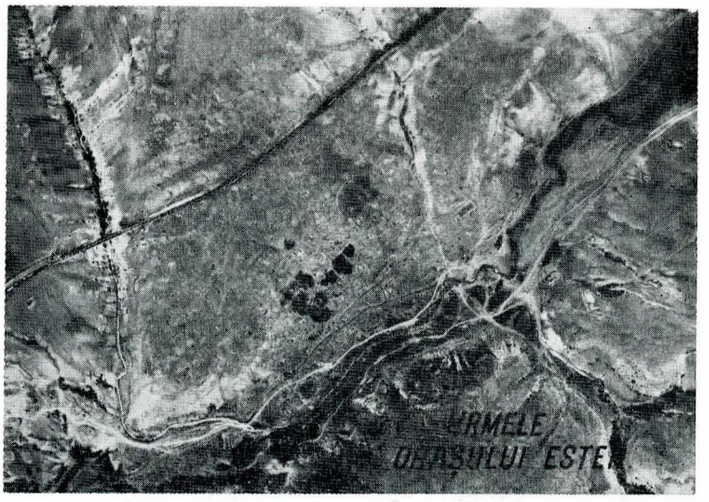

Fig. 2 Zona orașului Ester, fotografie aeriană din 1969.

localitatea fiind situată între cotele 30—60 m. Localitatea avea grădini și vii, spune descrierea ; acum toată zona este acoperită de pășune și fineață, însă foarte probabil ca, cu cîteva sute de ani în urmă aceste dealuri, cu expunere sudică, să fi fost plantate cu vii și livezi.

Imaginea fotografică a zonei redă cu multă plasticitate urmele rețelei de străzi, construcțiile, care parcă vin să ateste caracterul urban al acestei așezări (fig. 2, 3).

Trecerea anilor, intemperiile, praful și nisipul purtate de vînturi, distrugerile războaielor și altele au spulberat de la suprafața solului urmele vizibile ale acestui oraș. Cu toate acestea, imaginea fotografică a scos la iveală urmele datorită faptului că pe locurile ce corespund

3. Planul ruinelor orașului Ester după fotografiile aeriene.

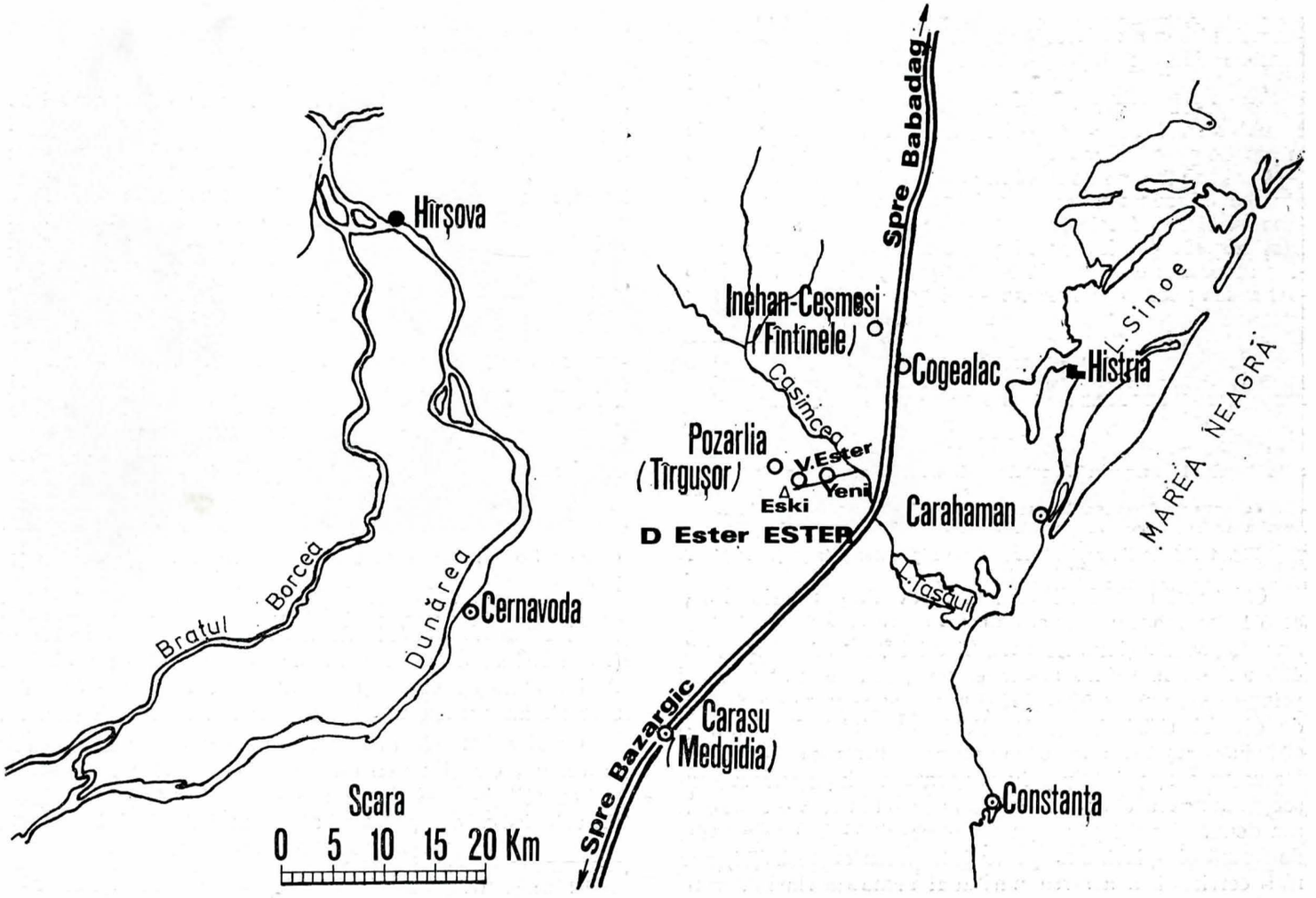

https://biblioteca-digitala.ro

zidurilor construcţiilor sau străzilor, umiditatea şi temperatura solului sînt diferite de tonurile alăturate, ceea ce face ca vegetaţia să aibă nuanţe diferite. Cu ajutorul fotogramelor respective, am întocmit planul restituit la scara 1 :5000 cu curbe de nivel cu echidistanţa de 2,5 m, fig. 4).

Relatările solului polonez Toma Alexandrovici făcute în 1766, cum că oraşul era „în ruine, între stănci", se confirmă prin faptul că întreaga aşezare este mărginită la sud, sub valea Gura Dobrogei, de un versant stîncos, cu o diferenţă de nivel de cca 70—80 m, localitatea însăşi fiind aşezată pe o pantă a cărei diferenţă de nivel este

Fig. 4 Fotografia aeriană a zonei oraşului Ester şi împrejurimi, 1969.

Călătorul turc Evlia Celebi scria despre cele 1 500 case frumoase, hanuri, cîrciumi, despre cele 200 prăvălii, un azil, precum şi numeroasele biserici [5], care după aproape 450 ani de la prima atestare, pe plan, se pot urmări printre care : peste 50 străzi şi numeroase urme de clădiri, de diverse mărimi, aşezate fie în cvartale, de-a lungul străzilor sau răspîndite pe pantele dealurilor (fig. 4). De asemenea, printr-o privire atentă cu lupa sau stereoscopic la aparatele de restituţie la care am realizat planul, am dedus şi existenţa urmelor unor biserici. Unele urme de formă circulară s-ar putea interpreta ca moschei, dar fără certitudine, acestea putînd fi urme de fîntîni.

de cca 30 m, casele situîndu-se printre aceste stînci, pe pante.

Tot pe pîrîul Gura Dobrogei, în vecinătatea confluenţei cu rîul Casimcea, sînt identificate urmele satului Ester (Noul Ester) de asemenea, menţionat în articolul citat. Aici urmele de construcţii sînt mult mai rare (specific sătesc), iar urmele uliţelor nu se mai păstrează (fig. 3).

Considerăm că atît articolul cercetătorului Tudor Mateescu, cît şi materialele fotografice şi planul grafic pot constitui o bază de plecare pentru eventualele săpături arheologice care ar putea scoate la lumină ruinele localităţii.

[5] Idem, p. 418.

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTE DE ARHITECTURĂ CIVILĂ MEDIEVALĂ DIN ORAȘUL PITEȘTI

Arh. MARIA MULȚESCU, arh. ALEXANDRU MULȚESCU

Obișnuiți cu afirmarea dinamică a orașului Pitești în peisajul nou al țării, nu trebuie să uităm că ne aflăm în fața uneia dintre cele mai vechi așezări din Țara Românească, existentă cu mult înainte de atestarea documentară din 1388 [1], născută și dezvoltată la o răscruce de drumuri principale care legau Orientul cu Occidentul.

Continuitatea ascensiunii economice a orașului, care poate fi urmărită cu începere din veacul al XV-lea pînă în zilele noastre, face ca Piteștii să figureze în aproape toate lucrările de istorie privind evoluția economică a Țării Românești. În schimb, arhitectura și caracteristicile urbanistice ale orașului au fost pînă nu demult neglijate, singurul monument de arhitectură medievală din Pitești, menționat în lucrările de sinteză, fiind biserica domnească Sf. Gheorghe, construită în 1656 [2]. În ultimii ani, articolele cercetătorilor Dumitru Udrescu și Ion Cruceană publicate în presa locală, precum și studiul lui Radu Creţeanu [3] au atras atenția asupra unor certe valori arhitecturale. Aceste prime semnalări au fost confirmate de studiul de determinare a valorilor istorice și artistice ale orașului Pitești, inițiat de Direcția patrimoniului cultural național în 1975 — șef de proiect arh. Eugenia Greceanu.

Ne propunem, în cele ce urmează, să prezentăm cîteva monumente de arhitectură civilă medievală din Pitești, anterioare anului 1800; în cele mai multe cazuri este vorba de nuclee alcătuite din pivnițe înalte, boltite, care au fost înglobate în construcții mai tîrzii. Cercetarea va trebui să fie extinsă, în viitor, la nivelele de locuire care, cu toate modificările suferite în timp, permit constatarea executării lor tot din zidărie. Acest fapt dă de gîndit asupra concepției potrivit căreia majoritatea caselor din orașele românești au fost executate, pînă în veacul al XVIII-lea, exclusiv din lemn. Tipul de casă pitești eană, din perioada secolelor XVII—XVIII, regăsit la mai multe exemplare, confirmă existența unei arhitecturi civile urbane realizate în zidărie. Diversitatea proporțiilor și a programului ne permite să afirmăm că aceste case de zid nu erau numai locuințe boierești — ușor de recunoscut prin vastele curți cu acareturi, înconjurate de ziduri —, ci și locuințe de tîrgoveți. Întregirea imaginii construcțiilor conservate fragmentar este ușurată de prezența în zonă a numeroase cule și conace, databile în intervalul secolelor XVI—XVIII, cum sînt cele de la Budeasa, Hîrtiești-Bucșenești, Valea Mare, Golești ș.a.

Tipul de plan și sistemul de boltire ale nucleelor medievale detectate într-o primă cercetare [4] permit delimitarea următoarelor categorii:

I. PIVNIȚA CU TREI ÎNCĂPERI ÎNSCRISE ÎNTR-UN DREPTUNGHI.

Două case din Pitești — dintre care doar una mai există astăzi — aparțin acestui tip și anume, casa din str. 1 Mai nr. 4 (dărîmată în 1975) și casa din str. Mihail Kogălniceanu nr. 16.

Casa din str. 1 Mai nr. 4 se ridica pe cea de-a doua terasă a Argeșului, în centrul unei vaste incinte înconjurate cu ziduri, care ocupa inițial întreaga zonă a intersecției străzilor 1 Mai și Sf. Vineri (fig. 1). Din zidurile de incintă se păstra pînă de curînd doar zidul de nord, înalt de 2,50 m și executat din cărămizi cu dimensiunile 24 × 16 × × 4 cm. Nu se cunoaște cauza dispariției zidului de pe str. 1 Mai (fosta „Uliță boierească"); zidul de est a căzut odată cu prăbușirea malului terasei Argeșului, iar zidul de sud a fost înlăturat cu ocazia parcelării efectuate în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, în porțiunea de incintă dinspre str. Sf. Vineri. Din ansamblul clădirilor gospodărești mai existau, pînă în 1975, doar bucătăria transformată în locuință (str. 1 Mai nr. 6), ghețăria și grajdurile, de asemenea modificate.

Pivnițele înalte ale casei principale (fig. 2), dispuse la un nivel foarte puțin adîncit față de curte, erau alcătuite din trei încăperi: pivnița mare, acoperită cu boltă în leagăn pe două arce-dublouri (fig. 3), gîrliciul boltit în leagăn

Fig. 1 *Intersecția străzilor 1 Mai și Sf. Vineri.* Situația din 1970.

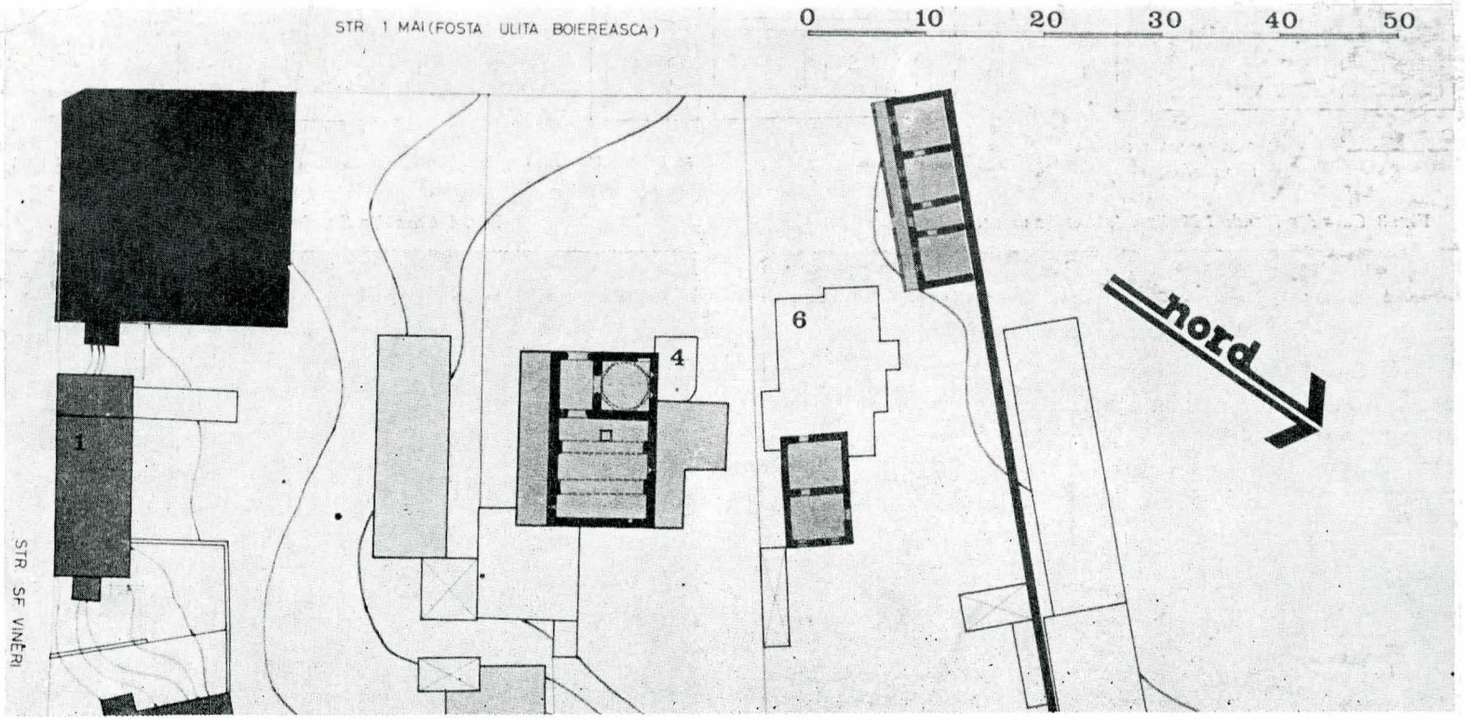

[1] „D.I.R. B. Ț. Rom. Veacul XIII, XIV, XV", București, 1953, p. 42.

[2] Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, 1965, p. 108—109.

[3] Radu Creţeanu, *Date privind monumentele vechi din Pitești și punerea lor în valoare în cadrul acțiunii de sistematizare a orașului*, în „B.M.I." anul XXXIX, nr. 3, 1970, p. 64—70.

[4] În continuarea unor mai vechi preocupări privind arhitectura tradițională a orașului Pitești, am privit ca pe o datorie profesională participarea noastră la documentarea de teren pentru studiul D.P.C.N., acțiune în cadrul căreia am descoperit pivnițele casei din strada 1 Mai nr. 38, precum și încăperea cu calotă pe trompe de la casa din str. M. Kogălniceanu nr. 16. Cu privire la casa din strada 1 Mai nr. 4, precizăm că ea apare în articolul lui Radu Creţeanu (vezi nota 3), însă fără menționarea celui mai valoros element arhitectural — respectiv pivnițele.

https://biblioteca-digitala.ro

și pivnița mică de plan pătrat, acoperită cu o calotă sprijinită pe trompe de colț (fig. 4). Pe asizele planului de naștere a calotei se afla o inscripție cu litere chilirice care, din păcate, nu a fost descifrată înainte de dărîmare. Ventilația pivniței era asigurată prin goluri înguste de tipul meterezelor și în toate cele trei încăperi se aflau nișe cu arhivolta retrasă.

În formă existentă înainte de dărîmare, nucleul pivnițelor fusese înglobat într-o construcție mult mai amplă cu arhitectură neo-clasică specifică primei jumătăți a veacului al XIX-lea (fig. 5). Releveul etajului (fig. 6) permite să se constate că planul nivelului originar de locuire reproducea planul pivnițelor. Dărîmarea precipitată a casei nu a permis cercetarea zidurilor etajului, care ar fi putut aduce date prețioase cu privire la arhitectura întregii clădiri.

Casa din str. M. Kogălniceanu nr. 16 se află pe prima terasă a Argeșului, în vecinătatea curții din str. 1 Mai nr. 4. Inițial, accesul în incintă se făcea prin str. Sf. Vineri și abia după 1900 intrarea s-a mutat pe strada Kogălniceanu.

Nucleul de pivnițe (fig. 2) este mai redus ca dimensiuni decît cel al fostei case din str. 1 Mai nr. 4, pe care îl reproduce însă ca dispoziție a încăperilor și structură a bolților. Zidăria este executată din cărămidă de 12,5 × 27 × × 4 cm, cu rosturi de 2,5 cm.

Întreaga casă veche a fost înglobată, către 1900, într-o construcție amplă, remarcabilă prin bogăția decorației arhitecturale; foișorul originar, prin care se asigură și astăzi accesul la etaj, a fost dublat cu un frumos portic cu coloane toscane și a fost încununat printr-un fronton de factură barocă.

Din zidurile de împrejmuire ale vechii curți se păstrează doar unele fragmente înglobate în calcanele caselor alipite laturii de nord. Odată cu mărirea casei, vechile anexe gospodărești au fost radical transformate, unele dintre ele primind funcția de locuință.

Cercetarea nucleului originar al caselor din strada 1 Mai nr. 4 și M. Kogălniceanu nr. 16 s-a îmbinat în mod fericit cu relevarea pivnițelor curții întărite de la Băjești, fapt care ne-a permis să constatăm identitatea de concepție și de structură a celor trei construcții (fig. 2A și B). Singurele deosebiri sînt date de proporțiile mai reduse ale pivnițelor din str. Kogălniceanu nr. 16, precum și de sistemul de descărcare al calotei de la Băjești, sprijinită pe pandantivi, în timp ce la ambele case din Pitești calota încăperii pătrate se sprijină pe trompe de colț. Acest din urmă element se regăsește, însă, și la Băjești, unde este folosit la turla bisericii pentru tranziția de la pătratul bazei la secțiunea octogonală a turlei.

Asemănarea văditâ cu pivnițele din Băjești ne-a furnizat astfel un prețios criteriu de datare a celor două case orășenești. Situate la cca 15 km distanță de Pitești, **curțile de la Băjești** au fost construite de către Dragomir Zidarul, în jurul anului 1666, pentru Mareș Băjescu,

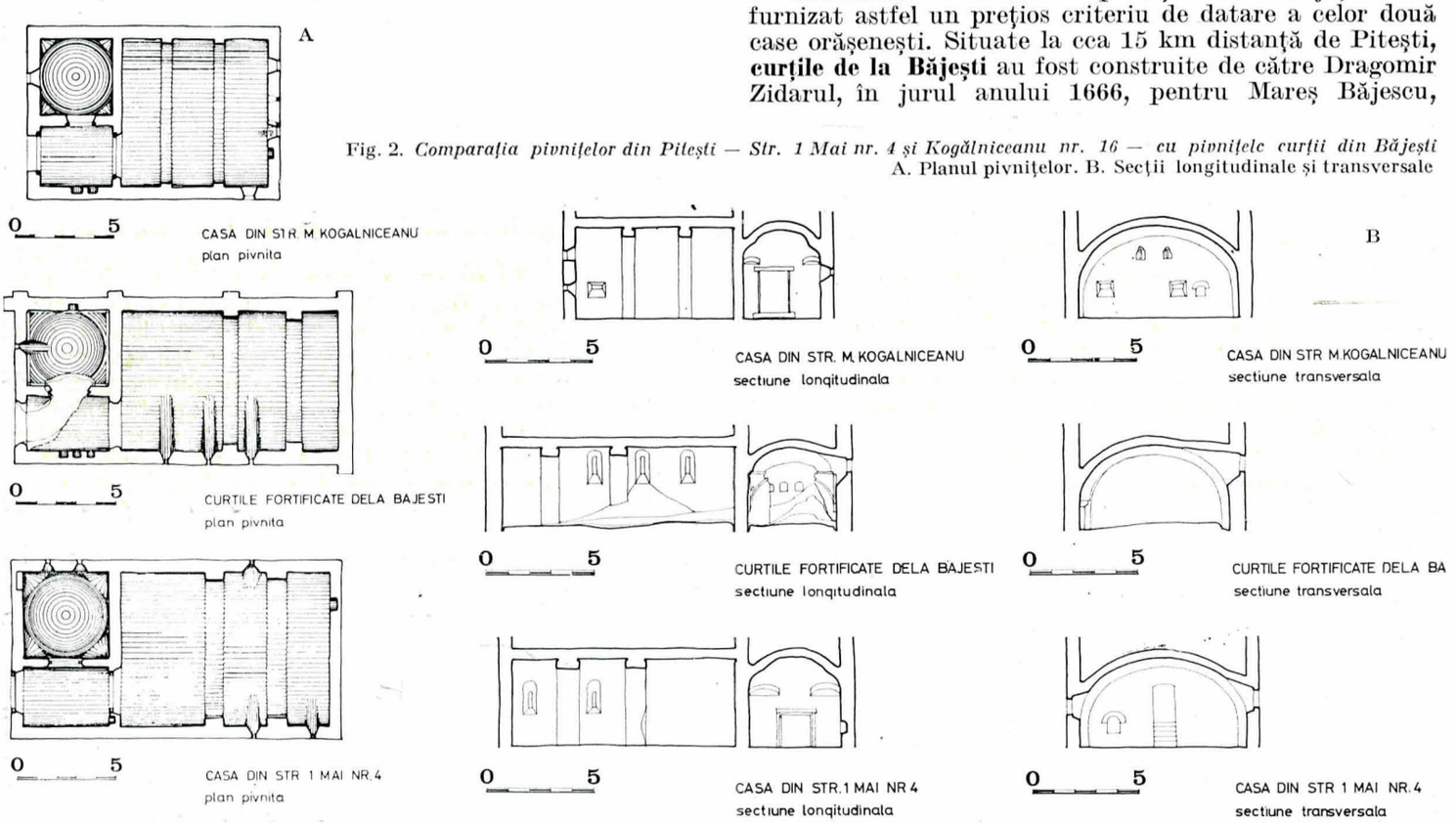

Fig. 2. *Comparația pivnițelor din Pitești — Str. 1 Mai nr. 4 și Kogălniceanu nr. 16 — cu pivnițele curții din Băjești*
A. Planul pivnițelor. B. Secții longitudinale și transversale

Fig. 3 *Casa din Strada 1 Mai nr. 4.* Pivnița mare.

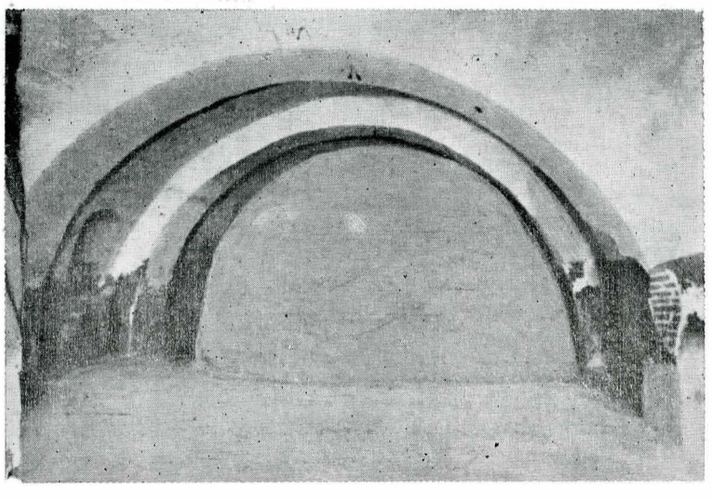

Fig. 4 *Casa din Strada 1 Mai nr. 4.* Pivnița mică.

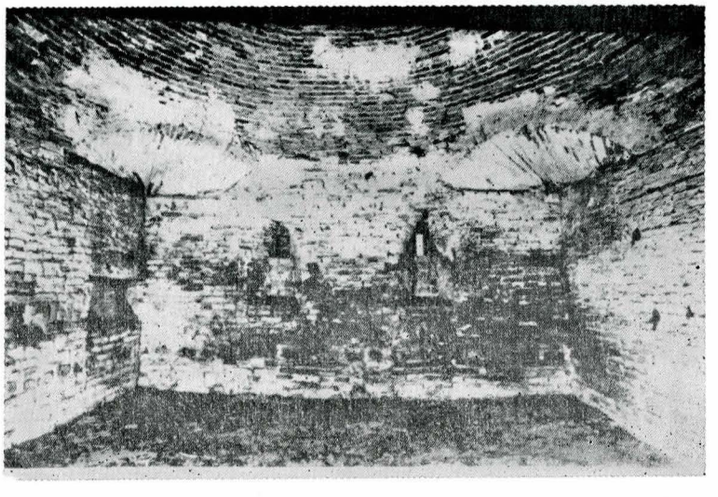

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 *Casa din Strada 1 Mai nr. 4.* Faţada spre Str. 1 Mai.

figură de prim rang a umanismului românesc [5]. Şcoala de pietrari şi zidari de la Băjeşti este amintită documentar în legătură cu ridicarea schitului Cornetu [6] şi presupunem că aceiaşi meşteri au zidit şi mănăstirea Baldovineşti din judeţul Teleorman (astăzi în stare de ruină), care se afla pe o moşie a lui Mareş Băjescu.

Apropierea geografică şi asemănarea tipologică cu Băjeşti ne permit să datăm cele două case din Piteşti în intervalul 1666—1670, nefiind exclus ca acestea din urmă să fi fost zidite de meşterii lui Dragomir înainte de curţile din Băjeşti.

II. PIVNIŢA CU O SINGURĂ ÎNCĂPERE ŞI GÎRLICI PERPENDICULAR PE LATURA LUNGĂ.

Cele două case din Piteşti cu această dispoziţie se află de asemenea în zona „Uliţei boiereşti", în apropierea bisericii Buna Vestire — Greci, construită în a doua jumătate a veacului al XVI-lea de către logofătul Norocea [7].

Casa Păiş-Bobancu din str. 1 Mai nr. 38 este situată pe latura de sud a incintei bisericii Buna Vestire. Nucleul originar, îmbrăcat într-o construcţie din jurul anului 1900, este alcătuit, la nivelul curţii, dintr-un complex de pivniţe boltite (fig. 7), cuprinzînd : *pivniţa mare* de

[5] Ştefan Andreescu, *Trei veacuri de la întemeierea mănăstirii Cornet şi a bisericii de la Băjeşti (1666—1966)*, în „Mitropolia Olteniei", 1966, nr. 7—8, p. 674—687 ; Teodora Voinescu. *Note asupra curţii şi bisericii din Băjeşti*, în „S.C.I.A.", IV, 1957, nr. 1—2, p. 78—88.

[6] *Ibidem*

[7] N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România. I. Ţ. Românească*, vol. 2, p. 488.

Fig. 6 *Casa din Strada 1 Mai nr. 4.* Plan parter şi plan etaj.

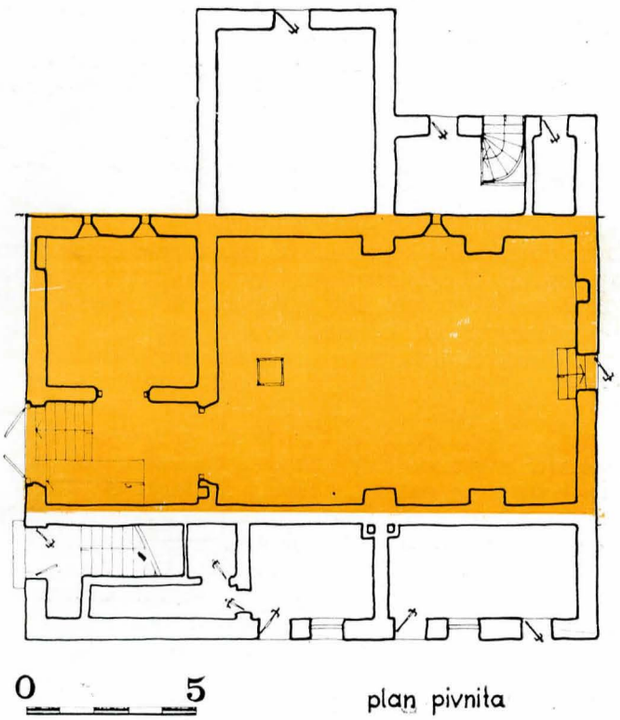

Fig. 7 *Casa Păiş-Bobancu din Strada 1 Mai nr. 38.* Planul pivniţelor.

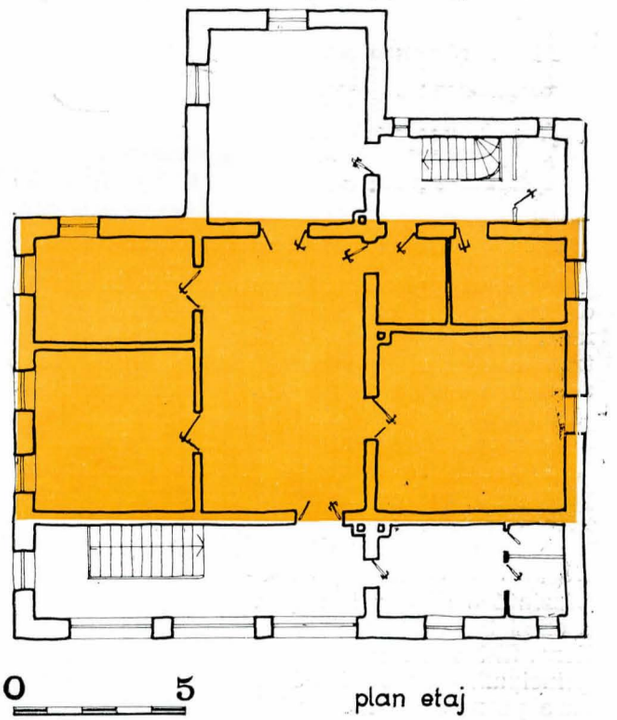

Fig. 8. *Casa Panţurescu din Strada 1 Mai nr. 29.* Planul pivniţelor.

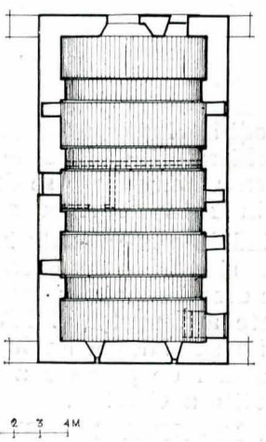

Fig. 9. *Casa din str. Horia, Cloşca şi Crişan nr. 28.* Planul pivniţelor.

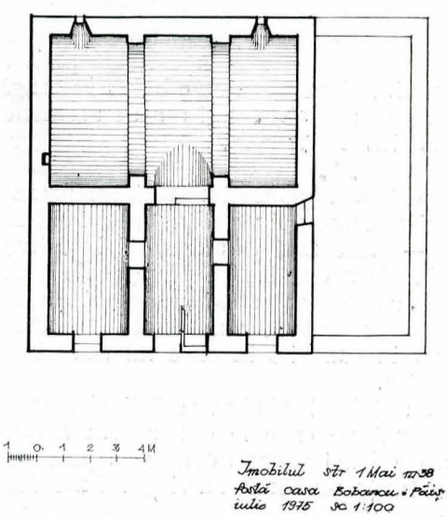

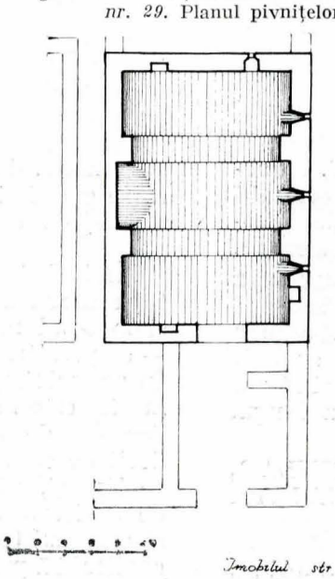

https://biblioteca-digitala.ro

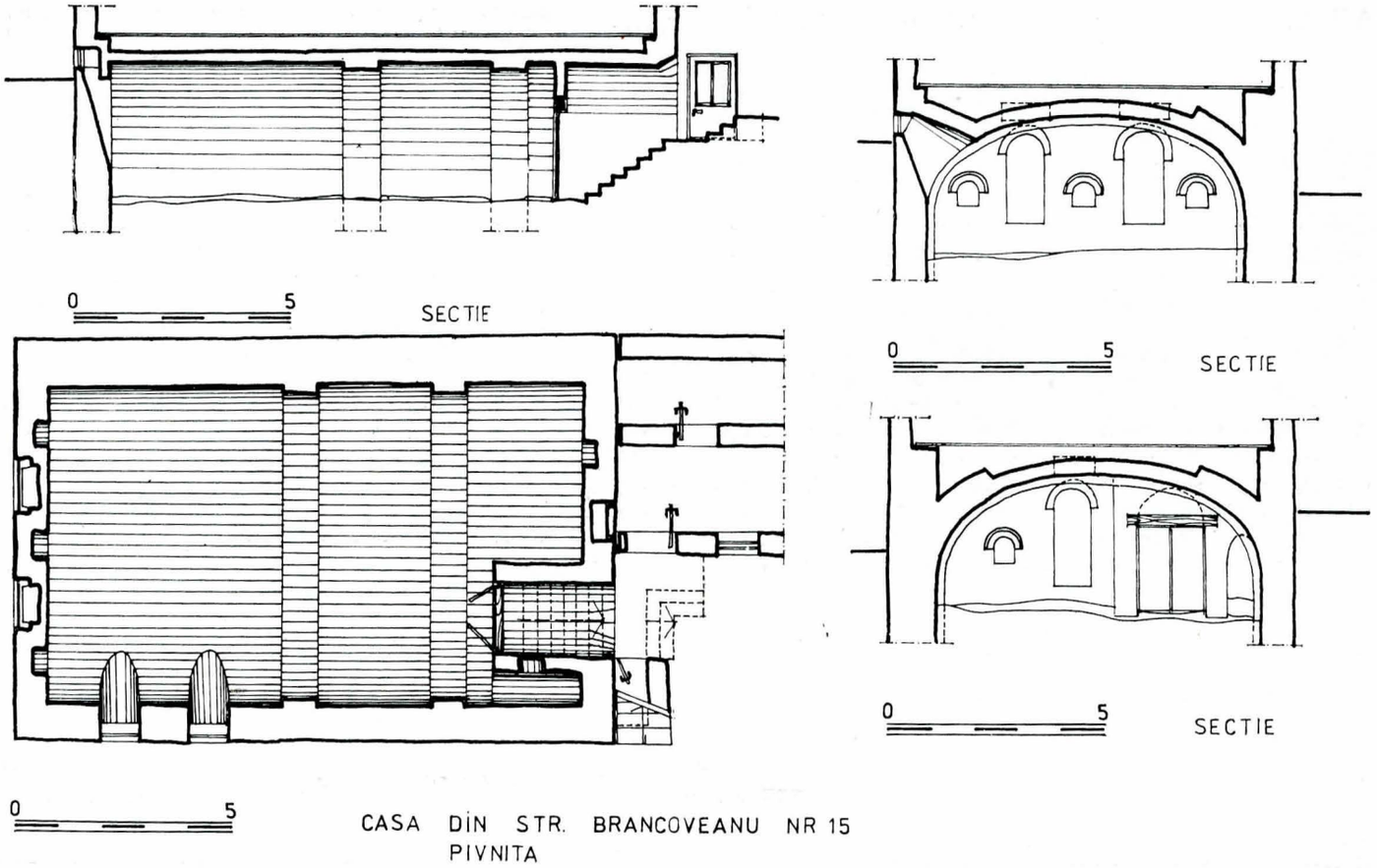

Fig. 10 *Casa din str. Brâncoveanu nr. 15.* Planul pivniţelor.

plan dreptunghiular alungit, boltită în leagăn pe două dublouri; *gîrliciul* dispus perpendicular pe axul pivniţei mari şi acoperit cu o boltă în leagăn care intersectează traveea centrală a pivniţei mari; două *pivniţe mici*, de asemenea boltite în leagăn, dispuse simetric de o parte şi de alta a gîrliciului. Iniţial, accesul în pivniţele mici se făcea prin uşi deschise în zidurile laterale ale gîrliciului.

O primă cercetare ne permite să afirmăm că etajul păstrează vechea locuinţă cu dispoziţie asemănătoare nivelului pivniţelor.

Casa Panţurescu din str. 1 Mai nr. 29, situată pe „Uliţa boierească", spre sud-vest de biserica Buna Vestire, prezintă o dispoziţie a pivniţelor asemănătoare cu aceea a casei Păiş, cu deosebirea că gîrliciul se detaşa independent, fără a fi încadrat de pivniţe mici (fig. 8). Încăperea principală este boltită în leagăn, pe două arce-dublouri care pornesc de la nivelul pardoselii. Traveea centrală este intersectată de bolta semicilindrică a gîrliciului originar, astăzi înzidit. Patru goluri înguste, de tipul meterezelor, asigură ventilarea pivniţei mari, în care se regăsesc şi trei firide cu arhivoltă retrasă, asemănătoare celor menţionate anterior.

Nucleul originar a fost înglobat, către 1850, într-o vastă construcţie în stil romantic, de tipul celei conservate fără modificări la casa vecină din str. 1 Mai nr. 27. Caracterul arhitecturii de tradiţie naţională pe care îl prezintă astăzi casa Panţurescu se datoreşte transformărilor efectuate în 1918 de către arhitectul Bacria-Tutănescu [8].

Avînd în vedere materialul de construcţie, structura bolţilor şi modul de execuţie, apreciem că cele două pivniţe descrise mai sus datează cel mai tîrziu din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, ceea ce nu exclude posibilitatea ridicării lor în veacul al XVII-lea cînd are loc procesul de grupare a caselor boiereşti de-a lungul fostei uliţe a Grecilor.

III. PIVNIŢA DE PLAN DREPTUNGHIULAR, FĂRĂ GÎRLICI SAU CU INTRAREA AMENAJATĂ ÎN INTERIORUL PIVNIŢEI.

Un tip foarte simplu, remarcabil însă prin forma alungită a planului şi prin numărul mare de dublouri, apare la pivniţa **casei din str. Horia, Cloşca, şi Crişan nr. 28,** aşezată odinioară într-o curte vastă care se întindea către str. Smeurei, pe pante acoperite cu vii.

Nucleul originar (fig. 9), înglobat ulterior — ca la celelalte clădiri amintite mai sus — într-o clădire mult mai mare, astăzi iremediabil urîţită printr-o pseudomodernizare, cuprinde o pivniţă înaltă acoperită cu o boltă în leagăn pe patru dublouri. Intrarea se făcea la nivelul terenului, printr-o uşă deschisă în latura îngustă dinspre sud. Acelaşi perete este străpuns de un gol de tipul meterezelor. Două goluri similare se deschid în peretele opus. Pe latura lungă de est, o uşă făcea legătura cu vechea casă a scării etajului, astăzi desfiinţată.

O variantă a acestui tip a existat în str. Brâncoveanu nr. 15. Casa, astăzi dărîmată, era situată pe prima terasă a Argeşului, într-o curte de proporţiile incintelor boiereşti de pe str. 1 Mai, care a fost compartimentată către 1870, cu ocazia unei noi alinieri a străzii Brâncoveanu.

Casa era alcătuită din pivniţa înaltă şi nivelul locuinţei, acesta din urmă refăcut în stilul sfîrşitului de veac XIX. Pivniţa (fig. 10) era o mare încăpere boltită în leagăn, compartimentată în trei travee prin două arce-dublouri. Gîrliciul era amenajat între doi pereţi, ridicaţi pînă la bolta mare, şi era acoperit independent cu o boltă întreagă. Între gîrlici şi unul dintre zidurile lungi era de asemenea amenajată o nişă boltită în leagăn.

* * *

În încheiere, ţinem să reamintim că materialul prezentat este rodul unor prime cercetări, care vor trebui extinse şi la tipul medieval — mult mai des întîlnit în Piteşti — al pivniţelor de zidărie acoperite cu planşee de lemn. În acelaşi timp, iniţierea unor cercetări arheologice sistematice este în măsură să aducă elemente certe de datare, deosebit de valoroase, în cazurile în care nu am dispus decît de criterii stilistice.

Totuşi, chiar şi în stadiul actual al cercetării, elementele de arhitectură medievală pe care le cunoaştem demonstrează existenţa unei culturi urbane evoluate, pe deplin explicabilă prin importanţa economică a tîrgului medieval Piteşti.

[8] Studiu de determinare a zonelor cu valoare istorică şi artistică din oraşul Piteşti jud. Argeş, proiect D.P.C.N. nr. MD-105/1975, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

DATAREA ZIDIRII MONUMENTULUI DE LA BĂLINEȘTI, SEC. XV (OPINII)

CARMEN BOGDAN

Domnia lui Ștefan cel Mare prezintă două aspecte caracteristice : aspectul eroic al luptelor pentru păstrarea integrității și independenței țării și aspectul cultural în care se cuprinde întregul efort constructiv, în avîntul artelor — arhitectură, sculptură, pictură, broderie, miniaturistică — și al literaturii — istorice, religioase, juridice.

În stadiul de azi al informațiilor, se datează în domnia lui Ștefan, sau se atribuie ei, un număr de 34 biserici.

Urmărind datele de zidire cît și timpul folosit pentru pictarea lor, constatăm că ele au fost executate într-un anumit ritm ; după analiza noastră, începînd din 1487 — evident an al păcii — cînd Ștefan cel Mare [1] a pornit lungul șir al zidirilor sale, s-a lucrat cu două echipe de meșteri, care ridicau cîte două biserici pe an[2] ; acestea erau perechi de dată și arhitectură.

TABELUL[3]

Ctitoriilor lui Ștefan cel Mare :

1. **Putna**, 4 iulie 1466—1469, sfințită în 1470*.
2. **Baia** atribuită anului 1467.
3. **Dolhești**, probabil pe timpul ridicării mănăstirii Putna.
4. **Lujeni**, idem.
5. **Pătrăuți** începută la 13 iunie 1487.
6. **Badeuți**, 8 iunie — 13 noiembrie 1487 (distrusă).
7. **Sf. Ilie**, Suceava, 1 mai — 15 octombrie 1488.
8. **Voroneț**, 26 mai — 14 septembrie 1488.
9. **Vaslui**, 27 aprilie — 20 septembrie 1490.
10. **Bacău**, terminată 1 ianuarie 1491.
11. **Bălinești**, 1491 (datarea noastră).
12. **Sf. Nicolae**, Iași, 1 iunie 1491 — (10) august 1492.
13. **Hîrlău**, 30 mai — 28 septembrie 1492.
14. **Borzești**, 9 iulie 1493 — 12 octombrie 1494.
15. **Dorohoi**, terminată la 18 octombrie 1495.
16. **Huși**, terminată la 30 noiemnrie 1495.
17. **Botoșani**, terminată la 30 septembrie 1496.
18. **Războieni**, terminată la 8 noiembrie 1496.
19. **Tazlău**, 4 iulie 1496 — 8 noiembrie 1497.
20. **biserica m-rii Neamț**, terminată la 14 noiembrie 1497.
21. **Piatra Neamț**, 12 iulie 1497 — 11 noiembrie 1498, turnul 1499 octombrie, 28.
22. **biserica m-rii Bistrița**, paraclisul și turnul terminate la 13 septembrie 1498.
23. **Volovăț**, 1500—1502 septembrie 14.
24. **Arbure**, 2 aprilie — 29 august 1503.
25. **Dobrovăț**, 27 aprilie 1503—1504.
26. **Reuseni**, 8 septembrie 1503—18 septembrie 1504.

Biserici cu pisanii necunoscute [4]

27. **Scînteia** — jud. Iași, (1493—1494) ?
28. **Cotnari** (1499) ?
29. **Ștefănești** (1500—1502).?
30. **Șipote**, lîngă Suceava, idem.
31. **Hotin** (paraclis) — R. S. S. Ucraineană.
32. **Vad-Dej**, jud. Cluj.
33. **Rîmnicul Sărat**, atribuită anului 1474 (?), (dărîmată) [5]
34. **Orhei** (R. S. S. Moldovenească)

* turnul și incinta 1481, refăcută în 1484.

Din acest tabel rezultă că nu se cunoaște activitatea celor două echipe în anul 1489, iar pentru anul 1491 avem doar rodul muncii unei singure echipe : **ctitoria Sf. Nicolae Domnese** din Iași. Ca și aceasta, rămîn încă neperechi bisericile din Borzești (1493—1494) și din Volovăț (1500—1502). Așadar, căutam să datăm zidirea bisericii de la Bălinești, în funcție de aceste raționamente, fie în 1489, fie ca pereche a uneia din cele trei care rămîn neperechi.

Pisania bisericii din Bălinești indică numai data cînd s-au terminat lucrările — 6 decembrie 1499. În biserică, însă, există mormîntul lui Toader, fiul lui Dragotă Tăutul, a cărui inscripție — azi ștearsă — arăta anul 6... [6], ceea ce înseamnă cel mai tîrziu 6999, adică 1491.

Pentru datarea picturii, două grafite, *„ianuarie 7002 (1494) Ivan diacul, în ziua înainte mergătorului și botezătorului Ioan"* [7] (deci la 7 ianuarie) și cel din dreapta ferestrei semnat *„Ion 1494"* [8], ne arată că în acel an biserica era pictată. Putem bănui că pictura era terminată încă din 1493 [9], ceea ce ne duce la concluzia că zidirea bisericii se începuse cu mulți ani înaintea datei menționate în pisanie — anul 1499, ca sfîrșit al lucrării.

Pentru a vedea în cît timp s-a făcut pictura, care în vremea lui Ștefan cel Mare nu se data, vom urmări datarea picturilor din vremea lui Petru Rareș, căutînd o medie de orientare la monumentele zidite atunci : astfel, la Probota, zidită în anul 1530 [10], însemnarea din anul 1532 de la portretul lui Ion, fiul lui Petru Rareș [11], ne arată că mănăstirea se picta în pronaos doi ani mai tîrziu. La mănăstirea Humor, zidită în 1530 [12], pictura era terminată în 1535 [13], iar la mănăstirea Moldovița, zidită în 1532 [14], pictura era isprăvită în 1537. Considerăm că nu întîmplător s-au scurs cîte 5 ani pînă la pictarea acestor două biserici, atît în interior cît și în exterior, și că acesta a fost timpul necesar pentru pictarea lor.

Este interesant de știut că același ritm în pictură se păstrează de secole și pînă astăzi, cînd o biserică se pictează în interior tot în 2—3 veri.

Evident, lucrările de pictură începeau în anul imediat următor ridicării bisericilor ; iar desenul imitînd cărămizile, pe care-l găsim adesea sub frescă, nu constituia decît o haină provizorie pînă la pictarea bisericii, fără să implice amînarea acesteia.

Luînd numai aceste exemple, destul de grăitoare, vedem că au trebuit cîte 2—3 ani pentru pictarea interiorului și tot atîția pentru exterior. Acest ritm se verifică și la biserica din Bălinești, unde probabil pictura în altar și naos s-a făcut în anii 1492—1493, timp justificat și de deosebita calitate a picturii [15].

Aplicînd acum premisa de mai sus (a zidirilor perechi), vedem că biserica din Bălinești nu a putut fi zidită decît ori în 1489, ori în 1491. Cel dintîi an prezintă inconvenientul că e prea depărtat de datarea picturii ; pe de altă parte, a fost și un an încărcat din punct de vedere politic și diplomatic : este anul încheierii păcii cu Poarta, acțiune în care ctitorul de la Bălinești a avut rolul cel mai însemnat și mai greu [16]. Este de asemenea anul căsătoriei lui Alexandru

---

[1] Vezi, în același sens, și N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmed II și Ștefan cel Mare?*, ... 1948, p. 15—25.

[2] G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, tabel p. 201, unde remarcăm primele trei perechi de biserici ridicate pînă în anul 1940 ; biserica din Bacău s-a ridicat în anul 1490, pisania ei arătînd că s-a terminat la 1 ianuarie 1941 ; „Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare", București, 1958, p. 57—94.

[3] Alcătuit după : G. Balș, *op. cit.*, ; „Repertoriul" citat ; G. Balș, *Biserica din Lijeni*, București, 1930 ; Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare", București, 1964, p. 271 ; pentru biserica Orhei, vezi G. A. Smirnov.

[4] Datele care urmează au rezultat dintr-o primă analiză.

[5] Al. Lăpădatu, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în „B.C.M.I.", 1910, p. 107—109.

[6] „Repertoriul", citat p. 271.

[7] Sorin Ulea, *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare", București, 1964, p. 419—461.

[8] O. Tafrali, *Biserica din Bălinești*, în „Îndrumări culturale", București, 1927, p. 24—26 și ziarul „Viitorul" din 19 sept. 1922. El a descoperit aceste grafite, datînd din anul 1494 precum și cele din 1496.

[9] Sorin Ulea, *op. cit.*

[10] G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 19.

[11] Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș și datarea ansamblului de picturi de la Probota* în „SCIA", 1/1959, p. 62—65.

[12] G. Balș, *op. cit.* p. 26—28.

[13] A. Grabar, *L'origine des façades peintes des églises moldaves*, în Mélanges offerts à M. Nicolae Iorga", Paris 1933, p. 366 ; Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în „SCIA", I, 1963, p. 68.

[14] G. Balș, op. cit. p. 36—39.

[15] „Repertoriul", citat p. 173—181.

[16] Ștefan S. Gorovei, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în „Revue Roumaine d'Histoire" 3/XIII.1974, p. 535—544.

https://biblioteca-digitala.ro

1. Biserica din Bălinești. Logofătul Ion Tăutul, detaliu tabloul votiv.

https://biblioteca-digitala.ro

fiul mai mare și moștenitorul lui Ștefan [17] căruia acesta din urmă îi va ceda o echipă pentru ridicarea bisericii din Bacău, în 1490. Iar aceasta, ca și cea de la Vaslui [18], nu prezintă analogii de arhitectură, care să ne permită să întrevedem zidirea bisericiii din Bălinești înaintea lor, sau odată cu ele.

Astfel, anul 1491 rămîne data evidentă a zidirii bisericii din Bălinești [19], dată care rezultă atît din ritmul de zidire a bisericilor cît și din ritmul în care se executa pictura. Confirmarea din punct de vedere arhitectonic o vom găsi în parte la biserica Sf. Nicolae din Iași, perechea celei de la Bălinești.

Unele amănunte de arhitectură, folosite de echipele de zidire și la celelalte biserici, le vom întîlni și la biserica logofătului, încît apare neîndoielnic că una din aceste echipe a lucrat și la Bălinești. Există asemănări la ferestre, portaluri, soclu, ca și la ferestrele mici cu chenar dreptunghiular, și la interior.

Discurile de ceramică cu figuri ce corespund ornamentației de pînă în anul 1496, colonetele pe care le observăm și la bisericile de la Arbure, Reuseni și Dobrovăț cît și arcurile frînte și asemănarea de ansamblu cu biserica din Volovăț constituie caracteristici dezvăluind de la început, în parte, desfășurarea arhitectonică.

Prin ritmul de zidire descoperim că și Luca Arbure a primit o echipă pentru zidirea bisericii sale, în aceasta constînd ajutorul pe care în pisanie arată că l-au primit de la domnul său. Cedarea unei echipe pentru zidirea ctitoriei logofătului nu a rămas deci singulară.

Biserica Sf. Nicolae din Iași — pereche de zidire a bisericii din Bălinești.

Pisania bisericii Sf. Nicolae din Iași arată că zidirea s-a făcut de la 1 iunie 1491 pînă în 10 august 1492.

După ce au ars curțile domnești din Iași [20], în anul 1491, s-a început desigur și repararea sau rezidirea lor. Coincidența acestor lucrări și planul diferit de al celorlalte biserici au dus la părerea eronată că pisania se referă și la timpul folosit pentru refacerea acestor curți [21] și nu numai la zidirea bisericii. S-a mai considerat prin aceasta, că tinda (pridvorul) și turnul bisericii nu ar putea fi atribuite lui Ștefan cel Mare, neasemănîndu-se cu nici una din bisericile sale. În sprijinul acestei păreri s-a folosit descrierea călătorului rus Trifon Korobeinikov [22], care, în anul 1593, văzuse biserica în toată măreția ei. Astfel, tinda și turnul bisericii au fost considerate ca adaosuri tîrzii, ridicate în secolului al XVI-lea, așa cum apar în elevațiile și planurile propuse de Lecomte du Noüy din anul 1884, păstrate la Institutul de arhitectură. Dar aceste considerente nu au legătură cu descrierea călătorului rus. Ea constituie dovada că la 89 ani de la moartea domnului Moldovei biserica se păstra în toată măreția ei și era pictată pe dinafară.

Al. Lăpedatu și-a exprimat convingerea că întreaga biserică era zidită de Ștefan cel Mare, regretînd că nu s-au făcut cercetările necesare înainte de dărîmare, pentru a se cunoaște toate datele asupra ei [23]. Dar publicarea fotografiilor de pe copia tabloului votiv, cu intenția de a face un bun serviciu unui viitor cercetător, ne-a fost de cea mai mare importanță în studiul de față.

Analizînd documentele constatăm :

— pisania datează numai biserica [24] iar timpul folosit corespunde ritmului de zidire și dimensiunilor ei ;

— pentru repararea curților arse, nu era necesară prelungirea cu un an a zidirii bisericii la care lucrau meșteri specializați. Reparațiile au rămas, desigur, în seama meșterilor locali și lucrările nu au putut dura decît un an, după exemplul ce avem la refacerea mănăstirii Putna în 1484. Aici s-au zidit în anul 1481 turnul tezaurului și zidul înconjurător cu fortificații, incinta mănăstirii și turnul de la intrare. La fel curțile de la Hîrlău au fost zidite în anul 1486 [25]. Considerăm că și refacerea curților de la Iași s-a terminat tot în timp de un an — în 1491 — și nu ne îndoim că și ele își aveau pisania lor ;

— în tabloul votiv al lui Ștefan cel Mare — repictat în anul 1679 — în care figurează fiul domnesc ținînd chivotul bisericii remarcăm tinda, turnul clopotniței alipit și acoperișul bisericii cu forma caracteristică epocii lui Ștefan Vodă, ceea ce dovedește că întreaga biserică era ctitoria sa.

Tinda formează un spațiu supralărgit și face corp cu pronaosul, ceea ce era de așteptat după pronaosul supralărgit al bisericilor din Vaslui și Bacău și corespunde numărului crescut de locuitori ai Iașului la acea vreme ;

— cercetînd planul și elevațiile bisericii, observăm în construcția inițială, așa cum o arată chivotul, că biserica era neobișnuit de mare, cît trei biserici obișnuite și constatăm că intrarea era prin turn [26]. Ferestrele naosului

[17] Nu cu fiica lui Bartolomeu Dragffy, cum s-a crezut multă vreme — cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 538—539 și idem, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în ,,Studii și materiale de istorie medie'', VIII, 1975, p. 190.

[18] G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, p. 61—67 ; 133—139.

[19] Vezi și Ștefan S. Gorovei, *Autour de la paix ...* p. 541 și idem, *Biserica de la Bălinești*, în ,,Mitropolia Moldovei și Sucevei'', 1—2/LII, 1976.

2. Măgdălina Tăutul, detaliu tabloul votiv.

[20] N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, Iași, 1913, p. 169—180, 190—197.

[21] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, p. 658.

[22] *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 348—354 ; iată pasajul : ,,... *iar biserica (mare) catedrală a lui Nicolae făcătorul de minuni este mai măreață decît biserica lui (sfîntu) Nicolae Gostunski (și) este zugrăvită pe dinafară și este zugrăvit de asemenea altarul ; clopotnița tot de piatră se ridică deasupra pridvorului ; porticul din jurul bisericii este mare ...*''.

[23] Al. Lăpedatu, *Portretele ctitoricești de la Sf. Nicolae Domnesc din Iași* în ,,B.C.M.I.'', 1912, p. 130—132 ; idem, *Cîteva cuvinte asupra bisericilor Sf. Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi din Iași*, București, 1904, p. 11—15 — unde se atribuie rezidirea întregii biserici lui Antonie Ruset, iar în anul 1912 revine, publicînd portretele ctitorilor.

[24] ,,Repertoriul'', citat p. 108.

[25] Ibidem, p. 49—57.

[26] G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, p. 57—61, arată că intrarea fusese prin turn, dar fără a documenta. Greșește considerînd că tinda și turnul bisericii au fost ridicate de Antonie Ruset ; ,,Repertoriul'' citat p. 107, fig. 69.

https://biblioteca-digitala.ro

așezate asimetric și nișele adînci și lungi cît peretele pronaosului arată aceeași poziție inițială.

Rezultă, deci, că biserica a fost zidită împreună cu tinda și turnul alipit, la data arătată în pisanie.

Vedem, așadar, că biserica Sf. Nicolae din Iași și cea din Bălinești erau perechi atît prin data de zidire — anul 1491 — cît și prin caracteristica turnurilor alipite, și cu intrarea prin turn — deși ele diferă ca plan și arhitectură. La biserica din Iași se deschisese ulterior o altă intrare printre cele două paraclise, care formau tinda și acest nou aspect a îngreuiat cercetările. Fațada și intrarea prin turn erau asemănătoare cu cele de la biserica din Bălinești. La Iași ea era orientată spre vest iar la biserica logofătului, spre sud.

Asemănări vom găsi la ferestrele și firidele mărite, în ritmul de suprapunere al firidelor, cît și la discurile de ceramică avînd aceleași figuri.

Aceste biserici fiind perechi și avînd același hram, demonstrează că pictura bisericii Sf. Nicolae din Iași nu a întîrziat; Ștefan cel Mare nu ar fi admis ca biserica sa să rămînă în urma lucrării dregătorului său. Tabloul votiv poate fi considerat pictat în anul 1494.

Tabloul votiv al lui Ștefan cel Mare.

Din cronica lui Nicolae Costin rezultă că tabloul votiv s-a repictat în primăvara anului 1679, pe vremea lui Duca Vodă, cînd s-a terminat pictura bisericii, de la ferestre în jos (ultimele două registre), parte ce rămăsese neterminată de la Antonie Ruset (1678). Pictorul Epaminonda Bucevski, delegat de Academia Română în anul 1882 pentru a cerceta și scoate copii de pe acest tabloul afirmă și el că pictura era făcută pe vremea lui Duca Vodă. Acesta făcuse și un tablou votiv al familiei sale în partea dreaptă a bisericii [27]. Copiile făcute de Bucevski, în tempera pe pînză, separat pentru Ștefan Vodă, pentru doamna și fiul domnesc, se păstrează încă în Muzeul de artă al R. S. România, depozitul secției de artă medievală românească. Doamna și fiul sînt arătați a fi Evdochia și Bogdan — ceea ce e, credem, o eroare strecurată la refacerea tabloului votiv, în vremea lui Duca Vodă. Din pisanie rezultă că biserica a fost ridicată în 1491—1492 pentru pomenirea părinților și a fratelui lui Ștefan cel Mare, precum și pentru sănătatea „domniei noastre", deci și a doamnei Maria Voichița și a copiilor săi. Doamna din portret este evident Maria, care, cu toată refacerea tabloului, este asemănătoare cu portretul ei de la Voroneț. De altfel, în perioada 1487—1504 în tablourile votive nu putea să apară decît doamna Maria Voichița.

[27] M. Kogălniceanu, *Letopisețele*, tom. II, p. 18, București 1872 (N. Costin); „Analele Academiei Române", seria a II-a, tom 4, anul 1881—1882, secțiunea I, p. 15—65 (58); N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 190—197. La p. 191 atribuie în mod greșit zidirea tindei și turnului bisericii lui Antonie Ruset. Acesta făcuse numai reparații la biserică și la turn, pusese șindrilă peste tot și pictase parțial biserica (Ion Neculce).

[28] Deoarece Bogdan Vlad apare ca martor prima dată într-un document din 11 aug. 1479, rezultă că la data pictării tabloului votiv el avea cam 14 ani

3. Pătrașco Tăutul, detaliu tabloul votiv.

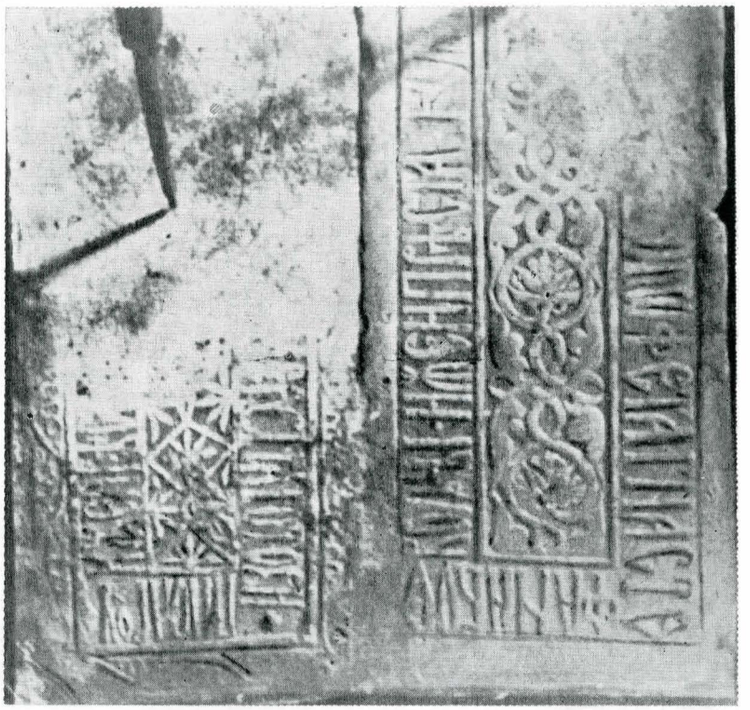

4. Lespedea de pe mormîntul logofătului Ion Tăutul (stînga) și cea de pe mormîntul lui Toader, fiul lui Dragotă Tăutul (dreapta)

Fiul domnesc, arătat a fi Bogdan, este Alexandru Vodă, pentru că el era ctitor și asociat la domnie la data ridicării bisericii, pe cînd Bogdan era numai copilandru [28]. La data pictării tabloului, Alexandru avea cam 36 de ani, vîrstă la care îl arată și pictura. El apare prima dată în documente în 1464, aprilie 28 [29], deci la vîrsta de 6—7 ani, cînd copii începeau să fie luați în seamă, iar în 1471, cînd era cam de 14 ani, regele Poloniei ruga pe Ștefan Vodă să-l trimită în ajutor cu oastea sa [30].

Refacerile tabloului votiv nu au alterat asemănarea portretelor lui Ștefan cel Mare și doamnei Maria Voichița în comparație cu alte portrete existente, încît considerăm că și portretul lui Alexandru Vodă ne redă fizionomia lui deși alte portrete ale acestuia, care să ne poată ajuta la această analiză, lipsesc.

Este foarte important, însă, faptul că în acest tablou votiv se văd două fragmente din chivot; deși din ele nu se poate reconstitui întreaga biserică, totuși arhitectura ei caracteristică apare în întregime. Ascunsă vederii noastre pînza îndoită pe șasiu păstrează încă și cealaltă jumătate de fereastră care apare secționată în fotografie — dar îndoirea pînzei pe marginea tabloului ne arată,

(1494). Observăm că doliul după Maria de Mangop († 19 dec. 1477) a ținut nouă luni. Apoi desigur în luna octombrie 1478 au început pregătirile de nuntă cu Maria Voichița și înainte de 15 noiembrie (cînd după obiceiul vremii începea postul Crăciunului) domnul Moldovei era din nou căsătorit.

[29] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 59—62.

[30] Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 90 arată că el avea atunci 7 ani, dar în această analiză ne dăm seama că Alexandru avea 14 ani.

https://biblioteca-digitala.ro

neîndoielnic, că el a fost îngustat ulterior, deoarece lipsește toată partea din mijloc a chivotului, respectiv naosul cu turla și parte din pronaos. Portretul lui Ștefan Vodă este mai îngust decît cel al doamnei cît și al fiului său, tocmai cu mărimea care lipsește din chivot (20 cm). Este evident că și Ștefan cel Mare trebuie să fi ținut în mîini un asemenea chivot, fiind ctitorul principal al locașului, dar acesta nu se mai poate vedea, partea respectivă din frescă fiind distrusă pentru ridicarea unui amvon, la finele secolului al XIX-lea [31]. Cu toate încercările prin care a trecut, tabloul votiv rămîne un valoros document, în care apar tinda, turnul alipit și acoperișul caracteristic [32]. Avem în el o confirmare a zidirii întregii biserici de către Ștefan cel Mare.

Urmărind astfel soarta acestei măreţe biserici, descoperim partea rămasă necunoscută din istoria ei și constatăm că ea a fost unică din punct de vedere arhitectonic și totodată cea mai mare din bisericile lui Ștefan Vodă.

Pictura pronaosului monumentului din Bălinești și date noi asupra neamului Tăutul.

5. Pisania bisericii Sf. Nicolae din Iași.

Pisania de la Bălinești arată că biserica s-a terminat la 6 decembrie 1499. Trebuie să legăm lucrările din acest an de moartea Mariei Tăutul, întîmplată la 23 martie 1499, și căreia fiul, Dragotă Tăutul, i-a pus pe mormînt o frumoasă piatră sculptată, asemănătoare cu cea a Mariei de Mangop [33].

Deosebita grijă pentru sculptarea lespedei mamei sale cît și pentru pisania bisericii semnată de el ne face să credem că el s-a îngrijit atunci și de pictarea pronaosului care este și camera mormintelor.

Dragotă era pisar, dar vedem că se pricepea și în arte, fapt pentru care logofătul i-a încredințat, probabil, supravegherea ridicării bisericii. Prezența lui se constată de la început în anul 1491, pînă la terminarea lucrărilor, cînd semnează și pisania bisericii.

Faptul că Dragotă nu apare în tabloul votiv ne arată că el era fratele logofătului și nu fiul său.

Lespedea era pusă de el pe mormîntul Mariei Tăutul, pentru că logofătul Tăutul nu era atunci în țară. Și este de crezut aceasta, pentru că tratativele de pace cu Polonia și Ungaria, la care a participat logofătul, s-au reluat după cumplitul atac turc din Polonia din noiembrie 1498 și s-au încheiat la 12 iulie 1499 [34]. Credem astfel că Maria Tăutul este mama logofătului. Mormîntul ei este ultimul în stînga pronaosului, în colțul de nord-est.

6—7. Plan al bisericii Sf. Nicolae după Lecomte du Noüy.

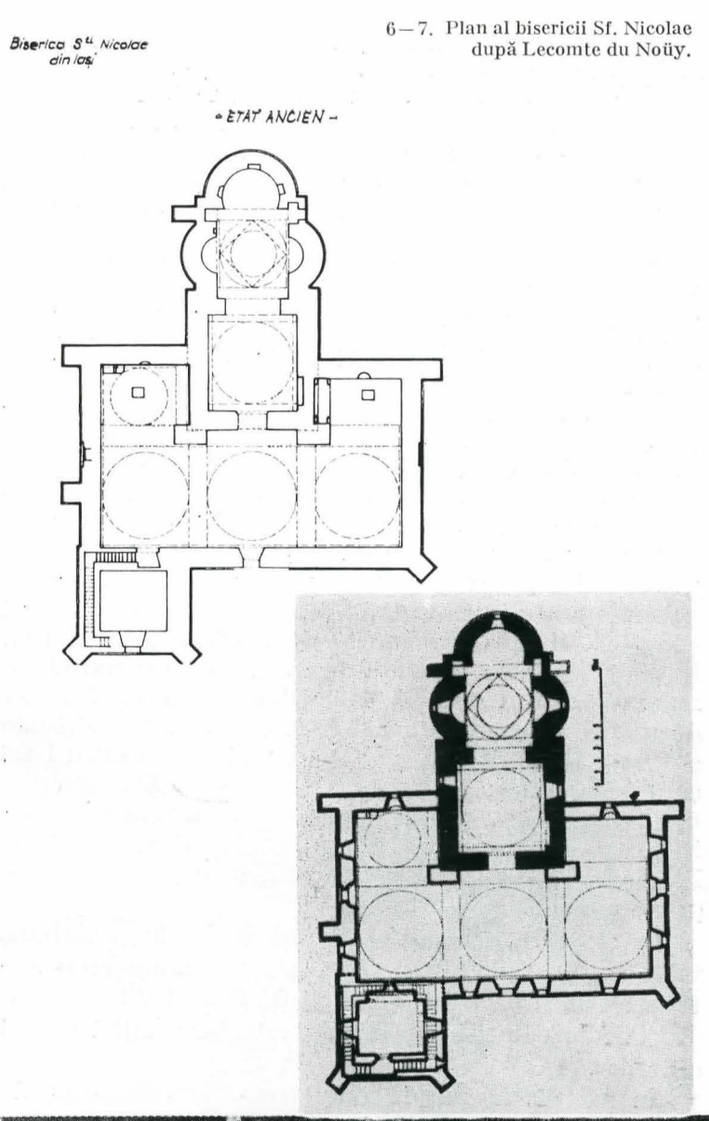

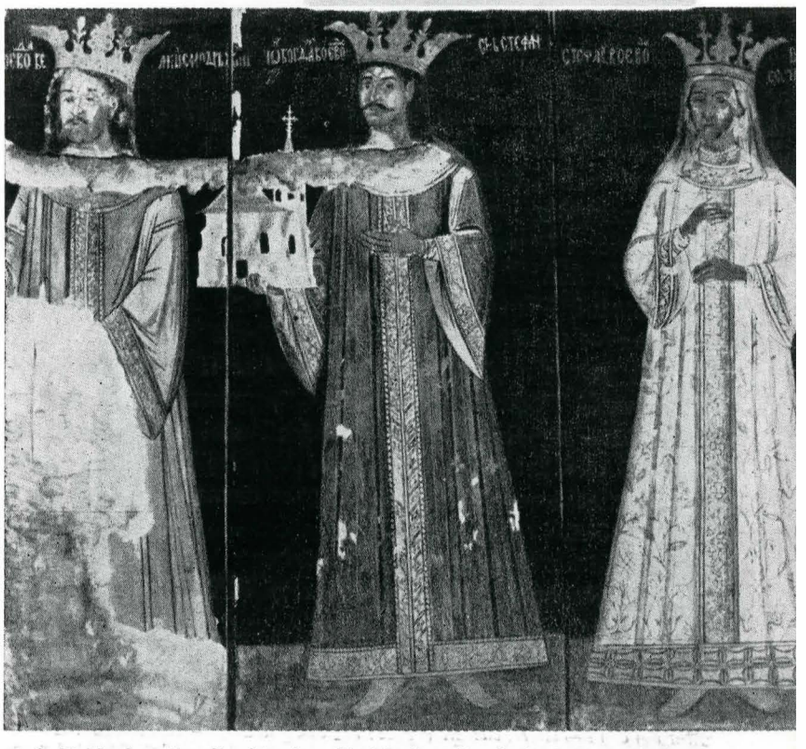

8. Tabloul votiv din biserica Sf. Nicolae din Iași, reprezentînd pe Ștefan cel Mare, fiul său Alexandru vodă și doamna Maria Voichița.

Cercetînd pictura pronaosului găsim vădite diferențe la ornamentele aureolelor, care nu mai sînt în relief ca în naos, iar în glaful ferestrelor apar motive florale cu totul diferite de cele din glaful ferestrelor din naos. Ele

[31] „Analele Academiei Române" ... (cf. supra, nota 27).

[32] G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare* — Acoperișurile, p. 190—194, fig. 295, 296, 304, 305 — ilustrații reproducînd tablourile votive în care regăsim formatul acoperișului de la biserica Sf. Nicolae.

[33] „Repertoriul", p. 264; Alex. Lăpedatu, *Inscripțiile bisericii din Bălinești*, în „B.C.M.I." 1911, p. 216, fig. 7.

[34] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 417.

https://biblioteca-digitala.ro

sînt deosebit de frumoase și în contrast cu simplitatea acelora. Diferențele acestea, ca și cea de stil a picturii, dovedesc executarea ei ulterior altarului și naosului, iar pridvorul, diferit de pronaos, s-a pictat evident odată cu exteriorul, care s-a șters între timp și care a fost datat în vremea lui Petru Rareș [35].

Altarul a fost pictat posibil în anul 1492, pentru că el se pictează primul, iar naosul în 1493.

Prin datarea picturii în naos în anul 1493, putem aprecia și data nașterii copiilor pictați în tabloul votiv : Nastasia pare la vîrsta de 10—12 ani, Pătrașco de 8—9 ani, iar micul Ion se vede ajuns la vîrsta de 6—7 ani. Rezultă că ei s-au născut între anii 1481—1486.

Portretul Măgdălinei este destul de deteriorat, la fel cel al fiicei lor Nastasia, măritată cu Toader Bubuiog (aceștia doi sînt ctitorii bisericii Humor în 1530) ; chipurile fiilor Pătrașco și Ion sînt foarte deteriorate.

Tabloul votiv ne apare extrem de interesant prin faptul că logofătul și fii săi sînt înveșmîntați în mantii aurite în întregime, la fel ca toca asemănătoare [36] unui turban pe care el o poartă pe cap și pe care o întîlnim pentru prima oară în pictura vremii. Îmbrăcămintea este de modă bizantină. Materialul mantiei este o mătase grea, aurită, brodată, iar toca prezintă benzi de mătase aurită cu reflexe verzui. Tunica sa de catifea este brodată cu fir de aur, ca și costumele celorlalți. Tot atît de luxoasă este și ținuta Măgdălinei care poartă o pălărie cu boruri largi și bijuterii grele. Jupanița Nastasia poartă o coroniță bogat împodobită cu perle și pietre scumpe, egalîndu-se în ținută domnițelor Maria și Ana ale lui Ștefan Vodă. Pătrașco și fratele său Ion au părul lung și poartă guler de samur și haine aurite.

Ca și Sofica, sau poate Ana, fiicele lui Luca Arbure, toate aceste copilițe poartă coroniță bizantine asemănătoare cu cele ce se văd la biserica Sf. Sofia sau la Ravena sau în alte edificii din Italia, ținuta lor arătînd rangul ctitorilor.

În adevăr, logofătul Tăutul era foarte apropiat de Ștefan Vodă și avea, în afara grijilor diplomatice, și o mare activitate culturală, din care cunoaștem, desigur, numai o parte. Astfel, în afara bisericii din Bălinești, în anul 1496 a ridicat mănăstirea Trestiana [37], din lemn. La cererea lui s-a scris un *minei* pe luna februarie 1492, pentru vechea mănăstire Humor, păstrat azi la biblioteca Ossolinski din Lwov [38]. La Ujgorod se află *Psaltirea de la Muncaci* [39] scrisă pentru el.

O biserică „Adormirea" la Iași a fost atribuită eronat logofătului Tăutul din citirea greșită a mineiului pe februarie 1492 de la biblioteca Ossolinski din Lwov.

Cît privește părerea că logofătul ar fi ridicat și paraclisul de la Bogdan Serai în 1516 [40], amintim că el murise în 1511. Dar dacă datarea paraclisului este greșită și această „ambasadă" s-a amenajat totuși de el, lucrarea putîndu-se face numai în numele domnului său, între 1489—1511.

Este interesantă, însă, asemănarea bisericii din Bălinești cu acest paraclis la care, deși în ruine, constatăm că intrarea era prin pridvorul așezat pe latura sudică, absida altarului în exterior era poligonală cu cinci laturi, iar firidele și ferestrele erau mari.

Frumusețea bisericii logofătului este rezultatul căutărilor sale, în care se remarcă arhaicul moldovenesc și asemănarea cu bisericile lui Ștefan Vodă, influența gotică și a stilului romanic (G. Balș), iar caracteristicul turn alipit este posibil o caracteristică a acestui stil.

Curțile de la Bălinești se aflau la o distanță nu prea mare, plasate în fața ușii de intrare a bisericii, așa cum au fost și curțile lui Luca Arbore. Locul se recunoaște după o ușoară ridicătură de pămînt (temeliile nu au fost încă cercetate). Din apropierea bisericii, în partea de sud-est, s-au scos mari cantități de piatră și e posibil ca acolo să fi fost temeliile unei vechi biserici, amintită în documentul din 1490 (6998), martie 15 [41], sau ale clădirii din vechea curte.

Este important de remarcat că, asemenea tuturor domnilor, Ștefan cel Mare s-a înconjurat de toată familia sa, care i s-a alăturat cu cel mai mare devotament. În dregătoriile cele mai importante erau rudele cele mai apropiate ale domnului. Găsim astfel [42] pe Ioan Tamblac = = Caloianes Valacus, unchiul domnului, ambasador la Veneția și la papă, apoi pîrcălabi : la Suceava — pe cumnatul Șendrea, la Hotin — pe Vlaicu care-i era unchi, la Chilia — pe cumnatul Isaia. Mai marele acestor dregători era logofătul Tăutul, care prin rang și ținută pare că se arată și el înrudit cu domnul său. Această înrudire domnească poate fi susținută și de faptul că în prima domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561), Lupul cuparul, nepotul Nastasiei Tăutul, a pretins tronul [43]. El a fost prins de Lăpușneanu și decapitat.

Deci, nu întîmplător se găsesc însemne voievodale în biserica din Bălinești, capul de bour pe discurile de ceramică și crinul din ornamentele florale de pe morminte, stilul arhaic al bisericii asemănător cu bisericile din Rădăuți și Dolhești, zidite toate cu același hram.

Primul Tăutul care apare la 1430 în documente este un pisar ; un alt Tăutul apare la 1459 ian. 3 în sfatul domnesc și este, probabil, tatăl marelui logofăt. Numele singular, cariera lor și legătura cu sfatul domnesc sînt puternice argumente în sprijinul acestei identificări, care ne obligă să acceptăm astfel ascendența logofătului.

În „O samă de cuvinte", Ion Neculce arată că regele Ioan Albert (la pacea din 12 iulie 1499) ar fi dăruit logofătului 11 sate pe apa Ceremușului [44]. Cele 11 sate au fost cedate de fapt lui Ștefan cel Mare și numai cîteva din ele oferite indirect logofătului și care s-au păstrat în stăpînirea urmașilor săi pînă în secolul al XIX-lea [45].

Ritmul de zidire a ctitoriilor lui Ștefan cel Mare stabilește un aspect important în arhitectura medievală a Moldovei și pune în lumină unele date necunoscute din strălucita epocă a marelui domnitor.

---

[35] Sorin Ulea, *Originea și semnificația* .... citat, p. 68.

[36] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, București, 1925, p. 84 ; în anul 1419 Alexandru cel Bun primise daruri de la negustori străini „*iar doi din negustori, căciuli (mitre) roșii de scarlatto — Scharlach*". E posibil să fie astfel de toce, ca a logofătului, care se purtau și la începutul secolului.

[37] Ștefan S. Gorovei, *Mănăstirea Trestiana*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 9—10/XLIV, 1968, p. 562—568.

[38] „Repertoriul", p. 402.

[39] Carmen Ghica, *Vel logofătul Ion Tăutul*, în „S.C.I.A.", 1968, p. 114—117.

[40] G. Balș, *Bogdan-Serai*, în „B.C.M.I", 1916, p. 11—18, cu litografia lui Paspatis din 1877 ; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, 1959 p. 701 — Hypselantes, cf. Marcel Romanescu, în „Boabe de grîu", III, 1932, p. 227, nr. 6, unde se citează Mordtmann care a demonstrat că Bogdan Serai e pe locul celebrei mănăstiri Sf. Ion Botezătorul în Petra — încît este probabil că logofătul a amenajat în vechea așezare a mănăstirii o clădire și o bisericuță rămase vestigiu. Clădirea bisericii de la Bogdan-Serai există și astăzi transformată în locuință (informație de la Sorin Ulea, care a văzut-o de curînd). Aceasta vine să completeze informațiile ce ne lipseau în 1968.

[41] „Documente privind istoria României, veacul XV A. Moldova", vol. II, doc. 124, p. 131.

[42] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 342—351 ; M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 2—18, nota 3.

[43] „D.I.R. 2 XVI", nr. 141, act 13 aprilie 1560.

[44] I. Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, București, 1955 *(O samă de cuvinte* — VI) ; I. Corfus, *Încă un „cuvînt" de-al lui Neculce se dovedește a nu fi legendă* în „Studii" 3/17, 1964, 597.

45. Descendența pe o filieră, în legătură cu satele Răstoace și Cîmpulung (din donația regelui — Tăutul (pisar 1430)? ; Tăutul (1459)? » Maria, +23 martie 1499 ; Ion Tăutul diac în 1464, vel logofăt 1475—1511 » Măgdălina ; Pătrașco Tăutul n.c. 1485 ; Ion Tăutul, 1540 diac, 1570 febr. 9 logofăt ; Zaharia Tăutul, vistiernic =Anesia fiica lui Vasian, nepoata Cîrstinei 1601 ; Mihai Tăutul — pîrcălab de Hotin 1623, log. = 1) Anghelina Vrînceanul = 2) Tofana Gr. Udrea, medelnicer ; Pătrășcan Tăutul — spătar, 1646 și vornic de Cîmpulung 1672, 1678, 1688 = Alexandra Lupu Stroescul ; Paraschiva Tăutul 1745 = Grigoraș Potlog cpt. 1712 ; Safta Potlog = Lepădatul ; Constantin Lepădatul 1765 (mazil, ritter von, ispravnic de Cernăuți) testament 1809 = Ruxanda C. Holban ; Vasile Lepădatul, vornic de poartă n.v. 1779, 1832, 1837 ; Ruxanda Lepădătoaie, n.ante 1798 = 1817 Simion Mitescu polcovnic ; Catinca Mitescu = Ion V. Cornea 1853 ; Anca Cornea, 1864.

https://biblioteca-digitala.ro

JEȚUL DOMNESC DE LA MĂNĂSTIREA NEGRU VODĂ DIN CÎMPULUNG

OCTAVIAN MĂRCULESCU

La mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung Muscel există de multă vreme un jeț domnesc [1], necunoscut de istorici și de specialiști în arta feudală. Jețul domnesc este menționat pentru prima dată de către preotul Ion Răuțescu în monografia orașului : „*În partea cealaltă (a naosului), adică în colțul de miazăzi-apus, lîngă mormîntul primului ctitor, se află două strane arhierești și o strană regală (subl. n.), aceasta din urmă frumos sculptată în lemn și căptușită înăuntru cu postav roșu*" [2]. În realitate nu-i „o strană regală" de dată recentă, ci un jeț domnesc vechi și două jețuri arhierești. Jețul domnesc se găsește în naos — în partea dreaptă cum intri în biserică — rezemat de perete, lîngă piatra funerară a voievodului Nicolae Alexandru Basarab.

Înălțat pe un piedestal de lemn, cu două trepte, are înălțimea totală de 1,90 m și adîncimea de 0,75 m. De la bază pînă la rezemătoarea brațelor este înalt de 1,12 m, iar lărgimea dintre cele două rezemători e de 0,65 m. Stîlpii înalți, ce susțin spătarul jețului, ca și cei scurți pe care se reazimă brațele, sînt sculptați cu variate motive vegetale : garoafe, lalele și frunze dispuse cu gust, puțin ieșite în afară, constituind grațioase entrelacs și volute.

Căptușit înăuntru cu o pînză roșie decolorată, jețul se sprijină jos pe trupurile turtite ale celor doi lei păzitori — simbolul forței — care țin capul sus și labele din față întinse pe postament. Privirea leilor este fioroasă, mai reușit fiind cel din dreapta. Leii reprezintă un motiv ornamental, întîlnit în tradiția bizantină, influențată de arta orientală străveche [3].

În ornamentarea spătarului jețului se găsesc rinceau-uri de garoafe, lalele și frunze stilizate, care se încrucișează și se împletesc, realizînd un ansamblu grațios și original.

Pe fața laterală a jețului se disting trei registre. Primul prezintă cinci medalioane cuprinse într-un dreptunghi și sculptate în relief plat ; medalionul central în formă de cerc înconjurat cu perle, este compus din mai multe garoafe suprapuse. La rîndul lui medalionul central este încadrat de patru medalioane circulare, dispuse două în partea superioară și celelalte două în partea inferioară — toate legate prin cîte două verigi — reprezentînd rozete, garoafe stilizate și ghirlande de frunze. Fiecare medalion este separat prin rinceau-uri executate cu gust, iar întregul registru este încadrat de un șir de perle și un altul de caneluri, despărțindu-l de registrul din mijloc. Registrul al doilea este tot un dreptunghi ce înfățișează *motive zoomorfe*, puțin ieșite în afară : doi șerpi în spirală. Primul este încolăcit în dreapta, celălalt în stînga. Fiecare are în gură cîte o lalea. Șarpele din dreapta ține capul în sus, iar cel din stînga privește în jos. Șerpii sînt executați

1. Jețul domnesc de la mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung Muscel-detaliu

[1] Mulțumim pe această cale preotului Mircea Dragomir de la mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung Muscel pentru amabilitate, întrucît ne-a îngăduit să fotografiem jețul domnesc.

[2] Preot Ioan Răuțescu, *Cîmpulung Muscel. Monografia istorică*, Tipografia Gh. Vlădescu, Cîmpulung-Muscel, 1943, p. 426, v. Cap. III. Mănăstirea Negru Vodă, p. 71.

[3] O. Tafrali, *Jețurile și amvonul bisericii Golia din Iași*, în „Artă și Arheologie", Revista, An. I, fascicola I, 1927, „Cartea Românească", București, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

cu măiestrie. Acest registru este despărţit de cel de-al treilea printr-un şir de perle. Registrul al treilea este ornat în partea superioară cu un şir de alveole sub care este reprezentat un motiv vegetal compus din rozete şi frunze stilizate, unite printr-o ghirlandă de frunze.

Pe rezemătoarele jeţului domnesc este săpat un motiv zoomorf, vizibil numai capul culcat cu gura deschisă. Toate registrele jeţului sînt ornate pe verticală cu lalele şi ghirlande de frunze stilizate. Jeţul nu are nici o inscripţie.

Dacă ne întrebăm cărui secol aparţine jeţul domnesc de la Mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung Muscel şi-l comparăm cu jeţurile din Moldova veacului al XVI-lea, adică cu jeţurile de la Probota[4], Moldoviţa[5], Voroneţ[6] şi Slatina[7], aflate la Muzeul Iaşi, sau cu jeţul lui Vasile Lupu din secolul al XVII-lea de la biserica Golia din Iaşi[8], cît şi cu jeţul domnesc de la Muzeul de artă al R. S. România[9] sau cu jeţul de la biserica Stavropoleos din Bucureşti[10], constatăm că nu seamănă cu nici unul. Totuşi ornamentele vegetale, frunze, flori, rozete, garoafe şi lalele, combinate cu cele zoomorfe stilizate, lei şi şerpi, executaţi în relief plat cu mult realism şi simţ artistic, amintesc motive decorative ale sculpturii în lemn din epoca lui Constantin Brâncoveanu: uşile mănăstirii Arnota din secolul al XVII-lea reprezintă doi şerpi încolăciţi ţinînd în gură cîte o lalea[11], ca şi uşa de lemn a bisericii de la Cotroceni de la începutul secolului al XVIII-lea[12]; uşile bisericii Şubeşti din Cîmpulung Muscel, aflate la Muzeul de la Mogoşoaia[13], înfăţişează tot doi şerpi încolăciţi, separaţi printr-o jerbă de frunze stilizate, nelipsind laleaua; portalul bisericii Colţea din Bucureşti[14] este sculptat, pe ambele părţi ale uşii, cu cîte un şarpe, motiv întîlnit pe jeţul din biserica mănăstirii Hurezi de la începutul veacului al XVIII-lea[15].

Toate aceste detalii şi mai ales varietatea motivelor ornamentale stilizate îndreptăţesc concluzia că jeţul domnesc de la Mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung Muscel este o operă originală, deşi pare inspirată din modele veneţiene, asimilate şi interpretate după normele tradiţiei vechi româneşti, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea sau din prima decadă a secolului al XVIII-lea. În această perioadă, în Ţara Românească, sub domnia lui Constantin Brâncoveanu, se crease o adevărată şcoală, *„bresle de meşteşugari, adevăraţi artişti, zugravi, iconari, sculptori în piatră şi în lemn, argintari, etc"* au dat naştere stilului nou românesc în arhitectură şi sculptură: stilul brâncovenesc[16]. Se ştie că *„în epoca lui Constantin Brâncoveanu, arhitectura, sculptura în piatră şi în lemn (subl. n.) devin mai bogate, inspirate din modele veneţiene aduse de către meşterii Cantacuzinilor, sînt asimilate şi interpretate după normele tradiţiei vechi româneşti de către meşteri români formaţi în şcoala lui Vodă Brâncoveanu şi crescuţi în tehnica orientală derivată din arta bizantină. Epoca lui Constantin Brâncoveanu realizează această unificare a tendinţelor diverse din secolul al XVII-lea. Ea le armonizează într-un tot căruia i-am dat numele de stil nou românesc"*[17].

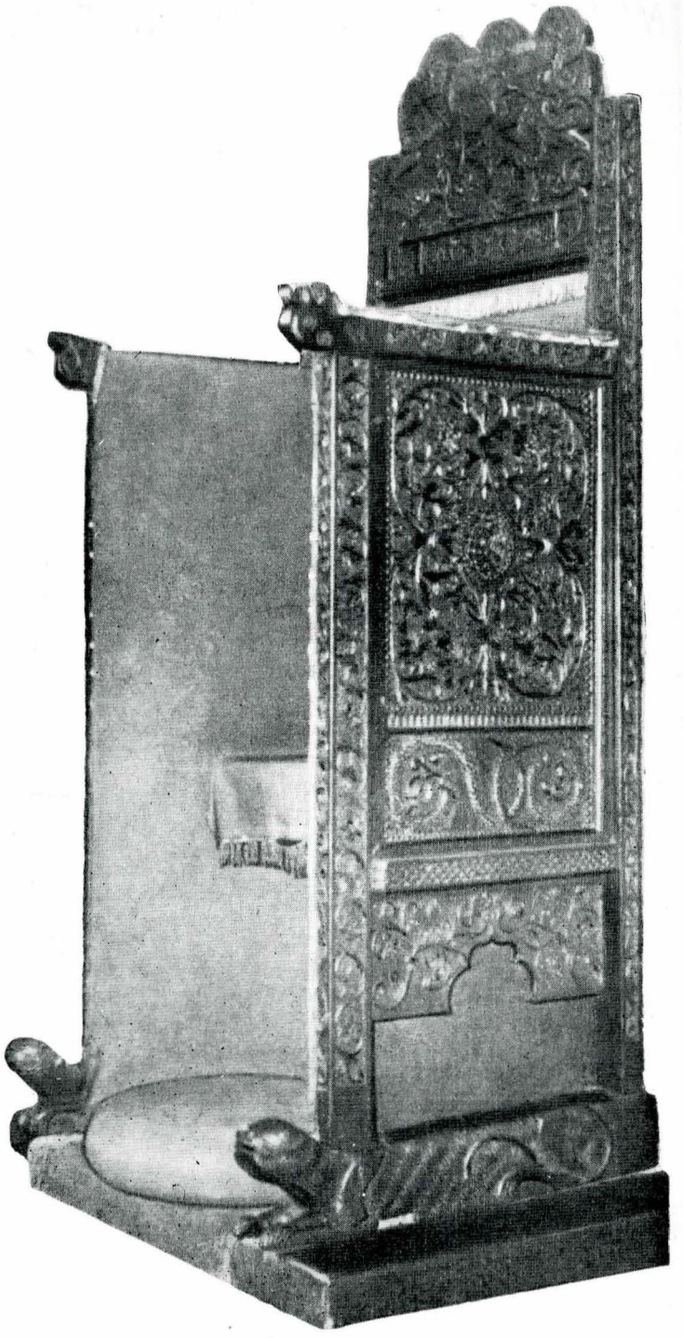

2. Jeţul domnesc de la mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung Muscel

În concluzie, jeţul domnesc de la mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung Muscel prin compoziţia de fantezie, prin varietatea elementelor decorative, dispuse cu simetrie şi gust, prin măiestria execuţiei şi originalitate este o capodoperă a sculpturii brâncoveneşti în lemn.

Probabil jeţul domnesc, operă a meşterului anonim român, înzestrat cu mult simţ artistic şi fantezie şi care îndrăgostit de opera sa a dorit să rămînă unică, a fost o donaţie chiar a lui Constantin Brâncoveanu sau *„a unuia din boierii brâncoveni"*[18].

---

[4] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea* (1527—1582), 1928, „Cultura naţională", Bucureşti, p. 397, 315, fig. 373; N. Iorga, *Les Arts Mineurs en Roumanie*, vol. II, Edition de l'Imprimerie de l'Etat, Bucarest, 1936, p. 10—11, fig. 4.

[5] G. Balş, *op. cit.*, p. 308, fig. 365; p. 309, fig. 366; N. Iorga, *Les Arts Mineurs*, p. 10—11, fig. 3.

[6] G. Balş, *op. cit.*, p. 312, fig. 369; p. 313, fig. 370; N. Iorga, *Les Arts...*, p. 10—11, fig. 5.

[7] G. Balş, *op. cit.*, p. 312, fig. 376; N. Iorga, *op. cit.*, p. 11, fig. 7.

[8] O. Tafrali, *Jeţurile şi amvonul ...*, figurile de la p. 12 şi 13.

[9] Vasile Drăguţ, *Arta brâncovenească*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 32 + 120 figuri.

[10] N. Iorga, *Les Arts ...*, vol. II, fig. 42.

[11] I d e m, *op. cit*, fig. 21.

[12] Idem, *op. cit.*, fig. 23

[13] Idem, *op. cit.*, fig. 24; V. Drăguţ — N. Săndulescu, *op. cit.*, fig. 82

[14] Idem, *op. cit.*, vol. II, fig. 41; V. Drăguţ — N. Săndulescu, *op. cit.*, fig. 47.

[15] Idem, *op. cit.*, fig. 45.

[16] N. Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia*, vol. IV; *Noul stil românesc din veacul al XVIII-lea*, 1936, Tip. Datina Românească, Vălenii-de-Munte, p. 193, 142; V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 20; *„...alături de domn, un rol foarte important în patronatul artistic al ţării revenindu-i marelui spătar Mihail Cantacuzino (care) ... era un bun cunoscător al artelor, un om cu vederi înalte şi generoase. Studiile sale în Italia i-au înlesnit cunoaşterea unor mari centre de artă, unde va fi adincit el însuşi meşteşugul sculpturii în piatră şi în lemn. Întors în ţară el a promovat gustul pentru decoraţia înflorită a pietrii ..."*

[17] N. Ghika-Budeşti, *op. cit.*, p. 120; Louis Bréhier, *L'Art Roumain Ancien*, Leçons professées à la Faculté des Lettres de Clermont-Ferrand (Janvier-mars 1927, în „Artă şi Arheologie", Anul I, Fasc. I, 1927; *op. cit.*, p. 2—11, 11: *„Les artistes qu'il a rassemblés autour de lui ont crée un véritable style, dèrnière forme originale de l'art roumain ancien..."*

[18] Preot Ioan Răuţescu, *op. cit.*, p. 130, unde în pomelnicul boierilor care au făcut donaţii mănăstirii Negru Vodă, precizează: *„Boierii Brâncoveni au donat o cădelniţă de argint şi au mai ajutat mănăstirea cu o oca şi jumătate de argint"*.

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTE COMEMORATIVE ALE RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ (1877—1878).

IOANA CRISTACHE-PANAIT

Sublima răsplată pentru cei ce s-au jertfit pentru libertatea țării o constituie amintirea lor veșnic vie în istoria neamului, în conștiința generațiilor.

Slova a mii de documente, versurile nemuritoare ale poeților neamului, Vasile Alecsandri, George Coșbuc, tablourile lui Nicolae Grigorescu, Carol Popp de Szathmáry, Sava Henția, Oscar Obedeanu, evocă cu emoție măreția faptelor, cu iz de legendă, săvîrșite de români la 1877.

Prin păstrarea cu sfințenie a locurilor udate cu sîngele vitejilor, prin cioplirea amintirii lor, în piatră sau bronz, generațiile viitoare le-au adus un pios omagiu. Monumentele așezărilor românești, fie că reprezintă un dorobanț sau un vultur, sînt simbolul recunoștinței și al cinstirii tuturor eroilor independenței și legămîntul că nu vor fi uitați.

Ruperea relațiilor cu Poarta otomană, proclamarea Independenței de stat a României, nu ar fi devenit realități istorice fără jertfele de sînge. Dușmanii de veacuri nu ar fi luat în serios declarațiile, ei trebuiau să fie siliți a le recunoaște. Cînd la 9 mai 1877, Mihail Kogălniceanu susținea : „*.. Nu am cea mai mică îndoială și frică de a declara în fața reprezentanței naționale că sîntem o națiune liberă și independentă*" [1], el se gîndea la război, se gîndea la setea de răzbunare a poporului pentru umilința de veacuri. Cu multe luni în urmă, la 20 iulie 1876, în calitatea sa de ministru de externe, mărturisea : „*Ne este imposibil să rămînem indiferenți la strigătul de durere care pleacă de pe malul drept al Dunării*" [2].

Înaripînd astfel dorința generală de luptă a poporului, poetul erou, I. Nenițescu, invoca :

„*Sus țara mea! ia spada în mînă*
Și spre război pășește
Ca singură să-ți fii stăpînă
Te luptă vitejește".

Și glasul războiului s-a făcut auzit, la 15 mai 1877, prin gurile tunurilor de la Calafat [3]. Pe același deal înalt, de pe malul Dunării, un **obelisc de piatră**, vegheat de două din tunurile acelui moment istoric, păstrează, în memoria pămîntului, începutul de bun augur.

La 23 iulie, marele cvartir român se stabilește la Corabia. Localitățile din dreptul orașului (Măgura, Ghighiu și Beșliu) sînt ocupate de brigada generalului Ipătescu. Cu ajutorul pontoanelor, la 14 august, o parte a Diviziei a III-a trece Dunărea la Corabia. Momentul va fi imortalizat pe una din pînzele lui Nicolae Grigorescu. La comanda generalului Alexandru Cernat, la 20 august, restul trupelor trec pe pămîntul țării vecine pe podul așezat, cu grabă și pricepere, la Corabia (Silistioara), a cărei imagine se păstrează grație pictorului Carol Popp de Szathmáry (*„Intrarea armatelor române în Bulgaria"*). Și astfel își înscrie începuturile epopeea Plevnei. În 1924, sculptorul I. Iordăchescu va modela, pe o înălțime de piatră așezată în centrul Corabiei, un **grup statuar** cu menirea de a cinsti orașul de acces spre victorie.

Pămîntul Bulgariei păstrează nenumărate urme ale vitejiei românilor, dar nicăieri ele nu sînt atît de vii ca cele de pe colinele și văile din jurul Plevnei [4]. Aici, redutele și tranșeele, șanțurile și adăposturile din timpul războiului, deși bine întreținute, acoperite de iarbă și presărate cu flori de cîmp, stăruie în imaginile trecutului Noroi, ploaie rece de toamnă, zile înroșite de sînge (27—30 august 1877); îmbărbătări amuțite pe buze de eroi : „*Înainte*", „*După mine băieți*", căci trupurile conducătorilor, ale maiorului Gheorghe Șonțu, ale căpitanului Valter Mărăcineanu, cădeau străpunse de gloanțe și baionete. Stingîndu-se viața lor, ei lăsau aprinsă, însă,

1. Mausoleul eroilor de la Plevna : Detaliu

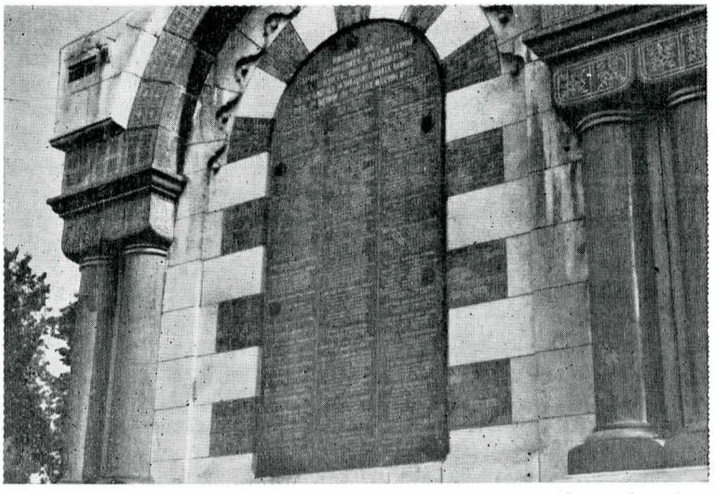

2. Mausoleul eroilor români de la Grivița

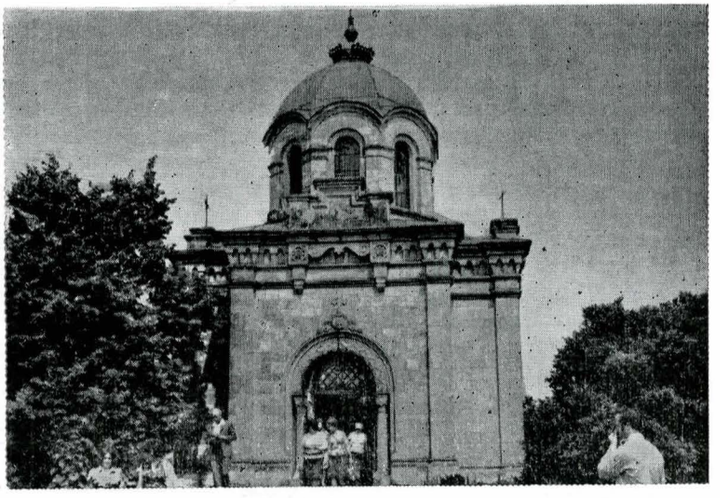

[1] „Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, vol. II, București, Ed. Acad. 1952, p. 668.

[2] Gh. Georgescu — Buzău, *Introducere la lucrarea lui St. Georgescu — Sergent*, Din carnetul unui veteran, București, Ed. Militară, 1956, p. 12.

[3] Pentru desfășurarea evenimentelor : „Istoria Românilor", vol. IV București, 1964, p. 613—633 ; Sc. Scheletti, *Adevărul istoric asupra Plevnei* Iași, 1911.

[4] Impresiile și datele despre monumentele și locurile de pe teritoriul R. P. Bulgaria ce amintesc vitejiile românilor au fost culese cu prilejul călătoriei de documentare din iunie 1974.

https://biblioteca-digitala.ro

dorința victoriei, dorință ce umplea șanțurile cu miile de vieți :[5].

„Cădeam ca frunzele de brumă,
Iar sîngele curgea cu spumă"
(George Coșbuc, *„Coloana de atac"*).

Dar pe reduta Griviței nr. 1 (Abdul Kerim tabia), soldatul Grigore Ion a Lucăi a înfipt drapelul izbînzii. Reduta Griviței nr. 2 (Baș tabia) este și ea scump plătită în zilele lui septembrie. Din larga vale dintre redute sîngele eroilor s-a scurs în adîncul pămîntului, i-a lăsat în schimb un nume *„Valea Plîngerii"*. În **Mausoleul** construit la Griviței, de statul român, în 1902, osemintele adunate de pe linia de luptă, de peste 16 km, și-au primit somnul meritat al istoriei.

În localitatea Pordim (Poradim), în casa cu cerdac a lui Vărban Iliev, a fost găzduit, în timpul războiului, cartierul general al armatei române, de sub comanda lui Carol I. În 1907 a fost amenajat, aici, **Muzeul eroilor români**, reorganizat după o nouă tematică în 1975. **Busturile în bronz** ale **maiorului Gheorghe Șonțu** și **sergentului Grigore Ion a Lucăi** străjuiesc intrarea casei.

După luptele sîngeroase pe redutele de la Rahova, încurajate cu prețul vieții de maiorul Giurescu și maiorul Constantin Ene, la 9 noiembrie orașul a fost eliberat, acțiune de mare importanță pentru sfîrșitul glorios al războiului. O femeie, simbolizînd Victoria, domină astăzi orașul, de pe înălțimea unui **monument de piatră**, cu soclul dispus în trepte.

Luptele oștilor române pentru cucerirea pozițiilor turcești de la nord-vestul Plevnei sînt încununate de izbînda din 28 noiembrie, asupra Redutei Mari, de pe înălțimea de la Opanez (Opaneț). Sînt luați 7 000 prizonieri; rănit, Osman Pașa își pleacă sabia în fața colonelului Grigore Cerchez. Ostașul român vestește, astfel, gloria, prin pana lui George Coșbuc :

„Și-au prins pe împăratul lor
Pe Osman nebiruitul
Că-l împușcase într-un picior
Și așa i-a fost sfîrșitul".

Imaginii autentice a bătăliei de la 28 noiembrie, adolescentul Nicolae Grigorescu îi va da veșnicia artei și a istoriei într-unul din tablourile sale (*„Atacul de lîngă satul Opaneț"*). Sus pe deal, în 1930—1932, Societatea română „Cultul eroilor" a ridicat un **monument** al cărui basorelief îl înfățișează pe **Carol I**. Textul inscripției, întocmit de Nicolae Iorga, are următorul cuprins : *„Aici, puțina oaste a României, în amintirea străbunei vitejii, biruii-n avîntul ei, pentru onoare, pentru cruce pentru libertate"*.

Prin Griviței și Opaneț, cheia de boltă a războiului a fost cucerită. Plevna a capitulat în aceeași zi.

În 1907 a fost înălțat, la Plevna, **Mausoleul eroilor ruși, români și bulgari**, din această zonă de luptă. Geamurile osuarului sînt luminate de culorile drapelelor acestor țări, iar în granitul monumentalului edificiu au fost săpate nume de eroi.

În parcul Muzeului Eliberării, inaugurat în același an, se află **monumentele în bronz** ale generalului **Mihail Cristofor Cerchez** și căpitanului **Valter Mărăcineanu.**

Dar cu Plevna înfruntarea cu dușmanul nu s-a terminat. În **satul Smîrdan**, din vecinătatea Vidinului, se păstrează, ce-i drept în paragină, **redutele** înroșite de sînge românesc la 12 ianuarie 1878. Dar numai cu acest preț satul a fost eliberat, casă cu casă. *„Atacul de la Smîrdan"* va rămîne una dintre cele mai desăvîrșite opere ale marelui Grigorescu.

În aceeași zi, de 12 ianuarie, armata eliberatoare își face intrarea în fortificatul Vidin. A doua zi, ostașii români, de sub conducerea generalului Grigorie Cantili, își înscriu numele în istoria ciudatei cetăți de stîncă a Belogradcikului, eliberînd-o.

Turcii cer armistițiu. San Stefano, 3 martie 1878. Pe podul Mogoșoaiei, supraviețuitorii oștilor române își fac intrarea în București. În cinstea visului împlinit bătrînul pod își ia un nume nou : *„Calea Victoriei"*. Spre aceeași aducere aminte principale artere bucureștene renunță la numele lor de început : Podul de Pămînt devine *Calea Plevnei*, iar podul Caliței își ia numele de *Calea Rahovei*, semnificația noilor denumiri, libertatea, avîndu-și rădăcini mai adînci.

Dincolo de reprezentarea dorobanțului sau a vulturului monumentele independenței pe pămîntul românesc îmbracă și alte reprezentări.

La **Ploiești**, un **obelisc**, străjuit la colțuri de cîte un ostaș, este închinat eroilor de la Griviței.

În zidul Casei Centrale a Armatei din București sculptorul Constantin Baraschi a realizat un **basorelief** sugestiv cu bătălia de la Griviței.

Generalul Alexandru Cernat, comandantul oștilor române de acțiune, are un frumos **monument funerar** în cimitirul Bellu, realizat de sculptorul Ion Georgescu, aceluiași datorîndu-i-se și **bustul** din **strada Știrbei Vodă.**

În Calea 13 Septembrie se află **monumentul eroului de la Rahova**, maiorul Ene Constantin, opera sculptorului Oscar Späthe.

În cimitirul mănăstirii Samurcășești, comuna Ciorogîrla, mama eroului de la Griviței a înălțat un **monument funerar** singurului ei fiu, **căpitanul Valter Mărăcineanu.**

Turnînd în bronz **chipul sergentului Mușat** (aflat în parcul garnizoanei militare din Bîrlad), sculptorul C. Dimitriu-Bîrlad a omagiat memoria tuturor sergenților post-mortem căzuți în lupta pentru independență.

Sergentul Cosma Iorgu [6], din regimentul 10 Putna, de sub comanda maiorului Șonțu, scăpat cu viață de la reduta sîngeroasă a Griviței, își caută liniștea, ca monah, între zidurile mănăstirii Ciolanu (Buzău). În 1902, moare la București, fiind înmormîntat la mănăstirea Cernica de populația Capitalei. Prin conscripție publică, aceeași colectivitate i-a închinat eroului un **monument funerar**, opera din 1904 a sculptorului Filip Marin.

Într-o grădină din cartierul Cotroceni (intersecția străzilor Ana Davila și Dr. Demostene) se află **mormîntul doctorului Carol Davila**, vrednic și neobosit organizator al spitalelor de campanie de la Griviței. Doctorul Carol Davila era înzestrat cu o putere de dăruire atît de mare încît reușea, cu toată jalea ce putea s-o nască imaginea sutelor de răniți și mutilați, să le redea acestora voia bună *„prin glumele și faptele sale"*, după cum a lăsat mărturie sergentul Ștefan Georgescu [7].

Recunoștința poporului nu-i uită pe înfăptuitorii și susținătorii independenței. **Casele** legate de viața lui **Mihail Kogălniceanu**, cea de la Știubieni (județul Botoșani), ca și cea din Iași (str. Mihail Kogălniceanu nr. 11), se bucură de un deosebit respect, ca monumente istorice.

C. **A. Rosetti**, înflăcărat susținător al independenței de stat a României, a fost cel în fața căruia, la vestea căderii Plevnei, și-a revărsat entuziasmul populația Capitalei. În 1879 va fi solul României la Roma pentru obținerea recunoașterii independenței de către guvernul italian. Peste 100 000 de locuitori ai Capitalei l-au însoțit, în 8 aprilie 1885, spre locul de veci de la Bellu. În 1902, piața ce-i poartă numele a fost împodobită cu un remarcabil **monument** realizat de sculptorul Wladislav Hegel.

În zilele războiului, în casa de la Mircești (județul Iași) **Vasile Alecsandri** aștepta cu înfrigurare veștile de pe front.

Vitejia ostașilor români, a dorobanților, i-a inspirat cîntecele de glorificare, pline de căldură și duioșie. Pentru „Odă ostașilor români", „Hora de la Griviței", „Hora de la Plevna", „Sergentul", dar mai ales pentru „Peneș Curcanul", poporul a făcut din **casa** și **mausoleul bardului** de la poalele Ceahlăului loc de pios omagiu.

Pe cîmpurile de luptă ale Bulgariei, zdrobind dușmanul de veacuri, ostașii români au întărit cu sîngele lor declarația lui **Mihail Kogălniceanu** din Adunarea Deputaților de la 9 mai 1877 [8] : *„Sîntem independenți, sîntem o națiune de sine stătătoare"*.

[5] *Viteji ai neamului 1877—1878*, București, 1977.

[6] St. Georgescu — Sergent, „Din carnetul unui veteran", București, Ed. Militară, București 1956, p. 126—131.

[7] Idem, p. 82

[8] „Documente privind istoria României" — *Războiul pentru independență*, vol. II, p. 667.

https://biblioteca-digitala.ro

SOCIETĂȚI ȘI AȘEZĂMINTE PENTRU RIDICAREA OPERELOR COMEMORATIVE DE RĂZBOI

Lt. col. dr. NICULAE NICULAE

În decursul timpului, cei întorși din bătălie au cinstit memoria camarazilor lor căzuți în focul luptelor, prin ridicarea de monumente. Au existat chiar societăți, asociații și așezăminte care au avut ca preocupare majoră cultivarea cultului eroilor prin ridicarea de opere comemorative de război.

Încă în luna februarie 1871 a luat ființă *Comisia monumentelor naționale* [1], care își va schimba denumirea în anii următori în : *Comisia de conservare a monumentelor naționale* (1881) [2]; *Comisia monumentelor publice* (1892) [3]; *Comisia monumentelor istorice* (1913) [4]; *Comisia superioară a monumentelor publice* (1930) [5].

Comisiile existente pînă în anul 1919 își propuneau să vegheze la nealterarea și conservarea monumentelor naționale, în care erau incluse : bisericile, mănăstirile, stațiunile și așezările preistorice, imobilele și obiectele vechi care prezentau un interes istoric sau artistic.

La 27 februarie 1930, prin decizia ministerială nr. 30.544 a luat ființă, așa cum am arătat mai înainte, Comisia superioară a monumentelor publice. Pentru prima dată se fixează unui asemenea organ atribuții de a aviza „/.../ *din punct de vedere estetic asupra proiectelor sau monumentelor comemorative, statuilor, fîntînilor și oricăror lucrări de artă plastică ce se execută de către autoritățile statului, județelor, comunelor, sau de instituțiile depinzînd de stat, precum și cele ce se execută de către particulari sau comitete, dacă au un caracter public sau sînt de interes național*" [6]. Dar, așa după cum se vede, nici această instituție nu-și propunea să ridice opere comemorative de război.

Din documentele și literatura vremii rezultă că, pînă la primul război mondial, monumentele prin care s-a eternizat memoria celor căzuți pe cîmpul de luptă au fost rodul inițiativei unor persoane particulare, sau al unor organizații obștești locale constituite ad-hoc. În cuvîntarea rostită cu prilejul dezvelirii monumentului maiorului Giurescu, în orașul Cîmpulung Muscel, în anul 1898, generalul Al. Candiano-Popescu, eroul de la Grivița din 1877, spunea că cinste se cuvine „/.../ *inimilor generoase care, văzînd că trec zecimi de ani de la războiul neatîrnării și nu se sfințește prin nimic vădit memoria bravilor, s-au armat cu o patriotică stăruință și le-au ridicat modeste monumente. Așa s-a făcut deunăzi în județele Prahova, Piatra ; așa se face acum în Muscel*" [7].

După participarea României la primul război mondial, nevoia educării maselor largi în spiritul eroismului, al dragostei față de glia strămoșească, impunea cu necesitate existența unei organizații la nivel național, specializată, care să se îngrijească de conservarea și construirea de opere comemorative de război. În expunerea de motive prezentată de ministrul de război, generalul de corp de armată Artur Văitoianu, care a însoțit proiectul de lege, se motiva astfel necesitatea unei asemenea organizații : „*una dintre cele mai însemnate datorii, ce ni le impune timpul actual este îngrijirea mormintelor celor căzuți în război, morminte atît de prețioase neamului nostru. În multe localități, inițiativa privată a făcut pași măreți. Preoți, învățători, fruntașii satelor, proprietari, intelectuali, bogați și săraci se adună, se consfătuiesc și iau hotărîrea pentru construirea mormintelor sfinte. Considerînd că această operă de recunoștință are un înalt rol educativ pentru generația actuală și cea viitoare și pentru a veni în ajutor inițiativei private, pentru a o completa, în fine pentru a înfrumuseța aceste morminte ce se găsesc răspîndite în teritoriul României mari și a lumii întregi, am hotărîrea de a înființa /.../ Societatea Mormintele eroilor căzuți în război*" [8].

Așadar, prima organizație la nivel național, care își propunea să cinstească memoria celor căzuți în luptele duse în anii 1916—1918, prin construirea de opere comemorative de război, *a luat ființă la 12 septembrie 1919, în baza legii asupra regimului mormintelor și operelor comemorative de război*, sancționată prin Decretul nr. 4106, sub denumirea de *Societatea Mormintele eroilor căzuți în război* [9].

În articolul 3 din *Statutul societății* se arăta că scopul ei era : „*de a descoperi locul unde există mormintele celor căzuți pentru patrie ; de a aduce acestor morminte îmbunătățirile necesare ca : ziduri împrejmuitoare, cruci, pietre funerare, monumente, mauzoleuri, împodobiri cu plantațiuni de arbori vii, garduri, cruci, troițe, capele etc.* ; *de a îngriji ca ziua comemorării eroilor să fie serbată cu mare fast religios, școlar, național și militar*" [10]. Societatea era

---

[1] „Monitorul oficial" al României, nr. 27, 6/18 februarie 1871, p. 142.
[2] ibidem, nr. 189, 24 noiembrie / 6 decembrie 1881, p. 6012—6013.
[3] Ibidem, nr. 115 din 24 august / 6 septembrie 1907, p. 4410.
[4] „Monitorul oficial", nr. 21, din 29 aprilie / 11 mai 1913 p. 884—885.
[5] Ibidem, partea 1, nr. 92 din 5 martie 1930, p. 1758.
[6] Ibidem.
[7] Candiano-Popescu, *Cuvîntări ostășești*, București, 1901, p. 17, Cf. și p. 8—9 ; „România eroică", nr. 2/1927 ; Biblioteca Muzeului militar central (în continuare sursa va fi citată cu sigla „B.M.M.C.")- fond Cultul eroilor, dosar nr. 431, p. 5, 92, 455.
[8] „Monitorul oficial", nr. 123 din 19 septembrie 1919, p. 7042.
[9] Ibidem, p. 7041
[10] Ibidem, p. 7042.

https://biblioteca-digitala.ro

1. Monumentul eroilor militari — **București**
2. Mausoleul eroilor — **Mărășești**, jud. Vrancea

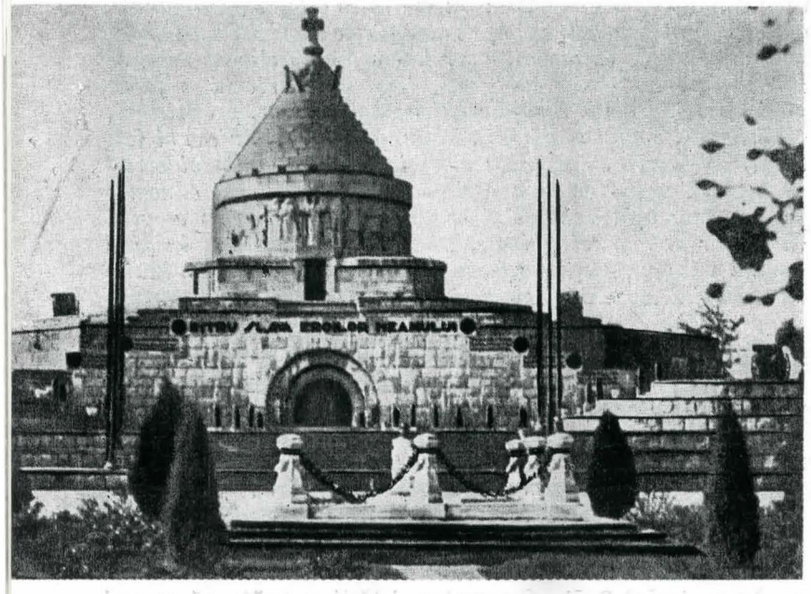

general și subdirector un general și respectiv un ofițer superior. În timp de campanie societatea trecea la dispoziția Ministerului de Război.

Membrii societății se subîmpărțeau în patru categorii: 1. membrii fondatori, care depuneau la început și pentru totdeauna suma de 500 lei; 2. membrii donatori, care făceau o donație de cel puțin 1000 lei; 3. membrii activi primiți pe parcurs și care plăteau anual o cotizație de cel puțin 24 lei; 4. membrii activi de drept în care intrau familiile celor căzuți în război (părinți, soții, copii). Cotizația pentru aceștia era benevolă [13].

Fondurile societății se constituiau din subvenții date de stat, donații și legate, cotizații, beneficii realizate din serbări, spectacole teatrale și cinematografice, concerte etc.

Pusă sub auspiciile statului și avînd în organele de conducere personalități marcante ale vieții politice și militare românești, societatea a desfășurat o intensă activitate și s-a dezvoltat neîncetat, reușind să înfăptuiască opera de organizare și îngrijire a celor aproape 400 000 de morminte de eroi răspîndite pe tot cuprinsul țării.

Pe măsura trecerii timpului și a acumulării de experiență, s-au adoptat noi legi menite să organizeze mai bine activitatea de cinstire a memoriei eroilor neamului.

La 14 octombrie 1926 a luat ființă *Asociația Cultul Patriei*, recunoscută ca persoană morală, de către Tribunalul Ilfov, la 2 decembrie același an. Asociația își propunea ca scop să dezvolte pe toate căile spiritul patriotic „/.../ *în toate straturile neamului nostru* /.../" [14], și „/.../ *de a întreține cît mai aprinsă și cu multă judecată flacăra patrio-*

3. În amintirea eroilor — **Comuna Orlat**, jud. Sibiu

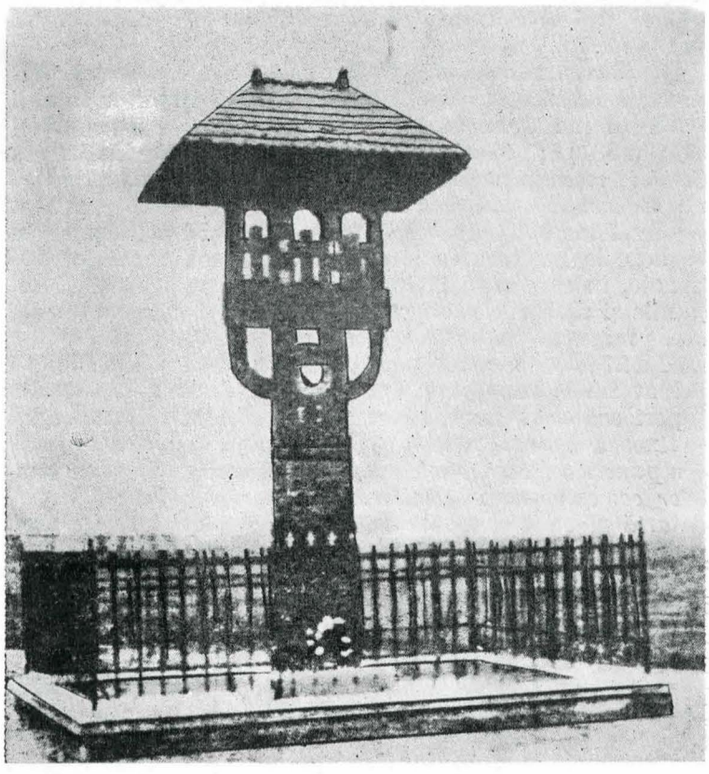

persoană juridică, avînd următoarele organe de conducere: un comitet central la București, comitete regionale în toate orașele reședință ale corpurilor de armată ale căror președinți erau comandanții corpurilor de armată; comitete județene și comunale [11]. Din Comitetul central făceau parte toți miniștrii țării, secretari și directori generali din Ministerul de Război, profesori universitari. În comitetele regionale, județene și comunale intrau notabilitățile locale, civile și militare [12]. Fiecare comitet era independent și eligibil, avînd fonduri proprii. În timp de pace societatea era condusă de Comitetul central, avînd în frunte un președinte, care de regulă era patriarhul țării, iar ca director

tismului" [15]; „*să încurajeze inițiativele particulare de a înfăptui opere naționale*" [16].

Activitatea asociației era condusă de un comitet central de acțiune și un comitet central de directive, alese pe șapte ani de adunările generale, avînd în frunte un președinte. În capitalele de județ era cîte o secție, iar în comune filiale ale acestora [17]. În cadrul asociației erau membrii fondatori, membrii de onoare, membrii activi și membrii aderenți. Membrii fondatori erau socotiți cei care

[11] Ibidem.
[12] Ibidem, p. 7043.
[13] Ibidem, p. 7042.
[14] „Lămuriri asupra Asociației Cultul Patriei", București, 1927, p 7.
[15] Ibidem, p. 8.
[16] Ibidem, p. 10.
[17] Ibidem, p. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro

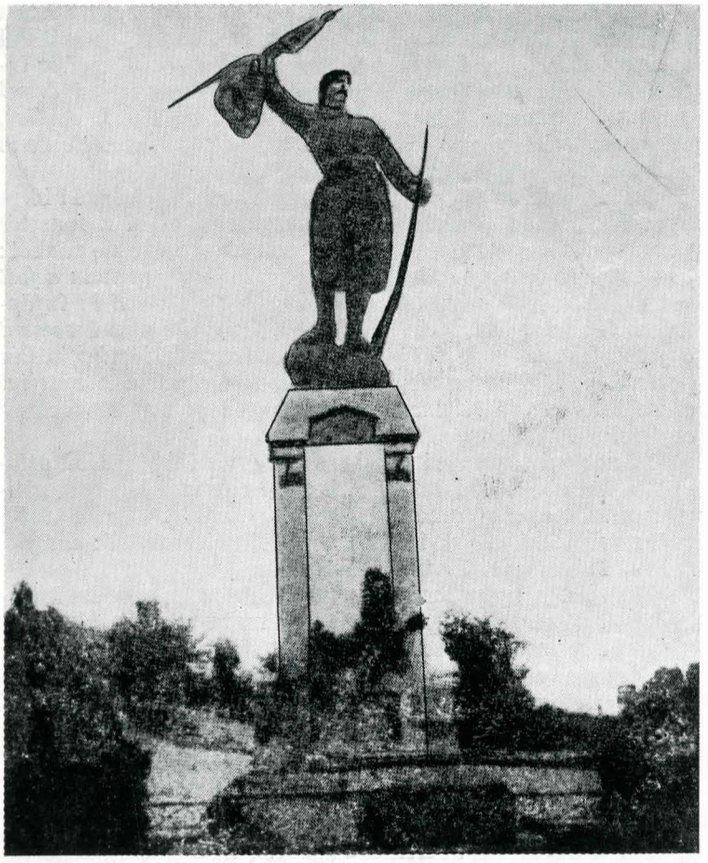

4. Monument ridicat în memoria celor căzuți în 1916— 1918 —**Techirghiol** — jud. Constanța

au fost de la înființarea asociației, în număr de 121, dintre care : 41 generali și ofițeri superiori și inferiori, activi și de rezervă, între ei fiind cunoscuții generali C. Dragu, G. Jitianu, I. Manolescu, N. Petala ; 18 profesori și profesori universitari, printre ei profesorii universitari D. Gusti, C. Rădulescu-Motru, dr. Gh. Marinescu ; 18 înalți funcționari de stat ; 9 doctori umani și veterinari ; 14 avocați ; 7 ziariști, între care C. Bacalbașa ; 4 ingineri ; 2 artiști plastici ; 2 industriași ; 1 arhitect ; 1 preot profesor universitar ; 2 judecători și 2 proprietari [18]. Membrii de onoare erau aleși de Comitetul central și recomandați adunărilor generale, din rîndurile celor care *„au făcut bine neamului românesc”* [19]. Membrii activi erau socotiți cei care erau înscriși în asociație și se angajau să propage cultul patriei, iar membrii aderenți,, /.../ *toți bunii români care își spun dorința să facă parte din Asociația Cultul Patriei”* [20].

Această asociație a funcționat paralel cu alte societăți. La 31 mai 1927, prin Decretul nr. 1699, s-a promulgat *Legea asupra regimului mormintelor de război din România* [21]. Odată cu această lege s-a schimbat și denumirea *societății Mormintele eroilor căzuți în război*, în *Societatea Cultul eroilor* [22]. Scopul, organizarea, funcționarea și administrarea societății au rămas cele stabilite prin Decretul-Lege nr. 4106 din 12 septembrie 1919, cu modificările aduse prin înaltele Decrete nr. 5833 din 1923 și nr. 2691 din 1925 [23].

Pentru cinstirea eroilor căzuți în războiul din 1916—1918 și comemorarea glorioaselor acte de eroism național, Legea din 31 mai 1927 prevedea construirea de *„/.../ monumente și plăci comemorative în toate localitățile din țară, stimulîndu-se în special în acest scop inițiativa particulară”* [24]. Finanțarea societății se realiza prin : o subvenție anuală de 6 milioane lei, cuantum la care se fixa dreptul de participare al societății asupra încasărilor ce i se cuveneau din timbrul de asistență socială ; o cotă de 2 la sută din totalul încasărilor asupra impozitului pe spectacole ; din scutirile de orice taxă și impozite către stat, județe și comune [25].

În perioada 1919—1940, ca urmare a activității desfășurate de societățile *Mormintele eroilor căzuți în război* și *Cultul eroilor* și de *Asociația Cultul Patriei*, toată suflarea românească a vibrat cu emoție și a îmbrățișat, cu gîndul sau cu fapta, opera măreață de cinstire a eroilor neamului. Așa cum se apreciază în literatura istorică a vremii, a fost epoca tuturor inițiativelor care au depășit orice cadru de organizații permanente, iar mijloacele materiale ce se ofereau erau de-a dreptul impresionante. Întreaga națiune

5. În memoria eroilor prahoveni — **Urlați**, jud. Prahova
6. Monumentul eroilor din comuna **Pești**, jud. Gorj

românească era angajată în cinstirea și comemorarea eroilor săi.

Documentele vremii atestă că fiecare comună, fiecare oraș și fiecare județ aveau prevăzut în bugetul anual o

[18] Ibidem, p. 31—35.
[19] Ibidem, p. 9.
[20] Ibidem.
[21] ,,B.M.M.C.”, fond Cultul eroilor, dosar nr. 431 f. 12. Cf. și ,, Monitorul oficial”, nr. 119 din 2 iunie 1927, p. 7518.
[22] ,,Monitorul oficial”, nr. 119, din 2 iunie 1927, p. 7518.
[23] Ibidem.
[24] Ibidem, p. 7517.
[25] Ibidem, p. 7518.

https://biblioteca-digitala.ro

anumită sumă pentru lucrări destinate operelor comemorative de război. La aceste sume sa adăugau cele strînse din vînzarea unor cărţi. Pe contracoperta cărţii lui G. Lungulescu intitulată *Eroismul românesc în istoria omenirii* scria : *„se vinde în folosul strîngerii fondurilor necesare pentru ridicarea monumentelor de eroi"* [26].

După aproape 13 ani de existenţă, societatea *Cultul eroilor* se desfiinţează. Măsura luată de organele de stat se baza pe faptul că *„societatea Cultul eroilor era organizată pe bază de comitete, organe de drept şi elective, cu larga participare la vot a maselor populare"* [27]. În expunerea de motive la Legea asupra mormintelor şi operelor comemorative de război din 27 iulie 1940 se aprecia că Societatea Cultul eroilor *„s-a dovedit cu totul defectuoasă şi chiar periculoasă"* [28].

Prin legea citată mai sus, promulgată prin Decretul nr. 2533 din 27 iulie 1940, a luat fiinţă *Aşezămîntul naţional regina Maria pentru cultul eroilor* [29]. Aşezămîntul îşi propunea ca scop îngrijirea mormintelor şi monumentelor de război, precum şi comemorarea eroilor căzuţi în timpul campaniilor.

Prin articolul 4 din Legea citată se stabilea, pentru prima dată, că *„sînt considerate ca opere comemorative de război : edificiile, monumentele, plăcile comemorative, cît şi orice fel de construcţiuni sau lucrări, naţionale sau străine, înfăptuite sau ce se vor înfăptui pentru comemorarea eroilor căzuţi în război, a unor fapte de eroism sau în legătură cu glorificarea eroismului românesc din toate timpurile"* [30].

Toate mormintele şi operele comemorative de război erau considerate ca monumente publice şi ocrotite prin lege [31]. În acest sens, Legea din 27 iulie 1940 preciza că, *„opera de îngrijire, înfrumuseţare şi păstrare a mormintelor şi operelor comemorative de război are caracter perpetuum"* [32].

Aşezămîntul naţional regina Maria pentru cultul eroilor era persoană juridică de drept public şi instituţie autonomă, condusă de un director general, de regulă un general activ, care lucra după directivele Consiliului Superior de Îndrumare şi Control.

În afară de societăţile enumerate mai sus, care, prin excelenţă, au fost conduse de generali şi ofiţeri superiori şi au lucrat sub îndrumarea nemijlocită a Ministerului de Război, şi respectiv a Ministerului Apărării Naţionale, au existat şi alte organizaţii care şi-au adus contribuţia la cinstirea memoriei eroilor naţiunii române. Între acestea se numără : *Astra, Tinerimea română, Liga culturală, Casele naţionale, Ateneele populare, Societatea naţională de cruce roşie a României etc* [33]. Societăţile, asociaţiile şi aşezămintele, care au existat în România începînd din anul 1919 şi pînă în 1948, cînd *Aşezămîntul naţional regina Maria pentru cultul eroilor* a fost desfiinţat, au ridicat multe monumente, au întocmit şi sculptat un şir de troiţe şi pietre funerare care au fost aşezate la căpătîiul vitejilor, adesea fără nume, îngropaţi în morminte comune pe locurile unde s-au dus luptele cele mai aprige. Cine trece de-a lungul şi de-a latul ţării noastre va vedea aproape în fiecare sat, în fiecare comună şi oraş, sau chiar pe cîmp troiţe, statui, obeliscuri, plăci comemorative, pietre funerare, simple îngrămădiri de bolovani mari de piatră — pe care au fost încrustate numele celor morţi —, cruci albe—aşezate în curtea unor biserici, în total peste 2 000 de monumente [34], ridicate în semn de cinstire a memoriei celor peste 800 000 de oameni [35] căzuţi pe cîmpurile de onoare în anii 1916—1918, pentru înfăptuirea idealului unităţii noastre naţionale.

Din cele peste 2 000 de monumente ridicate în perioada interbelică, se detaşează, după părerea noastră, prin stilul arhitectonic şi execuţia artistică : *Monumentul eroilor infanteriei, Monumentul eroilor aerului, Monumentul armei geniului* (*Statuia Leu*), *Monumentul corpului sanitar, Monumentul cadrelor didactice ş. a., ca şi mausoleele de la Mărăşeşti, Medgidia, Odorhei, Galaţi, Giurgiu* etc.

În expunerea de motive la Legea din 27 iulie 1940 se aprecia în mod elogios contribuţia armatei şi a maselor populare la construirea operelor comemorative de război : *„ca un pios omagiu adus camarazilor căzuţi, armata a fost cea dintîi care a adus tot prinosul său de muncă la înfăptuirea înaltelor îndatoriri"* [36]/.../ *„Nu mai puţin însemnat a fost ajutorul material de care s-a bucurat instituţia din partea marilor mase ale poporului, toţi căutînd a sprijini această operă de recunoştinţă naţională şi suprem interes obştesc"* [37].

În acelaşi timp, prin grija Ministerului Apărării Naţionale şi cu concursul întregii naţiuni române, au fost ridicate multe opere comemorative de război în străinătate, acolo unde au căzut în luptă militari români : *Belgia, Italia, Iugoslavia, Franţa, Germania.*

Multe din monumentele construite în perioada interbelică sînt simple, lipsite de rafinament artistic, dar, aşa cum spune unul din scriitorii militari contemporani, *„fiecare din ele întruchipează dăruirea celor care nu şi-au precupeţit nici sîngele, nici viaţa"* [38] pentru apărarea pămîntului strămoşesc.

Măsura luată de conducerea superioară de partid şi de stat, prin *Decretul nr. 117 din 23 octombrie 1975, privitor la mormintele şi operele comemorative de război* [39] este menită a înnoda firul unei tradiţii străbune cu puternice rezonanţe în inimile neamului nostru şi a reaşeza pe noi baze metodologice şi ştiinţifice vasta activitate de educare a poporului român în spiritul dragostei faţă de patrie, cultivarea în rîndurile generaţiilor tinere a respectului faţă de înaintaşi, care au luptat şi s-au jertfit în luptă pentru apărarea independenţei, suveranităţii şi integrităţii statului naţional român.

Mesajul educativ al măsurilor stabilite rezultă cu pregnanţă atît din expunerea de motive, cît şi din cuprinsul decretului. *„Cinstirea memoriei celor care şi-au jertfit viaţa în lupta pentru libertatea şi independenţa patriei* — se arată în expunerea de motive —, *precum şi pentru apărarea cuceririlor revoluţionare ale oamenilor muncii, constituie una din tradiţiile scumpe ale poporului român şi, totodată, un mijloc important pentru educarea patriotică a maselor"* [40].

Ridicarea de opere comemorative de război şi evocarea faptelor de vitejie şi eroism ale înaintaşilor constituie laturi esenţiale ale activităţii educative desfăşurate la nivel naţional. În articolul 1 din decret se face precizarea expresă că, *„îngrijirea, păstrarea şi cinstirea mormintelor şi operelor comemorative de război constituie o îndatorire de onoare a tuturor cetăţenilor Republicii Socialiste România"* [41].

Pentru comemorarea pe plan naţional a celor căzuţi eroic în timpul războaielor şi în luptele purtate pentru libertatea şi independenţa poporului român, începînd din *1975 ziua de 9 mai a fost declarată Ziua independenţei de stat şi Ziua eroilor.*

Comemorarea celor căzuţi pentru libertatea şi independenţa patriei se va face şi cu prilejul altor sărbători naţionale ale poporului român [42]. Aşadar Decretul nr. 117 din 23 octombrie 1975 realizează o îmbinare între tradiţie şi actualitate, conferind activităţii educaţionale noi atribute pe linia dezvoltării, în rîndurile maselor largi populare, a dragostei faţă de patrie, faţă de trecutul glorios, faţă de prezentul ei socialist, în spiritul eroismului pentru apărarea gliei străbune.

---

[26] G. Lungulescu, *Eroismul românesc în istoria omenirii*, Bucureşti, 1925, contracoperta.

[27] *Legea asupra mormintelor şi operelor comemorative de război din 27 iulie 1940*, p. 5.

[28] Ibidem

[29] „Monitorul oficial", nr. 176, din 1 august 1940, p. 3929.

[30] Ibidem, p. 3928.

[31] Cf. proiectele, legile şi deciziile ministeriale publicate în „Monitorul oficial", nr. 27/1871 ; 189/1881 ; 187/1892 ; 115/1907 ; 21/1913 ; 82/1919 ; 52/1930 ; 123/1936 ; 176/1940.

[32] „Monitorul oficial", nr. 176 din 1 august 1940, p. 3928

[33] „Patrie şi neam", Bucureşti, 1928, p. 58.

[34] Cf. Florian Tucă, *In memoriam*, Editura militară, 1971, p. 8.

[35] Cf. Căpitan Slătineanu Al. Sever, *Cultura eroilor. Un panteon naţional la Mărăşeşti*, Ediţia a II-a, f. a., p.5.

[36] Legea asupra mormintelor şi operelor comemorative de război din 27 iulie 1940, p. 3.

[37] Ibidem.

[38] Florian Tucă, *op. cit.*, p. 8.

[39] „Buletinul oficial al Republicii Socialiste România", anul XI, nr. 111, partea I, din 30 octombrie 1975, p. 1—4.

[40] Ibidem, p. 1.

[41] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

CASE BUCUREȘTENE DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

PETRE OPREA

Locuința din Calea Victoriei nr. 194, în stil neoclasic francez, așa cum a renovat-o după cumpărarea ei (1840) de la paharnicul Manolache Faca [1] principesa Cleopatra Trubeţkoi (născută Ghica), mai păstrează în interioarele etajului cîteva vestigii decorative din pragul secolului al XX-lea.

Într-o cameră, care răspunde în salonul cel mare, plafonul este decorat cu stucatură, excesiv colorată. De-a lungul pereţilor, pe plafon, se găsește o bordură alcătuită din două litere îmbinate într-o monogramă (Z. N.), desigur inițialele numelui și pronumelui proprietarului care a comandat execuţia lucrării, iar centrul este casetat, imitînd grinzi de lemn.

În salonul cel mare, trei dessous-de-porte mai păstrează în cartușele respective, picturi (ulei pe pînză maruflată) reprezentînd copii după pastorale galante de Boucher [2]. Ele sînt realizate de un pictor dotat, poate de cel care a executat copiile după tablourile aceluiași maestru francez, aflate în clădirea din str. Nicolae Iorga nr. 2 [3].

[1] Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Alexandru Cebuc, *Monumente din București*, ghid, Ed. Meridiane 1966, p. 58

[2] Picturile sînt executate între 1895—1905, ținînd seama de moda decorației interioare din țara noastră care impusese în acest răstimp scenele cîmpenești din frivola viață a aristocrației franceze a secolului al XVIII-lea.

[3] Petre Oprea: *Picturi murale din locuințe și instituții bucureștene în pragul secolului al XX-lea*, în „Revista muzeelor și monumentelor" — „Monumente istorice și de artă" nr. 1, 1976.

1—3 Pictură decorativă din locuința de pe Calea Victoriei nr. 194

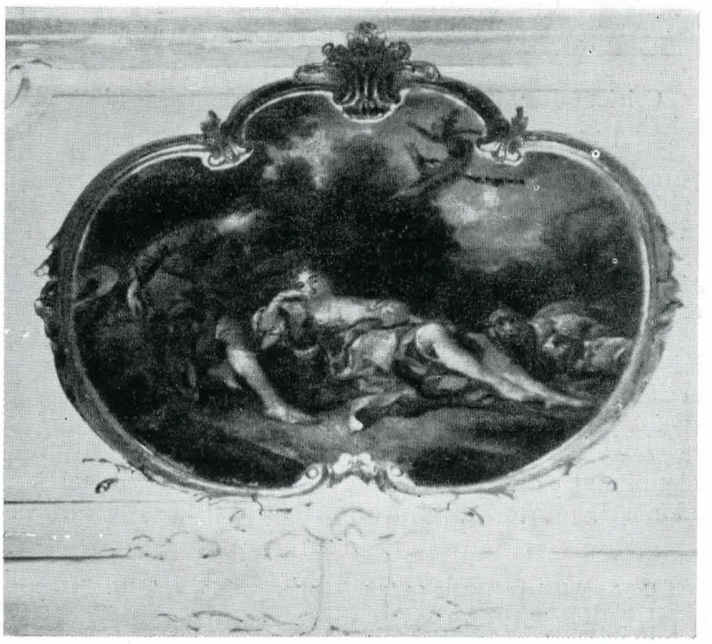

https://biblioteca-digitala.ro

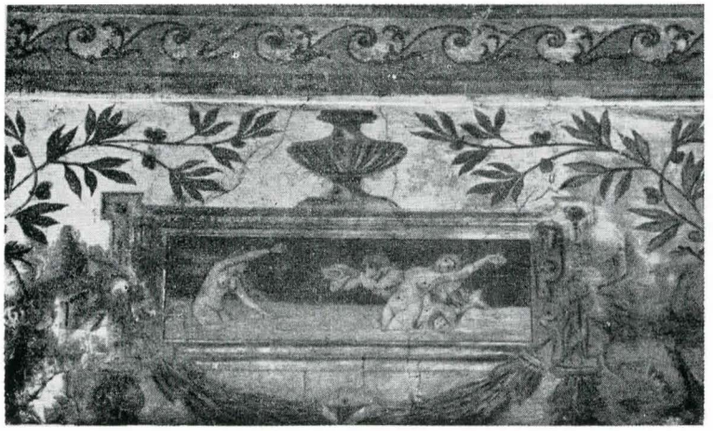

4—8 Fragmente de pictură decorativă de pe faţada clădirii din str. Occidentului nr. 11 B.

Criticul de artă Nicolae Petraşcu, admirator al pictorului G. D. Mirea, impresionat puternic de compoziţia acestuia *Vîrful cu Dor*, a ţinut să aibă, dacă nu originalul cumpărat de colecţionarul Vasile Morţun, cel puţin o copie a tabloului. Astfel, în locuinţa sa din **piaţa M. Eminescu** (fostă Piaţa Romană) **nr. 1**, construită după planurile lui I. Mincu în 1907, a cerut încuviinţarea prietenului Mirea să-i îngăduie unui elev al său pe care îl va numi să-i execute o copie după lucrarea admirată.

Aşa cum afirmă N. Petraşcu, în monografia dedicată lui G. D. Mirea, pictorul Dimitrie Mihăilescu a realizat în 1908—1909 o copie [4] la aceleaşi dimensiuni *„aplicînd-o apoi pe plafonul casei... unde planează şi astăzi cu suprafaţa de peste 24 m. p."* [5]. Actualmente, pictura, o copie fidelă, de mai multe ori restaurată, se găseşte pe plafonul aceluiaşi salon şi a constituit, într-o perioadă cînd originalul se credea pierdut, (1916—1957), singurul document referitor la o realizare care a stîrnit, la expunerea ei în 1883 la Paris şi 1885 la Bucureşti, un mare entuziasm, consacrîndu-l pe autorul ei.

Între 1905 şi 1915, unele case burgheze, realizate economicos de modeşti antreprenori şi, ca atare, lipsite de excesiva ornamentaţie arhitecturală folosită la majoritatea construcţiilor particulare din acea vreme, pentru a fi totuşi mai arătoase, sînt pictate la exterior după o desuetă modă italiană, ai cărei meşteri, aflaţi la Bucureşti, o introduc şi o practică drept o noutate.

Această decoraţie, plasată întotdeauna de-a lungul pereţilor dintre fereastră şi acoperiş, putea fi, pentru comanditarii mai puţin pretenţioşi sau cu mai puţină dare de mînă, o simplă friză-bandou [6], alcătuită din rinceaux-uri combinate cu elemente decorative greceşti, realizate din şablon, fie zugrăvite (culori de apă), fie în ulei. Pentru ceilalţi, rinceaux-urile erau întrerupte din loc în loc de medalioane şi cartuşe, unde erau înfăţişate, după indicaţiile proprietarilor sau fantezia executanţilor, personaje şi scene mitologice.

Rareori, cînd sînt realizate cu mult gust decorativ, ele reuşesc să contribuie substanţial la înfrumuseţarea faţadelor de clădiri creîndu-le un aspect atrăgător, sărbătoresc, chiar maiestuos.

Printre puţinele decoraţii de acest gen, deşi aflată într-o stare avansată de deteriorare, merită a fi menţionată cea care împodobeşte **clădirea din str. Occidentului nr. 11 B.** Decoraţia este concepută şi realizată, aşa cum aflăm dintr-o inscripţie, de arhitectul C. Cora, desigur italian, în anul 1910, cum se specifică într-un cartuş. Arhitectul foloseşte, eclectic, elemente decorative greceşti şi din Renaştere, în cadrul cărora se află cartuşe avînd pictate personaje (Apollo, Mercur) şi scene mitologice în spirit renascentist.

[4] Copia a fost corectată de însuşi autorul originalului (N. Petraşcu, „Icoane de lumină", Bucureşti, 1972, p. 85).

[5] N. Petraşcu, *G. D. Mirea*, Bucureşti, 1943.

[6] Unele case din aceeaşi perioadă au o friză realizată dintr-un cadru de lemn cu panouri de sticlă, avînd pictat acelaşi motiv floral, foarte puternic colorat, care vara, în special, înveseleşte mult austeritatea faţadelor.

https://biblioteca-digitala.ro

PROBLEME ACTUALE ALE CONSERVĂRII ȘI RESTAURĂRII CENTRELOR ȘI ORAȘELOR ISTORICE

CLAUDIA CLEJA

Problematica complexă a conservării și introducerii în circuitul public a ansamblurilor arhitectonice de valoare istorică și a centrelor vechi ale orașelor constituie în ultimii ani o problemă de mare actualitate în sistematizarea orașelor din întreaga lume.

Dezvoltarea de multe ori haotică și necontrolată a numeroaselor așezări urbane, pe plan mondial, îndeosebi în secolul nostru, degradarea și în ultimul timp chiar părăsirea treptată a zonelor centrale ale unor orașe, datorită condițiilor din ce în ce mai dificile de viață, interesul prioritar pentru tot ce este „modern" în dauna tradiționalului, rezultat al unei greșite interpretări a potențialului istoric, au dus la distrugerea specificului și la depersonalizarea unor orașe cu o bogată tradiție istorică.

Schimbarea înfățișării orașelor prin construcții noi, uneori greoaie și monotone, în care omul se simte de cele mai multe ori străin, circulația intensă care elimină pietonul și aduce cu sine poluarea sonoră, precum și nevoia unor permanențe de ordin psihologic și istoric-cultural au făcut necesară restudierea vechilor centre istorice în sensul revitalizării și reîncadrării acestora în circuitul funcțional și valoric al orașului contemporan.

Concepția restaurării întregului complex urbanistic în care este integrat monumentul este un salt calitativ realizat în urbanistica ultimilor ani.

„*Restaurarea nu numai a unui monument valoros, cum s-a făcut în general, ci și a zonei înconjurătoare, nu trebuie bazată numai pe motive socio-economice, documentare sau folcloristice, ci trebuie considerată ca restabilind o continuitate între arhitectura de ieri și cea de astăzi, o sinteză dialectică a progresului și continuității*" [1].

Astăzi restaurarea arhitectonică este de fapt o operație culturală și socială în același timp, iar conceptul de monument s-a transformat în acela de „bun cultural" incluzînd și mediul ambiental.

Această nouă definiție este cuprinsă și în Carta internațională a conservării și restaurării monumentelor elaborată la cel de-al doilea Congres internațional al arhitecților și restauratorilor de la Veneția din anul 1964, cînd s-au rediscutat și principiile fundamentale ale conservării și restaurării monumentelor[2].

Restaurarea și valorificarea unui oraș sau cartier vechi, constituind o operație cu caracter cultural și social de o importanță uriașă pentru trecutul, prezentul și viitorul omenirii, au făcut ca numeroase organizații internaționale să intervină în acest domeniu. Astfel, O. N. U. a organizat două reuniuni importante la Stockholm în 1972 și la Vancouver în 1976, iar UNESCO a inițiat o serie de programe soldate cu intervenții directe, convenții și legislații precum sînt :

— recomandarea privind săpăturile arheologice (New Delhi, 1956) ;

— recomandarea privind apărarea frumuseților naturale (Paris, 1962) ;

— documentul cuprinzînd principiile și criteriile științifice, tehnice și juridice aplicabile în domeniul protecției bunurilor culturale și siturilor (Paris, 1969).

Consiliul Europei a avut cinci întîlniri pe aceste teme între 1965—1968, urmate de simpozioane pe sectoare și de Congresul de la Amsterdam în 1975. Timp de 10 ani, Consiliul internațional al monumentelor și siturilor.

Pasajul scărilor din **Sibiu**. Contraforturi cu arcuri butante.

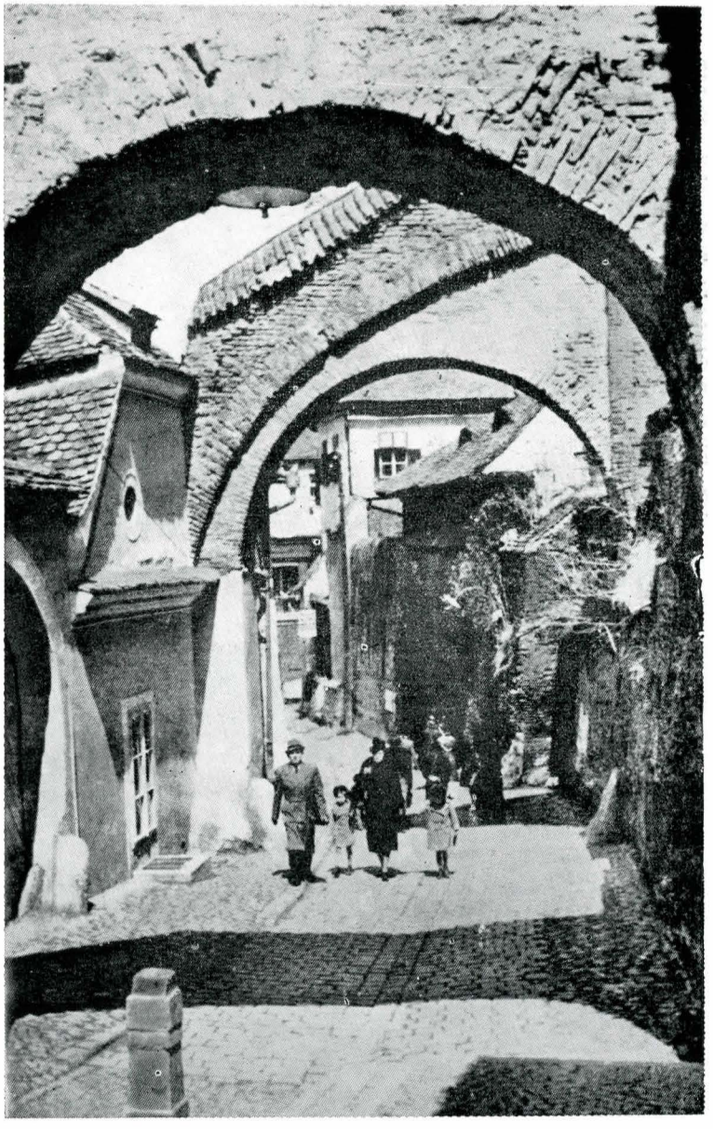

[1] Grassi Liliana, *Passato e presente nella conservazione dei centri storici*, în „Vita e pensiero", Milano, nr. 5, sept. — oct. 1975, p. 69—75.

[2] *Carta internazionale sulla conservazione ed il restauro dei monumento*, în „Vita e pensiero", Milano, nr. 5, sept.-oct. 1975, p. 19—22.

https://biblioteca-digitala.ro

ICOMOS a ţinut diferite întruniri ştiinţifice şi a publicat studii de specialitate pe această temă [3].

Crearea unui cadru urban, în care omul zilelor noastre să se regăsească la scara şi armoniile sale, a fost şi concluzia la care au ajuns experţii întruniţi la cel de-al 32-lea Congres Mondial al Federaţiei Internaţionale de Urbanism şi Sistematizare de la Viena, precum şi la primul Congres internaţional, pe tema oraşelor vechi, de la Graz şi îndeosebi în cadrul anului 1975 declarat ca an al patrimoniului arhitectural european şi care a avut ca lozincă : *„Trecutului, un viitor !"*.

Campania lansată de Consiliul Europei sub genericul *„Anul european al patrimoniului arhitectural"* (AEPA) a avut ca scopuri :

— trezirea interesului pentru conservarea şi valorificarea monumentelor şi complexelor edilitare de interes istoric şi artistic ;

— salvarea şi păstrarea caracterului propriu al oraşelor şi micilor aşezări antice ;

— asigurarea unei noi funcţii pentru monumentele de ieri în societatea de astăzi [4].

De asemenea la Congresul internaţional de studii de la Amsterdam, ţinut în acest scop în septembrie 1975, s-au dezbătut următoarele teme :

— conservarea patrimoniului arhitectural în contextul planificării urbane ;

— responsabilitatea organelor publice locale şi participarea cetăţenilor ;

— probleme sociale incluse de conservare ;

— aspecte juridice şi administrative ;

— mijloace financiare, tehnice şi practice necesare conservării şi restaurării.

Duncan Sandys, preşedintele Asociaţiei „Europa nostra" şi al Comitetului organizatoric al Congresului, a susţinut că *„nu se poate admite ideea că progresul material va comporta în mod necesar distrugerea trecutului şi că trecutul va putea fi salvat şi inclus în prezent"* [5].

În urma acestor discuţii, numeroase ţări au adoptat legislaţii corespunzătoare şi au iniţiat ample acţiuni pentru conservarea vechilor centre istorice în vederea revitalizării acestora atît din punct de vedere arhitectural-plastic, cît şi funcţional-economic. Astfel, în Franţa, de exemplu, după rezultatele obţinute prin „remodelarea" vechiului cartier Le Marais din Paris, au fost prevăzute o suită de „sectoare operaţionale" în diferite oraşe, ce urmează a fi conservate şi redate vieţii contemporane. În Anglia, se duce o viguroasă campanie de reintegrare a vechilor centre istorice în dezvoltarea urbană contemporană, în unele cartiere ale Londrei, în zonele centrale sau străzi caracteristice din oraşe ca Bath, York, Chichester. În R. F. Germania au fost luate o serie de măsuri pentru conservarea şi valorificarea zonelor centrale şi a unor zone specifice din oraşe de veche tradiţie cum sînt, de exemplu, Trier, Xanten, Alsfeld Rothemburg ş. a.

Unele operaţii sînt în curs, în baza unor planuri aprobate de un comitet naţional.

În Italia, pe lîngă unele iniţiative locale, reţine atenţia planul de sistematizare a oraşului Napoli, care prevede lucrări de amploare, urmărind conservarea şi reamenajarea zonei centrale.

Este interesant de constatat că şi în S.U.A., unde tradiţiile arhitectural-urbanistice nu depăşesc în medie 150—200 de ani, se constată o preocupare sporită pentru conservarea şi înviorarea unor cartiere vechi, îndeosebi în oraşele de pe coasta de Nord a Atlanticului (Boston, Baltimore, Philadelphia) sau în cele din sudul ţării (New Orleans, Baton, Rouge).

[3] Piero Grazzila, *Un passato per il nostro avenire*, în „Vita e pensiero", Milano, nr. 5, sept.-oct. 1975, p. 7—19.

[4] Gian Alberto Dell'Acqua *Assicurami un futuro al nostro passato*, în „Vita e pensiero", Milano, 8. nr. 5, sept.-oct. 1975, p. 3—6.

[5] *Ibidem*

Turnul croitorilor şi Turnul cu ceas se privesc peste acoperişurile caselor sighişorene înşirate de-a lungul zidului cetăţii.

Stradă veche din **Sibiu**.

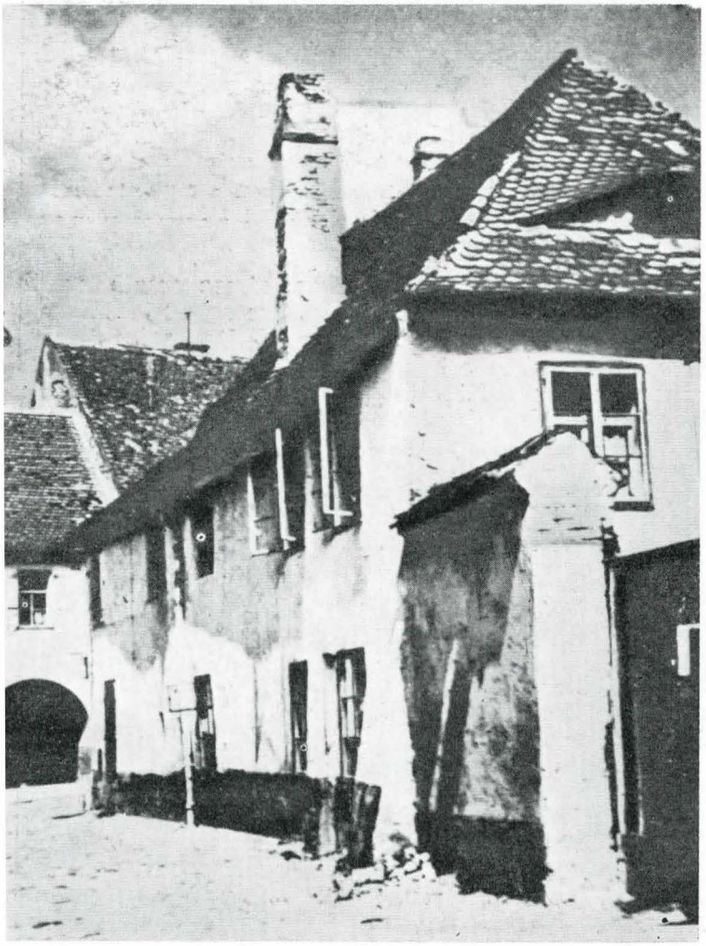

https://biblioteca-digitala.ro

În țările socialiste, acțiunea de conservare și restaurare a vechilor centre istorice ale orașelor este studiată și realizată în baza unor planuri de perspectivă, care urmăresc consecvent o viziune armonioasă a relației vechi-nou.

Restauratorii polonezi, făcînd parte dintr-o instituție specializată cu sediul la Torun, au întreprins lucrări de restaurare la Varșovia, Gdansk, Szeczin și participă la restaurarea vechilor clădiri ale orașului Quedlinburg din regiunea Harz (R.D.G.) [6].

Reconstrucția și restaurarea acestor centre în R. S. Cehoslovacă (Praga), R. P. Ungară (Budapesta, Pecs, Sopron etc.), R. P. Bulgaria (Sofia, Plovdiv), R. D. Germană (Berlin, Dresda, Leipzig, etc.), U.R.S.S. (Moscova, Leningrad, Kiev, Taşkent, Samarkand etc.), R. S. F. Iugoslavia (Belgrad, Split, Dubrovnik), pentru a nu mai vorbi de cele din țara noastră (București, Iași, Brașov, Sibiu, Sighișoara etc.) sînt un exemplu al politicii statelor socialiste de abordare a problemei reintegrării zonelor vechi de valoare arhitectural-urbanistică.

Modernizarea orașelor nu poate fi realizată fără armonizarea centrului istoric și a monumentelor cu noile construcții.

În procesul de reconstruire a orașelor vechi apare pericolul distrugerii sau pierderii personalității orașului datorită tendinței de a păstra doar unele monumente de arhitectură. De aceea prezintă importanță reconstruirea străzilor comerciale, care creează legături structurale prin care se păstrează mediul arhitectural-spațial al întregului oraș.

Păstrarea monumentelor de arhitectură necesită, în primul rînd, restaurarea monumentului respectiv (ca volum inițial, ca aspect exterior), în al doilea rînd, punerea lui în valoare, prin amenajarea mediului înconjurător și, în al treilea rînd, restaurarea, reconstruirea sau modernizarea interiorului acestuia.

În multe țări, reconstruirea vechilor centre istorice și reîncadrarea lor în arhitectura modernă a orașului au fost considerate ca o acțiune social-politică, avînd drept scop reamplasarea și folosirea rațională a întregului fond material al orașului respectiv.

În unele țări, socialiste îndeosebi, monumentele sînt inventariate și considerate patrimoniu național, conform unei legislații aflate în vigoare, unele dintre orașele istorice fiind declarate *orașe-muzee*, iar în altele existînd deja numeroase rezervații istorice și arhitectonice.

În Bulgaria, de pildă 25 de orașe au fost declarate *oraș-muzeu* [7].

În R. F. Germania există de asemenea *orașe-muzeu* în care zonele centrale sau cartierele vechiului oraș au fost reconstituite și alcătuiesc ansambluri complexe cu specific. Se poate vorbi chiar despre ilustrarea istoriei orașului prin clădirile sale, cum este de pildă în cazul **Trierului, Regensburgului** și **Rotenburgului.** Este interesant de amintit în sensul acesta exemplul **Regensburgului,** oraș vechi din partea sud-estică a R. F. Germania socotit muzeu al evului mediu prin păstarea intactă a centrului vechi cu întreg ansamblul străduțelor, clădirilor și piațetelor sale. Nefiind bombardat în timpul celui de-al doilea război mondial, orașul și-a păstrat, aproape în întregime, atmosfera medievală, ceea ce a dat mult de lucru edililor, confruntați cu problemele modernizării orașului. S-a găsit o soluție ideală pentru construirea unui centru urban modern în apropierea orașului vechi, și prin acoperirea gării și a instalațiilor de linie ferată cu un acoperiș plat pe care se ridică magazine universale, edificii publice și complexe administrative. În același timp, centrul vechi suferă o restaurare totală, lucrare de mari proporții pentru conservarea *„într-un muzeu"* a acestor edificii și racordarea lor la viața contemporană.

În ceea ce privește țara noastră, vom începe exemplificarea cu orașul despre care un scriitor german, de la începutul veacului trecut, spunea că este *„un adevărat mărgăritar al Transilvaniei"*. **Sighișoara** a fost declarat acum cîțiva ani, de către Comisia monumentelor istorice, *oraș-muzeu.*

Teritoriul său a fost leagănul unor civilizații care s-au succedat pe valea Tîrnavei Mari, pe unde dintotdeauna a trecut unul din marile drumuri ale Transilvaniei și s-au adăpostit, rînd pe rînd, creatorii culturii Wietenberg, dacii și soldații romani din *Legiunile XIII Gemina* și *Cohors I Ubiorum.*

Se pare că prima așezare fortificată s-a înjghebat în secolul al XII-lea pe dealul Cetății, care domină orașul cu cele două platouri ale sale, unde s-au desfășurat mai

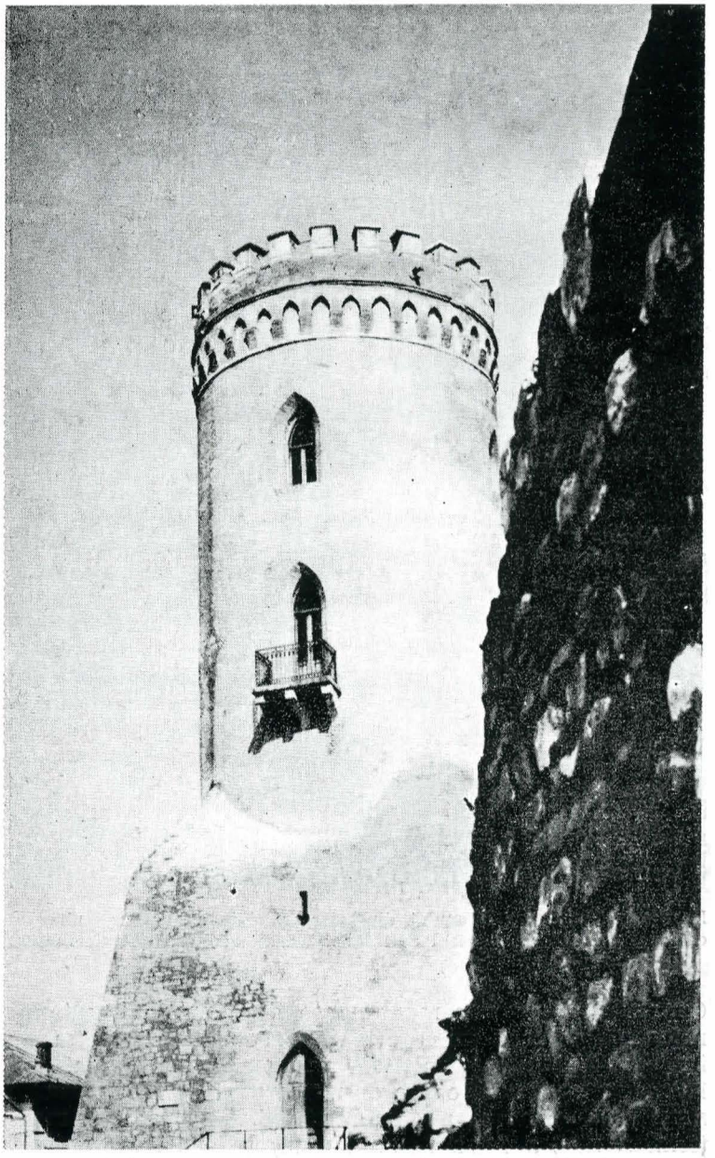

Tîrgoviște. Turnul Chindiei din curtea domnească existentă în timpul lui Mircea cel Bătrîn (1386—1458).

toate evenimentele din istoria orașului. O analiză a terenului și a vestigiilor păstrate face posibilă ipoteza că vechea cetate avea un plan patrulater neregulat, urmînd în linii mari conturul platoului de sus. Colțurile erau întărite cu turnuri al căror amplasament ar corespunde astăzi cu Turnul Frînghierilor la nord-vest; cu casa capelanului la nord-est, cu clădirea liceului la sud-est și cu capela cimitirului evanghelic. Din vechea incintă se păstrează zidul situat între Turnul Frînghierilor și casa capelanului.

Spre sfîrșitul secolului al XIV-lea întregul deal era fortificat cu ziduri puternice de 10 m înălțime și 930 m lungime, și păzit de 14 turnuri; s-au păstrat 9 care poartă numele breslelor ce le-au ridicat : turnul măcelarilor, turnul cizmarilor, al dogarilor, al croitorilor, al cositorarilor.

Dintre turnurile cetății care definesc astăzi orașul, oglindind dorința de apărare și efortul de afirmare a cetă-

---

[6] *Quedlinburg va fi restaurat*, în „Die Welt", Hamburg, nr. 130, 7 iunie 1975, p. 15.

[7] Stancheva Magdalina, *Historical and cultural heritage*, în „The Times", London, nr. 39595, din 7 ianuarie 1976, p. I.

https://biblioteca-digitala.ro

ţii, este **Turnul cu Ceas,** construit în secolul al XIV-lea şi devenit astăzi nu numai păstrător al vestigiilor materiale şi culturale în muzeul pe care îl adăposteşte, dar şi un adevărat simbol al oraşului.

La adăpostul turnurilor cetăţii s-au ridicat numeroase monumente care fac posibilă reconstituirea destul de exactă a trecutului istoric şi artistic al cetăţii.

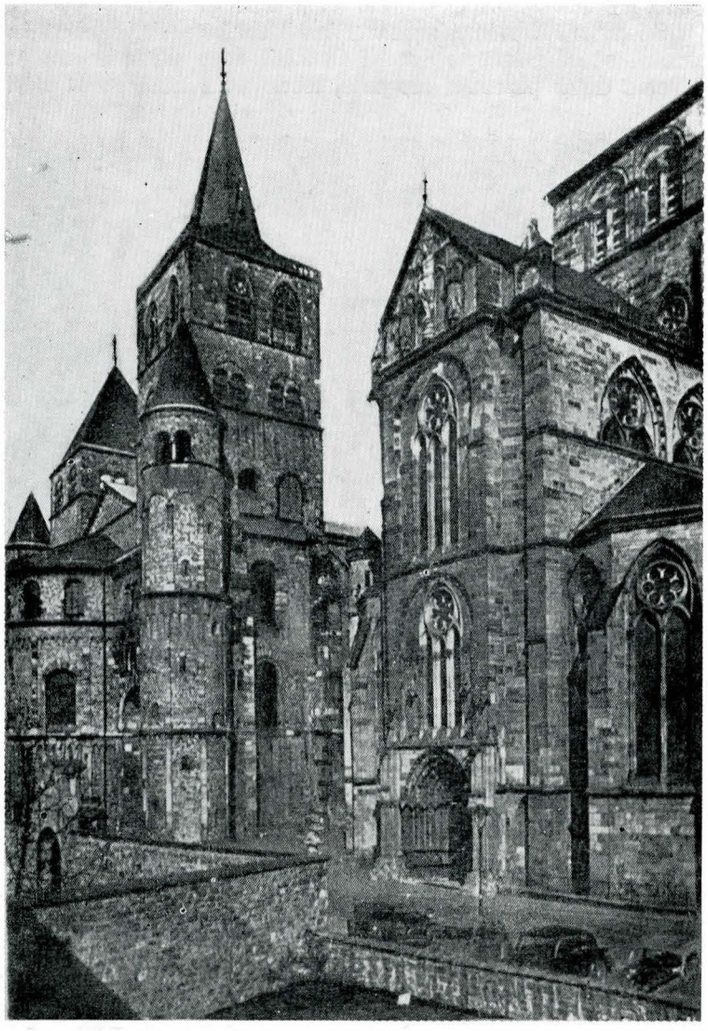

Latura sud-vestică a Domului din **Trier** stă alături de Libfrauenkirche, cea mai veche biserică gotică de influenţă franceză din **R. F. Germania.**

Cîteva dintre aceste monumente descifrează importante momente istorice cu care a fost confruntată cetatea: invazii, calamităţi, dezvoltare economică mai accentuată în anume perioade, etape de rezidire şi de reconstrucţie şi mai apoi restaurarea monumentului. Dintre acestea menţionăm, fără a intra în amănunte, **Biserica Mănăstirii,** construită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în stil gotic timpuriu, numeroasele **case** şi **edificii** datînd din secolul al XVIII-lea, refăcute şi transformate în urma marelui incendiu din 1676 care înconjură, aproape ca un brîu, Piaţa Petöfi, odinioară piaţa principală a oraşului. Cea mai frumoasă casă care şi-a păstrat aproape nealterată înfăţişarea originară este desigur „Casa cu cerb", o construcţie specifică Renaşterii transilvănene.

Cel mai valoros monument însă, care prezintă problematica cea mai complexă rămîne fără îndoială **Biserica din Deal,** tip biserică-cetate (1345—1525).

În „Oraşul de jos" pe străzile din apropierea Dealului, nenumărate case vechi sînt zugrăvite în culori vii, aşa cum era obiceiul în evul mediu. Pe străzile învecinate se înşiră blocurile noi de pe strada Anton Pann şi Andrei Mureşanu, care înviorează atmosfera vechiului oraş. Prezentul a copleşit trecutul prin prezenţa unui oraş nou, care, ca o centură, înconjură pe cel vechi, prin clădirile moderne şi industria nouă, născută dintr-o bogată tradiţie meşteşugărească.

Dintre centrele mai importante, care au monumente de mare importanţă istorică şi complexe arhitectonice restaurate, amintim Sibiul, Braşovul, zona Curţii Vechi din Bucureşti şi Suceava, unde trecutul se îmbină, de asemenea, foarte armonios cu prezentul.

În **Sibiu,** a cărui cetate a cunoscut sub raport constructiv toate fazele de evoluţie, începînd cu stilul romanic şi continuînd cu goticul, Renaşterea, barocul şi rococo-ul, se poate urmări istoria oraşului prin monumentele şi edificiile păstrate, care prezintă urme caracteristice ale acestor stiluri, în numeroase cazuri conservate în întregime, iar alteori numai sporadic.

„Oraşul de Sus" cuprinde cele mai numeroase monumente, dispuse în cele trei cetăţi succesive ale Sibiului, precum şi în centrul de astăzi modernizat corespunzînd cerinţelor de sistematizare ale oraşului. De la **biserica Evanghelică,** în stil gotic, construită în două etape în cursul sec. XIV—XV, pe urmele unei bazilici romanice, spre „Oraşul de Jos", prin **Pasajul Scărilor,** cel mai caracteristic colţ medieval, se ajunge la vechea **primărie** a oraşului construită în stil gotic pe la sfîrşitul secolului al XV-lea; Clădiri medievale în actuala Piaţă 6 Martie: **casa breslei măcelarilor,** restaurată în 1787, **Turnul Sfatului,** numit aşa după clădirea care odinioară a fost sediul Sfatului oraşului; *„Casele cu picioare"* denumite astfel de către localnici din cauza frumoaselor arcade care le împodobesc, din latura estică a pieţei.

„Oraşul de jos" păstrează de asemenea cu dărnicie urme care întregesc imaginea Sibiului medieval, prin străduţele înguste cu casele cu front îngust, turnul pielarilor şi turnul pulberăriei, reminiscenţe din a patra incintă de ziduri din secolul al XV-lea şi prin denumirea străzilor de odinioară.

Braşovul fiind foarte cunoscut nu vom insista asupra clădirilor, nici a bastioanelor sale ridicate pentru apărarea oraşului (se mai păstrează bastionul Ţesătorilor şi cel al Pompierilor) unele dintre ele mai poartă şi acum urmele bătăliilor în care şi-au dat viaţa meşteşugarii apărîndu-şi oraşul (Bastionul Fierarilor, Turnul Negru şi Turnul Alb). **Biserica Neagră** este monumentul cu cel mai vechi stil gotic german din România, a cărui construcţie a durat un secol, începînd din anul 1385; Casa Sfatului, clădită în anul 1420, adăposteşte Muzeul de istorie al oraşului.

Monumentele restaurate ale Braşovului, urmele cetăţii vechi se încadrează în noul clocotitor, în puternicul centru industrial, evitîndu-se distonanţele şi păstrîndu-se atmosfera specifică de veche aşezare istorică.

Nu am ales întîmplător aceste exemple de oraşe istorice care s-au integrat cerinţelor actuale de modernizare şi care au reuşit să-şi păstreze personalitatea şi trăsăturile evoluţiei istorice, prin încadrarea monumentelor vechi în mediul ambiant. Modul cum s-a rezolvat această problemă şi preocupările continui în acest sens fac ca ţara noastră să se înscrie în efortul general al soluţionării acestei probleme din urbanistica contemporană.

RÉSUMÉ

L'auteur aborde le problème complexe de la conservation et de l'intégration dans le circuit public des ensembles d'architecture de valeur historique et des centres anciens des villes, en relation directe avec l'ampleur toujours accrue des constructions d'immeubles d'habitation, d'édifices socio-édilitaires et de bâtiments industriels, dans le contexte de l'aménagement systématique des agglomérations urbaines. Ce problème de haute actualité entraîne le devoir de réexaminer les anciens centres historiques, afin d'en refaire des structures vivantes, intégrées dans le courant fonctionnel de la ville contemporaine.

Soulignant que la restauration proprement dite représente en même temps, aujourd'hui, une opération sociale et culturelle, l'auteur passe en revue une série d'actes émanant de congrès et de réunions scientifiques organisés ces derniers temps par l'O.N.U., l'UNESCO et autres organismes. Ces actes recommandent de stimuler l'intérêt de la population pour la conservation et la mise en valeur des monuments et des ensembles d'importance historique et artistique; de sauvegarder le caractère propre des villes et autres établissements antiques; d'assurer aux monuments d'hier des fonctions nouvelles dans la société d'aujourd'hui; d'avoir en vue les aspects sociaux, juridiques, administratifs, financiers et techniques suscités par la conservation et la restauration du patrimoine architectural dans le contexte de l'urbanisme moderne.

Différents pays, précise l'auteur, ont adopté des législations dans le sens indiqué et ont mis en oeuvre d'amples actions en vue de la conservation des anciens centres historiques et de leur renflouement sous le rapport fonctionnel et économique, par exemple la République Fédérale d'Allemagne à Trèves et Ratisbonne; la Roumanie à Sighişoara, Sibiu et Braşov; etc.

https://biblioteca-digitala.ro

PROFIL : ȘTEFAN BALȘ

VASILE DRĂGUȚ

Am în față o listă de monumente restaurate într-o viață de OM. O listă care începe în anul 1930 și se continuă, fără întreruperi, pînă în anul 1977. Așadar, patruzeci și șapte de ani dăruiți muncii de restaurare, patru zeci și șapte de ani care scriu viața unui OM exemplar : arhitectul Ștefan Balș.

De fapt anul 1977 nu este un an de bilanț decît pe lista pe care o am în față; în realitate arhitectul Ștefan Balș continuă să lucreze cu aceeași entuziasmantă perseverență ca și odinioară, aducînd în mijlocul tinerilor săi colegi modelul unei stăruitoare și devotate pasiuni, învăluindu-și severa exigență profesională sub mantia unui zîmbet senin.

Dacă rîndurile de față nu se vor un bilanț de activitate, ele doresc totuși să contureze momentul sărbătoresc prilejuit de împlinirea a 75 de ani de viață, ani pe care arhitectul Ștefan Balș îi poartă cu ușurință și o nedisimulată uimire : oare cînd s-au adunat ?

Născut la 27 octombrie 1902, în orașul București, arhitectul Ștefan Balș face parte dintr-o veche familie de cărturari pe care ultimele generații au ilustrat-o prin dragostea pentru monumentele istorice ale țării noastre. Unchiul său, inginer Gheorghe Balș, a desfășurat o rodnică activitate în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice, fiind totodată autorul celei mai cuprinzătoare și temeinice monografii a arhitecturii medievale moldovenești. Un alt reprezentant al familiei, arhitectul Ion Balș a lucrat de asemenea ca restaurator, cu o particulară atenție pentru problemele conservării picturilor murale.

După absolvirea claselor liceale, la Liceul „Gheorghe Lazăr", a fost admis la Școala de arhitectură din București, devotîndu-se de timpuriu studiilor privind monumentele istorice. Pentru specializarea în domeniul restaurării a plecat în Italia, fiind în anii 1928—1929 bursierul Academiei Române de la Roma, într-o vreme în care acest prestigios lăcaș de cultură mai găzduia pe arhitecții Emanoil Costescu și Richard Bordenache.

Încă din timpul anilor de studiu la Roma, Ștefan Balș a început să desfășoare o laborioasă activitate de cercetător al arhitecturii medievale în ideea că un restaurator de monumente trebuie să fie neapărat un specialist avizat în istoria artei de a construi și de a decora, tocmai pentru a ști, în confruntarea cu problemele practice, să aleagă cea mai bună soluție, în spiritul obiectivului în lucru și în consens cu cadrul epocii de referință.

Întors în țară, în anul 1930 a fost angajat ca arhitect în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice, instituție care pe atunci polariza principalele acțiuni de cercetare a patrimoniului de arhitectură și artă veche românească, sub exigenta veghe a lui Nicolae Iorga. Debutînd ca restaurator cu biserica Sf. Elefterie Vechi din București (1930) arhitectul Ștefan Balș s-a impus curînd ca un mare talent al domeniului, concludentă fiind restaurarea bisericii Crețulescu, monument la care recuperarea calităților artistice originale s-a soldat cu rezultate excepționale [1].

În deceniile ce au urmat, numărul proiectelor de restaurare realizate de către arhitectul Ștefan Balș a crescut necontenit, multe fiind lucrările de importanță deosebită.

Din lunga serie de monumente și ansambluri monumentale restaurate se cuvin a fi cu precădere citate : biserica fostei mănăstiri Snagov — refacerea turlelor (1943—1947) ; mănăstirea Neamț (1960—1965), mănăstirea Brebu (1960—1963), cetatea Cîlnic (1961—1963), mănăstirea Moldovița (1966—1970), cetatea Neamț (1963—1970), mănăstirea Hurez (1960—1975), biserica din Războieni-Neamț (1973—1975) [2]. La toate aceste monumente intervenția restauratorului a făcut posibilă recuperarea formelor originale, punînd în evidență fie frumusețea maiestuoasă a unor ansambluri (Brebu, Hurez), fie zestrea de semnificații a unor însemne istorice (Războieni).

Nimic ostentativ, nimic retoric în soluțiile adoptate ; restauratorul s-a restras cu discreție în umbra monumentului, înțelegînd că rolul său este să redescopere și să conserve valorile ce i s-au încredințat, nu să le forțeze expresia „coafîndu-le" după gustul epocii noastre, în numele unei false originalități.

De o înaltă exigență profesională, arhitectul Ștefan Balș a fost și este mereu preocupat să transmită exigența sa colaboratorilor mai tineri, imprimînd atelierului său caracterul unei adevărate școli în cadrul căreia ideea de disciplină s-a asociat cu necesitatea dragostei de muncă și a respectului pentru monument. În același timp el a stimulat permanent pasiunea pentru cercetarea istorică a monumentelor, în convingerea că un restaurator trebuie să-și depășească formația de arhitect printr-o sistematică aprofundare a istoriei.

Consecvent acestui principiu, arhitectul Ștefan Balș a publicat în cursul impresionantei sale cariere un număr important de studii de specialitate, unele din ele cu autentică valoare de referință, precum monografiile consacrate mănăstirilor Neamț și Moldovița [3].

Neîndoielnic că o personalitate atît de generos dăruită cum este aceea a arhitectului Ștefan Balș nu poate fi cuprinsă între cadrele strîmte ale cîtorva rînduri. S-ar cuveni să fie evocat aici farmecul personal al acestui înțelept Nestor al restaurării monumentelor românești, s-ar cuveni să fie amintit spiritul său sportiv-„fair-play"-ul său — sensul mereu tineresc al comportamentului, dinamismul antrenant și, mai presus de toate, acel inegalabil zîmbet care exprimă, fără echivoc, căldura sa sufletească.

Ștefan Balș nu este doar un nume de OM. Pentru restaurarea monumentelor din țara noastră el reprezintă o întreagă epocă. Cinstindu-l așa cum se cuvine, să ne bucurăm de privilegiul că l-am cunoscut și să-i urăm mulți ani buni și rodnici, cu aceleași vigoare și prospețime ca și pînă acum.

---

[1] Despre istoricul restaurării acestui monument a se vedea Ștefan Balș, *Restaurarea bisericii Crețulescu*, în „Buletinul monumentelor istorice," - 1972, nr. 3, p. 18—22.

[2] Lista completă a monumentelor la care s-au efectuat lucrări de restaurare pe baza proiectelor arhitectului Ștefan Balș este următoarea : biserica St. Elefterie Vechi — București (1930), biserica din Pătroaia — Dîmbovița (1930—1934), biserica Crețulescu din București (1931—1939), biserica din Borzești (1934, 1943), biserica Scaune din București (1934, 1937, 1947), biserica Sf. Spiridon Vechi din București (1934, 1937), biserica schitului Clocociov-Olt (1934), biserica Precista din Bacău (1935—1936), biserica de lemn din Maioreșți — Mureș strămutată la Sinaia (1935), palatul episcopal din Huși (1936), turnul-clopotniței de la Cașin-Bacău (1936—1937), biserica Sf. Sava din Iași (1936—1939), biserica mănăstirii Bîrnova (1937), biserica Cuvioasa Paraschiva din Roman (1936—1937), biserica mănăstirii Cosula — Botoșani (1938), mausoleul de la Buftea (1937—1938), biserica Sf. Ion din Piatra Neamț (1937—1938), biserica din Vad-Someș (1938), biserica fostei mănăstiri Dobrovăț (1938), biserica fostei mănăstiri Snagov (1943—1947), biserica Golia—Iași (1943—1944), biserica din Burdujeni — Suceava (1943—1944), biserica Sf. Dumitru din Suceava (1943), biserica Antim din București (1943—1946), mănăstirea Căldărușani (1947, 1960, 1967), ansamblul mănăstirii Neamț (1930—1934, 1960—1965), mănăstirea Cernica (1959—1960), biserica și paraclisul patriarhiei din București (1960—1962), ansamblul mănăstirii Brebu (1960—1963), schitul Balamuci — Ilfov (1960—1962), ansamblul mănăstirii Hurez (1960—1975), cetatea Cîlnic (1961—1963), turnul de poartă și biserica fostei mănăstiri Radu Vodă din București (1962—1964, 1970—1974), cula Duca de la Măldărești (1962—1965), ansamblul Bărăția din Cîmpulung-Muscel (1963—1965), cetatea Neamț (1963—1970), biserica Sf. Gheorghe din Pitești (1964—1968), biserica fostului schit Brădet — Argeș (1964—1966), ansamblul mănăstirii Moldovița (1966 — 1970), ansamblul mănăstirii Rîsca (1968—1975), cazarma Babilon și sala Unirii din Alba Iulia (1967—1968), catedrala ortodoxă din Alba Iulia (1967—1971), catedrala romano-catolică din Alba Iulia (1967—1975), biserica Arhanghelul Mihail din Războieni — Neamț (1973—1975), biserica Sf. Gheorghe din București (1974 — în curs.).

[3] Bibliografia lui Ștefan Balș cuprinde următoarele lucrări : *Sant Angelo al monte Raparo*, în „Ephemeris Daco-Romanica", Roma, 1929 ; *O biserică fortificată din Iași*, în „Închinare lui Iorga", București, 1931 ; *Biserica Sf. Elefterie din București*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1934, nr. 3 ; *Biserica din Vad, jud, Someș*, în „BCMI", nr. 2, 1943 ; *Casa din Leordeni, jud Ilfov*, în „BCMI", nr. 2. 1945 ; *Locuințe noi în Medgidia*, în „Arhitectura", nr. 6—7, 1952 ; *Vechi locuințe din Gorj*, în „Studii și cercetări de istoria artei", nr. 1, 1954 ; *Restaurarea palatului Potlogi*, în „Arhitectura", nr. 2, 1955 ; *Scurtă istorie a artelor plastice în R, P. R.*, vol. I, glosarul termenilor de specialitate ; *Mănăstirea Neamț* (în colaborare cu Corina Nicolescu), București, 1958 ; *Mănăstirea Moldovița* (în colaborare cu Corina Nicolescu), București, 1958 ; *Restaurarea mănăstirii Neamț*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei" — „M M S", nr. 3—4, 1962 ; *Noi descoperiri la mănăstirea Hurez cu prilejul lucrărilor de restaurare*, în „Studii și lucrări de restaurare — Direcția Monumentelor Istorice", 1963 ; *Restaurarea mănăstirii Neamț* în „Studii — D. M. I.", 1964 ; *Restaurarea mănăstirii Gura Motrului*, în „Studii—D.M.I.", 1964 ; *Mănăstirea Humor*, București, 1964 ; *Mănăstirea Secu*, București, 1966 ; *Biserica mănăstirii Putna*, în „M. M. S.", 1966 ; *Biserica episcopiei Argeșului*, „M. M. S.", 1967 ; Cetatea Cîlnic, în „Studii — D.M.I.", 1967 ; *Potlogi*, București, 1968 ; *Restaurarea Bărăției din Cîmpulung*, în „Studii — D.M.I.", *Restaurarea cetății Neamț*, în „B.M.I.", nr. 2, 1971 ; *Lucrările de restaurare la biserica din Brădet — Argeș*, în „B.M.I.", nr. 2, 1970, ; *Observații noi asupra bisericii mănăstirii Neamț*, în „B. M. I." nr. 2, 1971 ; *Cîteva date noi despre mănăstirea Moldovița*, în „B. M. I.", nr. 3, 1971 ; *Un tip neobișnuit de pridvor în arhitectura veche din Muntenia* (în colaborare cu R. Mănciulescu), în „B. M. I.", nr. 3 1971, ; *Restaurarea bisericii Crețulescu*, în „B.M.I.", nr. 3, 1972 ; *Restaurarea bisericii Radu Vodă*, în „Revista muzeelor și monumentelor — Monumente istorice și de artă", nr. 1, 1975 ; *Restaurarea bisericii din Războieni — jud. Neamț*, în „Revista muzeelor și monumentelor" — „Monumente istorice și de artă" nr. 2, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

CU PRIVIRE LA CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN ZONA HIDROCENTRALEI „PORȚILE DE FIER" II

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU

Importanța istorică deosebită a descoperirilor arheologice ale *Drobetei* — una din însemnatele localități ale Olteniei romane — , care au readus la viață vestigii din comuna primitivă pînă în evul mediu românesc, a atras atenția unor istorici de prestigiu care s-au aplecat cu interes asupra descifrării documentelor de piatră și lut, a datării, periodizării și reconstituirii, conservării și consolidării ruinelor și altor obiective arheologice antice, dedicîndu-le prețioase studii și descrieri în publicații de specialitate, lucrări de sinteză științifică.

De la prima campanie științifică de săpături arheologice din 1931, cu care ocazie prof. **Gr. Florescu** determină stratigrafic și elucidează incinta, drumurile, pretoriul primei epoci a castrului, la cea organizată de către **Al. Bărcăcilă**, care cercetînd mai mulți ani ruinele romane le pune în valoare muzeistică (luînd astfel primele măsuri de conservare și consolidare a lor), și pînă astăzi, antica așezare a fost sub observația specialiștilor, o vastă campanie de săpături desfășurîndu-se aici, în anii noștri, începînd cu anii 1957, cînd tot prof. Gr. Florescu, în colaborare cu Muzeul „Porțile de Fier" a reluat cercetările arheologice. Străvechea așezare geto-dacă și romană, unul dintre puternicele bastioane ale romanității orientale și romano-bizantine, își dezvăluie cu generozitate mereu alte elemente de civilizație care vorbesc de modul de viață și de spiritualitatea strămoșilor noștri, de sinteza etno-culturală, daco-romană, atestînd în această parte nord-dunăreană a României continuitatea poporului român pe vechea temelie traco-geto-dacă.

Nu mai puțin importantă, atît pentru istoria poporului nostru cît și pentru cunoașterea începuturilor și generalizării metalurgiei fierului, este descoperirea cuptoarelor de redus minereul de fier, în aceeași zonă a Mehedinților.

Între anii 1958 și 1977, în zona comunei Cireșu din podișul Mehedinților au fost identificate și cercetate de către arheologii **C. S. Nicolăescu-Plopșor, Lucian Roșu** și **Expectatus Bujor** și mai apoi de către **Lucian Roșu**, mai multe cuptoare de redus minereul de fier, geto-dacice, din secolele V—IV î. e. n., primele și cele mai vechi dovezi ale acestui meșteșug, ce coboară, cu mult în timp, cunoașterea noastră despre civilizația geto-dacică.

În Muzeul „Porțile de Fier" stau rînduite cu grijă, după criterii științifice și metode moderne de expunere muzeo-tehnică, comorile tăinuite de milenii, dar smulse trecutului pentru a oferi posterității imagini ale vieții oamenilor de demult. O întreagă istorie se derulează în sălile muzeului cuprinzînd urme ale culturii materiale și spirituale încă din epoca pietrei. Monumente din sec. V—X care se văd și azi în Drobeta-Turnu Severin sînt mărturii ale permanenței și gradului de civilizație ale populației autohtone românești.

Cercetările și săpăturile din regiunea Hidrocentralei „Porțile de Fier" II, care au început din anul 1976, vin să documenteze noi elemente ale civilizației care a înflorit aici în antichitate.

Lacul de acumulare al Hidrocentralei „Porțile de Fier" II se întinde pe o distanță de 60 km de la Ostrovu Mare pînă la Gura Văii. Cum apele lacului vor crește cu cca 2,5—3 m în preajma orașului Drobeta—Tr. Severin, o serie de zone (Ostrovu Mare, Izvoru Frumos, Crivina, Vrancea, Tismana, Batoți, Hinova, Șimian, Schela Cladovei, Ostrovu Banului) care prezintă interes din punct de vedere arheologic și istoric, al etnografiei și științelor naturii vor intra sub apă.

Pentru salvarea acestor obiective s-a constituit un colectiv de cercetare arheologică a întregii regiuni, format din 30 cercetători de la instituțiile de specialitate din întreaga țară, colectiv condus de o personalitate științifică recunoscută în țară și peste hotare : **prof. Dumitru Tudor,** autorul cunoscutei lucrări „Oltenia romană", care a strîns cu pasiune un bogat material asupra Drobetei incluzînd și ultimele rezultate arheologice pe care le-a sintetizat și ordonat științific. Colectivul și coordonatorul au fost avizați de organele centrale de specialitate : Academia de științe sociale și politice, Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Dacă la „Porțile de Fier" întreaga conducere a cercetărilor a avut-o numai grupul complex de cercetări, constituit în acest sens, în cazul „Porțile de Fier" II, conducerea, supravegherea, organizarea cercetărilor au fost preluate de către Comitetul județean de partid prin Secția de propagandă. Organele locale de partid au dat indicații ca la sfîrșitul fiecărei campanii de săpături să se organizeze o expoziție arheologică cu rezultatele cercetărilor din anul respectiv ; să se desfășoare o sesiune de comunicări și rapoarte în care fiecare cercetător participant să prezinte rezultatele obținute.

1. Castrul roman **Hinova**. Aspect din timpul săpăturilor, 1976.

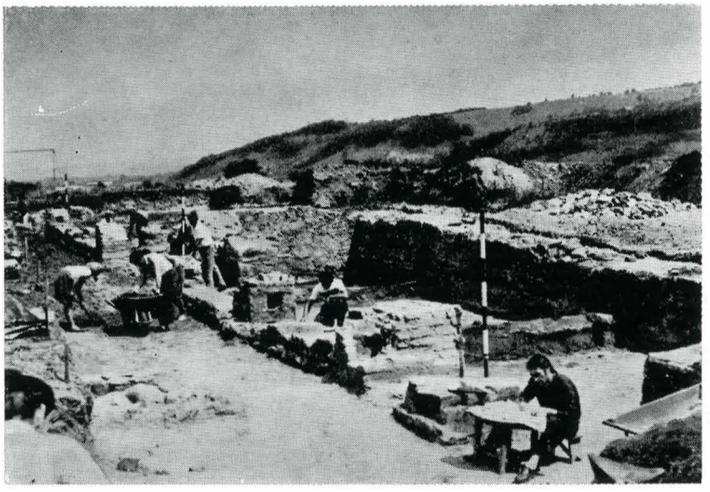

2. Castrul roman **Hinova**. Turnul de nord-est. Descoperirea unei amfore.

https://biblioteca-digitala.ro

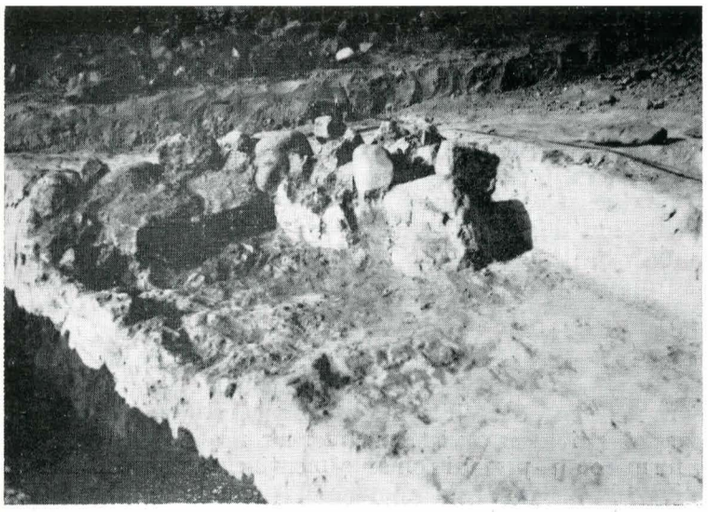

3. **Ostrovu Mare.** Bordeiul cu pietrar din secolul al VI-lea. Aspect din timpul săpăturilor din 1977.

4. **Ostrovu Mare.** Mormîntul nr. 1, detaliu (1976).
5. **Ostrovu Mare.** Mormîntul nr. 2. Aspect din timpul săpăturilor, 1976.

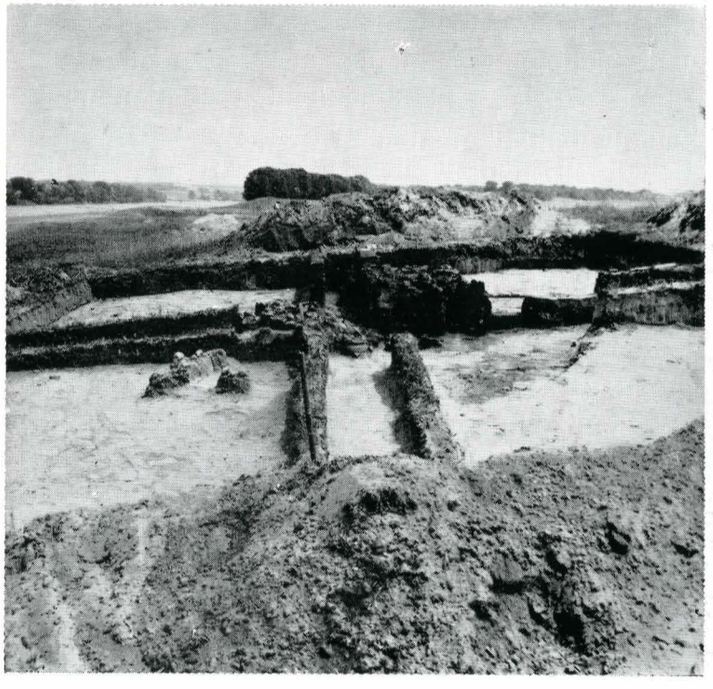

Rapoartele și comunicările se vor strînge și publica în volumul de Studii și cercetări „Drobeta".

Lucrările se vor desfășura pe baza prevederilor Legii nr. 63/1974 privind patrimoniul cultural național. În acest sens Oficiului județean pentru patrimoniul cultural național îi revin o serie de sarcini de mare răspundere atît în ceea ce privește cercetarea propriu-zisă, prin participarea membrilor lui și a muzeografilor de la Muzeul „Porțile de Fier", la lucrările efectuate de întregul colectiv — cît și în ceea ce privește strîngerea, depozitarea, conservarea, restaurarea, fișarea și înregistrarea tuturor materialelor rezultate din săpături și expunerea lor în secțiile temporare sau permanente ale muzeului.

Primul punct arheologic, care a stat în atenția cercetătorilor, este **Ostrovu Mare**, unde se va construi barajul Hidrocentralei „Porțile de Fier" II. Încă din 1976, **Vasile Boroneanț**, cercetător la Muzeul de istorie a municipiului București, din colectivul desemnat, împreună cu muzeograful Ion Stîngă, de la Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național, au și început lucrările în acest sector care continuă.

În același colectiv de cercetare, **Petre Roman**, cercetător principal la Institutul de arheologie — București, efectuează săpături la **Ostrovu Corbului**, iar **Mișu Davidescu**, directorul Muzeului „Porțile de Fier", cercetează din 1976—1977, în cadrul aceleiași zone, *castrul roman de la Hinova*, așteptîndu-se ca și alți cercetători să ia în primire punctele arheologice ce le-au fost repartizate.

Despre însemnătatea excepțională a rezultatelor obținute în *castrul Hinova* am aflat de la arheologul **Mișu Davidescu :**

„La castrul Hinova pînă în acest an nu s-au făcut cercetări arheologice cu excepția nominalizării lui la sfîrșitul secolului trecut de către Pamfil Polonic, cel care a călcat cu piciorul Brazda lui Novac. Pe baza informațiilor lui Polonic, prof. D. Tudor pomenește această fortificație în lucrările sale despre Oltenia romană.

Castrul, fortificație romană din secolul al IV-lea, a fost conceput în formă dreptunghiulară, cu turnuri pătrate la colțuri, fiind apărat în partea de nord de trei șanțuri, la răsărit de un șanț natural iar la sud de taluzul înalt al Dunării ; singura cale de acces era în vest unde se bănuiește că ar fi fost și poarta de acces a castrului.

Săpăturile din 1977 au putut preciza că soldații din acest castru erau grăniceri ; *limitanei*, care trăiau în castru împreună cu familiile lor. Ei aparțineau *Legiunii a V-a Macedonica* după cum s-a văzut de pe ștampilele imprimate pe cărămizi sau țigle. Ceea ce este important de observat este faptul că o țiglă era imprimată cu inscripția *DRUBET* (aflată în muzeu), demonstrînd că acest detașament de soldați *limitanei* de la Hinova erau subordonați direct Garnizoanei din marele *castru Drobeta*. Pe de altă parte, numele dacic al localității : *Drubeta* se păstrează și în secolul al IV-lea, însemnînd că elementul autohton era destul de puternic în această zonă ; această constatare este demonstrată de altfel și de ceramica descoperită în același castru Hinova, în cantitate destul de mare și de factură locală, dacică. Prin urmare, populația daco-romană păstrează numele Drubetei și după anul 271 așa cum era cunoscută înainte de cucerirea și stăpînirea romană în Dacia.

Din inventarul descoperit menționăm : creuzete pentru turnat metal, fier și plumb, arme printre care și un *gladium*, cuțite, *arcere*, multe *fusaiole*, piepteni, obiecte de podoabă, fibule, numeroase greutăți de plasă, unelte pentru confecționat plasele de pescuit, cereale carbonizate, oase de animale sălbatice (coarne și cranii de cerb, cap de zimbru)".

Ca urmare a cercetărilor preliminare efectuate la **Ostrovu Mare**, cercetătorul **Vasile Boroneanț** ne relatează următoarele :

„Cercetările de suprafață au dus la identificarea, în anul 1976, a unui număr de cca 15 obiective arheologice pe insulă începînd din epipaleolitic pînă în feudalismul dezvoltat. Din cauza capriciilor apelor, nu s-au putut opera săpături, pentru perioada epipaleolitică, săpîndu-se numai unde a

https://biblioteca-digitala.ro

fost posibil, în așteptarea unui debit scăzut al Dunării : sondaje și săpături în preajma unui mal care era pe punctul surpării și unde s-au văzut multe materiale ceramice la suprafață, locuințe din prima epocă a fierului și de secole VI—VIII.

Rezultatele cele mai interesante s-au obținut în săpăturile efectuate pe dunele de nisip mișcător din partea în amonte a insulei, numită „Botul Piscului". În partea de nord-vest, dunele de nisip mișcător au fost transformate în secolele VI—VIII în morminte de incinerație tumulară.

Ceea ce este deosebit de interesant, și cu totul inedit pentru epoca aceasta, este *ritualul de înmormîntare*, legat de tradițiile vechi traco-iliro-dacice constînd din introducerea defunctului într-o groapă circulară, săpată pe centrul *tumulului*. Arderea defunctului se făcea în altă parte, aducîndu-se într-o urnă cenușa. La începutul înmormîntării, pe fundul gropii se făcea o altă vatră, simbolică, circulară, de cca 30 cm diametru. Alături se punea ofranda, iar peste vasul cu ofrandă, acoperit cu o cărămidă romană cioplită rotund și luată dintr-un castru roman din apropiere, se clădea o movilă de cărămizi și piatră peste care s-au spart ritual alte vase. Probabil, concomitent cu aceste operații ale înmormîntării ardea și focul pe vatra mică, un rug simbolic ce cuprindea întreaga groapă, ceea ce explică arderea întregii gropi. După ce arderea s-a terminat, groapa se acoperea cu pămînt peste care era împrăștiată cenușa defunctului ; apoi se amenaja o vatră pentru banchet care acoperea aproape în întregime pe cea a rugului pe care se aflau resturi de bucătărie, obiecte ceramice și cele ale defunctului. În final, totul se acoperea cu pămînt.

După ritualul de înmormîntare și fragmentele ceramice găsite, aceste morminte aparțin unor băștinași romanizați dar necreștinați".

Deși aflate la începutul explorării acestor bogate zone în vestigii străvechi, săpăturile arheologice anunță de pe acum rezultate deosebite în ceea ce privește întregirea cunoașterii științifice a vieții strămoșilor noștri, a procesului de formare a poporului român și menținerea unor obiceiuri mai vechi în ethnosul românesc, preluate din tradiția geto-dacă, unele din elemente perpetuate pînă în zilele noastre.

6. **Ostrovu Mare**, Mormîntul nr. 2, cu urna cu ofrandă (1976).

https://biblioteca-digitala.ro

COLOCVIUL „CONSERVAREA ŞI RESTAURAREA PICTURILOR MURALE", SUCEAVA, 2-7 IULIE 1977

Ideea organizării unui colocviu naţional — cu participare internaţională — pe problemele conservării şi restaurării picturilor din ţara noastră a fost larg împărtăşită de forurile de partid şi de stat, care au recomandat şi sprijinit organizarea, la Suceava, a unei asemenea manifestări, de către Comitetul Naţional Român ICOMOS şi Direcţia patrimoniului cultural naţional.

Avînd ca punct de pornire valoarea excepţională a picturilor murale ale monumentelor din nordul Moldovei, numărul lor mare şi mai cu seamă aspectul unificator datorat decorului exterior, colocviul şi-a desfăşurat lucrările timp de şase zile (2—7 iulie) la Suceava.

Deşi lucrările s-au desfăşurat aici, problematica colocviului a fost mult mai largă ; prin comunicări şi expoziţie multe alte zone şi monumente au fost prezente, oferind un tablou larg atît al problemelor ridicate de patrimoniul nostru monumental, cît şi al preocupărilor care frămîntă colectivul de pictori-restauratori, istorici de artă şi cercetători de laborator din fosta Direcţie a patrimoniului cultural naţional.

Ansambluri mai mari sau mai mici, de picturi murale, scene sau numai fragmente din numeroase monumente ale ţării îşi aşteaptă cercetătorul avizat : istoricul dublat de ochiul atent al celui care constată starea de conservare, pictorul care intervine de urgenţă acolo unde „pacientul" o cere sau care aduce la lumină un lucru nou şi neaşteptat, care salvează sau pune în valoare, chimistul care redescoperă secretele culorii şi tehnicile crezute multă vreme pierdute.

Această primă confruntare este o experienţă care ar trebui repetată periodic — poate o dată la cinci ani — pe măsura dobîndirii de noi rezultate, acumulării de noi date, a creşterii nevoii de schimb de idei şi de informaţii.

Colocviul a fost conceput ca o manifestare complexă, menită să facă cît mai fructuoasă amintita confruntare. Participarea unor invitaţi străini a îmbogăţit programul prin lărgirea cadrului şi problemelor speciale ridicate, a timpului afectat discuţiilor directe pe obiect.

Concepţia complexă a programului manifestării s-a reflectat şi în modul în care aspectul practic — vizita la monumente — şi cel teoretic, deşi separate din raţiuni organizatorice, s-au împletit în permanenţă.

Capitol de extremă importanţă al colocviului, vizita la monumente a marcat începutul acestei manifestări. Criteriile care au stat la baza alegerii anumitor monumente au fost multiple : valoarea ansamblului mural, starea de conservare a picturilor şi, în funcţie de aceasta, stadiul restaurării sau necesităţile intervenţiei. Din punct de vedere al stării de conservare, au fost alese atît monumente a căror pictură se păstrează integral sau aproape (Sucevita, Voroneţ, Moldovita, Humor, Arbore, Dragomirna) dar şi unele la care decorul exterior pictat s-a pierdut în mare parte în decursul timpului (Probota, Sf. Dumitru şi Sf. Ioan din Suceava) iar cel interior este fie parţial repictat (Probota, Sf. Nicolae din Rădăuţi), fie acoperit cu fum, gudroane şi praf, fiind practic foarte dificil de observat (picturile interioare de la Sf. Dumitru şi Sf. Ioan-Suceava).

Vizita la monumente, desfăşurată pe parcursul a două zile şi jumătate (2— 4 iulie), a fost programată la începutul colocviului pentru a facilita invitaţilor străini, cei mai mulţi aflaţi pentru prima dată în România, familiarizarea cu ţara, cu istoria şi cu monumentele sale. Informaţi într-o mai largă sau mai restrînsă măsură asupra monumentelor noastre, participanţii la colocviu au beneficiat astfel de posibilitatea cunoaşterii pe viu a monumentelor, a istoriei tehnicilor arhitecturale şi picturale, factorilor care au influenţat şi influenţează starea de conservare, acţiunilor întreprinse pentru păstrarea lor, operaţiilor şi metodelor realizate sau propuse în cadrul proceselor de restaurare, problemelor esenţiale ridicate de fiecare monument în parte. Prezenţa monumentului însuşi, explicaţiile oferite de specialiştii români (pictori, restauratori care au lucrat direct pe monumentele în cauză, specialişti din cadrul laboratorului DPCN, istorici de artă) au prilejuit un preţios schimb de păreri, discuţii privind oportunitatea şi eficacitatea unor procedee şi materiale, o mai largă informare şi asupra altor ansambluri de pictură murală din restul ţării care, în mare, ridică probleme similare. Fondul discuţiilor a întărit impresia puternică, creată de valoarea şi de frumuseţea monumentelor şi picturilor.

Cunoaşterea monumentelor propriu-zise a fost însoţită şi de cea a colecţiilor adăpostite între zidurile unora dintre ele : noul **muzeu** creat pentru tezaurul **mănăstirii Putna, muzeele mănăstirilor Moldovita, Sucevita şi Dragomirna.** De o mare importanţă pentru înţelegerea complexităţii fenomenului artistic din secolele XV—XVI s-a dovedit a fi posibilitatea examinării comparative a valoroaselor broderii din colecţia mănăstirii Putna sau a picturilor de manuscrise în relaţie cu picturile murale din bisericile contemporane.

În acelaşi timp, vizita la monumente a constituit un preţios preambul la partea teoretică a colocviului.

Vernisajul **expoziţiei documentare** — în ziua de 3 iulie — a precedat vizita la principalele monumente incluse în program, moment în care participanţii la colocviu luaseră deja un prim contact cu monumentele pictate ale Moldovei.

Deschisă în holul Institutului pedagogic din Suceava, expoziţia a funcţionat tot timpul colocviului, constituind un prilej permanent de discuţii şi confruntări înainte şi după vizitele la monumente.

Expoziţia a avut ca temă reflectarea activităţii de restaurare a picturilor murale pe şantierele mari ale Direcţiei patrimoniului cultural naţional. Ea s-a constituit ca o *sumă* de documente grafice şi fotografice. (piese desemnate, texte explicative, fotografii de ansamblu şi de detaliu luate înainte, în timpul şi după executarea operaţiilor de restaurare), încercînd să oglindească complexa activitate de restaurare. Structurată în mare pe monumente, în cadrul fiecărui grupaj rezervat unui monument se detaşau substructurile tematice : importanţa monumentului, starea de conservare a picturilor murale, intervenţiile necesitate de aceasta, rezultatele intervenţiei, punerea în valoare a picturilor murale. Panourile rezervate picturilor de la Moldovita prezentau în plus o documentaţie importantă (relevee) privind studiul umidităţii atît asupra celei existente în zidurile monumentului cît şi a celei din zonă, rezultat al unui studiu extins pe trei ani realizat, pentru monument, de către pictorii restauratori din DPCN, iar pentru zonă, în colaborare cu specialiştii de la Institutul de cercetări hidrologice.

Un unicat al expoziţiei, dar şi al cercetării şi restaurării picturilor murale de la noi, îl constituie releveele ridicate în urma cercetării stratigrafice de la biserica Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu — jud. Hunedoara. Releveele cu secţiuni longitudinale şi transversale prin întreg monumentul — marcînd în culoare straturile succesive de pictură — evidenţiază multiplele date din evoluţia decorului pictat al monumentului, începînd cu cel din 1313 şi terminînd cu cel din 1848.

Împreună cu fotografiile de ansamblu ale monumentelor, planurile contau pentru aspectul general, introductiv în problematica acestora. Releveele au cuprins zonele mari de lucru — pereţii sau bolţile unor încăperi — eventual succesiunea încăperilor, în funcţie de monument şi de suprafeţele pe care s a lucrat (Humor, Moldovita, Rîmeţi), indicaţii privind starea de conservare (Humor — pridvor), graficul umidităţii zidurilor (Moldovita), indicarea operaţiilor şi zonelor în care au fost efectuate (toate monumentele prezentate) conform codului cromatic adoptat de pictorii restauratori din DPCN. Panourile au fost completate cu fotografii alb-negru şi color, cele mai importante fiind grupările perechi : fotografii ale aceleiaşi zone în lumină directă şi razantă, permiţînd constatarea adevăratei stări de conservare a peliculei de culoare sau a stratului suport ; fotografii în timpul şi după operaţiile de restaurare. De un mare interes s-au bucurat fotografiile făcute la microscop la monumentele din Streisîngeorgiu şi Moldovita, care au permis urmărirea fie a suprapunerilor unor straturi de culoare succesive, fie a stării de conservare a peliculei de culoare.

Împletirea aspectelor generale cu cele de detaliu, completarea fiecărei margini cu texte fie bilingve, fie numai în limba franceză, prezentarea clară a fiecărei idei au determinat aprecieri extrem de favorabile din partea vizitatorilor şi mai cu seamă a specialiştilor străini care luau contact, în marea lor majoritate, pentru prima dată cu preocupările de ordin ştiinţific ale restauratorilor din ţara noastră.

Alături de comunicări, expoziţia a demonstrat seriozitatea şi profunzimea preocupărilor pentru studiul picturii murale şi pentru aspectul documentar-ştiinţific al restaurării.

https://biblioteca-digitala.ro

A fost apreciată, de asemenea, încercarea de reprezentare unitară — codificată chiar — a operațiilor întreprinse de ansambluri diferite. Mulți dintre specialiștii străini au considerat expoziția drept un exemplu de urmat, iar reprezentanta Portugaliei a solicitat ca aceasta să fie prezentată — în cadrul schimburilor culturale bilaterale — și în această țară.

În fond, important de remarcat pentru colocviu este ponderea aproape egală pe care au dobîndit-o pe parcurs cele două părți constitutive ale sale și permanenta întrepătrundere a celor două aspecte; cu multe din problemele comunicărilor participanții s-au întîlnit încă în timpul primelor zile de vizită, iar în timpul comunicărilor, monumentul abia vizitat era mereu prezent, fie ca obiect direct al studiului, fie ca termen de referință.

Sfera abordată de **comunicări** a depășit nu numai ca problematică dar și spațiul geografic, nordul ospitalier al Moldovei. Simpla enumerare a titlurilor este grăitoare în acest sens.

O scurtă prezentare pe grupe de probleme ar putea facilita urmărirea mai exactă a acestora O primă grupă o reprezintă expunerile care au ca scop comunicarea rezultatelor activității efective de restaurare a unor monumente (Humor, Hălmagiu, Rîmeți) sau de cercetare cu metode moderne și în cadrul unei viziuni largi, pluridisciplinare — a acestora (Moldovița). Rezultatele acestei activități înseamnă fie salvarea de la pieirea iminentă a unor importante suprafețe pictate (pridvorul bisericii Humor), fie descoperirea unor ansambluri necunoscute, de o excepțională valoare pentru întregirea istoriei artei vechi românești (Hălmăgiu), fie consolidarea în vederea altor operații de restaurare reclamate de monument (biserica mănăstirii Rîmeți care urmează a fi mutată de pe locul actual). Activitatea pictorilor restauratori, extinsă pe trei ani, la Moldovița coroborată cu cercetările specialiștilor de la Institutul de biologie, ing. Mircea Surugiu și ing. Aurel Predescu au pus în evidență variațiile de umiditate — principalul dușman al picturilor murale, — cauzele acesteia, ca și principalele măsuri de combatere a lor.

Amintită deja cu prilejul prezentării ei în expoziție, cercetarea de la Streisîngeorgiu, o premieră pentru activitatea de acest gen din țara noastră, a făcut și obiectul unei interesante comunicări.

Un alt grupaj important este cel legat de cercetare. Aici comunicările s-ar putea împărți în două subgrupe: a) Cercetări legate de tehnică: pigmenți, lianți, mortare, integrarea picturilor murale; b) cercetarea teoretică — cu multiple aspecte: cea istoric-iconografică vizînd alcătuirea repertoriului picturilor murale din țara noastră, cea axată pe studiul stării de conservare avînd în vedere stabilirea urgențelor și priorităților în conservare și restaurare, cea care urmărește în mare același scop, dar se axează în principal pe găsirea unui limbaj comun — codificat grafic — pentru realizarea unei documentații exhaustive și rapide pentru pictura murală. Un aspect aparte al aceluiași tip de cercetare îl constituie încercarea extragerii din analiza unor imagini pictate a unor semnificații estetice greu sesizabile la prima vedere implicate însă în gîndirea artistului. În sfîrșit, un alt grup de comunicări îl constituie cel dedicat aspectelor de ansamblu legate de picturile murale și problemele organizatorice ale activității unor șantiere de restaurare.

Evident, largul evantai de preocupări, varietatea problemelor și a modalităților de abordare, aspectele practice și teoretice avînd la bază experiența restauratorilor și cercetătorilor din DPCN au suscitat numeroase discuții, au ridicat întrebări, au prilejuit schimburi de opinii.

O interesantă problemă desprinsă din discuții — dat fiind că expunerile au fost prezentate atît de restauratori cît și de istorici de artă — a fost cea a colaborării dintre specialiști, necesitatea activității interdisciplinare și creării spiritului de echipă, curajul asumării răspunderii în luarea deciziei.

Au fost apreciate intensa preocupare pentru documentare, multipelele sale fațete care niciodată nu pot fi abordate exhaustiv, totdeauna fiind loc pentru mai bine și mai mult. Comunicările cu temă teoretică, materialul ilustrativ al cîtorva dintre ele (Matei Lăzărescu, Șerban Angelescu), planșele și fotografiile din expoziție au ilustrat aceasta.

Dintre aspectele practice ale muncii, la discuții au fost abordate: a) calitățile caseinatului de calciu transparent (**Stanșeva Tepi, J. Taralon**); b) încercarea de a lărgi experiențele cu acesta și de a găsi și alte substanțe care să poată fi folosite în restaurare, neexistînd panacee universale sau substanțe miraculoase care să rezolve totul (**N. Brommelle**); c) formarea restauratorului și necesitatea existenței unui personal tehnic ajutător (**J. Taralon, N. Brommelle**); d) promovarea spiritului de pluridisciplinaritate și de muncă în echipă (V. **Drăguț, N. Brommelle, P. Philippot**); e) necesitatea dirijată și concentrării eforturilor pentru obținerea unui sistem de evidență și de documentare unic, cît mai cuprinzător și în același timp cît mai ușor de manevrat; f) experimentarea și chiar extinderea sistemului grafic de notare propus de **M. Lăzărescu**, pe plan internațional (**J. Taralon**), discutarea acestuia la o masă rotundă cu participare internațională (**Anika Skovran**); g) importanța folosirii macrofotografiei în studiul picturilor murale, fotogrametria neoferind aici rezultatele scontate (**A. Skovran, N. Brommelle**); h) importanța stabilirii unei metodologii în cercetarea stratigrafică (**V. Drăguț**); i) problema reversibilității mijloacelor folosite, în special în ceea ce privește integrarea (**N. Brommelle, V. Drăguț**); j) studierea experienței românești de cercetare interdisciplinară la Centrul Roma, interesat în problemele colaborării între națiuni. (**P. Philippot**).

Participanții străini și-au exprimat admirația față de activitatea unui număr atît de mare de restauratori tineri și bine informați (**A. Skovran**), față de modalitățile de apropiere de pictura murală și de încercările de sistematizare care îi preocupă într-o asemenea măsură, situație neîntîlnită de pildă în Anglia (**N. Brommelle**).

Concluziile Colocviului au fost trase de prof. **Paul Philippot** fost director al Centrului pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale — Roma, bun cunoscător al activității de restaurare din România. Domnia sa afirma că asistă pentru prima dată la realizarea efectivă a acestei cercetări interdisciplinare, nu doar în teorie, ci aplicată de o echipă tînără care, lucru excepțional, vehiculează un unic limbaj în ciuda unor foarte diferite modalități de apropiere de opera de artă, privită ea însăși dintr-o multitudine, foarte complexă, de puncte de vedere. În general, au fost abordate cu curaj probleme foarte rar atacate, iar pluridisciplinaritatea marchează un nivel nou de apropiere care constituie în același timp baza unor confruntări viitoare între restauratori.

„Profunda unitate de spirit de la baza acestui colocviu vădește nevoia de cercetare comună, este o condiție de colaborare și poate fi un stimulent pentru mulți".

COMUNICĂRILE

Prof. Vasile Drăguț — *Considerații generale asupra conservării și restaurării picturilor murale medievale din România.*

Ing. Ion ISTUDOR — *Alterarea culorilor picturilor murale din bisericile din nordul Moldovei.*

Marius RĂDULESCU și colectiv — *Șantierul de la Moldovița — 1974—1975—1976.*

Aspecte interdisciplinare ale metodologiei folosite.

Prof. Constantin BLENDEA — *Organizarea șantierului Humor — date generale.*

Maria MOCANU și colectiv — *Repertoriul picturilor murale — document preliminar pentru conservare și restaurare.*

Șerban ANGELESCU — *Puncte de vedere privind studiul și degradările picturilor murale din nordul Moldovei.*

Dan MOHANU — *Politica urgențelor în restaurarea picturilor murale.*

Tatiana POGONAT — *Observații asupra naturii și comportamentului mortarelor picturilor murale din Moldova.*

Tereza SINIGALIA — *Determinarea urgențelor și priorităților în restaurarea picturilor murale din Transilvania — Puncte de vedere asupra instrumentelor de lucru.*

Daniel DUMITRACHE — *Restaurarea ansamblului de pictură de la Rîmeți.*

Anca POP BRATU și Mihai BRATU — *Tehnica picturilor bisericilor de lemn din Maramureș.*

Irina MARDARE — *Pictura murală de a biserica din Hălmagiu — cercetare preliminară în vederea restaurării.*

Gabriela MRUCZYNSCHI și Oliviu BOLDURA — *Rezultatele cercetării stratigrafice efectuate la biserica din Streisîngeorgiu.*

Casian LABIN — *Echilibru cinetic și dinamic în pictura de la Humor.*

Ion NEAGOE — *Probleme specifice în restaurarea picturilor murale de la Humor.*

Nicolae SAVA — *Sugestii pentru integrarea lacunelor în pictura murală.*

Matei LĂZĂRESCU — *Documentația de restaurare — idei pentru o metodologie unitară.*

PARTICIPANȚII LA COLOCVIU

Marian BUYLE — pictor restaurator — Belgia.

Prof. Paul PHILIPPOT — fost director la Centrul internațional pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale din Roma — Belgia.

Georges GYÖMÖREY — arhitect, secretarul comitetului belgian ICOMOS.

Nadine CHAUVEAU — reprezentantă UNESCO — Departamentul protecția monumentelor-Europa.

François ENAUD — inspector principal al monumentelor istorice — Franța.

Marcel STEFANAGGY — șef laborator cercetare Champ sur Marne — Franța.

Jean TARALON — inspector general al monumentelor istorice — Franța.

Norman BROMMELLE — secretar general al Institutului internațional pentru conservare (IIC) — Marea Britanie.

Maria Teresa SARSFIELD PEREIRA CABRAL — pictor restaurator, Portugalia.

Dr. Peter FINDEISEN — conservator șef — — Republica Democrată Germană.

Rudolf ZIESSLER — conservator principal — Republica Democrată Germană.

Joanna Maria PROSNAK — pictor restaurator — Republica Populară Polonă.

Ferenc RÁDY — pictor restaurator — Republica Populară Ungară.

Zoltan SZÄBO — chimist — Republica Populară Ungară.

Dr. Olivia PECHOVA — istoric de artă — — Republica Socialistă Cehoslovacă.

IVAN BOGOVNIČ — pictor restaurator — — R. S. F. Iugoslavia.

Dr. Zdravko KAJMAKOVIČ — istoric de artă — R. S. F. Iugoslavia.

Anika SKOVRAN — consilier Muzeul de artă Belgrad — R. S. F. Iugoslavia.

Stanșeva TEPI — inginer chimist — R.S.F. Iugoslavia.

Din R. S. România au participat pictorii restauratori din fosta Direcție a patrimoniului cultural național și de la Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu" din București; istorici de artă de la aceste două instituții și de la Institutul de istoria artei; arhitecți, reprezentanți ai forurilor locale ale județului Suceava; muzeografi de la Muzeul județean Suceava și de la Muzeul de artă al R. S. România.

Tereza SINIGALIA

https://biblioteca-digitala.ro

MERIDIANE ARTISTICE

● Sacro Monte di San Vivaldo în Valdelsa (Italia), format din 17 capele şi peste 30 grupuri plastice din teracotă policromă, executate între 1500—1515, este prezentat după restaurare, în nr. 4/1975 al revistei „Antichita viva",

● La Pinacoteca provincială din Bari a fost deschisă expoziţia „La izvoarele romanicului. Puglia secolul al XI-lea". Cu acest prilej s-a prezentat şi un voluminos catalog (354 pag., 300 ilustraţii şi 24 planşe, desene, schiţe). Expoziţia face parte dintr-un ciclu intitulat „Expoziţia de artă în Puglia din antichitate pînă în vremea rococoului".

● Unul din cele mai vechi şi mai frumoase castele din Spania — Manzanares el Real a fost în întregime restaurat. Dependinţele, curţile, coridoarele, turnurile, camerele readuc în actualitate frumuseţea vechiului şi celebrului castel spaniol („Espagne culturelle", 49. 1976).

● În anticul Tamassos din Cipru s-a descoperit un altar dedicat Afroditei-Astarte, situat la nordul templului construit în secolele V—IV î. e. n. De asemenea, au mai fost descoperite cîteva sculpturi interesante : cea a unui cal şi a unui călăreţ trac cu căciulă din blană de vulpe ; Afrodita aşezată pe un tron ; un grup sculptural reprezentînd răpirea unei femei (Kulturbrief, 2, 1976).

● La Landenburg am Neckar a avut loc cea de-a doua reuniune a experţilor pentru elaborarea unui studiu asupra salvării şi revitalizării centrelor istorice şi vechilor cartiere ale oraşelor din Europa. Au participat specialişti din Belgia, Bulgaria, Franţa, Grecia, Anglia, Italia, Iugoslavia, Canada, Olanda, Polonia, Ungaria, S.U.A., Cipru şi R. F. Germania. S-a stabilit, cu acest prilej, să se iniţieze anchete naţionale în legătură cu salvarea oraşelor istorice, iar rezultatele să fie transmise comisiei germane pentru UNESCO. (Chronique culturelle" 5. 1976).

● Mănăstirea din localitatea Martinje din Iugoslavia, veche de 400 de ani, va fi mutată la o distanţă mai mare de 1 km, întrucît pe vechiul amplasament încep lucrările de construcţie a unei hidrocentrale. Fiecare fragment va fi fotografiat ca şi toate detaliile de interior (zidurile mănăstirii fiind pictate cu scene religioase), pentru ca mănăstirea să păstreze întocmai aspectul iniţial („Medjunarodnaia jizn, 10, 1976).

● Premiul „Pietro Torta", instituit de Ateneul veneţian în memoria inginerului Torta, pasionat promotor al lucrărilor de conservare şi restaurare a Veneţiei, decernat anual unor personalităţi care s-au distins în promovarea sau executarea unor acţiuni de salvare a anticei cetăţi a lagunelor, a fost atribuit în 1976 lui René Huyghe (care a contribuit la adoptarea legii pentru salvarea Veneţiei), lui John Mc Andrew — S.U.A. (care a efectuat importante lucrări de restaurare în centrul istoric al oraşului) şi lui Emilio Fioretti (şeful echipei de restauratori ai bazilicii San Marco). (L'Unita 13 septembrie, 1976).

● Arheologul Rex Keating care a participat la acţiunile întreprinse sub egida UNESCO pentru conservarea monumentelor nubiene a ajuns la concluzia că în Nubia, înainte de a fi fost cucerită de faraonii egipteni din perioada Regatului Vechi (mileniul al treilea) s-au dezvoltat circa 7 culturi diferite ale unor popoare africane care au exercitat o puternică influenţă asupra dezvoltării culturii egiptene şi invers cum se considera, pînă acum. Toate aceste concluzii se găsesc formulate în cartea recent apărută „Salvarea Nubiei", care se sprijină pe rezultatele a peste 30 de expediţii în cursul cărora au fost studiate vestigiile a circa 1000 de aşezări („New York Times", 12 oct., 1976).

● În peştera Sierra de Cubitas din Cuba au fost descoperite, o serie de desene care datează din perioada precolumbiană şi reprezintă figuri de oameni, animale domestice şi diferite figuri geometrice („Mlada fronta", 261, 1976).

● Erehteionul, vestitul templu de pe Acropola ateniană, una dintre capodoperele arhitecturii antice greceşti, va fi acoperit de un cub climatizat din material plastic transparent pentru a fi protejat de poluare. Construit, din marmură, la sfîrşitul secolului al V-lea î. e. n., în stil ionic, vestitul templu are marmura roasă pe o porţiune de aproape jumătate de centimetru („Cultura i jizn", 10, 1976).

● Pe baza schiţelor originale datînd de la începutul secolului trecut, specialiştii sovietici au început lucrările de restaurare a Manejului, renumit monument al arhitecturii moscovite, construit în 1812 şi devenit în 1931 prima clădire permanentă de expoziţii din Europa. Lucrările de restaurare se vor încheia în 1979 („Pravda", 12 dec., 1976).

● În cursul săpăturilor efectuate pe teritoriul anticului oraş babilonian Isin arheologii au dat la iveală vestigiile templului zeiţei Gula. Zidurile au o grosime de 3 m şi sînt făcute din pămînt uscat fiind placate cu cărămizi. Din inscripţiile de pe pereţi şi de pe pavajul curţilor reiese că templul a funcţionat din perioada primei dinastii Isin (secolele XX—XIX î. e. n.) pînă la Nabucodonosor al II-lea (secolul al VI-lea î. e. n.) („Neues Deutschland", 264, 1976).

● Departamentul pentru antichităţi al Greciei a hotărît să plaseze în jurul cariatidelor de pe Acropole un acoperămînt de lemn care să protejeze statuile de intemperii şi poluare. Se studiază un sistem de aerisire în interiorul acestui strat protector. În partea vestică a Parthenonului va începe detaşarea statuilor de pe friză, care urmează să fie expuse în Muzeul complexului de pe Acropole. Ele vor fi înlocuite cu copii fidele („Junge Welt", 261, 1976).

● Salba de palate din localităţile-reşedinţă de vară din secolul al XVIII-lea au fost aproape în întregime restaurate. Peterhof, Puşkino (fostul Ţarskoe Selo — reşedinţa Ecaterinei a II-a), distruse de nazişti şi-au recăpătat vechea strălucire şi stau la dispoziţia vizitatorilor („Pravda", 307, 1976).

● Maurice şi Paulette Deribere au publicat recent în Editura „France Empire" cartea intitulată „*Adevărurile de pe Insula Paştelui*", „în care demonstrează că insula a început să fie populată în secolul al XII-lea, iar în secolul al XVIII-lea, cînd a fost descoperită de olandezul Roggeween, avea circa 5 000 locuitori. În urma unor epidemii şi a reducerii populaţiei la situaţia de sclavi, care au fost vînduţi în special în America, în 1877 populaţia insulei număra numai 100 persoane. Execuţia şi transportarea vestitelor statui rămîn încă un mister.

● În tot cursul anului în Spania au fost organizate expoziţii cu monumentele naţionale reprezentative pentru diferitele regiuni ale ţării („Espagne culturelle", 80, 1977).

● „Hispania nostra", asociaţie pentru apărarea patrimoniului cultural, a fost recent creată în Spania, din iniţiativă particulară. Asociaţia îşi propune să încurajeze orice iniţiativă care are drept scop reabilitarea patrimoniului cultural naţional, să contribuie la promovarea ideilor legate de cunoaşterea valorii patrimoniului cultural spaniol, importanţei sociale a acestuia („Espagne culturelle", 79, 1977).

● La Leningrad a început restaurarea palatului guvernatorului general al Petersburgului, construit în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Cu această ocazie au fost descoperite circa 30 000 plăci de teracotă cu desene. Printre acestea se află şi unul din primele portrete ale lui Petru I. După ce lucrările de restaurare vor lua sfîrşit, în palat se va deschide un muzeu al epocii lui Petru I („Aurora", 15, 1977).

● De curînd au fost descoperite urme din străvechiul zid al Atenei construit de Temistocle la 480 î. e. n. pentru a proteja oraşul împotriva cotropitorilor. La Tanagra, la 70 km de capitala Greciei, au fost descoperite sute de morminte din aceeaşi perioadă, statuete şi amfore pictate. („Le Monde", 15 august 1977).

● Lîngă Päetum, vestit pentru ruinele greceşti şi romane, s-au descoperit urmele unei biserici din evul mediu şi o serie de fresce foarte bine conservate. Editura Universităţii din Salerno pregăteşte un interesant volum cuprinzînd rezultatele descoperirilor arheologice din această regiune („Bolletino italiano", 14, 1977).

Nicolae N. RĂDULESCU

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR • SOMMAIRE • CONTENTS

STUDII

DUMITRU BERCIU — Unele date preliminare asupra rezultatelor cercetărilor de la Ocnița județul Vîlcea (3).
OTILIA GHERGHE, PETRE GHERGHE — Tezaurul de la Bumbești-Jiu. (9)
AL. S. ȘTEFAN — Cetățile romane de la Enisala. Studiu aerofotografic (15)
PANAIT I. PANAIT — Hanul Gabroveni din București. (26)
GRIGORE IONESCU — Tipologii specifice ale clădirilor populare de lemn. (30)
RADU GRECEANU, EUGENIA GRECEANU — Din nou despre mănăstirea Cotmeana. (37)

NOTE

VASILE BORONEANȚ, R. CIUCEANU — Cercetări arheologice din peștera de la Limanu, județul Constanța (49)
MIOARA TURCU — Tipurile de așezări și locuințe Latène din Cîmpia Munteniei. (58)
Ing. MIHAI RADA, ing. NICOLAE COCHINĂ — Identificarea aerofotografică a orașului medieval Ester, județul Constanța (62)
Arh. MARIA MULȚESCU, arh. ALEXANDRU MULȚESCU — Monumente de arhitectură civilă medievală din orașul Pitești. (65)
CARMEN BOGDAN — Datarea zidirii monumentului de la Bălinești, sec. XV (opinii). (69)
OCTAVIAN MĂRCULESCU — Jețul domnesc de la mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung. (75)
IOANA CRISTACHE-PANAIT — Monumente comemorative ale Războiului de independență (1877—1878). (77)
Lt. col. dr. NICULAE NICULAE — Societăți și așezăminte pentru ridicarea operelor comemorative de război. (79)
PETRE OPREA — Case bucureștene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. (83)
CLAUDIA CLEJA — Probleme actuale ale conservării și restaurării centrelor și orașelor istorice. (85)
VASILE DRĂGUȚ — Profil : Ștefan Balș. (89)
ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — Cu privire la cercetările arheologice din zona Hidrocentralei „Porțile de Fier", II. (90)

CRONICĂ

Colocviul „Conservarea și restaurarea picturilor murale", Suceava, 2—7 iulie 1977. (93)
Meridiane artistice. (95)

ÉTUDES

DUMITRU BERCIU — Quelques données préliminaires sur les résultats des recherches d'Ocnița, dépt. Vîlcea. (3)
OTILIA GHERGHE, PETRE GHERGHE — Le trésor de Bumbești-Jiu. (9)
AL. S. ȘTEFAN — Les castres romains d'Enisala. Etude aérophotographique. (15)
PANAIT I. PANAIT — L'auberge Gabroveni de Bucarest. (26)
GRIGORE IONESCU — Typologies spécifiques des batisses populaires en bois. (30)
RADU GRECEANU, EUGENIA GRECEANU — A nouveau sur le Monastère Cotmeana (37)

NOTES

VASILE BORONEANȚ, R. CIUCEANU — Les recherches archéologiques de la grotte de Limanu, dépt. Constanța. (49)
MIOARA TURCU — Les types de habitats et de habitations Latène de la Plaine de la Munténie. (58)
Ing. MIHAI RADA, ing. NICOLAE COCHINĂ — Identification aérophotographique de la ville médiévale Ester, dépt. Constanța. (62)
Arch. MARIA MULȚESCU, Arch. ALEXANDRU MULȚESCU — Monuments d'architecture civile médiévale de la ville de Pitești. (65)
CARMEN BOGDAN — Datation de la construction de l'église de Bălinești (opinions). (69)
OCTAVIAN MĂRCULESCU — Le fauteuil princier du monastère Negru Vodă de Cîmpulung. (75)
IOANA CRISTACHE-PANAIT — Monuments commémoratifs de la Guerre d'indépendance 1877—1878. (77)
Lt. col. NICULAE NICULAE — Scoiétés et établissements de culture destinés à la construction des œuvres commémoratives de la guerre. (79)
PETRE OPREA — Maisons de Bucarest de la fin du XIXème siècle. (83)
CLAUDIA CLEJA — Problèmes actuels de la conservation et de la restauration des centres et des villes historiques. (85)
VASILE DRĂGUȚ — Profil : Ștefan Balș. (89)
ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — Sur les recherches archéologiques de la zone de la hydrocentrale „Porțile de Fier", II. (90)

CHRONIQUE

Le colloque „Conservation et restauration des peintures murales" Suceava, 2. VII. 1977. (93)
Méridiens artistiques. (95)

STUDIES

DUMITRU BERCIU — Some preliminary data on the results of the researches at Ocnița, Vîlcea distr. (3)
OTILIA GHERGHE, PETRE GHERGHE — The treasure from Bumbești-Jiu (9)
AL. S. ȘTEFAN — The Roman fortresses from Enisala. Aerophotographical study. (15)
PANAIT I. PANAIT — The Gabroveni inn at Bucharest. (26)
GRIGORE IONESCU — Specific typologies for wood folk houses. (30)
RADU GRECEANU, EUGENIA GRECEANU — Again about the Cotmeana monastery. (37)

NOTES

VASILE BORONEANȚ, R. CIUCEANU — Archaeological researches in the Limanu Cave, Constanța distr. (49)
MIOARA TURCU — The Latène settlements and dwellings in the Muntenia Plain (58)
Eng. MIHAI RADA, eng. NICOLAE COCHINĂ — Aerophotographic identification of the medieval town Ester, Constanța distr. (62)
Arch. MARIA MULȚESCU, Arch. ALEXANDRU MULȚESCU — Medieval civil architecture monuments in the town Pitești. (65)
CARMEN BOGDAN — Dating of the construction of the church from Bălinești (views). (69)
OCTAVIAN MĂRCULESCU — The princely arm chair from the Negru Vodă Monastery at Cimpulung. (75)
IOANA CRISTACHE-PANAIT — Memorial monuments of the Independence War 1877—1878. (77)
Lt. col. NICULAE NICULAE — Societies and institutions for the construction of war memorials. (79)
PETRE OPREA — Buildings from the end of the XIXth century in Bucharest. (83)
CLAUDIA CLEJA — Present problems of the conservation and restauration of the historic centers and towns. (85)
VASILE DRĂGUȚ — Profile : Ștefan Balș. (89)
ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — About archaeological researches in the zone of the hydro-electric station „Porțile de Fier" II., (90)

CHRONICLE

The session „Conservation and restauration of mural paintings", Suceava, 2. VII. 1977. (93)
Artistic meridians. (95)

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ nr. 2 1977

https://biblioteca-digitala.ro